

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

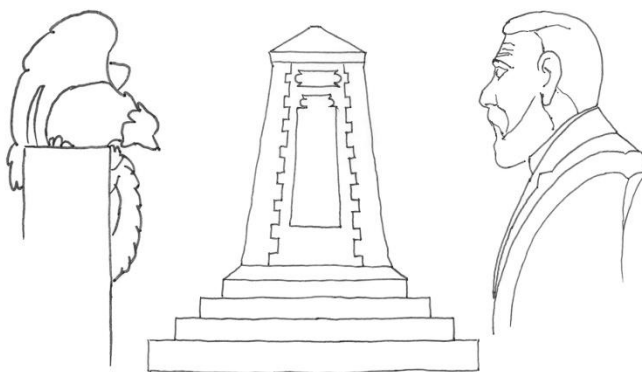
Σχολή Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

**Μνημεία και Μουσεία της Τήνου στην υπηρεσία του Έθνους
[1866-2012]**

Διαδρομές της Μνήμης στον Δημόσιο Χώρο

ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΤΗΝΟΥ

ΖΗΤΩ Ο ΘΕΟΣ

Παναγιώτης Χ. Πρασάς

επιβλέπουσα: καθ. Χριστίνα Κουλούρη

Αθήνα 2014

**Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Σχολή Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών**

**Μνημεία και Μουσεία της Τήνου στην υπηρεσία του Έθνους
Διαδρομές της μνήμης στον δημόσιο χώρο
(1866–2012)**

Παναγιώτης Χ. Πρασάς

Επιβλέπουσα: καθ. Χριστίνα Κουλούρη

Αθήνα 2014

«Σε ένα βαθμό στη μεταμοντέρνα εποχή, η μνήμη αποτελεί πρόβλημα εξαιτίας του άγχους που μας προκαλούν οι επιπτώσεις της απώλειας των δεσμών με τη συλλογική μνήμη που άλλοτε μας στήριζαν».
Patrick H. Hutton

Σε όσους με στήριξαν πριν ακόμη τους αποδείξω αν άξιζε.
Π.Χ.Π
Καλοκαίρι 2014

Εικόνα εξωφύλλου: Γραφιστική αναπαράσταση της πινακίδας του Αρχαιολογικού Μουσείου Τήνου, του δακτυλιδιού Θ. Κολοκοτρώνη(;) και λεπτομερειών από το Μνημείο Πεσόντων Βαλκανικών Πολέμων, από το Μνημείο Πεσόντων Ελλήνων Καθολικών, από μία προτομή του Γ. Χαλεπά και από το Μνημείο Πεσόντων Πανορμιτών. Η εκτέλεση ανήκει στην Κατερίνα Μπαλή, πάνω σε μία ιδέα του συντάκτη.

Πίνακας περιεχομένων

Πρόλογος	5
-----------------------	---

Εισαγωγή

1. Σχετικά με την έρευνα	8
2. Συνοπτική Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία της Τήνου.....	13

Κεφάλαιο Α': Μνημεία της Τήνου. Δημόσια Ιστορία και εθνική-τοπική ταυτότητα

1. Γενικά.....	16
2. Συγκεντρωτικοί πίνακες του συνόλου των μνημείων Δημόσιας Ιστορίας της Τήνου	
i. Μνημεία πεσόντων/αγωνισαμένων – ηρώα.....	21
ii. Αγάλματα.....	22
iii. Παρατηρήσεις σχετικές με τα μνημεία	23
3. Έξι μνημεία	
i. Μνημείο Πεσόντων Πανορμιτών – Πλατειά.....	37
ii. Μνημείο Ηρώων Βαλκανικών Πολέμων – Χώρα.....	45
iii. Μνημείο Πεσόντων Υστερνιωτών – Υστέρνια.....	51
iv. Μνημείο Ηρώων Ελευθερίας – Χώρα.....	57
v. Μνημείο Πεσόντων Ελλήνων Καθολικών – Εξώμβουργο.....	62
vi. Μνημείο Έλλης – Χώρα.....	69

Κεφάλαιο Β': Μουσεία της Τήνου: Εκθέσεις τοπικής ιστορίας και εθνική-τοπική ταυτότητα

1. Γενικά.....	75
2. Συγκεντρωτικοί πίνακες του συνόλου των μουσείων και των εκθεσιακών χώρων της Τήνου	
i. Λαογραφικά μουσεία.....	79
ii. Θεματικά μουσεία.....	79
iii. Παρατηρήσεις σχετικές με τα μουσεία.....	81
3. Έξι μουσεία	
i. Μουσεία Π.Ι.Ι.Ε.Τ – Χώρα.....	89
ii. Αρχαιολογικό Μουσείο Τήνου – Χώρα.....	110
iii. Λαογραφικό Μουσείο – Καρυά.....	115
iv. Ίδρυμα Τηνιακού Πολιτισμού – Χώρα.....	119
v. Μουσείο Μαρμαροτεχνίας Π.Ι.Ο.Π – Πύργος.....	125
vi. Ιστορικό και Λαογραφικό Μουσείο – Καρδιανή.....	130

Αντί επιλόγου, συμπεράσματα.....	137
---	------------

Παραρτήματα

1. Χάρτες & Φωτογραφίες.....	146
2. Σύντομα βιογραφικά των καλλιτεχνών και των φορέων ίδρυσης μουσείων.....	174

Βιβλιογραφία – Πηγές

1. Βιβλία.....	179
2. Εφημερίδες – Περιοδικά.....	181
3. Ηλεκτρονικοί ιστότοποι.....	181
4. Αρχεία.....	182
5. Συνεντεύξεις.....	182

Περίληψη στα Αγγλικά – Summary in English.....	183
---	------------

Πρόλογος

Μετά από μία περίπου δεκαετία ενασχόλησης με τις ιστορικές σπουδές, μετά από δεκάδες άρθρα και εργασίες κατέληξα η σημαντικότερη –μέχρι την επόμενη– εργασία μου, η μεταπτυχιακή μου διατριβή (master), να σχετίζεται άμεσα και αποκλειστικά με την ιδιαίτερη πατρίδα μου, την Τήνο. Με ενδιέφεραν ανέκαθεν αντικείμενα της σύγχρονης ιστορικής έρευνας όπως η Ιστορία των Ιδεών (ιδίως ο Εθνικισμός), οι μνημονικές σπουδές και η συγκρότηση ταυτοτήτων μέσω της Δημόσιας Ιστορίας και των πολιτισμικών προϊόντων. Επέλεξα, λοιπόν, να καταπιαστώ με αυτού του είδους τα αντικείμενα, στη μικροκλίμακα ενός νησιού του Αιγαίου 10.000 περίπου κατοίκων.

Η επιλογή αυτή δεν είχε ως μόνο κίνητρο το συναισθηματικό δέσιμο με τον τόπο καταγωγής που διαθέτουμε οι περισσότεροι. Ασφαλώς η αγάπη για τον τόπο με τον οποίο άρρηκτα συνδέομαι επέδρασε θετικά. Το ίδιο και οι ιστορικές-εθνολογικές γνώσεις μου για αυτόν που προϋπήρχαν του master, καθώς επίσης και οι εντός Τήνου διασυνδέσεις-γνωριμίες που γνώριζα εκ των προτέρων ότι θα με διευκολύνουν τα μέγιστα, όπως και έγινε. Πλην όμως, υπάρχει αναμφίβολα μία σειρά από λόγους για να θέσει κανείς την Τήνο στο επίκεντρο των ερευνών του. Πρόκειται για ένα νησί με πολύπλευρο ιστορικό παρελθόν, καθώς βιώνει συνεχή κατοίκηση τουλάχιστον από την 3^η χιλιετία π.Χ. Ακόμη χαρακτηρίζεται από θρησκευτικές ιδιαιτερότητες, αφού διαθέτει ένα από τα πλέον δημοφιλή ορθόδοξα προσκυνήματα στον κόσμο (αποτέλεσμα αυτού και η εκεί δημιουργία ενός πανίσχυρου οικονομικά και θεσμικά θρησκευτικού ιδρύματος). Παράλληλα όμως φιλοξενεί τη δεύτερη (μετά τη Σύρο) ισχυρότερη κοινότητα ετεροδόξων στην Ελλάδα, τους Καθολικούς Χριστιανούς που αποτελούν περίπου το 35% του μόνιμου πληθυσμού της. Επιπρόσθετα, η νεότερη και η σύγχρονη Τήνος αποτέλεσε τον τόπο καταγωγής δεκάδων εγνωσμένης αξίας καλλιτεχνών (κυρίως γλυπτών) που συγκαταλέγονται ανάμεσα στους κορυφαίους της νεοελληνικής Τέχνης. Τέλος, η διασπορά του πληθυσμού σε πολλές μικρές κοινότητες και ακόμη περισσότερα χωριά εντός της ενδοχώρας της Τήνου, δημιούργησαν ιδιαίτερες και σπάνιες για νησί τέτοιου μεγέθους συνθήκες ζωής, δράσης και σκέψης των κατοίκων του. Επιπλέον κίνητρο υπήρξε η εμπλοκή της Τέχνης και της

μουσειολογίας στον πυρήνα της ιστορικής αυτής μελέτης. Μέσα από την ανάλυση της καλλιτεχνικής παραγωγής και της μουσειακών εκθέσεων μπορούν να εντοπιστούν σπουδαία σε όγκο και σε σημασία στοιχεία για την ιστορική έρευνα: Αναπαραγωγή ή μη αντιλήψεων, προβολή ή αμφισβήτηση στερεοτύπων, απόπειρα παγίωσης ή ανατροπής μίας ταυτότητας είναι τα κυριότερα από αυτά που με απασχολούν.

Όλα τα παραπάνω στάθηκαν νομίζω ικανά να στρέψουν το επιστημονικό μου ενδιαφέρον επάνω στο νησί, στους ανθρώπους του και στις επιλογές τους, γιατί τι είναι η Ιστορία αν όχι η μελέτη των επιλογών των ανθρώπων και οι συνέπειες ή οι μη συνέπειές των επιλογών αυτών επάνω τους. Η εργασία αυτή, η οποία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας της Σχολής Πολιτικών Επιστημών του Παντείου Πανεπιστημίου, θα είχε πολύ περισσότερα σφάλματα, ατέλειες και παραλείψεις αν δεν λάμβανα την υπεραπαραίτητη βοήθεια πολλών ανθρώπων, οι οποίοι αφειδώς και πρόθυμα στάθηκαν άλλοτε σπουδαίοι αρωγοί και άλλοτε χρήσιμοι πληροφορητές και οδηγοί μου. Τους ευχαριστώ έναν-έναν ξεχωριστά και ειδικά όλους όσοι έσπευσαν –χωρίς απαραίτητα να οφείλουν– να μου υποδείξουν μνημεία ή να ανοίξουν εκτός ωραρίου τα μουσεία του χωριού τους, θεωρώντας χρέος τους να με εξυπηρετήσουν και να αποδείξουν έτσι έμπρακτα τη συνέχεια της θερμής και ανιδιοτελούς τηνιακής φιλοξενίας, για την οποία τόσα έχω ακούσει από τους Τήνιους προγόνους μου.

Ιδιαίτερη μνεία νιώθω υποχρεωμένος να κάνω, γιατί αυτοί δεν υπήρξαν απλώς σημαντικοί βοηθοί, αλλά περίπου συνεργάτες μου ακαταπόνητοι, στον πρώην Δήμαρχο Τήνου και συνάδελφο κ. Σάββα Απέργη, στον αρχειονόμο-θεολόγο-ιστορικό π. Μάρκο Φώσκολο, στον ερευνητή κ. Κώστα Δανούση στην π. αρχειονόμο του Π.Ι.Ι.Ε.Τ κ. Παρασκευή Γιαννίκου, στην υπεύθυνη του μουσείου Τηνίων Καλλιτεχνών κ. Ελευθερία Αφεντάκη, στον υπεύθυνο του ιστορικού-λαογραφικού μουσείου Καρδιανής κ. Κωνσταντίνο Καραϊσκό, στον νυν πρόεδρο του Πολιτιστικού Συλλόγου Καρυάς κ. Μάνθο Ποτήρη, στη συνάδελφο αρχαιολόγο κ. Ζέφη Ποτήρη, στους υπαλλήλους του Δήμου Τήνου (ιδίως στον κ. Νέστορα Βιδάλη), στο Δ.Σ του Π.Ι.Ι.Ε.Τ, στον αν. διευθυντή του Ι.ΤΗ.Π κ. Μάρκο Βιδάλη, στους φύλακες του Αρχαιολογικού Μουσείου κ. Αικατερίνη Καβαλιώτου και κ.

Γιώργο Μινάρδο, στην διευθύντρια του Μουσείου Κ. Τσόκλη κ. Χρυσάνθη Κουτσουράκη, στην αρχιτέκτονα κ. Κατερίνα Μπαλή, στον Δρ. ηλεκτρολόγο μηχανικό Βαγγέλη Φαρανιάτο και στην κ. Πουλχερία Μοσχωνά, ζωντανό αρχείο προφορικής ιστορίας

Ξεχωριστές ευχαριστίες οφείλω αφενός στην οικογένειά μου και στη σύντροφό μου για την άπλετη ηθική –και όχι μόνο– υποστήριξη αλλά και την υπομονή τους καθ’ όλη τη διάρκεια της έρευνάς μου. Αφετέρου στους καθηγητές (ιδίως στα μέλη της εξεταστικής επιτροπής της διατριβής αναπληρώτριες καθηγήτριες κ.κ. Λίνα Λούβη και Δέσπ. Παπαδημητρίου) και στους συμφοιτητές μου για τη γόνιμη ανταλλαγή απόψεων, για τις χρήσιμες διαφωνίες και για τις καθησυχαστικές συμφωνίες μας, για τις ογκώδεις γνώσεις και τις πολύτιμες γνώμες που μου μεταλαμπάδευσαν αυτά τα δύο χρόνια που διήρκεσε το ταξίδι μου στο Π.Μ.Σ του Παντείου Πανεπιστημίου.

Ιδιαίτερώς νιώθω την υποχρέωση αλλά και τη χαρά να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου και κοσμήτορα της Σχολής Πολιτικών Επιστημών του Παντείου Πανεπιστημίου κ. Χρ. Κουλούρη, όχι μόνο για το πλήθος των κατευθυντήριων γραμμών, υποδείξεων και σωτηρίων παρεμβάσεων που μου προσέφερε πριν και κατά τη διάρκεια της έρευνας και της συγγραφής, αλλά κυρίως για το ότι ο βαθμός εμπιστοσύνης που μου έδειξε από την πρώτη στιγμή υπήρξε και παραμένει για μένα η ύψιστη διάκριση. Για τις σταγόνες από τον ωκεανό των γνώσεών της που μοιράστηκε μαζί μου, της ανταποδίδω –στο ελάχιστο– με την ευγνωμοσύνη μου. Η όποια επιτυχία αυτού του εγχειρήματος θα παραμείνει τουλάχιστον κατά το ήμισυ δική της, ενώ τα όποια οπωσδήποτε υπαρκτά (αφού πρόκειται για μία σπουδή) μειονεκτήματα, βαραίνουν αποκλειστικά και μόνο τον συγγραφέα· ευελπιστώ απειρίας ένεκεν...

Εισαγωγή

Σχετικά με την έρευνα

Η παρούσα εργασία καταπιάνεται με την μελέτη των μνημείων και των μουσείων της Τήνου και την ανάλυση των δεδομένων που προκύπτουν από αυτή, σε συνάρτηση με την τοπική και την εθνική ιστορία. Επίσης ασχολείται με το αν και σε ποιο βαθμό η Δημόσια Ιστορία στην Τήνο, μέσα από έργα που είτε βρίσκονται σε εξωτερικό χώρο είτε κοσμούν προθήκες μουσείων, συγκροτεί ή έστω υποβοηθά στη συγκρότηση, τοπικής και εθνικής ταυτότητας, τόσο στους μονίμους κατοίκους όσο και στα εκατομμύρια των επισκεπτών.

Μελετώνται τα μνημεία και τα μουσεία της Τήνου ιδωμένα υπό το θεματικό πρίσμα της εθνικής και τοπικής ιστορίας των ετών 1866-2012. Επίσης συνεξετάζονται ως ενέργειες ανθρώπων ή φορέων που συνειδητά ή όχι επεδίωξαν να διαχειριστούν τη λεγόμενη συλλογική ιστορική μνήμη. Η έρευνα καταγράφει βεβαίως τις τεχνοτροπικές επιλογές, τους δημιουργούς, τα αισθητικά και καλλιτεχνικά χαρακτηριστικά κ.λπ. των μνημείων ενώ επίσης θα σταθεί –έστω και ενδεικτικά– σε εκθέματα των μουσείων, στον τρόπο έκθεσής τους καθώς και στις υποδομές που αυτά διαθέτουν. Η έμφαση ωστόσο δίδεται στην ιστορικότητα.

Ως προς τα μνημεία η εργασία έχει τα εξής ζητούμενα: 1) τη θεωρητική τεκμηρίωση της συγκρότησης των συμβολικών τόπων μνήμης της εθνικής ή της τοπικής ταυτότητας, 2) τη σε βάθος ανάλυση μέρους των μνημείων της Τήνου σε αντιπαραβολή με σπουδαία γεγονότα της εθνικής ιστορίας όπως είναι η Ελληνική Επανάσταση, οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, οι δύο Παγκόσμιοι Πόλεμοι, οι εναλλαγές κυβερνήσεων, οικονομικές μεταβολές κ.ά. και 3) την καταγραφή των πολιτικών της μνήμης που διαμόρφωσαν το ελληνικό έθνος-κράτος και οι τοπικοί φορείς ή ιδιώτες και το πώς αυτές εκφράστηκαν μέσα από την ανέγερση μνημείων και την τέλεση τελετών με αυτά στο επίκεντρο.

Ως προς τα μουσεία τα ζητούμενα είναι παρεμφερή: 1) η θεωρητική τεκμηρίωση της συγκρότησης εθνικής ή τοπικής ταυτότητας μέσα από εκθέσεις (τοπικής) ιστορίας, 2) η εξαντλητική ανάλυση κάποιων μουσείων της Τήνου που έχουν ως προς τη θεματολογία τους έντονη την αναφορά στην εθνική ή/και τοπική ταυτότητα και 3) η ανίχνευση πολιτικών μνήμης του ελληνικού κράτους και τοπικών φορέων ή ιδιωτών, όπως εκφράστηκαν μέσα από την ίδρυση και τη λειτουργία μουσειακών χώρων.

Τα μνημεία και τα μουσεία αντιμετωπίζονται ως πρωτογενείς ιστορικές πηγές της εποχής δημιουργίας τους, αλλά και ως δευτερογενείς εγγραφές των ιστορικών γεγονότων που αφηγούνται. Ζητούμενο της μελέτης αποτελούν οι ιστορικές συνθήκες δημιουργίας των συγκεκριμένων μνημείων και μουσείων (συνθήκες ανάθεσης και εκτέλεσης): ποιος είχε την πρωτοβουλία, με ποιου δαπάνη ανεγείρονται τα μνημεία και ιδρύονται τα μουσεία, ποια είναι η υποδοχή και η πρόσληψη των συμβολισμών τους από την τοπική κοινωνία καθώς και η περαιτέρω ζωή τους. Επίσης ζητούμενο αποτελεί ο εντοπισμός των μηχανισμών διαχείρισης της μνήμης, μέσω της τέχνης σε δημόσιο χώρο από τους φορείς (κράτος, ιδιώτες) που είχαν αυτή τη δυνατότητα.

Η μνήμη, ως αντικείμενο της ιστοριογραφίας, οδηγεί την έρευνα στη συνάφεια ανάμεσα στις κοινωνικές διαδικασίες και στις όψεις του πολιτισμού,¹ στον οποίο συμπεριλαμβάνεται ασφαλώς και η τέχνη, ως μία εκ των κορυφαίων εκφάνσεών του. Κατά τον Pierre Nora οι πάσης φύσεως μνημονικοί τόποι εφευρίσκονται επειδή απουσιάζει πλέον το λεγόμενο «μεγάλο αφήγημα»,² επιδιώκοντας ίσως με έναν τρόπο να το υποκαταστήσουν, διατηρώντας ακέραιη μεταξύ των μελών ενός έθνους την αίσθηση της υπερηφάνειας για το παρελθόν, τόσο το πρόσφατο όσο και το απώτατο. Σχετική άλλωστε είναι και η άποψη ότι η μνήμη τροφοδοτεί την εθνική ταυτότητα και ότι, ως έναν βαθμό, μέρη της πρώτης αναγνωρίζονται ως συστατικά της δεύτερης.³ Τα «ζώντα μνημεία» είτε φιλοξενούνται σε προθήκες μουσείων είτε βρίσκονται σε εξωτερικούς –προσβάσιμους πάντα– χώρους, μέσα από την προβολή ενοποιητικών ιστών στο χώρο και στον χρόνο αναιρούν τον πολιτιστικό κατακερματισμό, δίνοντας υπόσταση στην έννοια της εθνικής κοινότητας.⁴

Κρίνεται απαραίτητο να προβούμε σε δύο απαραίτητες διευκρινήσεις. Πρώτον, σχετικά με τα μνημεία, και επειδή εντός της Τήνου υφίστανται διάσπαρτα εκατοντάδες έργα (κυρίως γλυπτικής) σε δημόσιο χώρο, επελέγησαν αυστηρά αυτά που σχετίζονται με τη Δημόσια Ιστορία, εθνική ή τοπική. Έτσι, δεν περιλαμβάνονται δεκάδες αγάλματα, κρήνες, φεγγίτες, πινακίδες και λοιπά έργα τέχνης που δεν έχουν ιστορικές αναφορές ή αφετηρίες. Επίσης ως δημόσιο χώρο ορίσαμε κάθε σημείο στο οποίο έχει

¹ Μπενβενίστε Ρ., «Μνήμη και ιστοριογραφία», στο: Μπενβενίστε Ρ. – Παραδέλλης Θ. (επιμ.), *Διαδρομές και τόποι της μνήμης. Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Αθήνα, 1999, σ. 11

² Nora P., «Introduction», στο Nora P. (επιμ.), *Les Lieux de Mémoire*, τ. 1, Paris, 1984

³ Εξερζόγλου Χ., «Μνήμη και εθνική ταυτότητα: Το Ζωγράφειο Διαγώνισμα των “Ζωντανών Μνημείων” και η διαχείριση της μνήμης», στο Μπενβενίστε Ρ. – Παραδέλλης Θ. (επιμ.), *Διαδρομές και τόποι της μνήμης. Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Αθήνα, 1999, σ. 105

⁴ Στο ίδιο, σσ. 109-110

πρόσβαση ο οποιοσδήποτε ντόπιος ή επισκέπτης, συμπεριλαμβανομένων των προαυλίων σχολείων και εκκλησιών για ευνόητους λόγους.

Δεύτερον, σχετικά με τα μουσεία, ο ίδιος ο όρος «μουσείο» με ελάχιστες εξαιρέσεις χρησιμοποιείται εδώ μάλλον καταχρηστικά. Μόλις τρία από τα τριάντα ένα μουσεία της Τήνου φαίνεται ότι πληρούν τις ορισμένες από το ελληνικό κράτος προϋποθέσεις⁵ προκειμένου να θεωρούνται μουσεία. Πρόκειται στην ουσία –ως επί το πλείστον– για περιορισμένες ή (σπάνια) εκτεταμένες συλλογές, λαογραφικού συνήθως χαρακτήρα. Πολλοί φορείς, έχοντας ίσως κατά νου τα παραπάνω, ονόμασαν τους χώρους τους «Εκθέσεις Κειμηλίων» κ.λπ. Στην παρούσα εργασία αποδίδεται σε κάθε τέτοιο χώρο ο όρος που οι υπεύθυνοι τού έχουν εξ αρχής δώσει.

Όλα τα παραπάνω εντάσσονται στο πλαίσιο μελέτης που θέτει η ίδια η Δημόσια Ιστορία. Αντιλαμβανόμαστε την τελευταία ως τη διάχυση της ιστορικής πληροφορίας σε κοινή θέα από κάποιον φορέα που θεωρεί ένα ιστορικό γεγονός αξιομνημόνευτο. Τα μνημεία, όταν δεν πρόκειται απλώς για διακοσμητικά καλλιτεχνήματα, και τα μουσεία οπωσδήποτε αποτελούν τα εργαλεία προβολής της Ιστορίας σε δημόσιο χώρο, είναι η ραχοκοκαλιά της Δημόσιας Ιστορίας. Συνεπώς αυτή αποσκοπεί κατά περίπτωση στην πληροφόρηση, στην υψηλή εκλαΐκευση, στην ιστορική εγγραμματοσύνη, στην καταγραφή της τραυματικής μνήμης, στη συσχέτιση μνήμης και ταυτότητας, στην ιστορική αφύπνιση, στην αύξηση της τηλεθέασης, στην ψυχαγωγία και την καλλιέργεια ενός κοινού που δεν είχε ποτέ προηγουμένως επαφή και ενδεχομένως να μην έχει και κανένα ενδιαφέρον για την επιστημονική διάσταση της ιστορίας.⁶ Έτσι, όσοι ασχολούνται με αυτή –δημοσιογράφοι, πολιτικοί, κινηματογραφιστές, συγγραφείς, μουσειολόγοι, υπεύθυνοι μουσείων και εκπαιδευτικών κέντρων, καλλιτέχνες, εκδότες, ακτιβιστές, τοπικοί λόγιοι, ιστοριοδίφες, bloggers κ.ά.– διαμορφώνουν ασύμμετρες και αποκλίνουσες αφηγήσεις καθώς και ερμηνευτικά σχήματα για το παρελθόν, εγχείρημα που ενέχει συγκεκριμένες –αν και όχι συνήθως ομολογημένες ή πάντοτε κατανοητές– σκοπιμότητες. Για άλλους το κίνητρο είναι η πληροφόρηση του κοινού, για άλλους η

⁵ Φ.Ε.Κ, Αρ. Φύλλου 153, τ. Α', 20.06.2002. Σύμφωνα με το νόμο 3028/2002 και το άρθρο 45 μεταξύ άλλων ορίζεται ότι: «ως μουσείο νοείται υπηρεσία ή οργανισμός μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα [...] που αποκτά, δέχεται, φυλάσσει, συντηρεί, καταγράφει, τεκμηριώνει, ερευνά, ερμηνεύει και κυρίως εκθέτει και προβάλλει στο κοινό συλλογές αρχαιολογικών, καλλιτεχνικών, εθνολογικών ή άλλων υλικών». Για την ίδρυση μουσείων «απαιτείται μεταξύ άλλων [...] η ύπαρξη μίας ή περισσότερων συλλογών και η επάρκεια και η καταλληλότητα των εγκαταστάσεων, του απασχολούμενου προσωπικού» Τα μουσεία «οφείλουν να είναι ανοικτά στο κοινό σε προκαθορισμένες ημέρες και ώρες. Οφείλουν επίσης να διευκολύνουν την πρόσβαση στις συλλογές για λόγους μελέτης και έρευνας» «Σε κάθε περίπτωση [ένα μουσείο] πρέπει να διαθέτει επιστημονικό υπεύθυνο και προσωπικό συντήρησης»

⁶ Καθηγητής Γιώργος Κόκκινος, μιλώντας στο κλείσιμο του συνεδρίου «Χρήσεις και καταχρήσεις της ιστορίας: Η Δημόσια ιστορία στην Ελλάδα» 30 Αυγούστου - 1 Σεπτεμβρίου 2013

αποκάλυψη της ιστορικής αλήθειας και για άλλους το κέρδος. Σημείο επαφής των γνωστικών ευαισθησιών που συγκροτούν το πεδίο της Δημόσιας Ιστορίας «δεν μπορεί να είναι άλλο παρά η δύσκολη σχέση μνήμης και πολιτικής».⁷

Θα πρέπει να προστεθεί ότι ενδιαφέρει την παρούσα έρευνα το κατά πόσο αναπαράγονται κρατούσες αντιλήψεις (λ.χ. ο εθνικισμός, η χριστιανική πίστη κ.ά.) μέσα από την ανέγερση μνημείων και τη λειτουργία μουσείων. Στο πλαίσιο που θέτει η Διανοητική Ιστορία επιδιώκεται να ανιχνευθεί η προβολή ή μη αντιλήψεων μέσα από την Τέχνη, κάτι που μπορεί να επιτευχθεί κυρίως μέσα από τη γλώσσα, τα σύμβολα και διάφορες άλλες επιλογές του καλλιτέχνη προκειμένου για μνημεία ή του υπευθύνου μίας μουσειακής έκθεσης προκειμένου για μουσεία. Εξάλλου σε κάθε πολιτισμό υπήρξε έντονη η ανάγκη δημιουργίας συμβόλων και η οπτικοποίηση αφηρημένων πολιτικών και ηθικών εννοιών, δηλαδή ιδεολογίας, μέσω των έργων ανθρώπινης τέχνης.⁸ Φυσικά σε αυτή τη διαδικασία συμμετέχουν και οι παραγγελιοδότες - εργοδότες - υπεύθυνοι των προαναφερθέντων. Βασικός διαχρονικός στόχος των τελευταίων η υπογράμμιση των θρησκευτικών, πολιτειακών, κοινωνικών και –αισιώς– εθνικών σχέσεων μέσα από την αισθητική ή/και τη θεματολογία κάθε έργου τέχνης ή κάθε εκθέματος.⁹ Για τη συγκεκριμένη πτυχή της εργασίας θα συμπορευθούμε με απόψεις διανοητών όπως του Eric Hobsbawm που στηρίζει την άποψη της εργαλειακής χρήσης της τέχνης και των μουσείων από τον εθνικισμό ήδη από τις απαρχές του¹⁰ και του Antony Smith που θεωρεί ότι το έθνος συχνά έχει ανάγκη από «ιερά κέντρα» ή «ιστορικά προσκυνήματα», ενώ σε κάθε περίπτωση χρησιμοποιεί –αρκούντως εργαλειακά– σύμβολα, μνημεία και τελετές.¹¹

Ειδικότερα σχετικά με τα μνημεία, όπως αναφέρει ο George Mosse, τα έργα τέχνης σε δημόσιο χώρο, μαζί με τις τελετές τους, αποτελούν έναν αποτελεσματικό τρόπο αυτό-αναπαράστασης του έθνους¹² από τον (κρατικό) εαυτό του ή από τα αυτοπροσδιοριζόμενα ως μέλη του. Μέσω της προβολής των συμβόλων και της αναπαραγωγής των εθνικών μύθων δια της Τέχνης, το έθνος καταλήγει να γίνεται αντικείμενο λατρείας και ανάγεται σε κοσμική

⁷ Στο ίδιο.

⁸ Καραϊσκού Β., *Νεοελληνική Γλυπτική. Ματιές και αναγνώσεις*, Αθήνα, 2011, σ. 13

⁹ Στο ίδιο, σ. 16

¹⁰ Hobsbawm E., *Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848*, Αθήνα, 2008, σ. 360-362

¹¹ Smith A., *Εθνική ταυτότητα*, Αθήνα, 2000, σ. 33-34

¹² Mosse L. G., *The nationalization of the masses*, New York, 1991, σ. 72

θηροσκεία.¹³ Εξάλλου σύμφωνα με την Ευθ. Μαυρομικάλη τα μνημεία γενικά, και ειδικότερα τα γλυπτά, έχουν αναλάβει έναν παιδαγωγικό ρόλο, «εθνοπαιδευτικό» όπως τον αποκαλεί, ανυψώνοντας το εθνικό φρόνημα.¹⁴ Επιπλέον, κατά τον Αντ. Λιάκο, οι αναπαραστάσεις της ιστορίας επάνω σε υλικές μορφές μετριάζουν την απώλεια από στιγμές του (ιστορικού) παρελθόντος που δεν συγκράτησε η μνήμη.¹⁵

Αναφορικά με τα μουσεία, αντιλαμβανόμαστε ότι συχνά, όπως διαπιστώνει ο Rupert Arrowsmith, οι υπεύθυνοι των εκθέσεων αμφιταλαντεύονται αν πρέπει να παρουσιάζουν τα εκθέματά τους με τρόπο που σέβεται απόλυτα –σχεδόν αναπαράγει– τον αρχαίο ή έστω τον παλιό χαρακτήρα τους ή αν πρέπει να εκτίθενται με βάση την τρέχουσα ανά εποχή αντίληψη (λ.χ. με βάση τις επιταγές του Μοντερνισμού), ανεξάρτητα από την αρχαιότητα κάθε εκτιθέμενου αντικειμένου.¹⁶ Επίσης με βάση τη διαδικασία της ερμηνείας κάθε εκθέματος αλλά και αυτού του ίδιου του τρόπου έκθεσής του, υιοθετούμε τη γνώμη του Κωσ. Κωτσάκη ότι η μελέτη των αντικειμένων δεν περιορίζεται στην παρατήρηση, στην καταγραφή, στην ταξινόμηση ή ακόμη και στην διατύπωση γενικευτικού χαρακτήρα νόμων για τον υλικό πολιτισμό· τα αντικείμενα που συνιστούν τον τελευταίο προσεγγίζονται πλέον ως νοήματα, που επιδέχονται πολλαπλών αναγνώσεων και ερμηνειών.¹⁷

Η εργασία διαθέτει δύο μέρη και θέτει τρεις στόχους. Χωρίζεται στην μελέτη των μνημείων και στην αντίστοιχη των μουσείων και στοχεύει πρώτον να καταγράψει χωρίς λεπτομερή ανάλυση το σύνολο των μνημείων Δημόσιας Ιστορίας και των μουσειακών χώρων της Τήνου, καταγράφοντας κάποια σημαντικά για την έρευνα δεδομένα, δεύτερον να αναλύσει ενδεικτικά και σε εξαντλητικό βαθμό έξι μνημεία και έξι μουσεία από τα παραπάνω και τρίτον να εξάγει συμπεράσματα για τη διαδικασία ανέγερσης μνημείων και ίδρυσης μουσείων στο νησί, εντάσσοντάς τα στο ιστορικό πλαίσιο της εποχής τους και υπό το πρίσμα των διαδικασιών διαχείρισης της ιστορικής (συλλογικής) μνήμης.

¹³ Στο ίδιο, σ. 2

¹⁴ Μαυρομικάλη Ε., «Εθνική ιδεολογία και νεοελληνική γλυπτική: Η περίπτωση των γλυπτικών απεικονίσεων των Φιλελλήνων», στο Close E., Couvalis G., Frazis G., Palaktoglou M., and Tsianikas M. (επιμ.), *Greek Research in Australia: Proceedings of the Biennial International Conference of Greek Studies*, Flinders University, Adelaide, 2007, ανάκτηση από το: <http://dspace.flinders.edu.au> – τελευταία προσπέλαση: 15.06.2014

¹⁵ Λιάκος Α., *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*, Αθήνα, 2007, σ. 194

¹⁶ Arrowsmith R.R., *Modernism and the museum*, New York, 2011, σσ. 20, 23

¹⁷ Κωτσάκης Κ., «Από το έκθεμα στο νόημα: Η ερμηνεία στη σύγχρονη θεωρία της αρχαιολογίας», στο Μ. Σκαλτσά (επιμ.), *Η Μουσειολογία στον 21^ο αιώνα. Θεωρία και πράξη*. (Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου 21-24.11.1997), Θεσσαλονίκη, 2001, σ. 196-199.

Εξετάζονται επομένως με ιδιαίτερο ενδιαφέρον οι φορείς υλοποίησης των μνημείων και των μουσείων σε μία μικρή νησιωτική κοινωνία, κατά κανόνα αγροτική, όπου συνυπάρχουν εδώ και οκτώ αιώνες πιστοί του ορθόδοξου και του καθολικού δόγματος και εδώ και 150 χρόνια υφίσταται μία δυναμική καλλιτεχνική παράδοση. Σπουδαία θέση ανάμεσά τους, εκτός από ιδιώτες και λοιπούς φορείς (σύλλογοι, ενορίες κ.λπ.) καταλαμβάνει το ισχυρότατο οικονομικά και θεσμικά Πανελλήνιο Ιερό Ίδρυμα Ευαγγελιστρίας Τήνου (Π.Ι.Ι.Ε.Τ), το οποίο –παρεμπιπτόντως– ως προς τη σχετική με τα μνημεία και τα μουσεία δράση και συμμετοχή του το θεωρούμε μάλλον κρατικό παρά εκκλησιαστικό φορέα. Αυτό το στηρίζουμε αρχικά στο ότι υπάγεται και λογοδοτεί από την ίδρυσή του σε αρμόδιο υπουργείο (σήμερα στο *Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων*), αλλά και επειδή μέχρι το 1973 η επιτροπή του διοριζόταν από την εκάστοτε ελληνική κυβέρνηση. Από τότε και μέχρι σήμερα διοικείται από επιτροπή που, με εξαίρεση τον πρόεδρο που είναι ο εκάστοτε μητροπολίτης Σύρου, τα λοιπά της μέλη είναι αιρετοί λαϊκοί.¹⁸

Η έρευνα έλαβε χώρα από τον Δεκέμβριο του 2013 μέχρι τον Ιούλιο του 2014. Ως πηγές χρησιμοποιήθηκαν τα αρχεία του Δήμου Τήνου (στα οποία ανήκουν πλέον και αυτά των πρώην Κοινοτήτων) και των διαφόρων συλλόγων του νησιού, αρχεία ιδιωτών, διαδικτυακοί ιστότοποι, προφορικές συνεντεύξεις από πρόσωπα που είτε είχαν θεσμικό ρόλο και ενημέρωση για τα συμβάντα στο νησί είτε συμμετείχαν οι ίδιοι στα γεγονότα ως καλλιτέχνες, υπεύθυνοι, χρηματοδότες κ.λπ. Υπάρχει παράρτημα με χάρτες και φωτογραφίες για την καλύτερη τεκμηρίωση των όσων καταγράφηκαν, ενώ, τέλος, παρατίθεται και η χρησιμοποιηθείσα βιβλιογραφία που σχετίζεται αφενός με τη φύση της έρευνας (Διανοητική και Δημόσια Ιστορία, μνημονικές σπουδές, Ιστορία Τέχνης, μουσειολογία κ.ά.) αφετέρου με την εθνική και τοπική ιστορία.

Συνοπτική Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία της Τήνου

Με εξαίρεση το σύντομο πέρας των Ρώσων κατά τα Ορλωφικά του 1770-1774, η Τήνος διάγει ειρηνικό βίο από την ενσωμάτωση της στην Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1715 και μέχρι την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης (1821), στην οποία και συμμετέχει με την αρχή να γίνεται όχι στην πρωτεύουσα Χώρα, αλλά στον Πύργο στις 31.03.1821, πρώτη μεταξύ όλων των Κυκλάδων.¹⁹ Η Επανάσταση κηρύχθηκε στην πόλη του νησιού στις 20

¹⁸ Φ.Ε.Κ 48, τ. Α', 22.02.1974

¹⁹ Δώριζας, *Η Τήνος επί...*, όπ. αν., σ. 261

Απριλίου του ίδιου έτους και βεβαιωμένα Τήνιοι άνδρες –κυρίως συγκροτώντας ναυτικά πληρώματα– συμμετείχαν σε διάφορες μάχες και ναυμαχίες ή προσέφεραν σε είδος στον αγώνα των Ελλήνων.²⁰ Εν μέσω της ελληνικής εξέγερσης τοποθετείται η θαυματουργή –κατά την παράδοση– εύρεση της εικόνας του Ευαγγελισμού που έμελλε να αλλάξει για πάντα την Ιστορία και την πορεία του νησιού, ειδικά μετά τη σύσταση του *Ιδρύματος της Ευαγγελιστρίας Τήνου* (νυν Π.Ι.Ι.Ε.Τ) το 1825.²¹

Η αναβάθμιση της γειτονικής Σύρου, επέφερε πληθυσμιακή και οικονομική πτώση για την Τήνο που όμως όλο τον 19^ο αιώνα έχει να επιδείξει παραγωγή δεκάδων καλλιτεχνών (κυρίως γλυπτών, αλλά και ζωγράφων. Ενδεικτικά: Δημ. Φιλιππότης, Γιαν. Χαλεπάς, Νικ. Γύζης, Νικ Λύτρας, Αφοί Φυτάλαιο κ.ά.) που συχνά με τη συνδρομή του *Ιδρύματος* δεν αρκούνται στην εμπειρική τέχνη, αλλά σπουδάζουν ως υπότροφοί του σε ανώτατες σχολές της Ελλάδας (Πολυτεχνείο) και του εξωτερικού.²² Επίσης το 1895 η Τήνος επιλέγεται –σίγουρα λόγω και της προθυμίας του *Ιδρύματος* να τα χρηματοδοτήσει– για τη διεξαγωγή των «Τηνίων 1895», πανελληνίων αθλητικών αγώνων που έγιναν με την οργανωτική φροντίδα του Εθνικού Γ.Σ. Αθηνών.²³ Κατά τον 20^ο αιώνα η Τήνος ακολουθεί την πορεία του ελληνικού κράτους, έχοντας ως μοχλό οικονομικής ανάπτυξης την επισκεψιμότητα και την εν γένει δυναμική της –γνωστής πια ως– «Παναγίας της Τήνου», η οποία μάλιστα αναβαθμίζεται σε πανελλήνιο ίδρυμα ήδη πριν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Συνεχίζει να παράγει σπουδαιούς καλλιτέχνες (Λαζ. Λαμέρας, Λαζ. Σώχος, Ιωάν. Φιλιππότης, Νικ. Σκαλκώτας κ.ά.) αλλά και πολιτικούς άνδρες πανελλήνιας εμβέλειας (Ιωάν. Σιώτης, Οικογένεια Αλαβάνου, Πάρ. Λιαρούτσος κ.ά.). Η Τήνος έρχεται ξανά στο επίκεντρο της νεοελληνικής ιστορίας όταν το εύδρομο Έλλη τορπιλίζεται έξω από τη λιμάνι της και βυθίζεται έχοντας εννέα νεκρούς στις 15.08.1940, ανοίγοντας έτσι άτυπα το κεφάλαιο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου για την ελληνική εθνική ιστορία.²⁴

Από το τέλος της δεκαετίας του 1940 και εξής η Τήνος ακολουθεί και πάλι τη μοίρα και τα σκαμπανεβάσματα του ελληνικού κράτους, με τον προσκυνηματικό τουρισμό να βρίσκεται στο επίκεντρο της οικονομικής δραστηριότητας (οι θρησκευτικές πανηγύρεις, και ιδίως η 15^η Αυγούστου, εορτάζονται κάθε χρόνο παρουσία επισήμων αρχών και προσελκύουν

²⁰ Στο ίδιο, σ. 262

²¹ <http://www.panagiatinou.gr> - τελευταία προσπέλαση: 28.05.2014

²² Δωριζας Γ., *Η νέα Τήνος*, Αθήνα, 1981, σσ. 248-249

²³ Κουλούρη Χ., *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας. Γυμναστικά και Αθλητικά σωματεία 1870-1922*, Αθήνα, 1997, σσ. 285-286

²⁴ Δωριζας, *Η νέα...*, σσ. 25-30

χιλιάδες επισκέπτες στο νησί), επισκιάζοντας τη σπουδαία καλλιτεχνική παραγωγή (την οποία πάντως ανανέωσε η ίδρυση στα 1955 του *Προπαρασκευαστικού και Επαγγελματικού Σχολείου Καλών Τεχνών Πανόρμου Τήνου*)²⁵ και τη μικρή πλην όμως αξιόλογη αγροτο-κτηνοτροφική παραγωγή της τηνιακής ενδοχώρας.

Η Τήνος χωρίζεται ατύπως εδώ και αιώνες στη *Χώρα* (πρωτεύουσα του νησιού στα νοτιοανατολικά του παράλια), στα *Πάνω Μέρη* (ορεινά, κυρίως ορθόδοξα χωριά, στα βόρεια και βορειοανατολικά της Χώρας) στα *Κάτω Μέρη* (ως επί το πλείστον καθολικά χωριά στα βορειοδυτικά της Χώρας, ημιορεινά αλλά με πολλές αρδεύσιμες και καλλιεργήσιμες εκτάσεις) και τα *Έξω Μέρη* ή την *Εξωμερία* (ορεινά, άγονα, κυρίως ορθόδοξα χωριά στο βορειοδυτικό άκρο του νησιού όπου και τα πλείστα λατομεία μαρμάρου). Τα *Κάτω* και τα *Πάνω Μέρη* συναποτελούν τα λεγόμενα *Μέσα Μέρη*.²⁶

²⁵ <http://www.tinosartschool.gr> – τελευταία προσπέλαση: 28.05.2014

²⁶ Φλωράκης Α., *Κάποτε στην Τήνο. Παλίμψηστα Λαογραφικά*, Αθήνα, 2002, σ. 29

Κεφάλαιο Α' :

Μνημεία της Τήνου. Δημόσια Ιστορία και εθνική-τοπική ταυτότητα

1. Γενικά

Τα κάθε λογής μνημεία που τοποθετούνται σε δημόσιο χώρο αποτελούν πολύ ενδιαφέρουσες περιπτώσεις για έναν μελετητή του τρόπου που λειτουργεί και αναπαράγεται η Δημόσια Ιστορία. Ασφαλώς η τοποθέτηση μνημείων σε χώρο που είναι ορατά εξυπηρετεί συγκεκριμένες σκοπιμότητες και ανάγκες. Σύμφωνα με την πλέον πρόσφατη τοποθέτηση της ελληνικής Κυβέρνησης τα μνημεία αυτά επιβάλλεται να προστατεύονται διότι: *«Η προστασία αυτή έχει ως σκοπό τη διατήρηση της ιστορικής μνήμης χάριν της παρούσας και των μελλοντικών γενεών και την αναβάθμιση του πολιτιστικού περιβάλλοντος»*.²⁷

Το κάθε μνημείο μετά την τελετή εγκαινίων, που συνήθως τελείται σε κάποια ημέρα με ιδιαίτερη σημασία, δεν σταματά να «ζει». Όταν κάνουμε λόγο για «ζωή» του μνημείου εννοούμε πρώτον τις τελετές που έλαβαν χώρα με αυτό στο επίκεντρο, δεύτερον τις όποιες αλλαγές τοποθεσίας, προσθήκες ή εργασίες συντήρησής του και τρίτον τους τυχόν βανδαλισμούς που έχει υποστεί, είτε αυτοί στρέφονται ευθέως ενάντια στα σημανόμενα του μνημείου είτε απλώς χρησιμοποιούν το μνημείο ως χώρο-μέσο προβολής. Σε σπάνιες περιπτώσεις καταγράφονται τελετές αντίπαλες προς τις επίσημες. Συνηθέστερα μνημεία αποτελούν τα ηρώα πεσόντων ή αγωνισαμένων και οι ανδριάντες επιφανών ανδρών και γυναικών, ενώ συχνότερα υλικά είναι το μάρμαρο και ο χαλκός.

Το ηρώο, προέρχεται από την αρχαία ελληνική λέξη «ηρώον»,²⁸ το οποίο αρχικά ήταν ιερό αφιερωμένο σε αρχαίο Έλληνα ή Ρωμαίο ήρωα με σκοπό τη μνημόνευση ή τη λατρεία του.²⁹ Στη σύγχρονη εποχή, το ηρώο είναι το μνημείο που συνήθως αφιερώνεται στους πεσόντες πολέμου, όπως επίσης σε συγκεκριμένα θύματα, με συχνή την ονομαστική αναφορά τους. Ηρώα δημιουργούνται και για θύματα εμφυλίων πολέμων ή γενοκτονιών/εθνοκαθάρσεων, ενώ μικρότερης κλίμακας μνημεία, (ανδριάντες, αναθηματικές πινακίδες, ανάγλυφα κ.ά.) στήνονται για να τιμηθούν επιμέρους νεκροί σε καιρό ειρήνης, θύματα μικροεξεγέρσεων, πορειών, απεργιών. Πρόκειται συνήθως για θύματα αστυνομικής βίας ή

²⁷ Φ.Ε.Κ, Αρ. Φύλλου 153, τ. Α', 28.06.2002

²⁸ Κριαράς Ε., *Νέο ελληνικό λεξικό της σύγχρονης δημοτικής γλώσσας*, Αθήνα, 1995, λήμμα: «ηρώο».

²⁹ Συχνά ανεγείρονταν πάνω από εκεί που βρισκόταν ή θεωρείτο ότι βρισκόταν ο τάφος ή το κενοτάφιο του.

παρακρατικών. Τα μνημεία αυτά συνηθέστατα τοποθετούνται στο σημείο που χτυπήθηκαν ή έπεσαν νεκρά τα τιμώμενα πρόσωπα.³⁰

Τα μνημεία συχνά κατέχουν κεντρική θέση στην πόλη όπου βρίσκονται, κοντά ή μέσα σε πλατεία ή σε κάποιο πολυσύχναστο μέρος. Επίσης, μπορεί να βρίσκεται στον περίβολο της μητρόπολης ή άλλης μεγάλης εκκλησίας της πόλης ή πλησίον κάποιου δημόσιου κτηρίου. Στις μικρές πόλεις, και συνήθως στα χωριά, υπάρχει ένα μόνο ηρώο, το οποίο αποτελεί το επίκεντρο των εορταστικών εκδηλώσεων εθνικών εορτών με κατάθεση στεφάνων και λουλουδιών σε αυτό, όπως και στις επετείους των γεγονότων ή της περιόδου που μνημονεύουν. Στις μεγαλύτερες πόλεις συνήθως υπάρχει ένα ηρώο που αποτελεί το μνημείο γενικά για τους πεσόντες ή ήρωες πολέμου και δεύτερο ή παραπάνω ηρώα αφιερωμένα σε συγκεκριμένους πολέμους, περιόδους ή ιστορικά γεγονότα.

Τέλος, σπανιότερα, ηρώα αναγείρονται και εκτός πόλεων, συχνά κοντά στα πεδία μαχών ή θέατρα των γεγονότων που μνημονεύουν. Στην Ελληνική επικράτεια τα μνημεία αυτού του είδους είναι ελάχιστα.³¹

Οι πιο συνηθισμένες μορφές μνημείου πεσόντων είναι η μαρμάρινη στήλη με βάση ή η μαρμάρινη πινακίδα (πλάκα). Στην πλάκα ή στη βάση του ηρώου κατά κανόνα είναι γραμμένα (εγχάρακτα) τα ονόματα των πεσόντων, ενώ συχνές είναι και λοιπές εγχαράξεις, είτε με πολεμικά σύμβολα είτε με επιγραφές (αρχαία ρητά, επιγράμματα κ.λπ.). Τις στήλες συχνά στεφανώνουν μαρμάρινα ή μεταλλικά στεφάνια, σταυροί, νίκες, αετοί, φλόγες ή άλλα σύμβολα, ανάλογα με το γεγονός ή το πρόσωπο στο οποίο είναι αφιερωμένο το μνημείο. Τα πρώτα ηρώα στην Ελλάδα άρχισαν να ανεγείρονται με αφορμή τον πόλεμο του 1897. Ενδεικτικά παραδείγματα αποτελούν το ηρώο της Λευκάδας, έργο του Υστερνιώτη μαρμαρογλύπτη Λάζ. Σώχου και το μνημείο πεσόντων φοιτητών στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 στο προαύλιο του Πανεπιστημίου Αθηνών, έργου του Γεωρ. Παπαγιάννη. Αφορμή για τη μαζική ανέγερση ηρώων έδωσαν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912-1913) και ο Ευρωπαϊκός ή Μέγας Πόλεμος (Α' Παγκόσμιος) που ακολούθησε (1914-1918). Η λήξη των βαλκανικών πολέμων συνέπεσε με την εφαρμογή του νόμου ΔΝΖ' (1912), με τον οποίο καταργήθηκε το διοικητικό σύστημα που είχε καθιερωθεί από τους Βαυαρούς και οι δήμοι,

³⁰ Ενδεικτικά πρβλ.: ανάγλυφη πλάκα Σ. Πέτρουλα στην οδό Σταδίου, Αθήνα, μνημείο στη μνήμη του Γρ. Λαμπράκη στη συμβολή των οδών Ερμού και Βενιζέλου (Θεσσαλονίκη) και πλάκα από πλεξιγκλάς στη μνήμη του Αλ. Γρηγορόπουλου στη διασταύρωση των οδών Μεσολογγίου και Τζαβέλα (Αθήνα).

³¹ Σε αυτό το είδος ανήκει το *Μνημείο Ζαλόγγου* του γλύπτη Γεωργίου Ζογγολόπουλου, στην Καμαρίνα της Πρέβεζας (Ηπειρος)

στο μεγαλύτερο μέρος της χώρας, έδωσαν τη θέση τους στις κοινότητες.³² Κατά τη γνώμη μας αυτή η αλλαγή και η διάσπαση των δήμων σε χιλιάδες ανά την Ελλάδα κοινότητες, οπωσδήποτε επηρέασε την κατασκευή μνημείων Δημόσιας Ιστορίας. Κάθε κοινότητα και κάθε κοινοτάρχης ένιωσε άλλοτε σύντομα άλλοτε μετά από κάποιο χρονικό διάστημα την ανάγκη να τιμήσει πεσόντες και αγωνισαμένους, διανοητές, καλλιτέχνες, ευεργέτες και πολιτικούς άνδρες με προσφορά στα δημόσια πράγματα, στη δημόσια υπόθεση, σε κάθε περίπτωση, ήρωες της τοπικής κοινωνίας. Νέα έξαρση δημιουργίας μνημείων ανά το πανελλήνιο παρατηρείται τη δεκαετία του 1930 με αφορμή τους εορτασμούς για τα 100 χρόνια από την ανεξαρτησία του ελληνικού κράτους, ενώ η τελευταία μαζική προσπάθεια καταγράφεται κατά τη δεκαεπενταετία μετά το πέρας της εμπόλεμης δεκαετίας του 1940, και οπωσδήποτε μετά τη λήξη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου (1949).

Η χρονική απόσταση ανάμεσα στο τιμώμενο πρόσωπο ή γεγονός και στην κατασκευή σχετικού μνημείου δεν είναι πάντα η ίδια. Πολλοί παράγοντες επηρεάζουν τις μικρές κοινότητες της Τήνου λόγου χάρη να αποφασίσουν ή να αναβάλουν τη χρηματοδότηση ενός μνημείου. Άλλοτε τα αντανakλαστικά είναι άμεσα οπότε έχουμε και γρήγορη κατασκευή μνημείου και άλλοτε καθυστερεί είτε για λόγους οικονομικής δυσπραγίας, είτε λόγω διαφωνιών ανάμεσα στους αρμόδιους, είτε γιατί χρειάζεται η γειτονική κοινότητα να προχωρήσει αυτή πρώτη σε κατασκευή μνημείου και κατόπιν αυτό να αποτελέσει έμπνευση για αντιγραφή.

Υπάρχουν επίσης μνημεία αφιερωμένα σε ένα άτομο, που εξαίρουν την ανδρεία και τη συμβολή του σε αγώνες του έθνους ή του τόπου, όχι απαραίτητα σε καιρό πολέμου. Ο όρος *ανδριάντας* καλύπτει καλύτερα αυτήν την κατηγορία μνημείων³³ και σήμερα ορίζεται ως το ολόγλυφο άγαλμα ή προτομή που τοποθετείται σε δημόσιο χώρο για να τιμηθεί το πρόσωπο που παριστάνεται, το οποίο συνήθως είναι ήρωας πολέμου, ευεργέτης, σπουδαίος ή/και αναγνωρισμένος εκπρόσωπος του πολιτικού, καλλιτεχνικού ή

³² Λόγω της ενσωμάτωσης των *Νέων Χωρών* (Μακεδονία, Ήπειρος, Νησιά ΒΑ Αιγαίου, Κρήτη) κρίθηκε αναγκαίο να αναδιαρθρωθεί το σύστημα της τοπικής αυτοδιοίκησης. Αποτέλεσμα ο νόμος ΔΝΖ'/1912 και η δημιουργία Δήμων μόνο πλέον των 10.000 κατοίκων (ή λιγότερων όταν αποτελούσαν πρωτεύουσες νομών) και κυρίως η διαίρεση πρώην Δήμων σε πολλές μικρές κοινότητες άνω των 300 κατοίκων. Οι τελευταίες όμως συχνά αποτελούνταν ακόμη και από οικισμούς ελαχίστων κατοίκων (λιγότερο από 300) αρκεί να διέθεταν δημοτικό σχολείο και να συναινούσε το 50% και πλέον των εκλογέων. Οι Κοινότητες άρχισαν να λειτουργούν το 1914, για να καταργηθούν, οι περισσότερες από αυτές το 1998 και όλες το 2011 στο πλαίσιο των Σχεδίων «Καποδίστριας» και «Καλλικράτης» αντίστοιχα. Βλ. Γεωργιογιάννης Π., *Ο τελευταίος «Καποδίστριας»*. Από τον *Ολιγαρχικό και Συγκεντρωτικό Δημοκρατισμό στην Άμεση Διαδραστική Δημοκρατία*, Πάτρα, 2008, σ. 38' <http://el.wikipedia.org>

³³ Προέρχεται από την αρχαία λέξη «ανδριάς» και που σήμαινε το γλυπτό ολόσωμο ομοίωμα συγκεκριμένου θνητού πάντοτε, που κατασκευαζόταν από μάρμαρο, μέταλλο, ξύλο κ.λπ. Κατά την αρχαιότητα τούτο λεγόταν σε αντιδιαστολή προς το «άγαλμα» που αφορούσε επίσης γλυπτό ολόσωμο ομοίωμα, αλλά μόνο για θεό ή έστω ημίθεο.

επιστημονικού χώρου. Ανδριάντες στήνονται για να τιμηθούν άνδρες και γυναίκες που κατά το πλείστον ανήκουν στην τοπική κοινωνία. Δεν λείπουν οι εξαιρέσεις, κυρίως όταν πρόκειται για τιμώμενα πρόσωπα που η ίδια η τοπική κοινωνία επιθυμεί να τιμήσει, καθώς θεωρεί ότι έμμεσα ή άμεσα έχουν επηρεάσει και τη δική της εξέλιξη και Ιστορία.³⁴

Τα πάσης φύσεως μνημεία Δημόσιας Ιστορίας δεν έχουν την ιερότητα της αρχαίας εποχής, ούτε καν την αίγλη της εποχής πριν τη μεταπολίτευση, μίας εποχής κατά την οποία το ελληνικό κράτος εμπλεκόταν σε έναν πόλεμο περίπου κάθε είκοσι χρόνια. Τα μνημεία αυτά δεν έχουν πια το άλλοτε πανίερο ή και ιδεολογικά απαραβίαστο status μαυσωλείων έξω από τη σύγχρονη κοινωνία, αλλά έχουν την τάση να ενσωματώνονται σε αυτήν ως μεστά νοήματος σημεία επαφής με την παρελθούσα ιστορική πραγματικότητα.³⁵ Όμως, ειδικά σε μικρά ή/και ιστορικά χωριά, κωμοπόλεις και τοποθεσίες, συχνά παραμένουν ως σήμερα, ή σε κάθε περίπτωση μέχρι πρόσφατα, το επίκεντρο της εκδήλωσης της εθνικής και τοπικής ταυτότητας του τοπικού πληθυσμού, συνήθως τοποθετημένα κοντά στα σημαντικά κτήρια της πολιτικής και θρησκευτικής ζωής και της ιστορίας του τόπου (εκκλησία, δημαρχείο, σχολείο, κεντρική πλατεία). Άλλωστε κατά τον Jay Winter θα πρέπει να στρέψουμε το ενδιαφέρον μας όχι στα εθνικά μνημεία των μεγάλων πόλεων, αλλά στα ταπεινά και μικρά των μικρών πόλεων και χωριών, τα οποία ανεγείρονται ως επί το πλείστον από κοινωνικές ομάδες.³⁶

Τα μνημεία αυτά αποτελούν ιερές τοποθεσίες μνήμης και συχνά συμβολισμού της ιστορικής συνείδησης του πληθυσμού και –όχι σπάνια– αντικείμενα υπερηφάνειας. Μπορούν ακόμη να θεωρηθούν ως ρητορικοί τόποι δια μέσου των οποίων το εθνικό αλλά και το τοπικό παρελθόν χωροποιείται και αφηγηματοποιείται.³⁷ Η ανέγερση και η συντήρηση αυτών των έργων αποτελεί κατά καιρούς αντικείμενο ενεργού ενδιαφέροντος του τοπικού πληθυσμού ή έστω των δημοτικών/κοινοτικών συμβουλίων, ενώ δεν λείπουν οι διαμάχες για την ορθή ή μη τοποθέτηση στο χώρο και ασφαλώς

³⁴ Πρβλ. δεκάδες ανδριάντες και προτομές του οπλαρχηγού και πολιτικού Θεόδωρου Κολοκοτρώνη εκτός των τόπων που έζησε και έδρασε (Αρκαδία, Αττική) και το άγαλμα του προέδρου των Η.Π.Α Χάρι Τρούμαν στο Παγκράτι Αττικής.

³⁵ Φλάισερ Χ., *Οι πόλεμοι της μνήμης. Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος στη Δημόσια Ιστορία*, Αθήνα, 2008, σ. 24

³⁶ Winter J., *Remembering War. The Great War Between Memory and History in the Twentieth Century*, New Heaven & Λονδίνο, 2006, σ. 135

³⁷ Γιαννιτσιώτης Γ., «Ο Άρης Βελουχιώτης επιστρέφει στη Λαμία», στο: Γιαννακόπουλος Κ. – Γιαννιτσιώτης Γ. (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη. Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, Αθήνα, 2010, σ. 284

για την αισθητική επάρκεια κάθε τέτοιου έργου. Συχνά δηλαδή φορείς ή μεμονωμένα άτομα διαμαρτύρονται για την άστοχη επιλογή τοποθεσίας ενός μνημείου ή την κακή εκτέλεση του έργου από πλευράς του καλλιτέχνη που το ανέλαβε, με βασικό επιχείρημα ότι το τελικό αποτέλεσμα δεν τιμά ή δεν τιμά επαρκώς τη μνήμη του μνημονευόμενου γεγονότος, προσώπου ή προσώπων.³⁸ Ασφαλώς όμως τα μνημεία αυτά δεν αποτελούν απλώς αντικείμενα ιστορικής, αρχαιολογικής ή αρχιτεκτονικής γνώσης· παράλληλα αποτελούν δυναμικά πεδία, συμμετόχα στο –εκάστοτε– πολιτισμικό γίγνεσθαι καθώς συνδέονται με εμπειρίες, αξίες και κυρίως μνήμες.³⁹

Σπουδαία και η εργαλειακή χρήση των κάθε λογής μνημείων Δημόσιας Ιστορίας καθώς έχουν από πολύ νωρίς (τέλη 19^{ου} αιώνα) συγκεκριμένη αποστολή.⁴⁰ Αυτή η αποστολή, της «*ανάμνησης των ωραιότερων ημερών του Ελληνισμού*» και της «*ανάπτυξης του Εθνικού Πανελληνικού (sic) φρονήματος*» καθόρισε και τις πολιτικές της μνήμης στον ελληνικό χώρο καθ' όλο τον 20^ο αιώνα,⁴¹ κάτι που γίνεται εν πολλοίς εμφανές και στην περίπτωση της Τήνου.

Στην Τήνο καταμετρήθηκαν πάρα πολλά τέτοια μνημεία εν συγκρίσει με αντίστοιχους τόπους και αναλογικά με τον πληθυσμό και την έκτασή της. Είτε πρόκειται για ηρώα που αναφέρονται σε πεσόντες πολέμων είτε για ανδριάντες προσωπικοτήτων που τιμώνται ως εθνικοί ήρωες ή σπουδαίες προσωπικότητες στο πολιτικό, καλλιτεχνικό ή κοινωνικό πεδίο, καταμετρήσαμε εβδομήντα επτά. Συνηθέστερη επιλογή για την τοποθέτησή τους υπήρξαν οι κεντρικές πλατείες της Χώρας και των χωριών, χωρίς να απουσιάζουν θέσεις πλησίον ή και εντός σχολικών μονάδων· στην περίπτωση των χωριών συχνά παρατηρούμε το στήσιμο τέτοιων μνημείων και επάνω στον κεντρικό αμαξωτό δρόμο. Σε κάθε περίπτωση, όπως είναι αναμενόμενο, επιδιώκεται η κατά το δυνατό μεγαλύτερη προβολή των μνημείων σε θέσεις εύκολα προσεγγίσιμες και –κυρίως– θεατές.

Τα ηρώα πεσόντων στο σύνολό τους αποτελούν τόπους τέλεσης τελετών που σχετίζονται πάντα με την εθνική ιστορία, ενώ σε κάποιες σπάνιες περιπτώσεις και οι ανδριάντες γίνονται επίκεντρο τέτοιων τελετών. Επίσης,

³⁸ Για παράδειγμα η αποκαθήλωση του αγάλματος της Αλίκης Βουγιουκλάκη την επόμενη των εγκαινίων και η συμβολική αντικατάσταση του από μία σιδερώστρα, <http://www.in.gr> - τελευταία προσπέλαση: 21.03.2014

³⁹ Γιαλούρη Ε., «Η δυναμική των μνημείων: Αναζητήσεις στο πεδίο της μνήμης και της λήθης», στο: Γιαννακόπουλος Κ. – Γιαννιτσιώτης Γ. (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη. Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, Αθήνα, 2010, σ. 350

⁴⁰ «...επικροτούμεν εις την ίδρυσιν ανδριάντων και μνημείων αναμνησκόντων τας ωραιότερας του Ελληνισμού ημέρας και εις την ανάπτυξιν του Εθνικού Πανελληνικού φρονήματος σπουδαίως συντελούντων...» Εφ. Επιθεώρησης, αρ. 38 φ. της 11.02.1890

⁴¹ Μαυρομιχάλη, «Εθνική ιδεολογία...», όπ. αν.

παρατηρούμε ότι το υλικό κατασκευής είναι το μάρμαρο (ελάχιστη η παρουσία του χαλκού και άλλων υλικών), ενώ οι ανδριάντες είναι σχεδόν στο σύνολό τους προτομές, δηλαδή εμφανίζεται το πρόσωπο και ένα μέρος του θώρακα του τιμώμενου προσώπου.

2. Συγκεντρωτικοί πίνακες του συνόλου των μνημείων Δημόσιας Ιστορίας της Τήνου

ι. Ηρώα πεσόντων – Αναθηματικές πινακίδες – Λοιπά μνημεία ιστορίας

Όνομα μνημείου	Τόπος	Έτος	Φορέας Υλοποίησης	Φορέας Χρηματοδότησης	Καλλιτέχνης
Μνημείο πεσόντων Πανορμιτών	Πλατεία	1917	Κοινότητα Πανόρμου	Ιδιώτες (έρανος) & Ιδιώτης	Μιχ. Κουσκουρής
Μνημείο ηρώων πεσόντων	Χώρα	1918	Π.Ι.Ι.Ε.Τ & Κοινότητα Τήνου	Π.Ι.Ι.Ε.Τ & Ιδιώτες	Γεώρ. Ευγένειος – Κων. Μαυρής
Αναθηματική πλάκα αγωνισαμένων	Πύργος	1930	Ένωσις Τηνίων εν Αθήναις	Ένωσις Τηνίων εν Αθήναις	–
Αναθηματική πλάκα αγωνισαμένων	Υστερνια	1930	Ένωσις Τηνίων εν Αθήναις	Ιδιώτης	–
Αναθηματική πλάκα αγωνισαμένων	Κτικάδος	1930	Ένωσις Τηνίων εν Αθήναις	Ένωσις Τηνίων εν Αθήναις	–
Μνημείο ηρώων πεσόντων	Υστερνια	1931	Ένωσις Τηνίων εν Αθήναις & Κοινότητα Υστερνίων	Ένωσις Τηνίων εν Αθήναις	Ιωάν. Βιδάλης
Μνημείο ηρώων Ελευθερίας	Χώρα	1932	Ένωσις Τηνίων εν Αθήναις	Ένωσις Τηνίων εν Αθήναις & ιδιώτες	Ιωάν. Βούλγαρης
Αναθηματική πινακίδα Τηνίων καλλιτεχνών	Πύργος	1933	Σύλλογος Φιλοπρόοδων Πύργου	Σύλλογος Φιλοπρόοδων Πύργου	–
Αναθηματική πινακίδα πεσόντων	Στενή	1934	Σύλλογος Γονέων & Ιδιώτης	Σύλλογος Γονέων	–
Αναθηματική πινακίδα πεσόντων	Κουμάρος	1935(;)	Ιδιώτης & Καθολική ενορία	Ιδιώτης	Δημ. Βιδάλης
Μνημείο ηρώων πεσόντων	Καλλονή	1939	Κοινότητα Καλλονής	Κοινότητα Καλλονής	Ιωάν. Καπαριάς
Μνημείο ηρώων πεσόντων	Τριπόταμος	1939	Κοινότητα Κτικάδου	Κοινότητα Κτικάδου	Μιχ. Κουσκουρής
Πανελλήνιο Μνημείο Πεσόντων Καθολικών	Εξώμβουργο	1951	Καθολική Επισκοπή	Καθολική Επισκοπή & ιδιώτες	Ιωάν. Φιλιππίτης
Μνημείο ηρώων πεσόντων	Κώμη	1951	Ιδιώτης	Ιδιώτης	Μιχ. Κουσκουρής
Μνημείο ηρώων πεσόντων	Κάμπος	1952	Κοινότητα Κάμπου	Κοινότητα Κάμπου	Μιχ. Κουσκουρής
Μνημείο ηρώων πεσόντων	Στενή	1953	Καθολική Ενορία	Ιδιώτης & κάτοικοι του χωριού	Ιωάν. Φιλιππίτης
Μνημείο ηρώων πεσόντων	Καρδιανή	1957	Αδελφότης των εν Αθήναις Καρδιανιωτών	Αδελφότης των εν Αθήναις Καρδιανιωτών	Ιάκ. Βιδάλης
Μνημείο ηρώων πεσόντων	Μουντάδος	1957	Δήμος Τήνου	Δήμος Τήνου	Ιάκ. Βιδάλης
Πινακίδες Α' Δημοτικού	Χώρα	1960(;)	Ιδιώτης & Α Δημοτικό Τήνου	Ιδιώτης	–
Μνημείο ηρώων πεσόντων	Δύο Χωριά	1962	Κοινότητα Δυο Χωριών	Ιδιώτες κάτοικοι του χωριού & της Αθήνας	Ιωάν. Φιλιππίτης

Μνημείο ηρώων πεσόντων	Τριαντάρος	1962	Κοινότητα Τριαντάρου	Κοινότητα Τριαντάρου	Ιωάν. Φιλιππίτης
Μνημείο ηρώων πεσόντων	Καρυά	1965	Σύλλογος του χωριού	Σύλλογος του χωριού & ιδιώτες	Ευρ. Λαμπαδίτης
Μνημείο ηρώων πεσόντων	Φαλατάδος	1967	Ιδιώτης	Ιδιώτες (έρανος)	Ιωάν. Φιλιππίτης
Μνημείο ηρώων πεσόντων	Πύργος	1969	Κοινότητα Πανόρμου	Ιδιώτες απανταχού Πανορμίτες	Ιωάν. Φιλιππίτης
Μνημείο ηρώων πεσόντων	Στενή	1975	Κοινότητα Σωσθενίου	Π.Ι.Ι.Ε.Τ & Υπ. Εθνικής Άμυνας	Πέτ. Δελλατόλας
Μνημείο ηρώων πεσόντων	Αγάπη	1978	Κοινότητα Αγάπης	Ιδιώτης	Αφοί Αλ. & Γεωρ. Πιπέρη
Μνημείο Κυπρίων Αγωνιστών	Χώρα	1980	Δήμος Τήνου	Ιδιώτης	(άγνωστος)
Μνημείο εύρεσης εικόνας από Φαλαταδιανούς	Φαλατάδος	1986	Σύλλογος του χωριού	Σύλλογος του χωριού & Ιδιώτες	Πραξ. Τζανουλίνος
Προσκυνητήρια Μάνα	Χώρα	1992	Π.Ι.Ι.Ε.Τ	Π.Ι.Ι.Ε.Τ	Θεόδ. Ποκαμισάς
Αναθηματική πινακίδα Μαντώ Μαυρογένους	Χώρα	1993	Ιδιώτες	Ιδιώτες	Αφοί Αλ. & Γεωρ. Πιπέρη
Μνημείο Έλλης	Χώρα	2002	Δήμος Τήνου	Δήμος Τήνου	Νικ. Παρασκευάς
Ιερή Φλόγα	Χώρα	2006	Π.Ι.Ι.Ε.Τ	Π.Ι.Ι.Ε.Τ	Ειρ. Χαριάτη
Μνημείο Τηνίων 1895	Καρυά	2008	Σύλλογος Καρυάς	Σύλλογος Καρυάς	Νικ. Παρασκευάς
Καλλιτεχνικό Πάρκο «Πνεύμα Τέχνη Μόχθος» (Αφανής Λατόμος)	Μαρλάς - Μαμάδος	2010	Σύλλογος των χωριών	Νομαρχία Κυκλάδων, Κοινότητα Πανόρμου & Ιδιώτες	Ιωάν. Καγιώργης
Αναθηματική πινακίδα απόδοσης τιμής	Καρδιανή	-	Ιδιώτης	Ιδιώτης	-

ii. Αγάλματα

Τιμώμενο πρόσωπο	Τόπος	Έτος	Φορέας Υλοποίησης	Φορέας Χρηματοδότησης	Καλλιτέχνης
Βασιλιάς Γεώργιος Α΄	Χώρα	1866	-	-	Αθ. Γερανάκης
Νικ. Γλύνης	Υστερνία	1918	Κοινότητα Υστερνίων	Κοινότητα Υστερνίων	Λαζ. Σώχος
Ματ. Βίδος	Εινάρα	1920	Καθολική Αρχιεπισκοπή & Ιδιώτες	Καθολική Αρχιεπισκοπή & Ιδιώτες	(άγνωστος)
Βασ. Μελάς	Πύργος	1938(;)	Δήμος Πανόρμου	Δήμος Πανόρμου ή δωρεά του γλύπτη	Λαζ. Σώχος
Γρ. Μαυρομαράς	Πύργος	1938	Αδελφότης Τηνίων εν Αθήναις	Δήμος Πανόρμου ή δωρεά του γλύπτη	Λαζ. Σώχος
Νικ. Λούβαρης	Χώρα	1960(;)	Π.Ι.Ι.Ε.Τ	Π.Ι.Ι.Ε.Τ	Αυγ. Φιλιππίτης
Συστοιχία Έξι Τηνίων Καλλιτεχνών	Χώρα	1968	Π.Ι.Ι.Ε.Τ	Π.Ι.Ι.Ε.Τ	Στρ. Φιλιππίτης;
Κων. Καρδαμίτσης	Υστερνία	1969	Κοινότητα Υστερνίων	Κοινότητα Υστερνίων	Κων. Μαλακατές
Ζαχ. Σαμοθράκης	Πύργος	1969(;)	Κοινότητα Πανόρμου	Κοινότητα Πανόρμου	Αυγ. Φιλιππίτης
Μέγας Αλέξανδρος (δίσ)	Χώρα	1971	Ελληνική Κυβέρνηση	Ελληνική Κυβέρνηση	-
Γιαν. Χαλεπάς	Πύργος	1971	Αδελφότης Τηνίων εν Αθήναις	Αδελφότης Τηνίων εν Αθήναις	Ιωάν. Βούλγαρης
επίσκ. Γαβριήλ	Χώρα	1973	Π.Ι.Ι.Ε.Τ	Π.Ι.Ι.Ε.Τ	Στρ. Φιλιππίτης
Γρηγ. Πλειαθός	Τριαντάρος	1974	Ιδιώτες	Ιδιώτες	Λαζ. Λαμέρας
Νικ. Σαμοθράκης	Πάνορμος	1977	Ιδιώτης	Ιδιώτης	Ελ. Βαλάκας
Παρ. Λιαρούτσος	Χώρα	1978	Ιδιώτες	Ιδιώτες	Λαζ. Λαμέρας
Παν. Σανταμούρης	Τριαντάρος	1980	Ιδιώτες & ενορία	Ιδιώτες (έρανος)	Νικ. Παρασκευάς

Αντ. Σώχος	Χώρα	1980(ι)	Δήμος Τήνου	Δήμος Τήνου	Λαζ. Λαμέρας
Μιχ. Μαυρομαράς	Χώρα	1983	Ιδιώτες & Ορθόδοξη ενορία	Ιδιώτες	Στρ. Φιλιππίτης
Κοσμ. Κολλάρος	Πάνορμος	1988(ι)	Ιδιώτες	Ιδιώτες (έρανος)	Γιωρ. Πασπάτης
Ιερ. Κοτσώνης	Υστερνία	1991	Αδελφότητα Υστερνιωτών	Αδελφότητα Υστερνιωτών	Στρ. Φιλιππίτης
Νικ. Κορνάρος	Χώρα	1992	Δήμος Τήνου	Ιδιώτες	Θεοδ. Ποκαμισάς
Δημ. Φιλιππίτης	Πύργος	1996	Κοινότητα Πανόρμου	Κοινότητα Πανόρμου;	Στρ. Φιλιππίτης
Νικ. Γύζης	Σκλαβοχωριό	1998	Ιδιώτες	Ιδιώτες (έρανος)	Στρ. Φιλιππίτης
Αμβρ. Πλειανθίδης	Τριαντάρος	2003	Σύλλογος Τριανταριτών	Σύλλογος Τριανταριτών	Νικ. Παρασκευάς
Μέγας Αλέξανδρος	Χώρα	2005	Σχ. Καλών Τεχνών Πανόρμου & Γυμνάσιο Τήνου	Σχ. Καλών Τεχνών Πανόρμου	Μαθητές της Σ.Κ.Τ.Πανόρμου
Νικ. Σελέντης	Χώρα	2005	Π.Ι.Ι.Ε.Τ	Π.Ι.Ι.Ε.Τ	Θεόδ. Βιδάλης
Λαζ. Σώχος	Υστερνία	2006	Σύλλογος Υστερνιωτών	Σύλλογος Υστερνιωτών	Στρ. Φιλιππίτης
Γιώρ. Φυρίγος	Βωλάξ	2006	Καθολική Ενορία	Ιδιώτης	Γεώρ. Τσακίρης
Ευάγ. Περάκης	Πλατεία	2006	Ορθόδοξη Ενορία & Ιδιώτης	Ιδιώτης	Πετ. Ράλλης
Νικ. Γύζης	Χώρα	2009	Ι.ΤΗ.Π	Ι.ΤΗ.Π	Ιωάν. Καγιώργης
Γιαν. Χαλεπάς	Χώρα	2009	Ι.ΤΗ.Π	Ι.ΤΗ.Π	Ιωάν. Καγιώργης
Ξεν. Σώχος	Υστερνία	2010	Σύλλογος Υστερνιωτών & Δήμος Εξωμβούργου	Σύλλογος Υστερνιωτών & Δήμος Εξωμβούργου	Γιωρ. Τσακίρης
Καλλιτεχνικό Πάρκο «Πνεύμα Τέχνη Μόχθος» (Γ. Χαλεπάς & Ν. Σκαλκώτας)	Μαρλάς - Μαριάδος	2010	Σύλλογος των χωριών	Νομαρχία Κυκλάδων, Κοινότητα Πανόρμου & Ιδιώτες	Ιωάν. Καγιώργης
Δημ. Μαυρομαράς	Πύργος	2011	Ιδιώτης	Ιδιώτης	Χάρ. Κουτσούρης
Λουκ. Δούκας	Πύργος	2012	Δήμος Τήνου	Δήμος Τήνου	Στρ. Φιλιππίτης
Ελ. Σιώτου	Τριπόταμος	2012	Ιδιώτες	Ιδιώτες	Γιώρ. Τσακίρης

iii. Παρατηρήσεις σχετικές με τα μνημεία⁴²

Όπως φαίνεται και από τον παραπάνω πίνακα, καταγράφηκαν εβδομήντα οκτώ μνημεία Δημόσιας Ιστορίας (σαράντα τρία αγάλματα και τριάντα πέντε λοιπά). Θα σταθούμε σε μερικά στοιχεία που αφορούν τα συγκεκριμένα μνημεία και σχετίζονται κυρίως με ιδεολογικές και πολιτιστικές τους πτυχές.

Μνημεία πεσόντων, αναθηματικές πινακίδες και λοιπά μνημεία ιστορίας

Αναφορικά με τα μνημεία πεσόντων, διαπιστώνουμε ότι επιλέγονται (με ελάχιστες εξαιρέσεις), τα κλασικά μοτίβα που συνήθως απαντούν σε ηρώα πεσόντων: Κυριαρχούν τα δάφνινα στεφάνια, οι πίπτοντες στρατιώτες, οι αετοί και οι φλόγες, ενώ δεν λείπουν εξώγλυφα όπλα, σάλπιγγες, σταυροί και αρχαιοελληνικού τύπου σκεύη. Δάφνινα στεφάνια ή έστω φύλλα δάφνης

⁴² Οι σχετικές με τα μνημεία πληροφορίες προέρχονται ως επί το πλείστον από αρχεία 1) του Δήμου Τήνου (και των πρώην δήμων και κοινοτήτων), 2) των φορέων (σύλλογοι, ενορίες κ.ά.) και ιδιωτών που τα ανέγειραν και 3) των καλλιτεχνών που τα έφτιαξαν. Επίσης από την περιορισμένη ειδική ή γενική βιβλιογραφία. Αν τίποτα από αυτά δεν υπήρξε διαθέσιμο ή επαρκές, τότε βασιστήκαμε σε προφορικές μαρτυρίες αυτοπτών μαρτύρων εγκαινίων, συμμετεχόντων σε επιτροπές εράνων ή των ιδίων των καλλιτεχνών. Εδώ καταγράφουμε τέτοιες προέλευσης πληροφορίες (προϊόντα προφορικών μαρτυριών) μόνο εφόσον είναι τουλάχιστον δύο φορές διασταυρωμένες από άτομα γνωσμένου κύρους.

καταγράψαμε σχεδόν σε όλα τα μνημεία, ενώ αετούς συναντάμε στα μνημεία πεσόντων στα Πλατεία (εικ. 1), στην Κώμη (εικ. 2), στον Μουντάδο (εικ. 3), στον Φαλατάδο (εικ. 4) και στο *Μνημείο Κυπρίων Αγωνιστών* στη Χώρα (εικ. 5). Μουσικά όργανα διαθέτουν αυτά της Κώμης, του Φαλατάδου, του Κάμπου ενώ με αρχαιοελληνικού τύπου σκεύη κοσμούνται αυτά των Υστερνίων (εικ. 6), της Χώρας (Πλ. Ελευθερίας, εικ. 7), Καρδιανής (εικ. 8). Όλα τα υπόλοιπα φέρουν ως επιστέγασμα μία μαρμαρίνη φλόγα. Πίπτοντα στρατιώτη έχουμε κυρίως στα έργα του Ιωάν. Φιλιππότη αλλά και στο μνημείο της Καρυάς (εικ. 9) του Ευρ. Λαμπαδίτη, σε σχέδιο που θεωρείται ότι ανήκει στον τελευταίο και εμφανίζεται σε κάποιες παραλλαγές.

Σχετικά με τη γλώσσα παρουσιάζεται πολυμορφία. Ο κάθε καλλιτέχνης, προφανώς κατ' εντολήν του παραγγελιοδότη ενός εκάστου μνημείου, αναγράφει με διαφορετικό τρόπο ιστορικά δεδομένα και έννοιες. Για παράδειγμα ο εμφύλιος πόλεμος αναφέρεται ως «ανταρτοπόλεμος» στο *Μνημείο Πεσόντων Καθολικών*, «αντάρτικου πολέμου» στο *Μνημείο Πεσόντων Στενής* (Αγ. Νικόλαος, εικ. 10) ενώ σε όλα τα υπόλοιπα μνημεία αναφέρεται είτε ενταγμένος σε όλη την δεκαετία του 1940, π.χ. «Πόλεμοι 1940-1949» στο *Μνημείο Πεσόντων Στενής II* (κεντρική οδός, εικ. 11) είτε ξεχωριστά με μόνη τη χρονολογία πάνω από τα ονόματα των νεκρών, όπως στο *Μνημείο Πεσόντων Αγάπης* (εικ. 12). Πουθενά πάντως δεν απαντά ο ουδέτερος όρος «εμφύλιος πόλεμος», ούτε όμως και ο πιο ακραίος όρος «συμμοριτοπόλεμος». Σχετικά με τη γλώσσα επιπρόσθετα, παραθέτουμε μερικά από τα αρχαία ή αρχαιοπρεπή ρητά που χαράσσονται σε μνημεία πεσόντων:

ΕΥΚΛΕΗΣ ΜΕΝ Α ΤΥΧΑ, ΚΑΛΟΣ Δ' Ο ΠΟΤΜΟΣ
ΒΩΜΟΣ Δ' Ο ΤΑΦΟΣ, ΠΡΟ ΓΟΩΝ ΔΕ ΜΝΑΣΤΙΣ
Ο Δ' ΟΙΤΟΣ ΕΠΑΙΝΟΣ⁴³

Το παραπάνω επίγραμμα τίθεται και στο μνημείο πεσόντων του Φαλατάδου και σε αυτό του Πύργου που έκανε ο ίδιος γλύπτης (Ιωάν. Φιλιππότης) δύο χρόνια μετά (εικ. 13).

ΑΝΔΡΩΝ ΕΠΙΦΑΝΩΝ ΠΑΣΑ ΓΗ ΤΑΦΟΣ

Η γνωστή ρήση του Περικλή όπως την διασώζει ο Θουκυδίδης⁴⁴ και κοσμεί το *Μνημείο Αγνώστου Στρατιώτη* στο Σύνταγμα της Αθήνας, υπάρχει και στο *Μνημείο Πεσόντων Μουντάδου* (εικ. 3).

⁴³ «Ἐνδοξη μὲν ἡ τύχη, ωραίος δὲ ὁ θάνατος, καὶ βωμός ὁ τάφος, μνήμη παντοτινὴ ἀντί γιὰ θρήνος καὶ ἡ μοῖρα τοὺς ἀντικείμενο ἐγκωμίων» (μετάφραση του συγγραφέα). Πρόκειται για επίγραμμα του Σιμωνίδη του Κείου που διασώζει ο Διόδωρος ο Σικελιώτης στο Βιβλιοθήκη Ιστορική, βιβλίο Ζ, 11,11

ΟΥΔΕΝ ΠΑΤΡΙΔΟΣ ΓΛΥΚΥΤΕΡΟΝ

Εδώ αν και μοιάζει με αρχαιοελληνικό, πρόκειται για ρήση του Ιωαν. Χρυσόστομου⁴⁵ την οποία και χάραξε ο Ευρ. Λαμπαδίτης στο ηρώο της Καρυάς, συνδέοντας έτσι το θρησκευτικό στοιχείο με το εθνο-πατριωτικό (εικ. 14).

Επίσης, εντοπίσαμε και διάφορες φράσεις που δεν ανήκουν σε αρχαίους συγγραφείς, αλλά έχουν αρχαιοπρεπή γραφή, παραπέμποντας ευθέως στην ελληνική γραμματεία και αρχαιότητα:

ΔΟΞΑ ΤΟΙΣ ΠΕΣΟΥΣΙ ΝΙΚΗΤΑΙΣ

Μνημείο Πεσόντων Καλλονής (εικ. 15).

ΥΠΕΡ ΠΙΣΤΕΩΣ ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΔΟΣ ΠΕΣΟΝΤΕΣ

Μνημείο Πεσόντων Στενής, επί του δρόμου, με αρχαιοπρεπή γραφή (εικ. 16).

ΗΡΩΙΚΩΣ ΥΠΕΡ ΠΑΤΡΙΔΟΣ ΠΕΣΟΝΤΕΣ ✚

Μνημείο Πεσόντων Κώμης, υπογραμμίζουμε τον σταυρό στο τέλος (εικ. 2).

ΤΩΝ ΥΠΕΡ ΠΙΣΤΕΩΣ ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΔΟΣ 1912-1922 ΠΕΣΟΝΤΩΝ

ΑΘΑΝΑΤΟΝ ΘΕΛΕΙ ΜΕΙΝΕΙ ΤΟ ΚΛΕΟΣ ΤΩΝ

Πινακίδα Πεσόντων Στενής, εντοιχισμένη στο κτήριο του πρώην σχολείου (εικ. 17).

ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΠΕΣΟΝΤΑΣ ΥΠΕΡ ΠΑΤΡΙΔΟΣ [...] ΤΙΜΗΣ ΕΝΕΚΕΝ

Μνημείο Πεσόντων Καρδιανής (εικ. 18)

ΥΠΕΡ ΠΑΤΡΙΔΟΣ ΠΕΣΟΝΤΩΝ

Μνημείο Πεσόντων Τριπόταμου (εικ. 19).

Μία ακόμη παρατήρηση που αφορά τα μνημεία σχετίζεται με τον βίο τους μετά την ανέγερσή τους και με τη διαχείριση του χώρου και τυχόν μετατοπίσεις, τη μέριμνα συντήρησης που απολαμβάνουν, τους βανδαλισμούς που αυτά υπέστησαν και τελετές που λαμβάνουν χώρα με αυτά στο επίκεντρο. Ανακαλύψαμε κατ' αρχάς τουλάχιστον δύο μνημεία που άλλαξαν τοποθεσία. Αρχικά το ηρώο στον Άγιο Νικόλαο Στενής που κατόπιν κατάρρευσης του διαζώματος της εκκλησίας στο οποίο και είχε στηθεί, μετακινήθηκε στην άκρη του προαυλίου της εκκλησίας και στη συνέχεια η καθολική ενορία παραχώρησε τον όλο χώρο στο χωριό και σήμερα αποτελεί πλατεία.⁴⁶ Άρα το μνημείο καταλαμβάνει πλέον μία γωνία της πλατείας του χωριού ενώ αρχικά είχε άλλη θέση. Επίσης, το *Μνημείο Κυπρίων Αγωνιστών* άλλαξε τουλάχιστον δύο φορές θέση (εικ. 20-21). Βρίσκεται στην γειτονιά της Παλλάδας της Χώρας και αρχικά κοσμούσε μία πλατεία που ονομαζόταν

⁴⁴ Θουκυδίδης, Ιστορία, Β' 43, 3

⁴⁵ Ιωάννης Χρυσόστομος, Λόγος «Εις ανδριάντας», MPG 49, 35

⁴⁶ Μωραΐτης Α., *Δήμος Σωσθενίου Τήνου. Οδοιπορικό μέσα στο χρόνο*, Αθήνα, 1994, σ. 269

«Κυπρίων Αγωνιστών»⁴⁷ και διέθετε μία μαρμάρινη επιγραφή η οποία ανέφερε:

ΤΗ, ΑΓΗΡΩ, ΜΝΗΜΗ,
ΤΩΝ ΚΥΠΡΙΩΝ
ΕΘΝΟΜΑΡΤΥΡΩΝ
ΚΑΙ ΑΓΩΝΙΣΤΩΝ
ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ
Ο ΔΗΜΟΣ ΤΗΝΟΥ
ΤΙΜΗΣ ΕΝΕΚΕΝ

1956

Το 1980 ο τότε δήμαρχος Τήνου Ιάκ. Χανός θέλησε να συνδυάσει αυτήν την πινακίδα με ένα γλυπτό αγνώστων στοιχείων (ανυπόγραφο/αχρονολόγητο) που βρέθηκε στις αποθήκες του Δήμου, πιθανότατα ως δείγμα για κάποιο μη εκτελεσθέν τελικά έργο ή ακόμη και ως περισσευούμενο τμήμα κάποιου που τελικά ανεγέρθη. Τελικά, το 1980 όπως μαρτυρά η επιγραφή, επί ενός ακατέργαστου όγκου πράσινου τηνιακού μαρμάρου τοποθετήθηκε ο αετός αυτός και στην μπροστινή του πλευρά επικολλήθηκε η προαναφερθείσα επιγραφή του 1956.⁴⁸ Σήμερα και μετά από μία ακόμη αλλαγή θέσης, βρίσκεται εντός μίας παιδικής χαράς.

Μέριμνα συντήρησης με τη μορφή της συστηματικής καθολικής ενασχόλησης του Δήμου ή κάποιου άλλου φορέα με τα ηρώα δεν φαίνεται να υπάρχει. Εξαιρεση αποτελούν το μνημείο στα Πλατεία που έτυχε όπως θα δούμε ανακαίνισης, το μνημείο στην Καλλονή που έχει πρόσφατα καλλωπιστεί και το μνημείο του Φαλατάδου όπου τοποθετήθηκαν πρόσφατα πινακίδες με την απόδοση του αρχαίου επιγράμματος στα νέα ελληνικά (εικ. 22), ενώ στους δύο ιστούς κυματίζουν πλέον δύο ελληνικές σημαίες (παλαιότερα είχε καταγραφεί μία ελληνική και μία της Ευρωπαϊκής Ένωσης). Από το πόσο έντονο φαίνεται το χρώμα στις αυλακώσεις των χαραγμένων γραμμών μπορεί να διαπιστώσει κανείς τη ύπαρξη ή μη πρόσφατης συντήρησης, ειδικά στα παλαιότερα μνημεία. Συχνά με αφορμή κάποια τέτοια εργασία συντήρησης δεν αποκλείεται να έχουμε και προσθήκη ονομάτων όπως φαίνεται να έχει συμβεί στην περίπτωση της Καλλονής και ίσως της Κώμης. Τέτοιες μικρές παρεμβάσεις συνήθως δεν καταγράφονται σε αρχεία, επαφίενται στην καλή διάθεση των ντόπιων

⁴⁷ Αρχείο Δήμου Τήνου, Συνεδριάσεις Δημοτικού Συμβουλίου, 1956

⁴⁸ Προφορική συνέντευξη με τον γλύπτη Πέτ. Δελλατόλα, Μάιος 2014, ο οποίος και κλήθηκε από τον τότε δήμαρχο Ιάκ. Χανό να γνωμοδοτήσει για την ορθή σύνθεση και τοποθέτηση του μνημείου.

(συλλόγων και ιδιωτών) και είναι εντοπίσιμες μόνο από την προσεκτική – αλλά πάντα αβέβαιη– επιτόπια παρατήρηση. Βανδαλισμούς δεν έχουμε παρά σε ελάχιστα μνημεία πεσόντων. Καταγράψαμε μόλις δύο,⁴⁹ χωρίς να γνωρίζουμε βέβαια τι μπορεί να έχει συμβεί παλαιότερα και σήμερα να μην είναι ορατό (εικ. 23-24).

Ως προς τις τελετές, σύμφωνα με το πιο πρόσφατο πρόγραμμα τελετών που αφορούν τους εορτασμό των δύο κύριων εθνικών επετείων, της 28^{ης} Οκτωβρίου 2013 και της 25^{ης} Μαρτίου 2014, διαπιστώνουμε ότι στο σύνολο των μνημείων πεσόντων της Τήνου λαμβάνουν χώρα τελετές παρουσία επισήμων, δηλαδή αντιπροσώπων των δημοτικής αρχής και ιερωμένων. Το τελετουργικό, σταθερό σε όλες τις περιπτώσεις, περιλαμβάνει επιμνημόσυνη δέηση, κατάθεση στεφάνων, τήρηση ενός λεπτού σιγής, ενώ όπου καθίσταται δυνατόν (Χώρα, Πύργος, Στενή) συμμετέχουν ενεργά και οι μαθητές των σχολείων (όλων των βαθμίδων) και νηπιαγωγείων. Λόγω του πλήθους των μνημείων οι τελετές μοιράζονται στην παραμονή και ανήμερα των εορτών, ενώ πρόσφατα καθιερώθηκε με τελετή μόνο στο μνημείο της πλατείας Ελευθερίας (Χώρα) να εορτάζεται ομοίως και η 17^η Νοέμβρη.⁵⁰ Από τη μεταπολίτευση και πλέον αυτή είναι περίπου η συνήθης πρακτική που ακολουθείται όσον αφορά τις σχετικά με τα μνημεία του νησιού τελετές.⁵¹ Το ζήτημα των τελετών άλλωστε ήταν και ο λόγος που το πολυπληθές χωριό της Στενής που φιλοξενεί κοινότητα καθολικών και ορθοδόξων έχει σήμερα τρία διαφορετικά μνημεία πεσόντων. Η προπολεμική πινακίδα θεωρήθηκε ορθόδοξη πρωτοβουλία, αν και περιελάμβανε καθολικούς, το δεύτερο ηρώο έγινε μεταπολεμικά και ενόψει νέων θυμάτων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου με πρωτοβουλία των καθολικών του χωριού και τελικά στα μέσα της δεκαετίας του 1970 αποφασίζεται να γίνει ένα ενιαίο ηρώο που θα καλύπτει, και ως εκ τούτου θα συμφιλιώνει, τις δύο κοινότητες του χωριού. Σήμερα με απόφαση της νομαρχίας που ισχύει από τότε γίνονται τελετές και στα τρία μνημεία.⁵² Άρα εδώ συνέβη στο παρελθόν μία σύγκρουση με αφορμή μνημεία πεσόντων, που όμως δεν είχε στο επίκεντρο εθνικά ζητήματα, όπως συνηθίζεται, αλλά τοπικά και συγκεκριμένα δογματικά. Σημειώνουμε τον καταλυτικό ρόλο του κράτους που έσπευσε να συμφιλιώσει τα δύο μέρη.

⁴⁹ Βλ. στο παρόν: σ. 36

⁵⁰ Αρχείο Δήμου Τήνου, Πρόγραμμα εορτασμών: 28^{ης} Οκτωβρίου 2013, 17^{ης} Νοεμβρίου 2013, 25^{ης} Μαρτίου 2014. Διαθέσιμο και στο <http://www.tinos.gr> – τελευταία προσπέλαση 20.04.2014

⁵¹ Προφορική συνέντευξη με τον Σάβ. Απέργη, Απρίλιος 2014

⁵² Μωραΐτης, *Δήμος Σωσθενίου...* όπ. αν., σ. 269· προφορική συνέντευξη με τον π. Μαρ. Φώσκολο, Μάιος 2014· προφορική συνέντευξη με τον Πέτ. Δελλατόλα, Απρίλιος 2014

Σχετικά με τη ζωή των μνημείων μετά την περάτωσή τους αξίζει να αναφερθούμε στην περίπτωση του μνημείου του Πύργου (Ιωάν. Φιλιππότης-1969, εικ. 25-26), το οποίο, αν και εντυπωσιακών διαστάσεων, έμεινε ημιτελές καθώς προβλεπόταν η τοποθέτηση μίας Νίκης η οποία δεν έγινε ποτέ.⁵³ Στα αξιοσημείωτα το ότι το σχέδιο επιμελήθηκε ο καλλιτέχνης στα πρώτα χρόνια της Επταετίας, κατά την οποία ο ίδιος διετελέσε –διορισμένος από τη Χούντα– πρόεδρος της Κοινότητας Πανόρμου.

Αξίζει ακόμη να αναφέρουμε την περίπτωση του Μάρκου Γ. Ρήγου από την Καρδιανή, που αποφάσισε (άγνωστο πότε) να θέσει σε δημόσια θέα μαρμάρينو αντίγραφο του εγγράφου που αποδεικνύει την παρασημοφόρησή το 1946 με τον σταυρό του αγώνος βασιλικού ναυτικού για την «ευδόκιμον υπηρεσίαν» που προσέφερε ως ναύτης κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (εικ. 27). Πρόκειται για αποκλειστικά δική του πρωτοβουλία,⁵⁴ ενδεικτική του πώς αντιλαμβάνεται τον εαυτό του και τη σχέση του με το έθνος-κράτος ένας άνθρωπος που πολέμησε για αυτό και εισέπραξε την τιμητική αυτή διάκριση. Το αυθεντικό έγγραφο βρίσκεται και εκτίθεται στο *Ιστορικό - Λαογραφικό Μουσείο Καρδιανής*.⁵⁵

Τέλος, ανάμεσα στα μνημεία Δημόσιας Ιστορίας συμπεριλάβαμε και κάποια που δεν σχετίζονται με πεσόντες σε πολέμους νεκρούς ή με οποιαδήποτε ένοπλη μάχη. Αυτά μπορεί να αφορούν μία μαρμάρινη πλάκα αφιερωμένη στους Τήνιους καλλιτέχνες (Πύργος - 1933) όπου εξάγονται κατά σειρά οι: Νικ Γύζης, Νικηφ. Λύτρας, Δημ. Φιλιππότης, Λουκ. Δούκας, Νικ. Λύτρας, Λαζ. Σώκος, Γεώρ. Βιτάλης, Ιωάν. Βιτάλης, Αδελφοί Φυτάλαιοι, Αδελφοί Μαλακατέ, Ιωάν. Πλατής, Γιαν. Χαλεπάς, Περ. Λύτρας (εικ. 28). Άλλοτε πάλι υπενθυμίζεται ένα ιστορικής σημασίας για τη μικροϊστορία της Τήνου η τέλεση πανελληνίων αθλητικών αγώνων στην Τήνο με την ονομασία «Τήνια» το 1895.⁵⁶ Τα Τήνια διαθέτουν τρία μνημεία που παραπέμπουν σε αυτά: Το πρώτο είναι η «Ιερή Φλόγα» (εικ. 29) της Καρυανής γλύπτριας Ειρ. Χαριάτη (Χώρα - 2006), ένα μάλλον αφαιρετικό άγαλμα ανθρώπου (το

⁵³ Προφορική συνέντευξη με τον Κώσ. Δανούση, Ιούνιος 2014

⁵⁴ Προφορική συνέντευξη με τον π. Μάρ. Φώσκολο, Μάιος 2014

⁵⁵ Βλ. στο παρόν: σ. 130 κ.ε.

⁵⁶ Πρόκειται για αγώνες με πανελλήνιο χαρακτήρα που διοργανώθηκαν με πρωτοβουλία του Εθνικού Γυμναστικού Συλλόγου Αθηνών και τη συγχρηματοδότηση του Δήμου Τήνου και του Ιδρύματος Ευαγγελιστρίας, στους οποίους συμμετείχαν σωματεία: Εθνικός και Πανελλήνιος (Αθήνα), Πεζοπόροι και Ομίλος Ερετών (Πειραιάς), Παναχαϊκός και Γυμναστική Εταιρεία (Πάτρα), Ορφέας (Σμύρνη) Βλ. Κουλούρη, *Αθλητισμός και...*, όπ. αν., σσ. 285-286 Μεταξύ των σύγχρονων Τηνίων και επισήμως από το αρχείο του Π.Ι.Ι.Ε.Τ προκύπτει ότι σήμερα, και ειδικά από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 κ.ε., τα Τήνια θεωρούνται πλέον –εσφαλμένα κατά τη γνώμη μας– ως μία πρόβα ενόψει των Ολυμπιακών Αγώνων του 1896. Βλ. Λινάρδος Π. – Δελατολας Σ., *Τήνια 1895*, Τήνος, 2004 όπου υιοθετείται η αντίληψη των Τηνίων 1895 ως προπομπού των Ολυμπιακών Αγώνων του 1896.

πιθανότερο γυναίκας) που με τα χέρια στην ανάταση σηκώνει μία φλόγα, όπου και επιγραφή στη βάση του αγάλματος που αναφέρει μεταξύ άλλων:

ΙΕΡΗ ΦΛΟΓΑ
ΕΙΣ ΑΝΑΜΝΗΣΙΝ ΤΩΝ «ΤΗΝΙΩΝ 1895»
ΠΡΟΚΡΙΜΑΤΙΚΩΝ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ
ΟΛΥΜΠΙΑΚΩΝ ΑΓΩΝΩΝ ΤΟΥ 1896
ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΝΑΒΙΩΣΙΝ ΤΩΝ

[...]

Το δεύτερο σχετίζεται και πάλι με την Καρυά καθώς είναι τοποθετημένο σε ένα από τα κεντρικότερα σημεία του χωριού. Περιλαμβάνει ένα πέτρινο τοίχο επάνω στον οποίον έχει εντοιχιστεί εξώγλυφο έργο του Νικ. Παρασκευά με απεικόνιση ενός εκ των μεταλλίων που δινόταν στους νικητές των «Τηνίων 1895» και είχε σχεδιάσει ο Ξεν. Σώχος (εικ. 30-31). Πρόκειται για έναν αθλητή – οπλίτη που κρατά μόνο ασπίδα και όχι κάποιο επιθετικό όπλο, συμβολίζοντας έτσι το ειρηνικό μήνυμα των αγώνων. Εκατέρωθεν του άοπλου οπλίτη αναγράφεται «ΤΗΝΙΑ 1895». Στα πλαϊνά σημεία της πλάκας και με κάθετη γραφή έχει χαραχθεί στα αριστερά: «ΕΙΡΗΝΟΦΟΡΟΣ ΟΠΛΙΤΗΣ ΔΡΟΜΟΥ» και στα δεξιά: «ΟΨΙΣ ΜΕΤΑΛΛΙΟΥ ΑΓΩΝΩΝ 1895». Κάτω από το μαρμάρινο έργο έχουν επικολληθεί επί του τοίχου οι πέντε ολυμπιακοί κύκλοι, ενώ όπισθεν του τοίχου υπάρχει βάση για την τοποθέτηση σημαίας η οποία συνήθως εμφανίζεται κατά τις εθνικές επετείους και τα πανηγύρια του χωριού. Πρόκειται ασφαλώς για μία απόπειρα να συνδυαστεί η τηνιακή τέχνη του χθες (Σώχος) με αυτή του σήμερα (Παρασκευάς), οι Ολυμπιακοί Αγώνες της αρχαιότητας (οπλίτης-αθλητής) με τα «Τήνια 1895» (αντίγραφο του μεταλλίου). Τέλος οι σιδερένιοι ολυμπιακοί κύκλοι παραπέμπουν στη σύγχρονη αναβίωσή των Αγώνων από το 1896 και μέχρι σήμερα. Όλα τα παραπάνω μέσω της ελληνικής σημαίας συνδέονται εκ νέου με το έθνος και την εθνική ταυτότητα των Ελλήνων κληρονόμων της ολυμπιακής ιδέας.

Τελευταίο σχετικό έργο με τα «Τήνια» είναι αυτό του Γεωρ. Τσακίρη στη γενέτειρα του Σώχου, στα Υστέρνια (2010, εικ. 32). Εκεί υπάρχουν τέσσερις μαρμαρίνες πινακίδες. Η κεντρική περιλαμβάνει εξώγλυφη αποτύπωση του Ξεν. Σώχου, δεξιά της αντίγραφο του μεταλλίου με τον οπλίτη, έργο πανομοιότυπο με αυτό που προαναφέρθηκε στην περίπτωση της Καρυάς και αριστερά της έτερο μετάλλιο των «Τηνίων» που σχεδίασε ο Σώχος και αναπαριστά τον Ευαγγελισμό της Τήνου. Από κάτω υπάρχει τέταρτη πινακίδα, ασύμμετρα μεγάλη, όπου αναφέρεται:

ΞΕΝΟΦΩΝ Ι. ΣΩΧΟΣ
1861 – 1942
Ο ΤΥΡΤΑΙΟΣ ΤΗΣ ΤΗΝΟΥ
ΤΑ ΥΣΤΕΡΝΙΑ ΜΕ ΕΥΓΝΩΜΟΣΥΝΗ
[...]

Το 1993 οι νέοι ιδιοκτήτες ενός παλαιού αρχοντικού οικήματος της Χώρας πληροφορούνται ότι πρόκειται για οικία στην οποία σύμφωνα με μαρτυρίες έχει ζήσει κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης η Μαντώ Μαυρογένους. Το κτήριο λειτουργεί έκτοτε ως επιχείρηση ενοικιαζόμενων δωματίων, φέρει την επωνυμία «Μαντώ» και βρίσκεται επί στενής οδού που ονοματοδοτήθηκε «Μαντώ Μαυρογένους». Οι ιδιοκτήτες του αποφασίζουν στο πλαίσιο της γενικής ανακαίνισης να εντοιχίζουν ταμπέλα η οποία αναφέρει τα εξής:

ΕΔΩ
ΣΤΟ ΑΡΧΟΝΤΙΚΟ ΤΟΥ ΦΙΛΙΚΟΥ
ΠΑΠΑ ΜΑΥΡΟΥ
ΕΖΗΣΕΝ ΗΜΕΡΕΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΝΑΤΑΣΕΩΣ
Η ΗΡΩΙΔΑ ΤΟΥ 1821
ΜΑΝΤΩ ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ

Από κάτω δύο διασταυρούμενα κλαδιά δάφνης ολοκληρώνουν τη σύνθεση. Οφείλουμε να επισημάνουμε τον όρο «Εθνική Ανάτασις», τον χωρισμό των στίχων (π.χ. η λέξη «Εδώ» τίθεται μόνη και στο ψηλότερο σημείο για να δοθεί έμφαση στην ιερότητα του χώρου), καθώς και την αμεσότητα-οικειότητα με την οποία αντιμετωπίζεται το 1821. Δεν διευκρινίζεται τίποτα άλλο παρά μόνο η χρονολογία ορόσημο που έχει ταυτιστεί με την Ελληνική Επανάσταση (εικ. 33).

Τέλος, οφείλουμε να αναδείξουμε ένα άγαλμα που βρίσκεται λίγο πριν τον ναό του Π.Ι.Ι.Ε.Τ και σε χώρο ιδιοκτησίας του («Περιβολάκι» το αποκαλούν οι ντόπιοι). Ονομάζεται «Προσκυνήτρια Μάνα», είναι έργο του Θεόδ. Ποκαμισά και απεικονίζει μία γυναικεία μορφή γονατισμένη (εικ. 34). Το κεφάλι της στρέφεται προς το ναό της Παναγίας και το δεξί χέρι είναι σηκωμένο. Προφανώς το έργο παραπέμπει στην οικεία εικόνα των πολυάριθμων προσκυνητριών που επιλέγουν να ανέβουν γονυπετώς την ανηφόρα που οδηγεί στο *Ιδρυμα*, επιτελώντας έτσι κάποιο τάμα. Εδώ λοιπόν αναπαρίσταται μία οικεία εικόνα της σύγχρονης ιστορίας της Τήνου, όχι

χωρίς ενστάσεις πάντως από ντόπιους και επισκέπτες,⁵⁷ καθώς δεν είναι λίγοι αυτοί που αποδοκιμάζουν εκπληρώσεις ταμάτων με τέτοιο – εξευτελιστικό για αυτούς– τρόπο. Συνεπώς το άγαλμα αναπαράγει και αναδεικνύει –μάλλον θετικά– την εικόνα της ταμένης γυναίκας-μάνας και ίσως προβάλλει ένα πρότυπο εκτέλεσης θρησκευτικών καθηκόντων. Σημειώνουμε ότι το πρόσωπο της γυναίκας δεν έχει χαρακτηριστικά, ενδεχομένως για να δώσει στο άγαλμα γενικότερο χαρακτήρα: Στο πρόσωπο της προσκυνήτριας μάνας αντιπροσωπεύονται όλες οι προσκυνήτριες που ήλθαν γονυπετείς στην Παναγία της Τήνου και όσες έλθουν στο μέλλον, κάθε ταμένη γυναίκα, κάθε πιστή. Στο ίδιο μήκος κύματος και το μνημείο που κοσμεί την Αγία Τριάδα Φαλατάδου (1986) όπου αναπαρίσταται η εύρεση της εικόνας του Ευαγγελισμού από Φαλαταδιανούς εθελοντές εργάτες (εικ. 35). Εδώ εμφανίζεται η τοπική ιστορία καθώς η εύρεση της εικόνας από έναν συγχωριανό αποτελεί σημείο υπερηφάνειας, σχεδόν δύο αιώνες μετά το γεγονός.

Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι δύο μνημεία πεσόντων βρίσκονται πλησίον (πρώην) δημοτικών σχολείων (Καρυά και Φαλατάδος) και ένα βρίσκεται εντός του προαυλίου χώρου του (πρώην) σχολείου του χωριού (Κώμη, εικ. 36) και ένα εντοιχισμένο σε τοίχο (πρώην) σχολείου (Στενή, εικ. 17). Κατανοούμε ότι προφανώς η επιλογή αυτή δεν είναι τυχαία και συνδέεται με την επιθυμία των φορέων υλοποίησης των μνημείων να προσδώσουν στα τελευταία και διδακτικό χαρακτήρα.

Αγάλματα

Αναφορικά με τις προτομές και τα αγάλματα, κυριαρχούν οι δεκαεπτά μορφές καλλιτεχνών (κυρίως γλυπτών) και δώδεκα μορφές ιερέων και αρχιερέων, εκ των οποίων μόνο δύο ανήκουν στο καθολικό δόγμα. Οι υπόλοιπες προτομές και αγάλματα αφορούν είτε πολιτικούς άνδρες της Τήνου όπως ο Πάρ. Λιαρούτσος (πρώην βουλευτής Κυκλάδων - Δικηγόρος, 1910-1972, εικ. 37) και ο Νικ. Κορνάρος (πρώην Δήμαρχος Τήνου - Δικηγόρος, 1940-1992, εικ. 38), αμφότερες στη Χώρα και σχετιζόμενες με πολιτικούς που εντάσσονταν στη δεξιά-συντηρητική παράταξη⁵⁸, είτε σε

⁵⁷ Ο γράφων θυμάται ατέρμονες συζητήσεις οι οποίες συνεχίζονται μέχρι σήμερα για το κατά πόσο είναι καλαίσθητο ή μη το άγαλμα, αλλά και για το κατά πόσο συμφωνούμε με την εθιμοτυπική –σχεδόν πια– εικόνα των γονυπετών προσκυνητών.

⁵⁸ Δεν μπορούμε να μη συνδέσουμε την τηνιακή πολιτική πραγματικότητα με τις επιλογές των δύο αυτών προτομών, αν και αυτές προέκυψαν χάρη στην πρωτοβουλία πολιτικών φίλων και συγγενών των πολιτικών ανδρών. Η Τήνος πολιτικά όπως δείχνουν οι μεταπολεμικές εκλογικές αναμετρήσεις, μάλλον διαχρονικά ρέπει στο σύνολό της προς τη λεγόμενη συντηρητική παράταξη της Δεξιάς, είτε με τη μορφή του *Συναγερμού*, είτε με αυτή της *Ε.Ρ.Ε.*, είτε μετά τη μεταπολίτευση προς τη *Ν.Δ.* Αξίζει όμως να αναφερθεί ότι στην ενδοχώρα, όπου κατοικούν κυρίως αγροτικοί πληθυσμοί καθολικών, στηρίζονται συνήθως πιο κεντροαριστερές δυνάμεις (παλαιότερα *Ένωση*

ευεργέτες όπως αυτή του Νικ. Γλύνη (Υστερνιώτης έμπορος και ευεργέτης, αρχές 19^{ου} αι.-1878, εικ. 39) στα Υστέρνια, είτε σε ανθρώπους του πνεύματος όπως αυτές του Νικ. Λούβαρη (καθηγητής Πανεπιστημίου – Θεολόγος, 1887-1961, εικ. 40) στη Χώρα, είτε την εμβληματική μορφή του Μεγάλου Αλεξάνδρου εντός τριών σχολίων της Χώρας (εικ. 41-42).

Στην πλειονότητά τους είναι μαρμάρινες ενώ υπάρχουν και λίγες χάλκινες όπως αυτή του Νικ. Κορνάρου στη Χώρα), του Γρηγ. Πλειαθού (Μητροπολίτης Χαλκίδος, 1891-1971, εικ. 43) στον Τριαντάρο, του Νικ. Σαμοθράκη (πυρπολητής - ήρωας της Ελληνικής Επανάστασης & ξυλωναυπηγός, τέλη 18^{ου} αι. - 1872;, εικ. 44) και του Κοσ. Κολάρου (ναύτης, πεσών του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, 1921-1944, εικ. 45), αμφότερες στον Πάνορμο ή γύψινες όπως αυτή του Ευαγγ. Περάκη (Εφημέριος του χωριού Πλατειά, 1865 – 1953, εικ. 46) στα Πλατειά ή των πανομοιότυπων Αλεξάνδρων στα δύο δημοτικά της Χώρας (ο τρίτος Αλέξανδρος του Γυμνασίου είναι μαρμάρινος).

Η πρώτη χρονολογικά προτομή –για την οποία και διαθέτουμε ελάχιστα στοιχεία– είναι αυτή του βασιλιά Γεωργίου του Α' η οποία τοποθετήθηκε στην *Κάτω Βρύση* της Χώρας το 1866, εξήντα οκτώ χρόνια μετά το κτίσιμό της (1798). Οποσδήποτε σχετίζεται με την αλλαγή δυναστείας και την ανάληψη καθηκόντων αρχηγού κράτους από τον Γεώργιο στα 1864 (εικ. 47-48).⁵⁹ Η εν λόγω προτομή, σίγουρα από τις πρώτες του συγκεκριμένου βασιλιά στην Ελλάδα, σήμερα είναι ελάχιστα θεατή και γνωστή στον περαστικό, ενώ δεν σημαίνεται με κανέναν τρόπο.

Αντιθέτως, λίγα χρόνια πριν από σήμερα (2010) εγκαινιάζεται λίγο έξω από το χωριό Μαρλάς, ένα από τα δυτικότερα της Τήνου, το «Καλλιτεχνικό Πάρκο “Πνεύμα-Τέχνη-Μόχθος”» το οποίο αφιερώνεται στους Γιαν. Χαλεπά, Νικ. Σκαλκώτα και στον «Αφανή Λατόμο» (εικ. 49-51). Το πάρκο αποτελείται από τέσσερα μέρη: Ένα χάλκινο μεγάλων διαστάσεων άγαλμα ενός λατόμου εν δράσει, μία προτομή του Γιαν. Χαλεπά, μία προτομή του Νικ. Σκαλκώτα και στη μέση περίπου του πάρκου μία δυσανάλογα μεγάλη πλάκα τηνιακού πράσινου μαρμάρου που επιγράφεται με αρχαιοπρεπή γραφή: «ΠΝΕΥΜΑ ΤΕΧΝΗ ΜΟΧΘΟΣ» ενώ ακριβώς από κάτω υπάρχει ένθετη μαρμάρινη πινακίδα σε σχήμα ανοιγμένου παπύρου, όπου αναφέρονται οι ευεργέτες και οι χορηγοί του μνημείου. Μεταξύ αυτών το Π.Ι.Ι.Ε.Τ, η Νομαρχία

Κέντρου και ΠΑ.ΣΟ.Κ, πρόσφατα ΣΥ.ΡΙΖ.Α), ενώ σε χωριά της ορθόδοξης –κυρίως– Εξωμεριάς όπως ο Πύργος ή τα Υστέρνια έχει διαχρονικά παρατηρηθεί μία (πολύ εντονότερη της υπόλοιπης Τήνου) αξιοπρόσεκτη παρουσία ψηφοφόρων της Αριστεράς (Κ.Κ.Ε κ.ά.), χωρίς βέβαια ποτέ να είναι πλειοψηφική. Βλ.: <http://www.ypes.gr> – τελευταία προσπέλαση: 28.05.2014

⁵⁹ Φλωράκης Α., *Μαρμάρινες κρήνες της Τήνου*, Αθήνα, 2010, σσ. 66-67

Κυκλάδων, η Κοινότητα Πανόρμου, πολλοί ιδιώτες και όχι λίγες εταιρείες. Η μελέτη του χώρου και τα γλυπτά είναι έργα του Ιωάν. Καγιώργη όπως επισημαίνεται, ενώ δηλώνεται επίσης εγχάρακτα ότι η πρωτοβουλία για την υλοποίηση του έργου ανήκει στον Προοδευτικό σύλλογο Μαρλά-Μαμάδου (αναφέρονται μάλιστα όλα τα ονόματα του Δ.Σ.). Υποτίθεται ότι εκτός από τους δύο καταξιωμένους καλλιτέχνες, υμνείται και ο αφανής, ανώνυμος λατόμος της Εξωμεριάς, αλλά εδώ νομίζουμε ότι τελικά κυριαρχεί ο όγκος της προβολής των φορέων χρηματοδότησης και υλοποίησης του έργου που με τη θέση και το μέγεθός τους σχεδόν επισκιάζουν το ίδιο το πάρκο και τα σημανόμενά του.

Με πολύ ενδιαφέρον διαπιστώσαμε ότι το τελευταίο χρονικά μνημείο, η εξώγλυφη ολόσωμη αποτύπωση της Ελ. Σιώτου στον Τριπόταμο (2012, εικ. 52) γειτνιάζει με το εκεί ηρώο πεσόντων του 1939. Διαθέτει επίσης πανομοιότυπη περιφραξη και στην ουσία φαίνεται «συνομιλεί» μαζί του, δίνοντας την εικόνα του –σχεδόν– ενιαίου συνόλου. Η πινακίδα κάτω από το εξώγλυφο αναγράφει:

ΕΛΕΝΙΤΣΑ ΑΝΤ. Κ' ΕΥΑΓ. ΣΙΩΤΟΥ

1977 – 1985

ΠΟΛΥΔΟΤΡΙΑ [sic] ΟΡΓΑΝΩΝ ΣΩΜΑΤΟΣ

ΠΡΩΤΗ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Πρόκειται για ένα μνημείο που έφτιαξαν οι γονείς ενός άτυχου κοριτσιού του χωριού, που πέθανε σε πολύ νεαρή ηλικία και αποφάσισαν να δωρίσουν τα όργανά του.⁶⁰ Προφανώς το εν λόγω μνημείο αποτέλεσε πράξη ανακούφισης αλλά και υπερηφάνειας των χρηματοδοτών του. Η μικρή Ελένη μέσα από τη θυσία της έδωσε ζωή σε άλλους πάσχοντες και αυτό την ανάγει σε σύγχρονη ηρωίδα. Οι δικοί της άνθρωποι, παίρνοντας την απόφαση δωρεάς των οργάνων της κόρης τους θεώρησαν το γεγονός αυτό αξιομνημόνευτο, πόσο μάλλον εφόσον αποτελεί πρωτιά για τα ελληνικά δεδομένα. Η σύνδεση με το ηρώο προφανής: Οι πεσόντες είναι νεκροί σε καιρό πολέμου στους οποίους το έθνος χρωστά τη σημερινή του ελευθερία. Σε καιρό ειρήνης η Ελένη Σιώτου είναι και αυτή «πεσούσα», άκουσα νεκρή, που έδωσε ζωή σε –ενδεχόμενους– μελλοθάνατους.

Ξεχωριστής μνείας αξίζουν και δύο προτομές στον Πάνορμο, αυτή του Νικ. Σαμοθράκη ή «Χελιδόνα» (εικ. 44) και αυτή του Κοσμ. Κολλάρου (εικ. 45). Η πρώτη είναι από τις λίγες χάλκινες, έργο του Λευτ. Βαλάκα και

⁶⁰ Προφορική συνέντευξη με τον Γιώρ. Τσακίρη, Ιούνιος 2014

αποτυπώνει τη μορφή της πλέον εμβληματικής –σχετικής με την Τήνο– φιγούρας της Ελληνικής Επανάστασης. Εντοπίσαμε το 1979 αίτημα του γλύπτη για τοποθέτηση μίας προτομής του Σαμοθράκη στη Χώρα,⁶¹ αλλά δεν γνωρίζουμε αν πρόκειται για την ίδια (ίσως πρόκειται για πανομοιότυπο αντίγραφο, προϊόν χύτευσης του ίδιου προπλάσματος). Σήμερα πάντως προτομή του «Χελιδόνα» στην πρωτεύουσα του νησιού δεν υπάρχει, ενώ ο Βαλάκας πέθανε το 1982.⁶² Επί της βάσης της προτομής αναγράφεται εν συντομία γιατί ο Σαμοθράκης είναι αξιομνημόνευτος:

ΝΙΚΟΛ. ΣΑΜΟΘΡΑΚΗΣ
Η ΧΕΛΙΔΟΝΑΣ
ΜΠΟΥΡΛΟΤΙΕΡΗΣ ΤΟΥ
ΚΑΝΑΡΗ ΠΟΥ ΠΥΡΠΟΛΗΣΕ
ΤΗ ΝΑΥΑΡΧΙΔΑ ΤΟΥ ΚΑΡΑ
ΑΛΗ ΣΤΗ ΧΙΟ ΤΟ 1823

Επιγραμματικά αναφέρεται η ιστορία του Τηνιακού μαχητή, ο οποίος εισπράττει δόξα αφενός από το ότι υπήρξε σύντροφος ενός ήρωα με πανελλήνια απήχηση, του Κων. Κανάρη, αφετέρου από την ίδια την πράξη στην οποία πρωταγωνίστησε και αποτελεί ένα από τα πλέον γνωστά επεισόδια της Ελληνικής Επανάστασης. Μπροστά από την προτομή έχει τοποθετηθεί παλιό κανόνι, άγνωστης προέλευσης.

Η δεύτερη προτομή είναι επίσης σημαντική κατά τη γνώμη μας γιατί βρίσκεται σε διάλογο με την πρώτη. Πρόκειται για τον Κοσ. Κολλάρο, έργο του Γεώρ. Πασπάτη, έναν ναύτη με καταγωγή από τον Πάνορμο που πέθανε επάνω στο καθήκον λίγο πριν τελειώσει για την Ελλάδα ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. Η νεανική μορφή αποτυπώνεται και αυτή σε χαλκό πάνω σε μαρμάρινη βάση. Μπροστά αναγράφεται:

ΚΟΣΜΑΣ ΝΙΚ.
ΚΟΛΛΑΡΟΣ
ΠΥΡΓΟΣ 1921
ΠΟΡΟΣ 1944

Ενώ στην αριστερή πλευρά της βάσης διαβάζουμε:

“ΛΗΞΙΑΡΧΙΚΗ ΠΡΑΞΗ ΘΑΝΑΤΟΥ”
Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΕΠΗΛΘΕΝ ΕΚ ΤΡΑΥΜΑΤΩΝ
ΠΡΟΞΕΝΗΘΕΝΤΩΝ ΕΚ ΠΥΡΟΒΟΛΟΥ

⁶¹ Αρχείο Δήμου Τήνου, Πρακτικά συνεδριάσεων Δ.Σ. 1979

⁶² <http://lefteris.valakas.com> – τελευταία προσπέλαση: 25.05.2014

ΟΠΛΟΥ

ΒΛΗΘΕΙΣ ΥΠΟ ΕΧΘΡΙΚΟΥ ΠΛΟΙΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ

Στην προκειμένη περίπτωση η πράξη αυτή θανάτου, μέρος της οποίας έγινε τμήμα του μνημείου, πιστοποιεί τον τρόπο θανάτου. Ένας νεαρός νεκρός κατά τη διάρκεια του πολέμου είναι ήδη ήρωας, ειδικά σε μία μικρή κοινωνία, όπως αυτή του Πανόρμου Τήνου. Όταν όμως ο θάνατος έρχεται με τον ηρωικότερο τρόπο, τότε αυτό από ό,τι φαίνεται αποτελεί επιπρόσθετο λόγο υπερηφάνειας και μνημόνευσης.

Οι περισσότερες προτομές διαθέτουν κείμενα που τις συνοδεύουν, πέραν του αυτονόητου ονόματος, του επιθέτου και της ιδιότητας του τιμώμενου προσώπου. Ενδεικτικά αναφέρουμε κάποια:

ΠΑΡΙΣ Κ. ΛΙΑΡΟΥΤΣΟΣ

1910_1972

ΒΟΥΛΕΥΤΗΣ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

Η ΤΗΝΟΣ ΕΥΓΝΩΜΟΝΟΥΣΑ

Προτομή Πάρ. Λιαρούτσου (εικ 37). Κομματικοί φίλοι του πρώην βουλευτή, λίγα χρόνια μετά τον θάνατό του τον τιμούν με αυτή τη λιτή φράση κάτω από μία προτομή του καθηγητή Λαζ. Λαμέρα.

Ο ΤΗΝΙΟΣ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ

ΧΑΛΚΙΔΟΣ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΕΛΕΝΤΗΣ

1931 – 1975

ΕΥΓΕΝΙΚΗ ΧΟΡΗΓΙΑ

Π.Ι.Ι.Ε. ΤΗΝΟΥ

ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΗΡΙΑ ΥΠΟ ΤΟΥ

ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΣΥΡΟΥ

Κ. ΔΩΡΟΘΕΟΥ Β'

10 ΙΟΥΛΙΟΥ 2005

Προτομή Νικ. Σελέντη (εικ. 53). Επισημαίνουμε την πρόθεση να τονιστεί η καταγωγή του μητροπολίτη, το ευγενικό της χορηγίας και –το κυριότερο– η συμβολή του τοπικού επισκόπου στα αποκαλυπτήρια. Μία πράξη που είναι αυτονόητη σε κάθε προτομή, εδώ κρίνεται αξιομνημόνευτη.

ΔΟΝ ΓΙΩΡΓΗΣ ΦΥΡΙΓΟΣ

Ιερέας από Βωλάξ 1876-1940.

Γνωστός σ' όλη την Τήνο για το
σπινθηροβόλο και ευρύ πνεύμα του

Προτομή Γιώρ. Φυρίγου (εικ. 54). Σε απλή δημοτική –ίσως επειδή πρόκειται για καθολικό ιερέα και χωριό– και με πεζά γράμματα τονίζεται το πνεύμα του εκλιπόντος συγχωριανού ιερωμένου.

ΕΘΝΟΜΑΡΤΥΣ ΚΑΙ ΙΕΡΟΜΑΡΤΥΣ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΜΟΣΧΟΝΗΣΙΩΝ
ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΠΛΕΙΑΝΘΙΔΗΣ
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ – 15 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1922
Η ΕΝΩΣΙΣ ΤΩΝ ΑΠΑΝΤΑΧΟΥ ΤΡΙΑΝΤΑΡΙΤΩΝ
ΕΥΓΝΩΜΟΝΟΥΣΑ ΕΥΛΑΒΩΣ
ΑΝΑΤΙΘΗΣΙ
ΤΡΙΑΝΤΑΡΟΣ ΤΗΝΟΥ
17 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 2003

Προτομή Αμβρ. Πλειανθίδη (εικ. 55). Αυτό που αξίζει να αναφερθεί εδώ είναι ότι στην προτομή του μητροπολίτη, που απεικονίζεται με όλα τα παράσημά του, είναι ότι πρόκειται για άνθρωπο που αν και καταγόμενος από τον Τριαντάρο, δεν είχε ποτέ του επισκεφτεί την Τήνο.⁶³ Παρουσιάζεται εδώ λοιπόν η ευκαιρία σε ένα χωριό να ανακαλύψει έναν ήρωά του με μία σχετική καθυστέρηση ογδόντα και πλέον ετών, τοποθετώντας μάλιστα την προτομή του λίγα μέτρα δυτικότερα του κεντρικού ηρώου του χωριού, προσδίδοντάς του έτσι επιπλέον κύρος.

Τέλος, σε τρείς περιπτώσεις αναγράφονται λόγια του τιμώμενου προσώπου: Στην προτομή του Νικ. Γύζη που βρίσκεται στη γενέτειρά του, το Σκλαβοχωριό (εικ. 56), και σε αυτών των Γιαν. Χαλεπά (εικ. 57) και Νικ. Γύζη (εικ. 58), έμπροσθεν του Ι.ΤΗ.Π στη Χώρα. Αντιθέτως σε δύο περιπτώσεις παρατίθενται λόγια τρίτων για τα τιμώμενα πρόσωπα: Στην προτομή του Λουκά Δούκα (εικ. 59) και του Δημ. Φιλιππότη (εικ. 60), αμφότερες έμπροσθεν του *Μουσείου Πανορμιτών Καλλιτεχνών* στον Πύργο. Επίσης στην προτομή του Δημ. Φιλιππότη, που ανήκει στη συστάδα των προτομών συνολικά έξι Τηνίων Καλλιτεχνών που βρίσκονται επί του αλσουλίου της λεωφόρου Μεγαλόχαρης στη Χώρα, άπασες έργα του Στρ. Ι. Φιλιππότη, εντοπίσαμε πάνω από την υπογραφή του καλλιτέχνη τη λέξη «ΔΩΡΕΑ». Η λέξη αυτή δεν υπάρχει σε κανένα άλλο από τα υπόλοιπα πέντε

⁶³ Απέργης Σ., *Ο Τριαντάρος και ο Μπερδεμάρης της Τήνου. Ιστορία, Λαογραφία και βιωματικές καταγραφές*, Τήνος, 2008, σ 190· προφορική συνέντευξη με τον Σάβ. Απέργη, Απρίλιος 2014

έργα της συστάδας και προβαίνουμε στην υπόθεση ότι μάλλον ο απόγονος του τιμώμενου θέλησε με αυτόν τον τρόπο να τιμήσει και ο ίδιος τον πρόγονό του, δωρίζοντας στο Π.Ι.Ι.Ε.Τ την προτομή του.

Αναφορικά με τυχόν τελετές, δεν καταγράψαμε καμία, με την εξαίρεση της περίπτωσης του Αμβρ. Πλειανθίδη στον Τριαντάρο. Εκεί λαμβάνει χώρα τρισάγιο στη μνήμη του την Κυριακή πριν την εορτή υψώσεως του τιμίου σταυρού (14 Σεπτεμβρη) καθώς η Ορθόδοξη Ελληνική Εκκλησία τον τιμά ως Άγιο Αμβρόσιο με άλλους τέσσερις εθνο-ιερομάρτυρες της Μικράς Ασίας.⁶⁴ Επιπρόσθετα ελάχιστα είναι τα πρόσφατα σημάδια βανδαλισμού που παρατηρήσαμε, άπαντα στη Χώρα, με πιο ευκρινές αυτό της προτομής του Αντ. Σώχου. Εκεί καταγράψαμε την αναγραφή με πράσινο μαρκαδόρο ποδοσφαιρικού συνθήματος στην μπροστινή όψη της βάσης και επιπλέον, με τον ίδιο μαρκαδόρο, σημάδια στο πρόσωπο του γλυπτού.

3. Έξι μνημεία

i. Μνημείο Πεσόντων Πανορμιτών, Πλατειά (1917)

Στον επαρχιακό δρόμο που ενώνει τη Χώρα με τα χωριά της Εξωμεριά και λίγο πριν τον Πύργο, βρίσκεται το μικρό σχετικά χωριό των Πλατειών. Λίγο έξω από τον εν λόγω οικισμό έχει τοποθετηθεί το παλαιότερο από τα μνημεία πεσόντων του νησιού, το *Μνημείο Πεσόντων Πανορμιτών* του Τήνιου γλύπτη Μιχ. Κουσουρή (εικ. 61-65).

Το μνημείο

Πρόκειται για ένα κλασικού τύπου μνημείο πεσόντων, που αποτελείται από μία μαρμάρινη τετράπλευρη στήλη, τοποθετημένη πάνω σε βάση η οποία «πατάει» πάνω σε τέσσερις μαρμάρινες αναβαθμίδες. Από το 2007 η στήλη περιβάλλεται από μαρμαρίνο φράχτη ενώ ανατολικά του μνημείου υπάρχει πέτρινος τοίχος με προθήκη στην οποία εντέθηκαν τέσσερις μαρμάρινες πλάκες. Το μνημείο φωτίζεται και σημαίνεται με πινακίδα στον αμαξωτό δρόμο.

Η κύρια όψη της στήλης είναι στραμμένη βόρεια. Στην κορυφαία αναβαθμίδα αυτής της όψης αναγράφεται:

ΕΠΙ ΠΡΟΕΔΡΟΥ
Ε. ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ ΙΑΤΡΟΥ 1917

⁶⁴ <http://www.ecclesia.gr> – τελευταία προσπέλαση: 21.05.2014· προφορική συνέντευξη με τον Σάβ. Απέργη, Μάιος 2014

(αριστερά)

ΑΡΩΓΗ Α. ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΥ

(δεξιά)

Στην αμέσως από κάτω αναβαθμίδα αναγράφεται η υπογραφή του καλλιτέχνη:

Μ. ΚΟΥΣΟΥΡΗΣ

ΕΠΟΙΗΣΕΝ

(δεξιά)

Η βάση χαμηλά κοσμεύεται από έναν σταυρό που αναδύεται μέσα από ένα ζεύγος κανονίων πάνω ρε ρόδες, ζεύγος σημαιών μέσα σε φύλλα δάφνης. Όλα συμμετρικά και εκατέρωθεν τοποθετημένα σε σχέση με τον σταυρό, ενώ ψηλά πάνω από τις δύο οριζόντιες κεραίες του σταυρού σημειώνονται οι χρονολογίες 1912 και 1913. Η απόληξη αυτής της δεύτερης βάσης είναι αετωματική και στις τέσσερις πλευρές. Στη στήλη αναγράφονται ονόματα σε δύο πλευρές, στη κύρια δηλαδή στη βόρεια και στην Ανατολική χωρισμένα ανάλογα με τον πόλεμο στον οποίο πολέμησαν και έπεσαν. Στη βόρεια πλευρά αναγράφονται οι πεσόντες των Βαλκανικών Πολέμων. Οι νεκροί αυτοί ονομάζονται «τουρκοβουλγαρομάχοι» σημειώνοντας έτσι τους διαδοχικούς εχθρούς του ελληνικού στρατού κατά τον Α' και Β' Βαλκανικούς πολέμους αντίστοιχα, με τον εξής διευκρινιστικό υπέρτιτλο:

ΤΗ ΔΕ [sic] ΚΕΙΜΕΘΑ

ΤΟΙΣ ΚΕΙΝΩΝ ΡΗΜΑΣΙ

ΤΟΥΡΚΟΒΟΥΛΓΑΡΟΜΑΧΟΙ

ΠΑΝΟΡΜΙΤΑΙ

(κατόπιν τα αρχικά των μικρών ονομάτων και των πατρωνύμων και τα πλήρη επίθετα πεσόντων)

Η δεύτερη και τελευταία πλευρά που έχει επάνω της χαραγμένα ονόματα, η ανατολική, είναι αφιερωμένη στους νεκρούς του Μεγάλου Πολέμου (1914-1918), ο οποίος -ως γνωστόν- για την ελληνική περίπτωση άρχισε αργότερα (1917) κράτησε εις μάκρος καθώς περιλαμβάνει και την Μικρασιατική Εκστρατεία (1919-1922). Εδώ ο πόλεμος αυτός αναγράφεται ως «πόλεμος ευρωπαϊκός», ενώ επιγράφονται και οι τρεις χρονολογίες, με την τελευταία στη συντομευμένη της μορφή. Η τοποθέτηση και ενός σταυρού αριστερά των χρονολογιών μας οδηγεί στην υπόθεση ότι μάλλον προστέθηκε κατόπιν το «19», καθώς το 1917_1918 ήταν συμμετρικά τοποθετημένο κάτω από το «ΠΕΣΟΝΤΕΣ_ΕΝΔΟΞΩΣ» και πιθανώς για να επέλθει εκ νέου η

ισορροπία έλαβε θέση ο σταυρός. Άλλωστε τα τρία τελευταία ονόματα πεσόντων είναι εμφανώς γραμμένα με διαφορετικό τρόπο (περισσότερα του ενός γράμματα στο όνομα, άλλη τοποθέτηση στον οριζόντιο άξονα και μεγαλύτερα γράμματα) και ίσως πρόκειται για μεταγενέστερη χάραξη που αντιστοιχεί σε νεκρούς του 1919 (Μικρασιατική Εκστρατεία). Αναλυτικότερα:

ΕΝ ΠΟΛΕΜΩ
ΕΥΡΩΠΑΙΚΩ
ΠΕΣΟΝΤΕΣ _ ΕΝΔΟΞΩΣ
† 1917 _ 1918 _ 19

(κατόπιν τα αρχικά των μικρών ονομάτων και των πατρωνύμων και τα πλήρη επίθετα πεσόντων)

Είναι θεωρούμε εμφανές ότι το μνημείο αρχικά παραγγέλθηκε και τοποθετήθηκε για να τιμηθούν οι διόλου ευάριθμοι νεκροί Εξωμερίτες των Βαλκανικών Πολέμων, εξού και η σήμανση «1912-1913». Από τα αποκαλυπτήρια του μνημείου και λίγα χρόνια μετά ένας δεύτερος πόλεμος λάμβανε χώρα και οι νέοι νεκροί έπρεπε να τιμηθούν όπως οι πρόσφατοι συμπατριώτες τους για αυτό και χαραχτηκαν τα ονόματά τους στην ανατολική πλευρά της στήλης, με την απαραίτητη διευκρίνιση του ξεχωριστού πολέμου στον οποίο έχασαν τη ζωή τους και τις αντίστοιχες χρονολογίες.

Σημειώνεται ότι όπως προαναφέραμε το μνημείο αποτελεί το παλαιότερο του είδους στο νησί και ως εκ τούτου η έκθεση του στα καιρικά φαινόμενα, η εγκατάλειψή του μέχρι πρόσφατα και κυρίως ο ίδιος ο χρόνος έχουν αφήσει εμφανή τα σημάδια τους. Τα χαραγμένα γράμματα δεν είναι πάντα εμφανή, ενώ απουσιάζει παντελώς ο χρωματισμός των αυλακωμάτων των γραμμάτων.

Στην κορυφή της στήλης δεσπόζει αετός με ασύμμετρα ανοιχτά φτερά. Στα γαμψά νύχια των ποδιών του κρατείται δάφνινο στεφάνι με κορδέλα.

Ιστορικό πλαίσιο ανέγερσης και πορεία του μνημείου

Η ιστορική συγκυρία των ετών που ελήφθη η απόφαση ανέγερσης και που τελικά τοποθετήθηκε το μνημείο (1917) είναι πολύ σπουδαία. Βρισκόμαστε στα τέλη της δεκαετίας του 1910, έχουν εδώ και τέσσερα χρόνια τελειώσει οι θριαμβευτικοί πλην όμως επιζήμιοι σε νεκρούς για την Ελλάδα Βαλκανικοί Πόλεμοι, έχει βγει νικητής στη μάχη του εθνικού διχασμού ο Ελ. Βενιζέλος, πλην όμως τα μίσση μεταξύ των δύο πλευρών δεν έχουν εξαφανιστεί και τέλος η χώρα εξερχόμενη της ουδετερότητας, έχει μόλις αρχίσει έναν νέο πόλεμο

στο πλευρό της Entente Cordiale.⁶⁵ Νέες επιστρατεύσεις, νέες μάχες και εν τέλει νέοι νεκροί μέλλουν να γραφτούν στα ηρώα όλης της Ελλάδας. Η ανέγερση ενός ηρώου σε μία τέτοια συγκυρία δεν αποτελεί μόνο τιμή στους πεσόντες, αλλά μάλλον συναποτελεί και ενθάρρυνση στους νέους μαχητές του έθνους.

Το μνημείο αποτέλεσε τον παγιωμένο χώρο μνήμης της Εξωμεριάς στον οποίο τελούνταν καταθέσεις στεφάνων, σχολικές εορτές και γενικά τελετές σχετικές με την απόδοση τιμής στους νεκρούς πεσόντες σε καιρό πολέμου. Υπάρχει φωτογραφία του 1929 στην οποία απεικονίζονται μαθητές και επίσημοι γύρω από το μνημείο, πιθανότατα την 25^η Μαρτίου.⁶⁶ Οι μαθητές των σχολίων του Πύργου, των Υστερνίων και της Καρδιανής αυτό το μνημείο επισκέπτονταν τα πρώτα μεσοπολεμικά χρόνια με κάθε αφορμή (κυριότερη αυτή του εορτασμού της 25^{ης} Μαρτίου). Στη συνέχεια και ενώ στα Υστέρνια αρχικά (1931), στην Καρδιανή αργότερα (1957) και στον Πύργο κατόπιν (1969) δημιουργήθηκαν εκεί τοπικότερα θα λέγαμε μνημεία πεσόντων, ειδικότερου περιεχομένου, τότε άρχισε να φθίνει και η χρήση του προς εξέταση μνημείου. Το τελευταίο «ατύχησε» ακριβώς να τοποθετηθεί μακριά από τους τρεις μεγάλους οικισμούς, έξω από ένα μικρό σχετικά χωριό (Πλατειά). Μάλιστα, ενώ αρχικά σοφά τοποθετήθηκε επάνω στη διαδρομή του μεσαιωνικού μονοπατιού, μετά τη διάνοιξη του αμαξιτού δρόμου ο οποίος πρακτικά ακρήστευσε το μονοπάτι, σταμάτησε να είναι αντικείμενο καθημερινής θέας και εν γένει δεν αποτελούσε πια χώρο εύχρηστο και ευπρόσιτο.⁶⁷

Τα εγκαίνια του μνημείου έλαβαν χώρα στις 28 Μαΐου 1917, παρουσία επισήμων και ενώ η Τήνος έχει ήδη προσχωρήσει το φιλοβενιζελικό-αντιμοναρχικό κίνημα της «Εθνικής Άμυνας», με το 11^ο Σύνταγμα Πεζικού να έχει σταθμεύσει προσωρινά στο νησί.⁶⁸ Άγλημα από το εν λόγω σύνταγμα συμμετείχε στην τελετή εγκαινίων στα οποία εκτός από εθνικοπατριωτικό έλαβαν και πολιτικό χαρακτήρα, καθώς έδωσαν στον Τήνιο βενιζελικό βουλευτή Κων. Αλαβάνο την ευκαιρία να εκφωνήσει έναν αντιμοναρχικό λόγο όπου –μεταξύ άλλων– καλεί το πλήθος να καθαιρέσει τον ανάξιο βασιλιά «*προ του μνημείου τούτου, το οποίο συμβολίζει την τιμή και την αναγέννησιν του Έθνους*».⁶⁹ Με αφορμή πάντα τα εγκαίνια του *Μνημείου*

⁶⁵ Γαρδίκας – Κατσιαδάκης Ε., «Η Ελλάδα και ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος», στο *Ελληνική Ιστορία* (συλλογικό), Αθήνα, 2007, σσ. 655-666

⁶⁶ Πρωτόπαπας Ν., *Το χωριό Πλατειά της Τήνου*, Αθήνα, 1996, σ. 220

⁶⁷ Δανούσης Κ., *Μνημείο Πεσόντων Πανορμιτών Τήνου*, Αθήνα, 2007, σ. 7

⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 17, 22

⁶⁹ Στο ίδιο, σ. 23

Πεσόντων Πανορμιτών, οι πρόεδροι των τότε κοινοτήτων της Τήνου βρίσκουν και αυτοί την ευκαιρία να εκδηλώσουν τη στήριξή τους στην βενιζελική Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και την αντίθεση τους στον τότε έκπτωτο βασιλιά Κωνσταντίνο.⁷⁰

Το μνημείο έτυχε «αναστήλωσης»⁷¹ το 2007 με μέριμνα της Αδελφότητας Τηνίων εν Αθήναις και με δαπάνη του Π.Ι.Ι.Ε.Τ. Κρίνοντας από φωτογραφίες πριν την αναστήλωση του 2007, δεν έγιναν κάποιες εργασίες συντήρησης του ίδιου του μνημείου, αλλά έγινε μία προσπάθεια ανάδειξής του. Το μνημείο δεν έχει την τύχη να βρίσκεται τοποθετημένο πάνω στο αμαξιτό δρόμο που δημιουργήθηκε τη δεκαετία του 1950, αλλά βρίσκεται πάνω στο μονοπάτι που ένωνε την Εξωμεριά με το υπόλοιπο νησί. Έτσι, επάνω στον οδικό άξονα υπάρχει πλέον μαρμάρινη επιγραφή σήμανσης του μνημείου το οποίο απέχει περίπου 200 μέτρα από τον κεντρικό δρόμο. Αυτή ήταν μία από τις ενέργειες του 2007.

Ακόμη, τοποθετήθηκε φωτισμός στο μνημείο και στο μονοπάτι που οδηγεί σε αυτό και πλαισιώθηκε με επιπλέον μαρμάρινο φράχτη. Η σημαντικότερη παρέμβαση των αναστηλωτών υπήρξε η τοποθέτηση τεσσάρων μαρμάρινων στηλών ΒΑ του κυρίως μνημείου, δημιουργώντας τρόπον τινά πλέον μία σύνθεση, ένα μνημειακό σύνολο και όχι ένα απλό ηρώο. Οι τέσσερις άρτια και συμμετρικά παραλληλόγραμμες στήλες περιλαμβάνουν: Δύο μαρμάρινες πλάκες με τα ονόματα πεσόντων του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Πρόκειται για ακριβή αντιγραφή των ονομάτων που βρίσκονται πάνω στη στήλη. Καμία προσθήκη και καμία αφαίρεση δεν παρατηρείται, παρά μόνο η διόρθωση του «ΤΗΔΕ» (η τροπή του σε μία λέξη) και οι χρονολογίες στην πρώτη στήλη (γράφθηκαν όλες ολόκληρες χωρίς σταυρό). Επελέγη όπως και στη στήλη, το αρχικό συνήθως του μικρού ονόματος, το πατρώνυμο και πλήρες το επίθετο των θανόντων. Επιπλέον τοποθετούνται δύο ακόμη πλάκες, κεντρικά μάλιστα

⁷⁰ «Ο λαός της Τήνου, όστις προφρόνως και αυθορμήτως εξήτησεν την ένωσίν του προς την Εθνική της Θεσσαλονίκης Κυβέρνησιν αποβλέπων εις την ενότητα του Ελληνικού Έθνους, δια της οποίας και μόνης θα συντελεσθή πλήρης αποκατάστασις της Ελληνικής Φυλής, και θεωρών εμπόδιο ανυπέρβλητον προς επίτευξιν αυτής τον Βασιλέα Κωνσταντίνο και την δυναστείαν αυτού, όστις δια της αντισυνταγματικής και αντεθνικής αναμειγώς του εις την πολιτικήν, της προδοτικής πολιτείας του και της αντιθέτου προς τα εθνικά φρονήματα συμπεριφοράς του προς τα Προστάτιδας της Ελλάδος Μεγάλης Δυνάμεις επέφερε τον Διχασμόν του Έθνους και επέσυρε μέγιστας επ' αυτού συμφοράς, συνελθών σήμερον εν Πανόρμω προ του Ηρώου των υπέρ πατρίδος πεσόντων Πανορμιτών, εν πανδήμω συλλαλητηρίω ΚΗΡΥΣΣΕΙ έκπτωτον του θρόνου τον βασιλέα Κωνσταντίνο και ολόκληρον την δυναστείαν αυτού. ΕΚΦΡΑΖΕΙ ευχήν υπέρ του δημοκρατικού πολιτεύματος, ως του μόνου προσαρμοζόμενου προς τον φιλελεύθερον ανέκαθεν χαρακτήρα του Ελληνικού Λαού...» Εφ. *Αστήρ της Τήνου*, φ. της 03.06.1917

⁷¹ Θέτουμε τον όρο αναστήλωση σε εισαγωγικά, καθώς θεωρούμε ότι με βάση την κατάσταση στην οποία βρισκόταν τον μνημείο πριν τις επεμβάσεις του 2007 ορθότερος όρος θα ήταν αυτός της «αναδιαμόρφωσης» ή «ανανέωσης» ή έστω «ανακαίνισης». Ο όρος αναστήλωση προϋποθέτει εκτεταμένη ή έστω μερική καταστροφή ενός μνημείου ή ενός κτηρίου. Ενδεχομένως οι υπεύθυνοι της συγκεκριμένης κίνησης βάπτισαν «αναστήλωση» την ενέργειά τους γιατί αυτός ο όρος έχει ειδικό βάρος σπουδαιότητας (αναστήλωση αρχαίων μνημείων κ.ο.κ).

στη σύνθεση οι οποίες περιλαμβάνουν η μεν πρώτη τους αναστηλωτές και τον χορηγό η δε δεύτερη τους χορηγούς αποπεράτωσης. Ως αναστηλωτής δηλώνονται επάνω στην πλάκα η Αδελφότητα των Τηνίων εν Αθήναις, με τη χορηγία του Π.Ι.Ι.Ε.Τ, ενώ επισημαίνεται και ο χρόνος: Αύγουστος του 2007. Ακριβώς από κάτω στην μικρότερη πλάκα αναφέρεται ότι το έργο αποπερατώθηκε χάρη στις δαπάνες των αδελφών Ρήγου στη μνήμη του πατέρα τους.

Σύμβολα και ιστορικές αναπαραστάσεις

Το μνημείο των Πανορμιτών παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον όχι μόνο λόγω της παλαιότητας, αλλά και λόγω των ιστορικών συγκυριών που διαφοροποίησαν τη σημασία του. Αρχικά θα πρέπει να σημειωθεί ότι το μνημείο θέλησε να τιμήσει τους νεκρούς των Βαλκανικών Πολέμων μόλις τέσσερα χρόνια μετά το τέλος τους, κάτι που δείχνει γρήγορα και άμεσα αντανakλαστικά εθνικής ευαισθησίας. Σε αυτό ίσως συνετέλεσε και ο αριθμός των νεκρών, είκοσι ένας «τουρκοβουλγαρομάχοι» και είκοσι στον «Ευρωπαϊκό Πόλεμο», συνολικά σαράντα ένας βεβαιωμένοι πεσόντες εν σχέσει με τον πληθυσμό της περιοχής, ο οποίος στα 1917 πρέπει να ήταν γύρω στα 2000 άτομα, ίσως και λιγότερα.⁷² Πάντως σκοπός των εμπνευστών του μνημείου ήταν η απόδοση τιμής σε όλους τους νεκρούς της Εξωμεριάς, που ως γεωγραφικός ορισμός είχε και το διοικητικό του αντίστοιχο, τον Δήμο Πανόρμου. Βέβαια τα χωριά Πύργος, Υστερνία και Καρδιανή από το 1914 και την αλλαγή του συστήματος τοπικής αυτοδιοίκησης⁷³ συγκροτήθηκαν ως αυτόνομες κοινότητες. Όμως η αίσθηση της τοπικότητας και της κοινότητας που υπήρχε στην απομονωμένη -τότε- δυτική πλευρά της Τήνου συνετέλεσε στο να δημιουργηθεί ένα και κοινό μνημείο για όλους τους πεσόντες της περιοχής. Στη συνέχεια και λίγο μετά τα εγκαίνιά του το 1917 ο νέος πόλεμος στοίχισε νέους νεκρούς για την Εξωμεριά, και ενώ ήδη είχε τεθεί σε εφαρμογή ο νόμος που διαίρεση την περιοχή σε τρεις κοινότητες (Πανόρμου, Υστερνίων, Καρδιανής), εντούτοις οι νέοι πεσόντες κρίνεται σκόπιμο να περάσουν στον πάνθεον των τοπικών ηρώων εγγραφόμενοι στο ίδιο μνημείο, αλλά σε διαφορετική (λόγω και της απουσίας χώρου) πλευρά της στήλης. Βέβαια δεν επενέβη ο καλλιτέχνης με κάποια προσθήκη χρονολογιών ή

⁷² Σύμφωνα με την απογραφή του 1907 ο πληθυσμός της ευρύτερης περιοχής την οποία αφορά το υπό εξέταση μνημείο ήταν 2658 άτομα. Βλ. *Στατιστικά αποτελέσματα της γενικής απογραφής του πληθυσμού κατά την 27 Οκτωβρίου 1907*, Υπουργείο των Εσωτερικών – Υπηρεσία Απογραφής, Αθήνα, 1909, σ. 13. Σύμφωνα με την αντίστοιχη του 1920 ο πληθυσμός ήταν μειώθηκε δραστικά στα 1574 άτομα. Βλ. *Πληθυσμός του Βασιλείου της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 19 Δεκεμβρίου 1920*, Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας – Διεύθυνση Στατιστικής, Αθήνα, 1921, σ. 186

⁷³ Βλ στο παρόν, σ. 18 και υποσημείωση

σχεδίου όπως είχε κάνει στο (αρχικό) σχετιζόμενο με τους Βαλκανικούς Πολέμους βορινό σημείο.

Κατανοούμε, λοιπόν, ότι προφανώς (και ελλείψει δευτέρου) το εν λόγω μνημείο αποτελούσε για όλη την περιοχή της Εξωμεριάς και για πάνω από δέκα χρόνια το επίκεντρο της απόδοσης τιμής και διατήρησης των νωπών ούτως ή άλλως μνημών από τους δύο επαχθείς σε ανθρώπινες ζωές πολέμους. Προβάλλεται ο πρόεδρος (ενν. της Κοινότητας Πανόρμου) Ευάγ. Σαμοθράκης και η ιδιότητα του ως ιατρού. Παρατηρούμε το γνωστό μοτίβο της προβολής της προσωπικότητας ενός αιρετού άρχοντα. Μάλιστα εν προκειμένω και της επαγγελματικής του ιδιότητας.⁷⁴ Δίπλα από το όνομα χαράσσεται η χρονολογία η οποία προσδίδει στο μνημείο το κύρος ενός έργου σπουδαίου, που τοποθετήθηκε για να παραμείνει εκεί «αιώνια», όπως αιώνια πρέπει να διατηρηθεί η μνήμη των πεσόντων στους οποίους αφιερώνεται. Δεξιά στο ίδιο σημείο, άρα σχεδόν ισότιμη, αναγράφεται η αρωγή του γνωστού Συριανού πολιτικού και εφοπλιστή Αντων. Μαυρογορδάτου (τότε πολιευτή των Φιλελευθέρων). Το πιθανότερο είναι ότι ο συγκεκριμένος συνέδραμε οικονομικά όταν τα όποια χρήματα της Κοινότητας (έρανος) δεν επάρκεσαν για την ολοκλήρωση του μνημείου. Ακριβώς από κάτω, σε χαμηλότερη δηλαδή αναβαθμίδα, ο γλύπτης υπογράφει το έργο του με την αρχαιοπρεπή επιλογή του ρήματος «εποίησεν». Παρατηρούμε, τέλος, την απουσία σημαίας ή έστω ενός ιστού για την τοποθέτησή της σε εορτές και επετείους.

Απαρατήρητος δεν περνά και ο πολιτικό-ιδεολογικός χαρακτήρας που το μνημείο απέκτησε στα εγκαίνιά του όπως διαπιστώνουμε από τους λόγο του βουλευτή και το κατοπινό ψήφισμα. Βέβαια αυτός ο χαρακτήρας ήταν μάλλον πρόσκαιρος και οφείλεται στην ιστορική συγκυρία του διχασμού και του πολωτικού κλίματος που αυτός επέφερε καθώς δεν αποτυπώνεται άλλωστε στο μνημείο με κάποιο σύμβολο ή με κάποιο κείμενο.

Για την «αναστήλωση» επισημαίνουμε ότι δεν έγινε καμία επέμβαση στο κυρίως ειπείν μνημείο (στήλη), υποθέτουμε από σεβασμό στον περίφημο γλυπτή του (Μιχ. Κουσουρή) και προτιμήθηκε αντί για συντήρηση/διόρθωση (λ.χ. τονισμός με χρώμα ή επαναχάραξη) των ονομάτων που πλέον μετά βίας και αναγνωρίζονται, η τοποθέτηση νέων στηλών με τα ονόματα. Βέβαια οι δύο πλάκες με τα ονόματα τίθενται εκατέρωθεν των πλακών με τους

⁷⁴ Από την κοινή εμπειρία είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε ότι για ορισμένους επαγγελματίες (π.χ. ιατροί, δικηγόροι) εμφανίζεται συχνότερη αναφορά στα επαγγέλματά τους, τα οποία σχεδόν πάντα συμπαράτίθεται με το ονοματεπώνυμο, καθώς αποτελούν ασχολίες εγνωσμένου κοινωνικο-οικονομικού κύρους. Επιπλέον επιτελούν και ρόλο διαφημιστικό για τον έχοντα την ιδιότητα του ιατρού, του δικηγόρου κ.ο.κ

χρηματοδότες και τους επιμελητές της αναστήλωσης κάτι που προσδίδει το ανάλογο κύρος: Οι νεκροί τιμώνται και μαζί με αυτούς τιμώνται και οι τιμητές τους ισότιμα. Για την ξεχωριστή πλάκα που υπογραμμίζει τη συμμετοχή ιδιωτών στην αποπεράτωση της «αναστήλωσης», υποθέτουμε ότι ενδεχομένως τα αρχικά χρήματα του *Ιδρύματος* δεν επαρκούσαν για να ολοκληρωθεί το έργο της αναδιαμόρφωσης και τα δύο αδέρφια Ρήγου προθυμοποιήθηκαν να συνδράμουν στην ολοκλήρωση, με τελική κατάληξη την ιδιαίτερη αναφορά τους σε ξεχωριστή μάλιστα πλάκα κάτω από την κεντρική.

Τέλος, θα πρέπει να σταθούμε στη γλώσσα του μνημείου. Χρησιμοποιείται η φράση «τῆδε κείμεθα τοῖς κοῖνων ρήμασι», ο οποίος παραπέμπει ευθέως στο γνωστό επίγραμμα του Σιμωνίδη του Κείου για τους νεκρούς Σπαρτιάτες των Θερμοπυλών το 480 π.Χ.⁷⁵. είναι προφανές ότι επιχειρείται και εδώ όπως σε εκατοντάδες αντίστοιχου τύπου μνημεία η σύνδεση ανάμεσα στο παρελθόν και στο παρόν. Το παρελθόν εδώ είναι αρχαίο και διάσημο ως μία από τις ηρωικότερες θυσίες στην ιστορία. Είναι η μάχη των Θερμοπυλών, μία από τις ελάχιστες ήττες που έμειναν αλησμόνητες όχι για το αποτέλεσμα αλλά το μέγεθος της θυσίας. Η έννοια της θυσίας αποτελεί κοινό τόπο για τους νεκρούς πολέμων, ανεξαρτήτως αποτελέσματος του πολέμου γενικά ή μίας επιμέρους μάχης. Έτσι, παρά τα 2400 και πλέον χρόνια που τους χωρίζουν, οι Τήνιοι νεκροί της δεύτερης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα αν όχι ταυτίζονται σίγουρα παρατίθενται με τους 300 θυσιασθέντες Λακεδαιμονίους του Λεωνίδα. Όσο για τον όρο «τουρκοβουλγαρομάχοι», ίσως επιχειρεί να συνοψίσει σε μία λέξη τους εχθρούς του ελληνισμού εκείνη την περίοδο (μέσα δεκαετίας 1910) για να τονιστεί και το ενιαίο του εχθρού: όποιος επιβουλεύεται ελληνικά εδάφη ή, αν και μη Έλληνας, κυβερνά ελληνόφωνους πληθυσμούς. Το ενιαίο του εχθρού ανάγει τον ελληνικό αγώνα σε άθλο καθώς εδώ εξυπονοείται, για τον μη γνώστη, ότι ο ελληνικός στρατός αντιμετώπισε ταυτόχρονα δύο εχθρούς, κάτι το οποίο ασφαλώς δεν ισχύει. Στους Βαλκανικούς Πολέμους, ως γνωστόν, τα ελληνικά στρατεύματα πολεμούσαν για έναν χρόνο τα οθωμανικά έχοντας ως –έστω άσπονδους– συμμάχους τους Βουλγάρους, ενώ στη συνέχεια στο μικρό διάστημα των Β' Βαλκανικών Πολέμων πολέμησαν τους Βουλγάρους, οι οποίοι είχαν παράλληλα μέτωπα με άλλους Βαλκάνιους, μεταξύ των οποίων τους Οθωμανούς στα ανατολικά.

⁷⁵ Το πλήρες επίγραμμα: Ὡ ξεῖν', ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίοις ὅτι τῆδε κείμεθα τοῖς κοῖνων ρήμασι πειθόμενοι. Δηλαδή: Ω, ξένε, ανάγγειλε στους Λακεδαιμονίους ότι εδώ ταφήκαμε, υπακούοντας στα προστάγματά τους (μετάφραση του συγγραφέα) Βλ. Ηροδότου, *Ιστορία* 7 (Πολύμνια), παρ. 228

Το μνημείο παραμελήθηκε και σταμάτησε να είναι το επίκεντρο των όποιων εκδηλώσεων, αν και υπήρχαν φωνές που ήθελαν την επανενεργοποίησή του.⁷⁶ Στο πνεύμα αυτό προφανώς η Αδελφότητα πήρε την πρωτοβουλία την πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα και στα 90 χρόνια της παρουσίας του μνημείου θέλησε να το ανανεώσει, να του δώσει νέα πνοή. Βέβαια είχε μεσολαβήσει η δημιουργία πολύ αξιόλογου ανταγωνιστή, του μνημείου πεσόντων Υπερνήων το 1931 και του αντίστοιχου της Καρδιανής το 1957.⁷⁷ Άλλωστε ενδεικτικό του κατά πόσο το εν λόγω μνημείο αν και εντυπωσιακό και φιλοτεχνημένο από καλλιτέχνη που έχαιρε εκτίμησης, δεν εξυπηρετούσε πλέον ούτε καν τους ίδιους τους Πυργιανούς, ήταν η απόφαση να τοποθετηθεί ξεχωριστό μνημείο εντός του οικισμού του Πύργου, σε πλατεία δίπλα στην είσοδο του χωριού στα 1969. Φυσικά πολλά ονόματα νεκρών με αυτόν τον τρόπο ενώ έχουν ήδη τιμηθεί στο μνημείο των Πλατειών, ανεγράφησαν εκ νέου και ως εκ τούτου τιμώνται δις στα νέα επιμέρους μνημεία των χωριών, ασφαλώς μαζί με νέα ονόματα που προέκυψαν από νεκρούς της περιόδου 1940-1949 και όχι μόνο.

ii. Μνημείο Ηρώων Βαλκανικών Πολέμων, Χώρα (1918)

Ανατολικά του παλαιού λιμένα της Χώρας βρίσκεται ένας προς νότο εξέχων της ακτογραμμής λόφος, το *Ακρωτήρι του Αγίου Φωκά*, γνωστός σε όλους τους Τηνίους ως «Πασακρωτήρι». Επάνω του βρίσκεται το πλέον αναγνωρίσιμο μνημείο πεσόντων του νησιού, το αφιερωμένο στους Τηνιακούς νεκρούς των Βαλκανικών Πολέμων ηρώο το οποίο δεσπόζει στην κορυφή του ακρωτηρίου. Πρόκειται οπωσδήποτε για το πλέον διάσημο μεταξύ των ντόπιων μνημείο, σε σημείο που σήμερα η λέξη «ηρώων» ή η φράση «μνημείο ηρώων» να παραπέμπει αποκλειστικά στη συνειδήσή τους στο εν λόγω κατασκευάσμα. Ξεκίνησε να δημιουργείται το 1916 σε σχέδια του αρχιτέκτονα Γεωρ. Ευγένειου και εκτέλεση του Κων. Μαυρή. Το πιθανότερο αποπερατώθηκε το 1918 και αποκαλείται επίσης «Επάνω Ηρώον» σε αντιδιαστολή με το «Κάτω Ηρώον», δηλαδή αυτό της πλατείας Ελευθερίας (εικ. 66-70).

Το μνημείο

⁷⁶ Στο βιβλίο του νυν μητροπολίτη Φθιώτιδος Νικόλαου Πρωτόπαπα για την ιδιαίτερη πατρίδα του τα Πλατειά Τήνου 1996, σημειώνεται το παράπονο του ιερωμένου για την εγκατάλειψη του μνημείου η οποία, κατά τον ίδιο, συνεπάγεται μία γενική αδιαφορία για το έθνος, τα ιερά και τα όσια της πατρίδας. Βλ: Πρωτόπαπας, *Το χωρίο...* όπ. αν. σ. 105

⁷⁷ Βλ. στο παρόν, σ. 51 κ.ε.

Αναμφίβολα το ηρώο του Πασακρωτηρίου δεν αποτελεί ένα ακόμη κλασικού τύπου μνημείο πεσόντων. Ακολουθείται μεν στο μοτίβο της τετράπλευρης στήλης, με τη διαφορά, σε σχέση με όλα τα άλλα αντίστοιχα, ότι πρόκειται μακράν του δεύτερου, για το ογκωδέστερο. Το μνημείο ξεπερνά τα έξι μέτρα ύψος, ενώ κάθε πλευρά στο μέγιστο της (στη βάση) έχει περίπου 150 εκατοστά πλάτος. Η στήλη είναι κατ' ουσίαν ένα κτίσμα από πέτρες που επιστεγάζεται από μία μαρμαρίνη πυραμίδα. Το σχήμα της είναι πολύεδρο, μία τετραγωνική πυραμίδα, η οποία ως έδρα έχει ένα τετράγωνο· αντί για τριγωνικές, οι υπόλοιπες έδρες της είναι τραπέζια. Με την πυραμίδα στην κορυφή του δίνεται η εικόνα αετωματικής απόληξης και στις τέσσερις πλευρές. Εκατέρωθεν της κάθε πλευράς είναι τοποθετημένες κάθετα ως προς τον άξονα του μνημείου ορθογώνιες παραλληλόγραμμες πλάκες μαρμάρου, μία μακριά και μία κοντύτερη εναλλάξ, δίνοντας έτσι τη γνωστή όψη των ακρογωνιαίων (μαρμαρίνων) λίθων. Τυπικά δεν υπάρχει κύρια όψη, οι τέσσερις πλευρές είναι στραμμένες –σε αρμονία με το σχήμα του ακρωτηρίου– στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα. Η όλη κατασκευή πατά πάνω σε τετραπλή αναβαθμίδα.

Επάνω στους τραπεζιόσχημους πέτρινους τοίχους τοποθετούνται τέσσερις μαρμαρίνες αναθηματικές πινακίδες, χωρισμένες σε δύο ή τέσσερα επιμέρους κομμάτια και από πάνω τους, επικολλάται ένα μαρμαρίνο πλακίδιο που παραπέμπει σε αρχαιοελληνικό κιονόκρανο σε απλοποιημένη μορφή. Σε χωριστή θέση, ακόμη τέσσερις, πολύ μικρότερες πινακίδες εν είδει επικεφαλίδων αρκετά ψηλότερα από τον κύριο κορμό των αναθηματικών πλακών. Σε κάθε μία από τις τέσσερις πλευρές του εντίθεται, μεταξύ άλλων, μαρμαρίνη πλάκα, αφιερωμένη στους νεκρούς καθενός από τους τότε (1912-1913) δήμους της Τήνου. Συγκεκριμένα πρόκειται για τους Δήμους: *Τήνου, Σωσθενίου, Περαιάς, Πανόρμου*. Τέλος, ένας σαφώς μεταγενέστερος φράχτης από μαρμαρόπετρα περιβάλλει τη στήλη, ενώ στην βορειοδυτική γωνία δίπλα ακριβώς στο μνημείο, υπάρχει ιστός στον οποίο φιλοξενείται η ελληνική σημαία σε εθνικές εορτές και επετείους.

Θα λέγαμε ότι δεν υπάρχει κύρια πλευρά στο εν λόγω μνημείο, εφόσον κάθε πλευρά αφιερώνεται σε έναν από τους τέσσερις δήμους. Ξεκινώντας από την ανατολική πλευρά, συναντάμε εκεί ίσως τον τίτλο(;) του όλου μνημείου. Η ψηλότερη μαρμαρίνη πινακίδα αναγράφει εγχάρακτα:

ΑΘΑΝΑΣΙΑ
1912 – 1913

Από κάτω σε ενιαία παραλληλόγραμμη πινακίδα και αφού μεσολαβεί εξώγλυφο δάφνινο στεφάνι, αναγράφεται:

ΔΗΜΟΣ ΤΗΝΟΥ

(ονόματα πεσόντων)

Η βόρεια πλευρά η οποία είναι στραμμένη προς την Χώρα, διαθέτει στην κορυφή της μαρμάρινη πινακίδα στην οποία αναγράφεται:

Τεθνάμεναι γαρ καλόν επί [sic]
προμαχούσι πεσόντα άνδρ'
αγαθόν περί ή πατρίδι μαρνάμενον⁷⁸

Κατόπιν διευκρινίζεται, παρουσία στεφάνου, ο δήμος στον οποίο ανήκουν οι νεκροί:

ΔΗΜΟΣ ΠΑΝΟΡΜΟΥ

(ονόματα πεσόντων)

Η δυτική πλευρά κοσμεείται στην κορυφή της με πινακίδα που δυστυχώς δεν κατέστη δυνατό να διαβαστεί. Ακολουθώντας το μοτίβο των υπολοίπων εμφανίζεται ένα εξώγλυφο στεφάνι και ο επόμενος τιμώμενος δήμος:

ΔΗΜΟΣ ΠΕΡΑΙΑΣ

(ονόματα πεσόντων)

Τέλος, η νότια πλευρά που στρέφεται προς το Αρχιεπίσκοπος διαθέτει και αυτή με τη σειρά της επικεφαλίδα η οποία περιέχει το εξής κείμενο:

Ποτέ δεν χάνεται η Ελλάς
δεν σβύνετ' [sic] η ψύχη της
Το σάβανο της έμαθε
να σχίζει το σπαθί της

Ακριβώς από κάτω, μετά τον στέφανο αναγράφεται ο τελευταίος δήμος:

ΔΗΜΟΣ ΣΩΣΘΕΝΙΟΥ

(ονόματα πεσόντων)

Δεν κατορθώθηκε να εντοπιστεί υπογραφή του κατασκευαστή/σχεδιαστή ή χρονολογία κατασκευής επί του μνημείου.

⁷⁸ Για την πατρίδα στην πρώτη γραμμή πολεμώντας, είναι μεγάλη τιμή σαν παλικάρι να πέσει κανείς (μετάφραση του συγγραφέα). Πρόκειται για στίχους του ποιήματος του Τυρταίου *Ευνομία*, στροφή 6, στίχοι 1-2, <http://www.greek-language.gr> – τελευταία προσπέλαση: 20.04.2014. Αντί του λανθασμένου «επί» το σωστό είναι «ενί» δηλαδή η ποιητική απόδοση της πρόθεσης «εν».

Αντιθέτως πάμπολλα ίχνη βανδαλισμών με γκράφιτι και χαράξεις ονομάτων κ.λπ. είναι ορατά, κυρίως επί των αναβαθμίδων.

Ιστορικό πλαίσιο ανέγερσης και πορεία του μνημείου

Για το ιστορικό πλαίσιο ισχύει ότι αναφέραμε στο αμέσως προηγούμενο μνημείο, εφόσον ανεγερθήκαν με λίγους μήνες διαφορά.⁷⁹

Το Υπουργείο Εσωτερικών (δηλαδή επί της ουσίας ο τότε Δήμος Τήνου) ήδη από το 1913 δημοσιεύει τη συγκρότηση ερανικής επιτροπής «...προς συλλογήν εράνων για την ανέγερσιν αναθηματικής στήλης ενταύθα υπέρ των πεσόντων κατά τους δύο πολέμους Τηνίων».⁸⁰ Από το 1914 εντοπίσαμε έγγραφο που αποδεικνύει το ενδιαφέρον και του Π.Ι.Ι.Ε.Τ για τη δημιουργία ενός μνημείου που θα τιμά τους νεκρούς των νωπών ακόμη στις μηνές των Τηνίων Βαλκανικών Πολέμων (1912-1913). Συγκεκριμένα, το «μαρμαρογλυφείον» των αδελφών Κοτζαμάνη, γνωστών γλυπτών των αρχών του 20^{ου} αιώνα, απαντά στις 26 Μαΐου 1914, σε επιστολή που προφανώς απέστειλε το ίδρυμα, ότι:

«[...] τα ημέτερα εργοστάσια κέκτηνται ιδιαίτερον τμήμα κατασκευής καλλιτεχνικών εν γένει μνημείων (ηρώων)...»

και

«Παρακαλούμεν δ' όπως ευαρεστούμενοι επισκεφθήτε την έκθεσιν μας ταύτην και ούτως εκτιμήσητε εάν δυνάμεθα ν' ανταποκριθώμεν εις την καλλιτεχνικήν ανέγερσιν του ηρώου, ούτινος σκοπός είναι η σύστασις της υμετέρας Επιτροπής. Και είμεθα βέβαιοι ότι θέλετε περιποιήσai ημίν την τιμήν της αναθέσεως τοιούτου έργου, μέλλοντος να κοσμήσai την πόλιν [...]»⁸¹

Ακόμη δίνονται πληροφορίες για το εύρος των τιμών που κόστιζε τυχόν κατασκευή («πλάκα ή στήλη»).

Από ό,τι φαίνεται εκ του αποτελέσματος δεν επελέγη το εν λόγω μαρμαρογλυφείο για την κατασκευή, καθώς βρέθηκε άλλο έγγραφο από το ίδιο αρχείο που αφορά την παράδοση του έργου από κάποιον Κ. Μαυρή ή Κατσιμπίρη τέσσερα χρόνια μετά (31.01.1918).⁸²

⁷⁹ Βλ στο παρόν, σ. 39-40

⁸⁰ Εφ. Αστήρ της Τήνου, φ. 364/1913

⁸¹ Αρχείο Π.Ι.Ι.Ε.Τ, Βιβλίο Εγγράφων αφορώντων την προέλευσιν και χρόνον διαφόρων Ιερών σκευών και λοιπών Κατασκευασμάτων εν τω Πανσέπτω Ιερώ Ναώ, αρ. εγγράφου: 4

⁸² Στο ίδιο, αρ. εγγράφων 1-3

Εντοπίσαμε βέβαια και μία δεύτερη εκδοχή που ίσως λειτουργεί συμπληρωματικά της πρώτης. Πιο συγκεκριμένα, έχει καταγραφεί η μαρτυρία του πρώην δημάρχου Τήνου και βουλευτή Αλεξ. Στ. Λαγουρού που γράφει μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ότι το μνημείο έγινε επί δημαρχίας του, τον Αύγουστο του 1916 μερίμνη της Κοινότητας Τήνου. Σε δικό του βιβλίο και αφού αναφέρει όλους νεκρούς ανά Δήμο, όπως ακριβώς και στο ηρώο κατόπιν αναφέρει:

«Των τέκνων τούτων της Τήνου τα ονόματα εξαράχθησαν εις αναμνηστικής στήλας εν τω επί του Πασακρωτηρίου Ηρώω τω δομηθέντι κατ' Αύγουστον του 1916 επί της Προεδρείας μου εν τη τότε Κοινότητι»⁸³

Η αλήθεια βρίσκεται κάπου στη μέση: Η Κοινότητα (Χώρας) Τήνου είχε την πρωτοβουλία της περάτωσης ενός ηρώου πεσόντων, συστήθηκε επιτροπή εράνου αλλά το έργο δεν θα είχε ολοκληρωθεί αν το Ίδρυμα της Ευαγγελίστριας δεν φαινόταν πρόθυμο αφενός να παραχωρήσει μέρος του οικοπέδου του αφετέρου να χρηματοδοτήσει την κατασκευή του μνημείου που έγινε βάσει σχεδίων του αρχιτέκτονα Γεωρ. Ευγένειου⁸⁴ και σε εκτέλεση του Κων. Μαυρή. Ο τελευταίος δεν εντοπίστηκε ως γλύπτης και μάλλον πρόκειται για κάποιον απλό μαρμαροτεχνίτη, αγνώστων λοιπών στοιχείων.

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, οπότε και ολοκληρώθηκαν έργα οδοποιίας, που έκαναν το μνημείο εύκολα προσβάσιμο, το ηρώο στο Πασακρωτήρι αποτελεί τουλάχιστον κατά το ήμισυ, το σημείο εορτασμού της επετείου του «όχι» – 28^η Οκτωβρίου, αφού εκεί καταλήγει η μαθητική παρέλαση και κατατίθεται στεφάνι την παραμονή της επετείου.⁸⁵

Αξίζει να σημειωθεί ότι το μνημείο του Πασακρωτηρίου φωτίζεται εντυπωσιακά κατά τις νυκτερινές ώρες. Αποτελεί έτσι ένα από τα σήματα κατατεθέντα της Χώρας, συνδυασμένο και με βραδινές –μάλλον ρομαντικές– βόλτες, καθώς προσφέρει άπλετη και ανεμπόδιση θέα στην πόλη από τη μία και στο Αιγαίο από την άλλη, ενώ πρόσφατα, τέλος, εντοπίσαμε σημάδια βανδαλισμού στο μνημείο (ακατάληπτα γκράφιτι).

Σύμβολα και ιστορικές αναπαραστάσεις

Ο λόφος του Πασακρωτηρίου –όχι τυχαία– ονομάστηκε με πρωτοβουλία του Τηνιακού βουλευτή των Φιλελευθέρων Κων. Αλαβάνου «Λόφος της

⁸³ Λαγουρός Α., *Η ιστορία της Τήνου*, Αθήνα, 1965, σ. 123

⁸⁴ Προφορική συνέντευξη με τον Κωσ. Δανούση, Ιούνιος 2014

⁸⁵ Ανήμερα της επετείου η θεσμοθετημένη τελετή λαμβάνει χώρα εδώ και χρόνια στο μνημείο της πλατείας Ελευθερίας, βλ. στο παρόν, σ. 57 κ.ε.

Αναγεννήσεως», καθώς ρυμοτομήθηκε με δική του πρωτοβουλία τη δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, με σκοπό να αναβαθμιστεί η εικόνα της Χώρας⁸⁶ και να κτιστεί εκεί πρότυπος συνοικισμός, σε οικόπεδα που ως επί το πλείστον ανήκαν στο Π.Ι.Ι.Ε.Τ.⁸⁷ Η κατασκευή ενός πραγματικά φαραωνικού τύπου (σε σχέση με την κλίμακα των υπολοίπων) μνημείου επάνω σε αυτόν ακριβώς τον λόφο, το οποίο μάλιστα θα ήταν ορατό από παντού στην πόλη, αλλά και από τα έχοντα οπτική επαφή με αυτήν χωριά, είχε εξ αρχής συμβολικό χαρακτήρα. Σηματοδοτούσε τη νέα επέκταση της πόλης που θα γινόταν προς τα ανατολικά και θα είχε για στολίδι της ένα μνημείο που θα τιμούσε όλους τους Τηνιακούς πεσόντες. Το ίδιο του το μέγεθος, το σχήμα και το μέρος τοποθέτησής του είναι ίσως τα σπουδαιότερα ιδεολογικής φύσεως στοιχεία που ενδιαφέρουν στο υπό εξέταση μνημείο.

Αρχικά οφείλουμε να τονίσουμε ότι πρόκειται για το παλαιότερο (ως προς τον σχεδιασμό) μνημείο πεσόντων του νησιού καθώς ήδη από το 1913 είχε ξεκινήσει η διαδικασία για την κατασκευή του και παράλληλα είναι το μόνο μνημείο πεσόντων του νησιού που γίνεται εντός οικοπέδου του *Ιδρύματος* με μέριμνα και επιβάρυνση σε μεγάλο βαθμό δική του. Άρα έχουμε σύνδεση του θρησκευτικού/εκκλησιαστικού στοιχείου με το εθνικό, η εκκλησία προτάσσει το έθνος και επαινεί τη θυσία για αυτό ως πράξη ανδρείας, ως πράξη που αξίζει να μνημονεύεται στο διηνεκές.

Ως προς τη γλώσσα του, διαπιστώνεται πλουραλισμός, καθώς σε κάθε πλευρά από τις τέσσερις καταγράφουμε διαφορετικά επιγράμματα. Το βόρειο είναι αρχαίο, το ανατολικό είναι απλώς μία λέξη, το νότιο μάλλον είναι ένα ρητό ή ποίημα της εποχής, ενώ το δυτικό είναι ακατάληπτο. Για το αρχαίο ρητό του Τυρταίου εύκολα μπορούμε να κάνουμε τη διαπίστωση ότι –όπως συχνά συμβαίνει– σύγχρονες πράξεις περιγράφονται ως ενέργειες ηρώων μέσω παραπομπών στην αρχαία δόξα. Συνδέεται δηλαδή η αρχαία ελληνική –εδώ η σπαρτιάτικη– λογοτεχνία και παράδοση με τη σύγχρονη ελληνική στρατιωτική ιστορική πραγματικότητα. Η μία και μόνη λέξη με τις χρονολογίες στα ανατολικά («Αθανασία 1912-1913») υποκαθιστούν σαφώς τον τίτλο του όλου μνημείου. Η αθανασία είναι ο όρος κλειδί που περιγράφει την κοινή επιθυμία για νίκη της μνήμης επί της λήθης όσον αφορά τους νεκρούς της πατρίδας. Πέθαναν, αλλά είναι αθάνατοι μέσα από την ανάμνηση. Και ασφαλώς ένα τέτοιο μνημείο ενθαρρύνει και διευκολύνει την ανάμνηση αυτή. Τέλος, το νεοελληνικό τετράστιχο είναι ένας ακόμη

⁸⁶ Δανούσης Κ., «80 χρόνια από τα αποκαλυπτήρια του ηρώου Υστερνίων Τήνου» στο *Τηνιακά Σημειώματα*, τ. 1, Αθήνα, 2011

⁸⁷ Αρχείο Π.Ι.Ι.Ε.Τ, Προϋπολογισμός έτους 1913

σύντομος αλλά περιεκτικός ύμνος στη πατρίδα Ελλάδα, η οποία προσωποποιείται για να δοθεί εναργέστερα η εικόνα. Μία εικόνα που περιγράφει την Ελλάδα επίσης ως αθάνατη ή ανίκητη και αυτό το επιτυγχάνει χάρη –συνειρμικά σκέφτεται ο θεατής– χάρη στη θυσία των θνητών/αθάντων «παιδιών της». Ερώτημα παραμένει η δυνατότητα να γίνουν θεατά αυτά τα μικρά επιγράμματα, αφού η απόσταση από το έδαφος είναι τεράστια. Σε κάθε περίπτωση καμία γωνιά δεν μένει ανεκμετάλλευτη, καθώς το μνημείο θέλει να μιλήσει για τους νεκρούς του ήρωες πριν τους αναφέρει έναν – έναν ξεχωριστά.

Το ίδιο το σχήμα του μνημείου θυμίζει αρχαίο ελληνικό τύμβο. Δεν γνωρίζουμε αν εξ αρχής υπήρχε κάτι τέτοιο στο μυαλό του τεχνίτη ή των υπευθύνων που έκαναν την παραγγελία, πλην όμως το αποτέλεσμα είναι κοντινό σε αρχαία πρότυπα, αν μη τι άλλο περισσότερο από όλα τα υπόλοιπα ηρώα. Επίσης, το συχνότατο μοτίβο του δάφνινου στεφάνου δεν απουσιάζει.

Επιπλέον, υπογραμμίζουμε ότι το συγκεκριμένο ηρώο χωρίζει τους Τηνίους στους τέσσερις τότε δήμους, θέλοντας έτσι να παίξει το ρόλο ενός παντήνιου τρόπον τινά μνημείου πεσόντων. Βοηθά σίγουρα και ο αριθμός των πλευρών του σχήματος που συμπίπτει με τον αριθμό των τότε δήμων (αμφότερα τέσσερα), κάτι που έχει όμως ως αποτέλεσμα, λόγω και της δημογραφικής ανομοιομορφίας, να μην είναι ισορροπημένες αριθμητικά οι τέσσερις στήλες ως προς τα αναγραφόμενα ονόματα.

Τέλος, ο ιστός με την ελληνική σημαία και ο έντονος βραδινός φωτισμός που συνοδεύουν πλέον το ηρώο στο Πασακρωτήρι, το ανάγουν σε ένα εκ των πλέον ζωντανών μνημείων του νησιού. Φτιάχτηκε και χρησιμοποιείται για να αποτελεί το επίκεντρο των μνημείων της Τήνου, για να δεσπόζει πάνω στο ύψωμα απέναντι από την πρωτεύουσα του νησιού, για να είναι το πρώτο πράγμα που συναντά ο ερχόμενος με το πλοίο επισκέπτης και παραμένει τέτοιο.

iii. Μνημείο Πεσόντων Υστερνιωτών, Υστέρνια (1931)

Επάνω στον επαρχιακό δρόμο που οδηγεί στην Εξωμεριά της Τήνου βρίσκονται τα Υστέρνια. Χωριό με μεγάλη παράδοση στη μαρμαροτεχνία, δεν θα μπορούσε παρά να φιλοξενεί πλειάδα γλυπτών μνημείων, με εντυπωσιακότερο όλων το *Μνημείο Πεσόντων Υστερνιωτών* στο δυτικότερο σημείο του χωριού, στην βορειοδυτική του είσοδο και εντός πλατείας. Πρόκειται για έργο του Τήνιου γλύπτη Ιωάν. Βιδάλη (εικ. 71-75).

Το μνημείο

Πρόκειται για ένα μνημείο πεσόντων που ξεφεύγει από τα συνήθη αντίστοιχά του. Ασφαλώς υιοθετείται και εδώ η λογική της στήλης επάνω στην οποία χαράσσονται τα ονόματα των πεσόντων Υστερνιωτών.

Η κύρια όψη του μνημείου είναι στραμμένη δυτικά, προς την είσοδο δηλαδή του χωριού και τοποθετείται στο κέντρο ενός τετραγώνου μαρμάρινου πλαισίου στο οποίο έχουν τοποθετηθεί ακατέργαστα κομμάτια πράσινου τηνιακού μαρμάρου. Το μνημείο πατά σε μαρμάρινη αναβαθμίδα τριών επιπέδων. Μεταξύ του πρώτου και του δεύτερου μεσολαβεί βοτσαλωτό μωσαϊκό που σχηματίζει αρχαιοπρεπή μαϊάνδρο.

Πάνω από την αναβαθμίδα υπάρχει μαρμάρινη πλατφόρμα πάνω στην οποία πατούν τρεις στήλες. Μπροστά από την πλατφόρμα αυτή υπάρχει μία άλλη μικρότερη η οποία διακοσμείται από δύο διασταυρούμενα κανόνι ένα τσεκούρι, μία αξίνα και μία ρόδα. Όλα τα παραπάνω τυλίγονται με ένα στεφάνι δάφνινο. Επάνω στην πλατφόρμα βρίσκεται ένα λιοντάρι σε καθιστή στάση, με στόμα μισάνοικτο και πλούσια σε πλοκάμους χαιτή.

Η κεντρική στήλη με τα ονόματα των νεκρών, πλαισιώνεται εκατέρωθεν από δύο άλλες μικρότερες στήλες στην κορυφή των οποίων τοποθετούνται δάδες με φλόγα. Η πρώτη αναγράφει 1912 και η δεύτερη 1922 ορίζοντας έτσι το χρονικό πλαίσιο των τιμώμενων νεκρών. Η μεσαία στήλη χαμηλά διακοσμείται από ένα δάφνινο στεφάνι, ενώ από πάνω υπάρχει μία σύνθεση που περιλαμβάνει: κεντρικά έναν θυρεό με σταυρό, δύο σημαίες εκατέρωθεν, μία φλόγα στην κορυφή και μία τρομπέτα από κάτω.

Ψηλά στη στήλη υπάρχει ένας ασύμμετρος σταυρός πλαισιωμένος από ένα δάφνινο στεφάνι και από κάτω ακριβώς ονόματα πεσόντων. Επιστέγασμα της στήλης και αφού μεσολαβεί αετωματική απόληξη τίθεται αρχαιοπρεπές σκεύος με συμμετρικό σταυρό και στην κορυφή μία φλόγα.

Η βόρεια πλευρά της στήλης δεν έχει επιμέρους διάκοσμο. Στην κορυφή της αναγράφεται με μαύρο χρώμα και χωρίς χάραξη:

ΟΙ ΘΝΗΤΟΙ ΤΟΙΣ
ΑΘΑΝΑΤΟΙΣ ΤΟ
ΓΟΝΥ ΚΛΙΝΑΤΕ⁸⁸

⁸⁸ Οι θνητοί γονατίζετε μπροστά στους αθανάτους (μετάφραση του συγγραφέα). Πολύ συχνή φράση που απαντά σε ηρώα (π.χ. στο χωριό Ασκητές Ροδόπης, <http://www.xronos.gr> – τελευταία προσπέλαση: 15.03.2014) αλλά και σε ανακοινώσεις και άρθρα (ακροδεξιών συνήθως οργανώσεων) που αφορούν ηρωικές πράξεις πεσόντων κ.λπ. (<http://xryshayghvp.blogspot.gr> - τελευταία προσπέλαση: 15.03.2014)

Κάτω από τη συγκεκριμένη αναγραφή εγγράφονται επίσης με μπογιά οκτώ ονοματεπώνυμα πεσόντων με αναγραφόμενο και το αρχικό του πατρώνυμου. Ο τύπος γραφής τόσο του ρητού όσο και των ονομάτων είναι διαφορετικός από την κυρίως όψη, συγκεκριμένα είναι πιο πρόχειρος, το πιθανότερο, δεν έγινε από γλύπτη και προφανώς πρόκειται για μεταγενέστερη προσθήκη. Άλλωστε τέσσερα επιπλέον ονόματα έχουν προστεθεί σε ειδική μαρμαρίνη πινακίδα πίσω ακριβώς από το λιοντάρι.

Τέλος, επισημαίνονται εγχάρακτα αφενός σε βόρεια πλευρά της τελευταίας αναβαθμίδας το όνομα του προέδρου της κοινότητας Υστερνίων επί των ημερών του οποίου έγινε το μνημείο:

ΠΡΟΕΔΡΕΥΟΝΤΟΣ

ΘΕΜΙΣΤΟΚ ΚΟΤΣΟΝΗΣ (sic)

Και αφετέρου στο ίδιο σκαλί, αλλά στην κύρια δυτική πλευρά η υπογραφή του γλύπτη:

ΙΩΑΝΝΗΣ Ο. ΒΙΔΑΛΗΣ

ΕΠΟΙΕΙ

Ιστορικό πλαίσιο ανέγερσης και πορεία του μνημείου

Το μνημείο αν και προγραμματίστηκε εντός της ιστορικής περιόδου που προαναφέραμε (δεκαετία του 1910), τελικά στήνεται την τρίτη χρονιά της τελευταίας κυβερνητικής τετραετίας του Ελ. Βενιζέλου. Οι συνέπειες της διεθνούς οικονομικής κρίσης μόλις αρχίζουν και αχνοφαίνονται, χωρίς όμως να έχουν γίνει ακόμη ορατές στην πλειονότητα των Ελλήνων πολιτών. Οι τελευταίοι, με κρατική συνήθως μέριμνα και απαλλαγμένοι από τον τουρκικό κίνδυνο μετά τις συμφωνίες του Βενιζέλου με τον Κεμάλ, εορτάζουν με κάθε επισημότητα το 1930 ως έτος 100 από την ανεξαρτησία του ελληνικού κράτους.⁸⁹ Τίποτα δεν δείχνει ότι σε λιγότερο από μία δεκαετία η χώρα θα επανεμπλακεί σε μία πολεμική περιπέτεια που θα της κοστίσει περίπου όσο και η αμέσως προηγούμενη. Ένα τέτοιο μνημείο πεσόντων ίσως μπορεί να ερμηνευτεί ως το επιστέγασμα της –για λίγο– αποκατεστημένης σταθερότητας της χώρας.

Οι Υστερνιώτες ξεκίνησαν πολύ νωρίς τις προσπάθειες για την ανέγερση του δικού τους ηρώου, «λόγω θαυμασμού, τιμής και αιωνίας ευγνωμοσύνης αφ' ενός προς τους αθανάτους τούτους ήρωας και αφ' ετέρου προς φρονηματισμόν και παραδειγματισμόν των μελλουσών γενεών εν τη

⁸⁹ Βερέμης Θ., «Η Ελλάδα του Μεσοπολέμου» στο *Ελληνική Ιστορία* (συλλογικό), Αθήνα, 2007, σ. 692

εκπληρώσει των πανελληνίων πόθων». ⁹⁰ Η απόφαση λήφθηκε με την 6/27.4.1914 πράξη του Κ.Σ Υστερνίων, ενώ με την 18.282 απόφαση του Υπουργείου Εσωτερικών διορίσθηκε Ερανική Επιτροπή. ⁹¹ Η υλοποίηση, όμως, της απόφασης φαίνεται πως συνάντησε σημαντικές δυσχέρειες, από τις οποίες η σημαντικότερη ήταν η ασυμφωνία των τοπικών παραγόντων, καθώς υπήρχε η διάθεση για ένα έργο μνημειώδες χωρίς να υπάρχει η αντίστοιχη μέριμνα για την ανάλογη δαπάνη. Σε κάθε περίπτωση, αν και τελικά το ηρώο των Υστερνίων τοποθετήθηκε στο χώρο στις αρχές της δεκαετίας του 1930 που έχει παρατηρηθεί η μεγαλύτερη συχνότητα κατασκευής μνημείων πεσόντων στην Ελλάδα για μία σειρά από λόγους, δεν θα πρέπει να ενταχθεί στο πλαίσιο αυτής της δεκαετίας. ⁹² Το μνημείο η τοπική κοινωνία ήθελε να στηθεί πολύ νωρίτερα, απλά οι συνθήκες ευνόησαν και ωρίμασαν περίπου δεκαπέντε χρόνια μετά την πρώτη εκδήλωση ενδιαφέροντος.

Το έργο τελικά θα δρομολογηθεί στα τέλη της δεκαετίας του 1920. Αρχικά ζητήθηκε από τον Υστερνιώτη γλύπτη Αντ. Σώχο, καθηγητή του Ε.Μ.Π., να αποστείλει ένα σχέδιο. Όταν αυτός κατέθεσε την πρότασή του, του ζήτησαν ένα άλλο χαμηλότερου προϋπολογισμού. ⁹³ Ο Σώχος ανταποκρίθηκε στο αίτημά τους, πλην όμως εκείνοι τον κάλεσαν να έρθει στα Υτέρνια να συναγωνιστεί με τους τοπικούς μαρμαρογλύπτες. ⁹⁴ Τελικά το έργο ανατέθηκε στον Βιδάλη, χωρίς κανείς να γνωρίζει αν και κατά πόσο αξιοποιήθηκαν τα όποια σχέδια του Σώχου.

Στα εγκαίνια, οι πολιτικοί παράγοντες του τόπου έσπευσαν να εκμεταλλευτούν το ζήτημα, καθώς λόγω και της ημέρας (01.06.1931, ημέρα του Αγίου Πνεύματος), αποτέλεσαν μία σημαντική ευκαιρία προβολής και απόδειξης ακριβώς της πολιτικής τοποθέτησης της περιοχής. Η «Ένωσις Τηνίων», ένα νέο σωματείο φιλοβενιζελικών Τηνίων που κατοικούν στην Αθήνα διοργάνωσε το τριήμερο του Αγίου Πνεύματος του 1931 την ετήσια εκδρομή της και φέρνει μαζί της Αθηναίους φίλους, 25μελή μπάντα και τμήμα προσκόπων. Στα Υτέρνια έγιναν προετοιμασίες με φροντίδα των βενιζελικών Θεμιστ. Κοτσώνη, Προέδρου της Κοινότητας, και του δάσκαλου

⁹⁰ Ψήφισμα της 2.8. 1915 του ΚΣ Υστερνίων στην εφ. *Αστήρ της Τήνου*, αρ. 446, 1915

⁹¹ Δανούσης, «80 χρόνια από τα αποκαλυπτήρια...» όπ. αν.

⁹² Το έτος 1921 και μεσούσης της μικρασιατικής εκστρατείας δεν εορτάστηκε παρά ελάχιστα η εκατονταετηρίδα της ελληνικής επανάστασης. Αντ' αυτής, το 1930 εορτάστηκαν με λαμπρότητα τα εκατό (100) χρόνια της ανεξαρτησίας του ελληνικού κράτους. Σε όλη την Ελλάδα αλλά και στην Τήνο παρατηρείται με αφορμή αυτήν την επέτειο οργασμός παραγωγής παντός είδους μνημείων καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1930 και μέχρι τη έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

⁹³ Δανούσης, «80 χρόνια από τα αποκαλυπτήρια...», όπ. αν.

⁹⁴ Στο ίδιο.

Κων. Ν. Καρδαμίτση.⁹⁵ Το πρωινό της 1^{ης} Ιουνίου 1931 θα φτάσουν στα Υστέρνια ο Μητροπολίτης Σύρου - Τήνου Φιλάρετος Ιωαννίδης, ο βουλευτής και Α' Αντιπρόεδρος της Βουλής Κων. Αλαβάνος, το Προεδρείο και οι προσκεκλημένοι της *Ενώσεως*, ο Νομάρχης Κυκλάδων Νικ. Αρώνης, ο Διευθυντής Θρησκευμάτων του Υπ. Παιδείας καθηγητής Λεων. Φιλιππίδης και άλλοι επίσημοι. Θα τους υποδεχθούν ο Πρόεδρος της Κοινότητας, ο δάσκαλος και ο εφημέριος του χωριού αρχιμανδρίτης Αγάπιος Χαλίδας.⁹⁶

Το απόγευμα στα Υστέρνια περισσότερα από 1500 άτομα, Πανορμίτες, Τηνιακοί, Τηνιακο-Αθηναίοι και ξένοι, θα συγκεντρωθούν γύρω από το ηρώο, τα αποκαλυπτήρια του οποίου θα κάνει ο Πρόεδρος της Κοινότητας. Η τελετή θα κορυφωθεί όταν ο 10ετής Άγγελος Γ. Σερπετινής «*φορών εθνικήν ενδυμασίαν και κρατών στέφανον απαγγέλλει μετά δακρύων ένα μικρό ποίημα προς τον ηρωικώς πεσόντα πατέρα του και σχεδόν λιπόθυμος πίπτει εις τας αγκάλας της κυρίας Νομάρχου...*».⁹⁷ Μετά το τέλος της εκδήλωσης, οι επίσημοι κατήλθαν στον Όρμο των Υστερνίων, από όπου και αναχώρησαν.

Σύμβολα και ιστορικές αναπαραστάσεις

Οπωσδήποτε το μνημείο πεσόντων των Υστερνίων αποτελεί ξεχωριστή περίπτωση στο πάνθεον των αντίστοιχων μνημείων του νησιού λόγω του μεγέθους και της εν γένει ποιότητας κατασκευής του. Σίγουρα παίζει ρόλο το γεγονός ότι το εν λόγω χωριό υπήρξε πολυπληθής Κοινότητα στο πρώτο τρίτο του 20^{ου} αιώνα και επίσης το υποστήριζε (λ.χ. μέσω του εράνου) η δυναμική κοινότητα των απανταχού Υστερνιωτών. Επιπλέον, το χωριό είχε μεγάλη παράδοση μαρμαροτεχνιτών και γλυπτών και έχει να παρουσιάσει σπουδαίους εκπροσώπους της συγκεκριμένης τέχνης, ανταγωνιζόμενο επάξια τον γειτονικό Πύργο.⁹⁸ Για όλους αυτούς τους λόγους η τοπικοί άρχοντες και τα μέλη της τοπικής κοινωνίας όπως εκφράστηκαν μέσα από τη συμμετοχή στον έρανο, ήθελαν και κατάφεραν να δημιουργήσουν ένα μνημείο μοναδικό και ασφαλώς άξιο προσοχής.

Τα ίδια τα εγκαίνια του ηρώου έκαναν τα Υστέρνια, έστω και για λίγο, κέντρο της Τήνου, έφεραν στο επίκεντρο του τηνιακού ενδιαφέροντος λόγω της εκεί παρουσίας τόσοων επισήμων. Έδωσαν επίσης την ευκαιρία στους βενιζελικούς να επιβεβαιώσουν την υπεροχή τους στην περιοχή, τους πολιτικούς άνδρες (βουλευτής, νομάρχης, κοινοτάρχης κ.ά.) να προβάλουν

⁹⁵ Στο ίδιο.

⁹⁶ Εφ. Αστήρ της Τήνου, φ. της 13.06.1931

⁹⁷ Εφ. Αστήρ της Τήνου, φ. της 13.06.1931

⁹⁸ Δανούσης Κ., *Το Ηρώον των Υστερνίων Τήνου: οι ντόπιοι καλλιτέχνες*, Αθήνα, 1989, σ. 2

εαυτούς και στην νεότευκτη *Ένωσιν Τηνίων* την αφορμή να διεκδικήσει, έστω και προσωρινά, τις εντυπώσεις και τελικά το προβάδισμα στην τηνιακή παροικία της Αθήνας, έναντι της Αδελφότητας Τηνίων εν Αθήναις.⁹⁹

Ως προς το μνημείο αυτό καθεαυτό παρατηρούμε μία ανάμιξη αρχαίων, χριστιανικών και σύγχρονων στοιχείων, σε μία σύνθεση που τιμά νεκρούς, ταυτόχρονα όμως τους παραλληλίζει με τους αρχαίους νεκρούς και τέλος τους αγιοποιεί με την έννοια ότι ομοιάζει λίγο και με μνημείο σε χριστιανικό νεκροταφείο ηρώων κατά το μοτίβο των *«υπέρ πίστεως και πατρίδος μαχομένων και πεσόντων»*. Αρχαίες παραπομπές αποτελούν ο βοτσαλωτός μαϊάνδρος στο δάπεδο που περιβάλλει το μνημείο, η αετωματική απόληξη λίγο πριν την κορυφή, το αρχαιοπρεπές αγγείο στην κορυφή και κυρίως η γλώσσα του μνημείου, δηλαδή η φράση *«Οι θνητοί τοις αθανάτοις το γόνυ κλίνετε»*¹⁰⁰ καθώς και η υπογραφή του καλλιτέχνη με τη φράση *«εποίη»*. Οι χριστιανικές αναφορές εντοπίζονται αρχικά στον θυρεό ο οποίος μάλιστα φέρει στο μέσον ασύμμετρο σταυρό. Κατόπιν ως εξώγλυφο στην κορυφή της κύριας όψης της στήλης, ασύμμετρος και περιβεβλημένος από δάφνινο στεφάνι. Τέλος, τέσσερις μικροί συμμετρικοί σταυροί ενταγμένοι στο διάκοσμο του αγγείου στην κορυφή του μνημείου. Τα σύγχρονα στοιχεία αφορούν την αποτύπωση σύγχρονου οπλισμού (κανόνια) ενώ εντύπωση προκαλούν λόγω της σπανιότητας οι αποτυπώσεις του τσεκουριού και της αξίνας, παραπομπές ίσως στο υποστηρικτικό όπλο του μηχανικού.

Κατά τα άλλα, επιλέγονται όχι μία, όπως συνηθίζεται, αλλά τέσσερις φλόγες. Έμφαση θα πρέπει να δοθεί στην παρουσία του λιονταριού. Ο βασιλιάς των ζώων έχει διττό συμβολισμό και χρήση: Οποσδήποτε παραπέμπει σε αυτό που η λαϊκή ρήση αναφέρει: *«πολέμησαν με ψυχή λεόντων»*, άρα παραλληλίζεται ο ηρωισμός, το ατρόμητο και η μαχητικότητα των Υπερνιωτών πολεμιστών-πεσόντων με την πλέον επιβλητική ζωώδη μορφή στη λαϊκή συνείδηση. Αφετέρου ο λέων παίζει τον ρόλο του ακοίμητου φρουρού που περιφρουρεί την αθάνατη μνήμη των νεκρών που ο εντόπιος αλλά και ο περαστικός οφείλει να διατηρεί. Δεν είναι συχνή αλλά δεν είναι και σπάνια η παρουσία λεόντων σε τέτοιου είδους μνημεία. Ως παράλληλο, σχετικά με το λιοντάρι, εντοπίσαμε το μνημείο εφέδρων

⁹⁹ Στο ίδιο, σ. 2

¹⁰⁰ Η συγκεκριμένη φράση απαντά συχνά πυκνά σε επετείους εορτασμού πολέμων και σε τελετές απόδοσης τιμών σε νεκρούς

αξιωματικών του Νικ. Γεωργαντή (1883 – 1947) επί της οδού Ευελπίδων, έξω από το κτήριο της ομώνυμης πρώην σχολής αξιωματικών.¹⁰¹

Ο γνωστός στα τηνιακά πράγματα δάσκαλος Ιωάννης Καρδαμίτσης στο βιβλίο του «Υστερνιώτικες Αναμνήσεις» αναφέρει το μνημείο ως «*επιβλητικό και εντυπωσιακό*» και περιγράφει την τελική επιλογή τοποθεσίας ως ορθή καθώς θα ήταν πανταχόθεν θεατό και κοντά στο δημοτικό σχολείο.¹⁰² Ακόμη δίνει τη σημαντική πληροφορία ότι το όλο ζήτημα είχαν αναλάβει να διεκπεραιώσουν ο κοινοτάρχης, ο διευθυντής του δημοτικού σχολείου και ο ιερέας του χωριού, δείγμα της νοοτροπίας της εποχής και της σημασίας που είχαν συγκεκριμένοι θεσμοί στο τότε ελληνικό κράτος και ειδικά στην επαρχία. Επίσης, επισημαίνει ότι η Νομαρχία Κυκλάδων ενέκρινε το σχέδιο μέσω της τεχνικής της υπηρεσίας και υπογραμμίζει τις φλόγες ως σύμβολο της «*σπίθας που πετάχτηκε για να ζητήσει ο Έλληνας την ελευθερία του*» και το λιοντάρι ως συμβόλου «*της ανδρείας των παλικαριών του χωριού που τα ονόματά τους είναι αναγεγραμμένα στις μαρμάρινες κολώνες με τις φλόγες*».¹⁰³

iv. Μνημείο Ηρώων Ελευθερίας – Χώρα (1932)

Ανατολικά του παλαιού λιμένα της Χώρας, δίπλα ακριβώς από το νεοκλασικό Πολυμέρειο Μέγαρο βρίσκεται η πλατεία Ελευθερίας. Στο μέσον της πλατείας αυτής σε κυρίαρχη θέση είναι τοποθετημένο από το 1932 το πλέον προβεβλημένο από τα ηρώα του νησιού, αφιερωμένο στους πεσόντες και στους αγωνισαμένους της Ελληνικής Επανάστασης (1821-1927). Γνωστό και ως «*Κάτω Ηρώων*» σε αντιδιαστολή με το «*Πάνω Ηρώων*» όπως αποκαλείται το αντίστοιχο παλαιότερο μνημείο στο Πασακρωτήρι. Πρόκειται για ένα μνημείου κλασικού τύπου, μία τετράπλευρη στήλη με ονόματα πεσόντων και διάφορα ανάγλυφα, το οποίο και πλαισιώνεται από δύο κανόνια εκατέρωθεν, ανατολικά και δυτικά. Πρόκειται για έργο ενός ακόμη Τήνιου γλύπτη, του Ιωάννη Βούλγαρη (εικ. 76-80).

Το μνημείο

Η τετράπλευρη αυτή στήλη στήθηκε με παντήνιο έρανο όπως αναγράφεται και στο ίδιο το ηρώο αλλά με πρωτοβουλία και ευθύνη της Ενώσεως των

¹⁰¹ Το πρόπλασμα του μνημείου εφέδρων έγινε από τον γλύπτη το 1914, αλλά αποπερατώθηκε από την κόρη του και τοποθετήθηκε έξω από τα σημερινά Δικαστήρια της Ευελπίδων το 1972, ενώ ακόμη έδρευε εκεί η Σ.Σ.Ε ουσιαστικά η μόνη σχολή μονίμων αξιωματικών του Ελληνικού Στρατού. Η Σχολή μεταφέρθηκε στη Βάρη το 1982

¹⁰² Καρδαμίτσης Ι., *Υστερνιώτικες Αναμνήσεις*, Αθήνα, 1997, π.ν.

¹⁰³ Στο ίδιο.

Τηνίων εν Αθήναις.¹⁰⁴ Η στήλη εδράζεται σε τετράπλευρη μαρμάρινη βάση και περιλαμβάνει διάκοσμο και στις τέσσερις πλευρές της. Στην κορυφή της δεσπόζει ένα αρχαιοπρεπές δοχείο αποδοσμένο σε μάρμαρο από το οποίο ξεχειλίζουν φύλλα δάφνης.

Η κύρια όψη στην οποία και κατατίθενται τα στεφάνια είναι αναμφίβολα η νότια που στρέφεται προς την παραλιακή οδό και ως εκ τούτου προς τη θάλασσα. Στην όψη αυτή επελέγη να μην χαραχθούν ονόματα αλλά ένα έμμετρο τετράστιχο με πολύ ενδιαφέρον από φιλολογικής αλλά και από ιδεολογικής πλευράς:

ΚΑΡΤΕΡΟΝ ΟΥΧ ΕΝΑ ΦΥΣΣΕ
ΠΑΝΑΙΤΙΟΝ ΕΛΛΑΔΙ ΤΗΝΟΣ
ΠΟΛΛΟΥΣ ΤΙΚΤ' ΑΓΑΘΟΥΣ
ΟΙΣ ΑΝΕΘΗΚΕ ΤΟΔΕ¹⁰⁵

Πολύ πιο κάτω, δεξιά, στα όρια της ένωσης της στήλης με τη βάση της και πάντα στην ανατολική όψη αναγράφεται:

ΚΟΙΝΩΙ ΤΩΝ ΤΗΝΙΩΝ ΕΡΑΝΩΙ
Η ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΕΝΩΣΙΣ ΤΩΝ ΤΗΝΙΩΝ
1932

Η ανατολική όψη περιλαμβάνει στην κορυφή και μέσα σε μετάλλιο ανδρική μορφή σε απεικόνιση $\frac{3}{4}$ και κάτω από αυτήν η ονομασία του απεικονιζόμενου:

ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ ΠΑΞΙΜΑΔΗΣ
(ονόματα και επίθετα)
ΟΙ ΕΝ ΚΑΡΥΣΤΩ ΠΕΣΣΟΝΤΕΣ
(ονόματα και επίθετα, κάποια με την διευκρίνιση «ΚΑΠΕΤΑΝ»)

Κάτω αριστερά στην ανατολική πλευρά σημειώνεται η υπογραφή του γλύπτη:

Ι. ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ
ΕΠΟΙΕΙ

¹⁰⁴ Πρόκειται για έναν δραστήριο σωματείο, οι απαρχές του οποίου ανάγονται στα 1928, κατόπιν διάσπασης της *Αδελφότης Τηνίων εν Αθήναις* λόγω της εκπεφρασμένης υποστήριξης της τελευταίας στην αντιβενιζελική παράταξη. Ως εκ τούτου υπήρξε φιλοβενιζελικό και ανταγωνιστικού ως προς την προγενέστερη και ισχυρή μέχρι σήμερα *Αδελφότητα*. Τελικά τα δύο σωματεία επανενώθηκαν το 1952. Βλ. Μοσχωνάς Α., *Η εκατονταετής ιστορία της «Αδελφότητος Τηνίων» εν Αθήναις (1876-1976)*, Αθήνα, 2007

¹⁰⁵ *Ισχυρό όχι μόνο έναν, τον Παναίτιο, παρήγαγε για την Ελλάδα η Τήνος. Πολλούς γέννησε ενάρετους στους οποίους αφιέρωσε αυτό εδώ (μετάφραση του συγγραφέα). Εντύπωση προκαλεί το λόγιο ύφος και η υιοθέτηση –με ελάχιστες παρατυπίες– του κλασικού μέτρου που συνηθίζεται στα επιγράμματα.*

Η βόρεια πλευρά κοσμείται με χαραγμένα ονόματα τα ονόματα των ιδρυτών του ναού της Παναγίας της Τήνου. Συγκεκριμένα:

1823

—

ΙΔΡΥΤΑΙ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

(ονόματα και επίθετα των ιδρυτών)

Τα πρώτα δύο πρόσωπα που αναφέρονται είναι:

✚ Ο ΤΗΝΟΥ ΓΑΒΡΙΗΛ Ο ΚΡΗΣ

ΠΕΛΑΓΙΑ ΜΟΝΑΧΗ

Κατόπιν όλοι οι υπόλοιποι έξι κτήτορες. Να σημειωθεί ότι, προφανώς με κατοπινή επέμβαση, κάτω από το όνομα της Πελαγίας, έχει χαραχθεί η επεξήγηση: «ΑΓΙΑ Η ΤΗΝΙΑ» ενδεχομένως μετά την αγιοποίησή της το 1970.¹⁰⁶

Στην δυτική όψη περιλαμβάνει στην κορυφή και μέσα σε μετάλλιο και πάλι ανδρική μορφή σε απεικόνιση $\frac{3}{4}$ και κάτω από αυτήν η ονομασία του απεικονιζόμενου:

ΦΡ. ΓΕΩΡΓΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ

(ονόματα και επίθετα)

Το μνημείο συμπληρώνουν δύο εκατέρωθέν του κανόνια, αγνώστων στοιχείων. Για τα κανόνια αυτά γνωρίζουμε από φωτογραφικό υλικό ότι βρίσκονται στην ίδια πλάτεια τουλάχιστον από το 1980.¹⁰⁷

Ιστορικό πλαίσιο ανέγερσης και πορεία του μνημείου

Για το ιστορικό πλαίσιο ισχύει ότι αναφέραμε στο αμέσως προηγούμενο μνημείο, εφόσον ανεγερθήκαν με διαφορά μικρότερη του ενός έτους. Εξ άλλου μάλιστα πίσω και από τα δύο βρίσκονται οι πρωτοβουλίες της *Ενώσεως Τηνίων*.

Το εν λόγω μνημείο είναι το δεύτερο παλαιότερο του είδους στην πρωτεύουσα του νησιού, τη Χώρα. Τοποθετήθηκε δέκα τέσσερα χρόνια μετά το ηρώο στο Πασακρωτήρι και ίσως λόγω ακριβώς του δυσπρόσιτου –μέχρι πρότινος– του τελευταίου, έγινε αυτόματα το επίκεντρο των τελετών και των πάσης λογής εκδηλώσεων. Ενδεχομένως αποτελεί μία ενέργεια σε συνέχεια

¹⁰⁶ Συνοδική Πατριαρχική Πράξη στις 11.09.1970, εφ. Το Βήμα, 25.07.1970· για περισσότερα: βλ. Λαγουρός Σ., *Η Αγία Πελαγία της Μονής Κεχροβουνίου Τήνου*, Αθήνα, 2004

¹⁰⁷ Αρχείο Παναγιώτη Πρασά. Οπωσδήποτε πρόκειται για κανόνια των αρχών του 19^{ου} αιώνα –άρα παραπέμπουν στην Ελληνική Επανάσταση– ίσως και παλαιότερα. Δυστυχώς δεν υπάρχει πουθενά το αρχείο της *Ενώσεως Τηνίων* το οποίο ίσως διέθετε κάποιες πληροφορίες.

της ανέγερσης του ηρώου στα Υστέρνια ένα χρόνο πριν (1931)¹⁰⁸ με την καταλυτική συμβολή και εκεί του αθηναϊκού σωματείου «*Ενωσις Τηνίων*». Με τη διαφορά ότι στο γνωστό χωριό η *Ενωσις* είχε επικουρικό ρόλο, βοήθησε δηλαδή μία ήδη υφιστάμενη προσπάθεια, ενώ το μνημείο στη Χώρα αποτέλεσε μία εξ ολοκλήρου σκέψη και εφαρμογή του δεύτερου τη τάξει αθηναϊκού σωματείου, που τότε –από ό,τι φαίνεται– ζούσε τις πλέον δημιουργικές μέρες του.

Ο γράφων θυμάται, και άλλωστε υπάρχει φωτογραφικό υλικό που το πιστοποιεί,¹⁰⁹ ότι πριν το 2000 στην ίδια πλατεία, αλλά βορειοανατολικότερα από τη θέση του παρόντος μνημείου ήταν τοποθετημένο ένα άλλο αντιαεροπορικό κανόνι, αφηρημένο από το εύδρομο «Έλλη» που βυθίστηκε στο λιμάνι της Τήνου το 1940. Το συγκεκριμένο κανόνι, που επί της ουσίας είναι ό,τι απέμεινε από το γνωστό σκάφος το οποίο κατέληξε παλιοσίδερα μετά την ανέλκυση του (1955-1956)¹¹⁰ βρίσκεται σήμερα τοποθετημένο στον λιμενοβραχίονα του παλαιού λιμένα και αποτελεί κατά κάποιο τρόπο μέρος της σύνθεσης του «μνημείου της Έλλης».¹¹¹

Σχετικά με τις τελετές που λαμβάνουν χώρα έμπροσθεν του μνημείου ηρώων της πλατείας Ελευθερίας, γνωρίζουμε ότι το μνημείο, που ελάχιστα μέτρα το χωρίζουν από το κέντρο της Χώρας, διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο. Κατ' αρχάς αποτελεί το σημείο κατάληξης της παρέλασης της 24^{ης} Μαρτίου¹¹², αφού εκεί κατατίθενται μετά την δοξολογία τα στεφάνια των φορέων του νησιού (τοπική αυτοδιοίκηση, σώματα ασφαλείας, εκκλησία) και των εκπροσώπων της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ τέλος γίνεται προσκλητήριο νεκρών, τηρείται ενός λεπτού σιγή και η φιλαρμονική ορχήστρα του Π.Ι.Ι.Ε.Τ εκτελεί τον εθνικό ύμνο. Πρόκειται για μία τελετή που επαναλαμβάνεται αυτούσια εδώ και δεκάδες χρόνια, ενώ το ίδιο ακριβώς τελετουργικό ακολουθείται την 28^η Οκτωβρίου, στον ίδιο χώρο.

Σύμβολα και ιστορικές αναπαραστάσεις

Εκκινώντας από το σπουδαιότερο κατά τη γνώμη μας ιδεολογικά φορτισμένο στοιχείο, που είναι το ίδιο το επίγραμμα, θα υποστηρίζαμε το εξής: Πρόκειται για μία απόπειρα να συνδεθεί το απώτατο παρελθόν, ο πρώτος

¹⁰⁸ Βλ. στο παρόν, σ. 51 κ.ε.

¹⁰⁹ Αρχείο Παναγιώτη Πρασσά

¹¹⁰ <http://el.wikipedia.org> – τελευταία προσπέλαση 30.03.2014

¹¹¹ Βλ. στο παρόν, σ. 69

¹¹² Στην Τήνο κατ' εξαίρεσιν οι εορτασμοί των εθνικών επετείων λαμβάνουν χώρα την 24^η εκάστου Μαρτίου καθώς την 25^η του ίδιου μήνα εορτάζεται αποκλειστικά η θρησκευτική πανήγυρη του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου. Το επίσημο πλήρες πρόγραμμα εορτασμών εθνικών επετείων του Δήμου Τήνου για τα έτη 2013-2014 στο <http://tinovoice.blogspot.gr> – τελευταία προσπέλαση: 04.04.2014

επώνυμος ήρωας που ανάγεται στο τέλος των αρχαϊκών χρόνων, ο ναύαρχος Παναίτιος, λαμβάνει την ιδιότητα του προγόνου-γεννήτορα άξιων τέκνων. Οι άξιοι αυτοί –μεταγενέστεροι του Παναίτιου– Τηνιακοί ήρωες, εμφανίζονται έτοιμοι να αγωνιστούν και πρόθυμοι να πεθάνουν για το νησί και για την ελευθερία της πατρίδας, ανεξάρτητα αν αυτή δεν είναι καθόλου ίδια (εδαφικά, πολιτικά κ.λπ.) 23 περίπου αιώνες μετά. Σε κάθε περίπτωση οι ήρωες του σήμερα παραλληλίζονται ευθέως με τον αρχαίο ναύαρχο, με μόνο κοινό σημείο τον τόπο καταγωγής, την Τήνο. Η παραπομπή αυτή γίνεται σαφής με το να αφιερωθεί η κύρια πλευρά της στήλης στο εν λόγω επίγραμμα ενώ σε όλες τις άλλες χαράσσονται τα ονόματα των ηρώων της επανάστασης του 1821.

Μνεία θα κάνουμε και για την εξώγλυφη απεικόνιση των Γεωργαντόπουλου – Παξιμάδη. Πρόκειται για πολύ γνωστές μορφές πεσόντων μίας εποχής, της επαναστατικής, κατά την οποία ευδοκιμούν οι μορφές ηρώων – προσωπικοτήτων. Μάλιστα οι συγκεκριμένοι δύο άνδρες υπήρξαν οι ηγέτες των δύο αντιπολιτευόμενων παρατάξεων της Κοινότητας Τήνου επί οθωμανικής διοίκησης λίγο πριν την έναρξη της ελληνικής επανάστασης και υπήρξαν προεστώτες του νησιού δεκάδες φορές.¹¹³ Ίδια τιμή απολαμβάνει και ο Καπετάν Χελιδόνας ή κατά κόσμον Νικ. Σαμοθράκης, το πρωτοπαλίκαιο του Κωνσταντίνου Κανάρη. Προτομή του άλλωστε υπάρχει και στον Πάνορμο, το χωριό καταγωγής του καπετάνιου. Ίσως αυτός δεν τιμάται εδώ με εξώγλυφο διότι δεν πέθανε στη μάχη, είναι «αγωνισάμενος» και όχι «πεσών», με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Οπωσδήποτε η απόδοσή συγκεκριμένων μορφών στόχο έχει να τις αναγάγει σε πρώτους μεταξύ ίσων, να τις προτάξει ως τις πλέον προβεβλημένες μορφές.

Αξιζει να σταθούμε και στην παρουσία των δύο παλαιού τύπου κανονιών εκατέρωθεν του μνημείου και σε αρμονία με την κύρια όψη, καθώς στοχεύουν και αυτά προς τη θάλασσα και οπωσδήποτε δίνουν έναν τόνο ζωντάνιας, καθώς περιβάλλουν το μνημείο, φέρνοντας μία πραγματική εικόνα από το θέατρο των πολεμικών επιχειρήσεων μπροστά στα μάτια του διαβάτη. Το κανόνι ασφαλώς συμβολίζει την ισχύ, τη δύναμη, είναι ως όπλο και αυτό, ένα από τα μέσα που συνετέλεσαν στη νίκη και δεν είναι σπάνια η συμπαράθεσή τους σε μνημεία τέτοιου είδους. Ένα απλό όπλο (μία πιστόλα λ.χ.) δεν θα μπορούσε να σταθεί σε δημόσιο χώρο, μάλλον θα έβρισκε τη θέση στην προθήκη κάποιου μουσείου. Αντίθετα ένα κανόνι δεν μπορεί να κλαπεί και αν μάλιστα πρόκειται για όπλο που έχει χρησιμοποιηθεί σε

¹¹³ Δώριζας Γ., *Η Τήνος επί...*, όπ. αν., σ. 47

κάποια μάχη αυτό αυτόματα μετατρέπεται σε κειμήλιο, σε σπάνιο όσο και ζωντανό ενθύμιο μίας ένδοξης στιγμής. Αναφορικά, τέλος, με το τρίτο κανόνι που όπως προαναφέρθηκε ήταν για δεκαετίες τοποθετημένο στην ίδια πλατεία, επρόκειτο προφανώς για μία αυθόρμητη (;) προσπάθεια σύνδεσης των δύο κορυφαίων στιγμών της νεότερης ελληνικής ιστορίας, του αγώνα των Ελλήνων για την ανεξαρτησία από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στις αρχές του 19^{ου} αιώνα και της αντίστασης στις δυνάμεις του Άξονα στα μέσα του 20^{ου}.

Ως προς τις τελετές που συμβαίνουν στο εν λόγω μνημείο, θα τονίζαμε ότι το προσκλητήριο νεκρών κατά την 24^η εκάστου Μαρτίου που περιλαμβάνει και νεκρούς από όλες τις περιόδους της νεότερης ελληνικής πολεμικής ιστορίας και όχι μόνο της Επανάστασης γίνεται ίσως για δύο λόγους. Πρώτον διότι ο συνολικός αριθμός των νεκρών του 1821-1827 είναι σχετικά μικρός. Δεύτερον διότι επιχειρείται να δοθεί η αίσθηση της συνέχειας· δηλαδή διαφορετικοί ήρωες, σε διαφορετικές χρονικές περιόδους και ιστορικές συγκυρίες, αγωνίστηκαν –και πολλοί έπεσαν– για την ίδια πατρίδα, για τον ίδιο ανώτερο σκοπό: την υπηρετήση των συμφερόντων της τελευταίας. Άλλωστε δεν είναι τυχαίο ότι πανομοιότυπη τελετή λαμβάνει χώρα και την 28^η Οκτωβρίου αν και το μνημείο είναι σαφώς αφιερωμένο στην Ελληνική Επανάσταση, άλλωστε έχει τοποθετηθεί οκτώ χρόνια πριν την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και ενώ το νησί εδώ και δώδεκα χρόνια διαθέτει πλέον μνημείο σχετικό με τον πόλεμο αυτό, το «μνημείο της Έλλης»

iv. Πανελλήνιο Μνημείο Πεσόντων Καθολικών, Εξωμβουργο (1951)

Στο προαύλιο χώρο της καθολικής μονής που στεγάζεται σε σύμπλεγμα κτηρίων στις παρυφές του Εξωμβουργου βρίσκεται το πανελλήνιο μνημείο πεσόντων Καθολικών. Το έργο φιλοτέχνησε ο Ιωάν. Φιλιππότης το 1951 και αποτελείται πολλά μαρμάρινα μέρη (στήλες, κολώνες, σκεύη), βοτσαλωτό δάπεδο και ένα δεσπόζον άγαλμα του Χριστού ως επιστέγασμα. Αναγράφονται ανά περιοχή εκατοντάδες ονόματα (καθολικών) πεσόντων (εικ. 81-85).

Το μνημείο

Πρόκειται για ένα μνημείο που δεν ακολουθεί το μοτίβο της τετράπλευρης στήλης. Εδώ παρουσιάζεται για μία και μόνη φορά στην Τήνο μία σειρά από τρεις παραλληλεπίπεδες στήλες στις οποίες αναγράφονται ονόματα πεσόντων. Πλην όμως, λόγω του αριθμού –και επιτρέποντος του όγκου του

έργου– ονόματα έχουν χαραχθεί και σε άλλα πέραν της στήλης τμήματα του ηρώου.

Στο χαμηλότερο τμήμα της κεντρικής στήλης και στην ανατολική πλευρά της, η οποία είναι και η κύρια όψη του όλου έργου, ο καλλιτέχνης έχει σμιλέψει εξώγλυφη τη μορφή ενός στρατιώτη εν πλήρει εξαρτύσει, τη στιγμή που εκείνος πέφτει νεκρός. Μαζί με αυτόν πέφτει και η σημαία που προφανώς κρατούσε, τυλίγοντάς τον. Επάνω του τίθεται δάφνινος στέφανος. Ακριβώς από κάτω αναγράφεται:

ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΥΠΑΞΙΩΜΑΤΙΚΟΙ

Πάνω από την εξώγλυφη παράσταση σχηματίζεται σκεύος από το οποίο εξέχει ύφασμα με πτυχώσεις. Ανεβαίνοντας λίγο ψηλότερα διαβάζουμε στις αλληπάλληλες βάσεις που στηρίζουν το κεντρικό άγαλμα:

ΕΘΥΣΙΑΣΘΗΣΑΝ ΥΠΕΡ ΠΑΤΡΙΔΟΣ

327

ΚΑΘΟΛΙΚΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ

1912 1950

Στην κορυφή της κεντρικής στήλης εδράζεται άγαλμα του Ιησού ενώ οι άλλες δύο μικρότερες στήλες φέρουν φλόγες. Η μορφή του Χριστού είναι σε φυσικό μέγεθος (περ. 165 εκ.) και αποτελεί απεικόνιση της γνώριμης στην δυτικότροπη καθολική τέχνη απεικόνιση της Ιεράς Καρδίας του Ιησού.¹¹⁴ Ο Χριστός φορά μανδύα με πολλαπλές πτυχώσεις, τείνει το δεξιό χέρι προς τον θεατή και το αριστερό υποδεικνύει την εμφανή, έξω από το στήθος, καρδιά του.

Στις άλλες δύο στήλες και πάντα στην κύρια όψη επιγράφεται στην μεν βόρεια:

ΗΡΩΕΣ

ΑΝΤΑΡΤΟΠΟΛΕΜΟΥ

ΤΗΝΟΣ

Κατόπιν χαράσσονται επίθετα και ονόματα των νεκρών, ενώ στο αντίστοιχο σημείο της νότιας στήλης και πάντοτε στην ανατολική όψη επιγράφεται:

ΗΡΩΕΣ

ΑΛΒΑΝΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

¹¹⁴ Περισσότερα γύρω από την απεικόνιση της Ιεράς Καρδίας του Ιησού στο καθολικό χριστιανικό δόγμα βλ. Bainvel J., «Devotion to the Sacred Heart of Jesus II. Historical Ideas on the Development of the Devotion», στο <http://www.newadvent.org/> - τελευταία προσπέλαση: 04.04.2014

ΤΗΝΟΣ
(ονόματα πεσόντων)
ΚΕΡΚΥΡΑ

Και πάλι διαβάζουμε τα επίθετα και τα ονόματα των Κερκυραίων καθολικών πεσόντων. Στην ορθομαρμάρωση της ανατολικής κύριας όψης επιλέγονται να αναφερθούν οι καθολικοί νεκροί των εξής περιοχών: *ΚΟΙΝΟΤΗΣ ΚΤΙΚΑΔΟΥ, ΚΟΙΝΟΤΗΣ ΦΑΛΑΤΑΔΟΥ, ΔΗΜΟΣ ΤΗΝΟΥ, ΚΟΙΝΟΤΗΣ ΣΤΕΝΗΣ, ΑΘΗΝΑΙ, ΚΟΝΟΤΗΣ ΚΕΛΛΙΩΝ.*

Η βορινή πλευρά της βορινής στήλης επιγράφεται:

ΗΡΩΕΣ ΑΝΤΑΡΤΟΠΟΛΕΜΟΥ
ΣΥΡΟΣ
(ονόματα πεσόντων)
ΑΘΗΝΑΙ
(ονόματα πεσόντων)
ΚΕΡΚΥΡΑ
(ονόματα πεσόντων)
ΓΙΑΝΝΙΤΣΑ
(ονόματα πεσόντων)

Επιπλέον στην ορθομαρμάρωση του περιβάλλοντος φράχτη αναφέρεται:

ΔΗΜΟΣ ΑΝΩ ΣΥΡΟΥ
(ονόματα πεσόντων)

Ακολουθούν άλλες περιοχές της ελληνικής επικράτειας. Επίσης σε αυτήν την πλευρά, λίγο πριν τη γωνία με την κύρια όψη, τίθεται και η υπογραφή του μαρμαρογλύπτη:

Ι. ΦΙΛΙΠΠΟΤΗΣ
ΓΛΥΠΤΗΣ ΕΠΟΙΕΙ

1951

Η δυτική πλευρά διαθέτει ονόματα μόνο στην ορθομαρμάρωση του φράχτη και όχι στις κύριες παραλληλεπίπεδες στήλες. Αναφέρονται εδώ οι: *ΚΟΙΝΟΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ, ΚΟΙΝΟΤΗΣ ΚΑΜΠΟΥ, ΚΟΙΝΟΤΗΣ ΚΑΡΔΙΑΝΗΣ, ΚΟΙΝΟΤΗΣ ΚΩΜΗΣ* με τους νεκρούς τους η κάθε μία.

Η όλη κατασκευή τοποθετείται πάνω σε έναν λοφίσκο από πέτρες. Τον λόφο αυτό περιβάλλουν εν είδει φράχτη μαρμάρινα κολωνάκια, τα οποία τοποθετούνται πάνω σε ορθομαρμάρωση (συχνά και αυτή εγχάρακτη με ονόματα νεκρών), φέρουν σφαιρόσχημα φωτιστικά στην κορυφή τους και

ενώνονται μεταξύ τους με σιδερένιες αλυσίδες. Στο ύψος του εδάφους το έργο περιβάλλεται από δίχρωμο βοτσαλωτό διάκοσμο, ο οποίος σχηματίζει τις εξής τέσσερις ανά πλευρά φράσεις:

ΖΗΤΩ Ο ΘΕΟΣ (ανατολικά)

ΖΗΤΩ Η ΕΛΛΑΣ (δυτικά)

1912 (νότια)

1950 (βόρεια)

Ιστορικό πλαίσιο ανέγερσης και πορεία του μνημείου

Το μνημείο ανεγείρεται στην αρχή της δεκαετίας του 1950, όταν το ελληνικό κράτος μετρά τις πληγές του από τις συνέπειες της Κατοχής και του πολύ πρόσφατου εμφυλίου πολέμου. Η Τήνος δεν έζησε στο έδαφός της τόσο έντονα τις άθλιες συνθήκες ζωής της τριετίας 1941-1944, όπως αυτές μαρτυρούνται σε άλλες περιοχές. Ακόμη περισσότερο δεν βίωσε τα φρικτά αποτελέσματα του αναμετρήσεων του Δημοκρατικού Στρατού με τον Εθνικό. Πλην όμως συμμετείχε και αυτή είτε μέσω των πληροφοριών του Τύπου είτε μέσω των στρατευμένων Τηνιακών. Έτσι από τις αρχές του 1950 και μέχρι το 1952 οι Τήνιοι ψηφίζουν στις αλληπάλληλες εκλογικές αναμετρήσεις που δίνουν την εξουσία τότε στον Σοφ. Βενιζέλο τότε στον Νικ. Πλαστήρα, με κορυφαία προτεραιότητα την αναδόμηση της χώρας από τα ερείπια εννέα ετών συγκρούσεων, ταραχών, φτώχειας και δυσπραγίας.¹¹⁵ Ένα ηρώο που τοποθετείται σε αυτήν την περίοδο οπωσδήποτε τιμά νεκρούς, αλλά εξίσου δίνει το στίγμα μίας χώρας που έχει πλέον την δυνατότητα είτε απευθείας είτε μέσω κάποιων θεσμών της να τιμά μία ειδική κατηγορία νεκρών (Έλληνες Καθολικοί εν προκειμένω), αφήνοντας πίσω μία μάλλον καταστροφική για το κράτος και τους θεσμούς του δεκαετία.

Οι μοναχοί του τάγματος των Ιησουιτών έχουν καταγεγραμμένη παρουσία στον ελλαδικό χώρο τουλάχιστον από τον 15^ο αιώνα (Χίος).¹¹⁶ Στην Τήνο εγκαθίστανται εντός του κάστρου του Εξωμβούργου («Μπούργκος των Ενετών» η τότε ονομασία του) το 1663¹¹⁷ ενώ το κτίσμα που σήμερα στεγάζει τη μονή ολοκληρώνεται το 1724 και αφιερώνεται στην Αγία Αικατερίνη και γύρω από αυτήν δρα το ιησουίτικο τάγμα μέχρι το 1837 που μετακομίζει στα Λουτρά, λόγω της σταδιακής εγκατάλειψης του Εξωμβούργου.¹¹⁸ Το 1895

¹¹⁵ Γιαννιούπουλος Γ., *Ο μεταπολεμικός κόσμος. Ελληνική και ευρωπαϊκή ιστορία (1945-1963)*, Αθήνα, 1992, σσ.287-298

¹¹⁶ <http://www.jesuits.gr> - τελευταία προσπέλαση: 03.03.2014

¹¹⁷ Ρούσσος – Μηλιδώνης Μ., *Ιησουίτες στον ελληνικό χώρο (1560-1915)*, Αθήνα, 1991, σ. 312

¹¹⁸ <http://www.catholic.gr> - τελευταία προσπέλαση: 03.04.2014· προφορική συνέντευξη με τον π. Μάρ. Φώσκοιο, Μάιος 2014

αφιερώνεται στον Χριστό Σωτήρα και μετονομάζεται σε εκκλησία της *Ιεράς Καρδίας του Ιησού*. Το 1941 ανακαινίζεται και λαμβάνει τη μορφή που περίπου διατηρεί ως σήμερα χάρη στις ενέργειες ενός πολύ δραστήριου ιερομόναχου του τάγματος των Ιησουιτών, του Δομίνικου Βουτσίνου. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η προσπάθεια αυτή βασίστηκε οικονομικά σε πανελλήνιο ανάμεσα στου καθολικούς έρανο, αλλά σύμφωνα με μαρτυρίες ανθρώπων που ζούσαν τότε, ορθόδοξοι ιδιώτες επίσης συνέδραμαν, ειδικά στην ανακαίνιση του μοναστηριού και στην κατασκευή του πανελληνίου ηρώου καθολικών¹¹⁹ τα εγκαίνια του οποίου έλαβαν χώρα την ημέρα που πανηγυρίζει η μονή, τη δεύτερη Κυριακή εκάστου Ιουλίου και συγκεκριμένα στις 08.07.1951.¹²⁰

Διαβάζοντας τον τοπικό τύπο της εποχής πληροφορούμαστε σε πρωτοσέλιδο άρθρο με τίτλο: «*Μεγάλη εορτή των Καθολικών εν Εξωμβούργω. Αποκαλυπτήρια Ηρώου Πεσόντων εν πολέμοις Καθολικών*» ότι η εορτή υπήρξε «*Υπερτέρα πάσης περιγραφής*» ενώ συμμετείχαν «*πλήθη άπειρα προσκυνητών Καθολικών εξ όλων σχεδόν των μερών της Ελλάδος*». Το μνημείο χαρακτηρίζεται «*υπέρλαμπρον*» και αναφέρεται τόσο ο «*καλλιτεχνικός γλύπτης Ι. Φιλιππότης*» όσο και ο Δ. Βουτσίνος «*στην πρωτοβουλία του οποίου οφείλεται η επιτελεσθείσα εργασία και η υπέρλαμπρος τελετή*». Ακολούθησαν ομιλίες επισήμων φορέων της Τήνου και τέλος, «*η όλη τελετή έληξε με τον εθνικόν ύμνον*».¹²¹

Ο π. Δομήνικος Βουτσίνος υπήρξε ένας πολυσχιδής και δραστήριος ιερομόναχος του καθολικού τάγματος των Ιησουιτών. Συριανός στην καταγωγή, στάλθηκε από το τάγμα να υπηρετήσει στην Τήνο των χιλιάδων ομοδόξων του και πράγματι από μαρτυρίες ανθρώπων που τον γνώρισαν υπήρξε πολύ δημοφιλής ανάμεσα μάλιστα και στους ορθοδόξους του νησιού με τους οποίους διατηρούσε άριστες σχέσεις. Ανέλαβε καθήκοντα ηγούμενου εν μέσω του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και αφού με πρωτοβουλίες του ανακαινίσθηκε το σύνολο των κτηρίων της μονής, κατόπιν ανέλαβε εκ νέου την ευθύνη της κατασκευής του μνημείου των καθολικών πεσόντων. Με δική του εντολή ο Φιλιππότης ξεκίνησε το ιδιαίτερο αυτό έργο¹²², ενώ σε ιδιωτικές του συζητήσεις περιέγραφε πως το Βατικανό, δηλαδή η έδρα της Καθολικής Εκκλησίας, διαχρονικά ενίσχυε οικονομικά τη δράση του.

¹¹⁹ Ρούσσος – Μηλιδώνης, όπ. αν., σ. 312

¹²⁰ <http://www.jesuits.gr> – τελευταία προσπέλαση: 03.04.2014

¹²¹ Εφ. *Αστήρ της Τήνου*, φ. της 18.07.1951

¹²² <http://www.catholic.gr> – τελευταία προσπέλαση: 04.04.2014

Ο εν λόγω γλύπτης, ορθοδόξου δόγματος, είχε κατά τη διάρκεια της αμέσως προηγούμενης δύσκολης δεκαετίας εργαστεί στα Κάτω Μέρη για λογαριασμό καθολικών εκκλησιών.¹²³ Έχαιρε έτσι ολοένα αυξανόμενης εκτίμησης τόσο για την καλλιτεχνική του επάρκεια όσο και για τις καλές τους σχέσεις με τους καθολικούς του νησιού στους οποίους προσέφερε υπηρεσίες με πολύ χαμηλό αντίτιμο κατά τη διάρκεια της κατοχής και λίγο αργότερα. Με αυτόν τον τρόπο και τελικά επελέγη ο Φιλιππότης για το ηρώο, κάτι που συνέβη και νωρίτερα για άλλα έργα σε καθολικές εκκλησίες, έναντι λόγου χάρη του ήδη γνωστής αξίας γλύπτη Μιχ. Κουσσυρή.¹²⁴

Ως προς τις τελετές, στο μοναστήρι κάθε 3^η Παρασκευή μετά την Πεντηκοστή λαμβάνει χώρα ο εορτασμός της Ιεράς Καρδίας και τη 2^η Κυριακή του Ιουλίου, το μεγάλο πανηγύρι του προσκυνήματος. Συρρέουν εκατοντάδες Καθολικοί από όλη τη χώρα (επίσημοι εκπρόσωποι αλλά και μεμονωμένοι πιστοί), παρίστανται τοπικές πολιτικές και εκκλησιαστικές αρχές και η όλη πανήγυρη ολοκληρώνεται με δέηση υπέρ των πεσόντων Ελλήνων Καθολικών και κατάθεση στεφάνου ενώπιον του πανελληνίου μνημείου.¹²⁵

Σύμβολα και ιστορικές αναπαραστάσεις

Οπωσδήποτε πρόκειται για ένα από τα πλέον εντυπωσιακά και πολυτελούς κατασκευής μνημεία του νησιού, τόσο από καλλιτεχνικής άποψης όσο και από πλευράς ιδεολογικών προεκτάσεων των σημειωμένων του. Θα επιδιώξουμε να αναλύσουμε τα σπουδαιότερα από αυτά.

Πρώτο ιδεολογικό στοιχείο που εξάγουμε από την κατασκευή και την ζωή του υπό εξέταση μνημείου είναι η σύνδεση του θρησκευτικού παράγοντα –και δη του δογματικού– με τον εθνικό. Το μνημείο δεν διαθέτει απλώς κάποιο σταυρό όπως τα περισσότερα για να παραπέμπει σε ταφικό μνημείο, αφού άλλωστε ονόματα νεκρών περιλαμβάνει· αντιθέτως, ως επιστέγασμα, δεσπόζει το άγαλμα του Χριστού και όχι μία φλόγα, ένας αετός ή κάτι ανάλογο. Εδώ πιθανότατα βρισκόμαστε έμπροσθεν σε ένα *unicum* στον ελλαδικό χώρο: την παρουσία σε μνημείο πεσόντων ενός ολόσωμου Χριστού με τη συνηθισμένη για ναούς αλλά και οικίες καθολικού δόγματος γλυπτή του απεικόνιση, καθ’ όλα ασυνήθιστη όμως για τα ελληνικά ορθόδοξα δεδομένα και ειωθότα. Ίσως έτσι η καθολική κοινότητα δίνει ένα στίγμα παρουσίας και ξεχωριστής ταυτότητας, πλην όμως εντός της

¹²³ Φλωράκης Α., *Μαρμάρου τέχνη και τεχνική: ο Ιω. Φιλιππότης και το εργαστήριό του*, Τήνος, 1995, σ. 78

¹²⁴ Στο ίδιο, σ. 78

¹²⁵ Το πλήρες πρόγραμμα του πιο πρόσφατου εορτασμού (2013) στο <http://tinovoice.blogspot.gr> – τελευταία προσπέλαση: 04.04.2014

κυρίαρχης εθνικής. Ένας Ιησούς στην καθολική εκδοχή και αποτύπωση του ευλογεί τους καθολικούς (αποκλειστικά) νεκρούς ενός έθνους κατά βάση ορθόδοξων, των οποίων η παράδοση δεν ευνοεί γλυπτές απεικονίσεις αγίων, πόσο μάλλον του ίδιου του Χριστού. Λίγο πιο κάτω βρίσκεται ο στρατιώτης τη στιγμή της πώσης του. Ο συνειρμός και η σύνδεση για τον θεατή, που αντιλαμβάνεται το έργο ως ενιαίο, είναι σαφής: Ο στρατιώτης, ως ταπεινός υπηρέτης του έθνους, πέφτει ηρωικά υπό το βλέμμα και την προστασία του ιδρυτή της Εκκλησίας στην οποία ανήκει, του Χριστού και μάλιστα σε μία εκδοχή του που υφίσταται μόνο στη καθολική – δυτική τέχνη.¹²⁶ Εξ άλλου, πάνω στο βοτσαλωτό δάπεδο πέρα από τις δύο χρονολογίες που ορίζουν το εύρος του χρόνου που ανήκουν οι πεσόντες, υπάρχουν δύο φράσεις, «*ZHTΩ Η ΕΛΛΑΣ*» και «*ZHTΩ Ο ΘΕΟΣ*» [sic] που επίσης συνδέουν τους δύο αυτούς παράγοντες: την εθνική ταυτότητα και συνείδηση με τη θρησκευτική ταυτότητα και συνείδηση.

Το σπουδαιότερο αναμφίβολα δεδομένο ιδεολογικής σημασίας σχετικά με το μνημείο πεσόντων Καθολικών είναι ότι επιχειρείται μία δήλωση εθνικής συμπόρευσης ανεξαρτήτως δόγματος, μία διαβεβαίωση ότι οι Έλληνες Καθολικοί απανταχού της χώρας δεν μειοδοτούν από εθνική άποψη. Το ηρώο αυτό ενσαρκώνει τις αγωνίες των Τηνίων, αλλά και των λοιπών Καθολικών της χώρας, να μην θεωρηθούν πολίτες μειωμένης εθνικής συνείδησης, αλλά αντιθέτως να συμπεριληφθούν στον κύριο εθνικό κορμό ισότιμα με τους λοιπούς –ορθόδοξους– συμπατριώτες τους.¹²⁷ Με άλλα λόγια πρόκειται για μία κοινοποίηση, που γίνεται μέσω ενός μνημείου σε δημόσιο χώρο, ότι οι Έλληνες Καθολικοί εφόσον έχουν προσφέρει νεκρούς, «ηρωικώς πεσόντες» (μάλιστα τονίζεται και ο αριθμός τους: 327) δεν έχουν τίποτα να ζηλέψουν από τους ετερόδοξους συμπατριώτες τους. Άρα, συμπεραίνουμε εξ

¹²⁶ Κρίνεται απαραίτητο να διευκρινίσουμε σε αυτό το σημείο ότι η Καθολική Εκκλησία είχε ανέκαθεν και συνεχίζει να έχει πολύ καλή σχέση με τη γλυπτική τέχνη. Σε αντίθεση με την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία που σχεδόν απαγορεύει την γλυπτική απεικόνιση αγίων μορφών, η Καθολική Εκκλησία ευνοεί και συχνότατα κάνει χρήση αγαλμάτων του Ιησού, της Παναγίας και πολλών αγίων για λατρευτικούς και διακοσμητικούς σκοπούς εντός και εκτός ναών. Βλ. Gombrich E., *Το Χρονικό της Τέχνης*, Αθήνα, 1994, κεφ. 5,6,8,9 και ειδικά σ.128

¹²⁷ Η Ε.Υ.Π. θεωρούσε τουλάχιστον μέχρι το 1993 τους ετερόδοξους (μη ορθόδοξους) Έλληνες ως «ύποπτους πολίτες, μειωμένης εθνικής συνείδησης», με τις ανάλογες επιπτώσεις λ.χ. στην στρατιωτική τους υπηρεσία. Ενδεικτικά μπορεί να δει κανείς καταγγελίες των Ελλήνων Ευαγγελικών, βασισμένες και σε δημοσίευμα του οργάνου της Καθολικής Εκκλησίας της Ελλάδας εφ. *Καθολική φ.* της 16.11. 1993: «*Το φθινόπωρο του 1993 ο Αθηναϊκός τύπος ανέφερε την ύπαρξη μιας απόρρητης έρευνας για ετερόδοξους Έλληνες που είχε αναληφθεί από την ΕΥΠ. Αυτή περιλάμβανε ονόματα, διευθύνσεις, τηλέφωνα και πληροφορίες προσωπικών οικονομικών στοιχείων και τραπεζικών λογαριασμών των ποιμένων τους, που όπως φαίνεται ήταν κάτω από παρακολούθηση ρουτίνας*». Το παράθεμα αναφέρεται σε δημοσίευμα της εφ. *Ελευθεροτυπία* τον Οκτώβριο του 1993 που δημοσιεύει απόρρητη έκθεση της ΕΥΠ με ημερομηνία 19.01.1993 που μένεις άκρες προτείνει φακέλωμα των μη ορθόδοξων Ελλήνων πολιτών, το οποίο, αν και έχω υπ' όψιν, μου δεν μπόρεσα να ανακτήσω. Η πρόταση για φακέλωμα πάντως απορρίφθηκε μετά το σάλο που προκάλεσε το τότε δημοσίευμα. Βλ.. <http://www.sporeas.gr/katestimeno.htm> - τελευταία προσπέλαση: 04.04.2014· Πρασσάς Π., *Η εξέλιξη της δογματικής ετερότητας στην Τήνο (1945 - 2013)*, αδημοσίευτη εργασία στο πλαίσιο Π.Μ.Σ του Παντείου Πανεπιστημίου, Αθήνα, 2013

αυτού ότι ο φόρος αίματος είναι ένα κρίσιμο επιχείρημα για να υποστηριχθεί η προσφορά στο έθνος, η σύννομη με τα εθνικά κελεύσματα συμπεριφορά. Δεν είναι άλλωστε λίγες οι φορές που οι Καθολικοί στην Τήνο (αντίστοιχα το ίδιο συνέβη και στη Σύρο) έχουν κατηγορηθεί ότι κατά τη διάρκεια της Κατοχής, και καθώς οι Κυκλάδες άνηκαν στην ιταλική ζώνη, λόγω του ομόδοξου των Καθολικών Ιταλών είχαν με ποικίλους τρόπους ευνοηθεί ή έσπευσαν εν γένει να εκμεταλλευθούν την παρουσία τους.¹²⁸ Με το μνημείο αυτό ο καθολικός Ιησουίτης ιερομόναχος Βουτσίνος θέλησε ενδεχομένως να δώσει απαντήσεις στις κατηγορίες αυτές, τις οποίες είχε ζήσει –πιθανότατα– και ο ίδιος και οι οποίες έχουν σήμερα καταρρεύσει.

Επίσης, η σημασία του χώρου στον οποίο τίθεται το μνημείο πρέπει να συνεξεταστεί. Επελέγη όχι η πρωτεύουσα του νησιού Χώρα ή κάποιο μεγάλο χωριό με αποκλειστική ή έστω ισχυρή παρουσία Καθολικών (π.χ Στενή, Λουτρά, Καλλονή κ.λπ.), αλλά οι παρυφές του Εξωμβούργου. Κατά τη γνώμη μας αυτό συνέβη διότι το *Κάστρο*, όπως το αποκαλούν ακόμη οι ντόπιοι που κατοικούν σε οικισμούς κοντά στο Εξώμβουργο, αποτελεί σύμβολο της μεσαιωνικής Τήνου, ήταν το φρούριο των Βενετών, υπήρξε η πρωτεύουσα του νησιού στα χρόνια που το καθολικό δόγμα ρίζωσε στις καρδιές χιλιάδων Τηνιακών. Φυσικά και άλλες συγκυρίες έπαιξαν ρόλο, όπως η παρουσία και οι αρμοδιότητες του Βουτσίνου, η ίδια η μονή και ο εκεί διαθέσιμος χώρος που ανακαινίσθηκε δέκα χρόνια πριν το ηρώο. Πλην όμως η επιλογή της τοποθέτησής του εντός της μονής και μάλιστα σε κυρίαρχη θέση, με φόντο τα ερείπια του βενετικού κάστρου επιτελεί συγκεκριμένο στόχο: Συνδέει τη συνεπή και ισόρροπη συμμετοχή των Καθολικών στους σύγχρονους εθνικούς αγώνες (1912-1950) με το μεσαιωνικό παρελθόν της βενετοκρατούμενης Τήνου, η οποία τους γέννησε.¹²⁹

Η γλώσσα, τέλος, του μνημείου πεσόντων Καθολικών κρύβει και αυτή ιδεολογικές αποχρώσεις. Κατ' αρχάς και ενώ το χρονικό εύρος που το ίδιο το ηρώο αναφέρει (1912-1950) τελικά διαπιστώνουμε ότι γίνονται αναφορές στο «Αλβανικό μέτωπο» και στον «Ανταρτοπόλεμο», δηλαδή αυστηρά σε πόλεμο του 1940-1941 και στον εμφύλιο πόλεμο (που ελαφρώς μειωτικά, αλλά στο πνεύμα της εποχής αποκαλείται «ανταρτοπόλεμος»), χωρίς να διευκρινίζεται σε ποιο στρατόπεδο άνηκαν οι πεσόντες. Απουσιάζουν δηλαδή αναφορές στο υπόλοιπο χρονικά κομμάτι, ήτοι στους Βαλκανικούς Πολέμους (1912-

¹²⁸ Πρασάς, *Η εξέλιξη...*, όπ. αν.

¹²⁹ Περισσότερα για την καθολική κοινότητα της Τήνου από κοινωνιολογικής πλευράς βλ. Γαβριελάτος Α., *Η Καθολική Κοινότητα της Τήνου*, Αθήνα, 2006

1913), στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και τη Μικρασιατική Εκστρατεία (1917-1922) και τέλος στον ίδιο τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο οποίος ως γνωστόν δεν περιλάμβανε μόνο τις μάχες του αλβανικού μετώπου οι οποίες αναφέρονται εδώ, αλλά και άλλες, οι οποίες ως μη νικηφόρες –και άρα μη ηρωικές– δεν αναφέρονται ξεχωριστά. Αυτόνομα επίσης αναφέρονται, όπως συχνά συνηθίζεται σε μνημεία πεσόντων, οι βαθμοφόροι: αξιωματικοί και υπαξιωματικοί –λίγοι σε αριθμό– Καθολικοί πεσόντες, θέλοντας έτσι να τους υμνήσουν χωριστά από τους απλούς στρατιώτες. Η υπογραφή του Φιλιππότη επίσης ακολουθείται από το σύννηθες όσο και αρχαιοπρεπές «εποίει». Αξίζει να αναφέρουμε ότι –τουλάχιστον– εντυπωσιακή από άποψη λεκτικής κυριολεξίας είναι η φράση «Ζήτω ο Θεός», καθώς κατά τη χριστιανική διδασκαλία ο Θεός κάθε άλλο παρά θνητός είναι. Προφανώς η φράση ενέχει συμβολική σημασία και επελέγη να σχηματιστεί σε αντιστοιχία με το «Ζήτω η Ελλάς» το οποίο κοσμεί την ανατολική πλευρά, για λόγους που αναλύθηκαν παραπάνω.

vi. Μνημείο Έλλης, Χώρα (2002)

Ακριβώς επάνω στον λιμενοβραχίονα που προστατεύει από τους δυτικούς ανέμους τον παλιό λιμένα της Χώρας βρίσκεται από το 2002 τοποθετημένη η σύνθεση που αποτελεί τον φόρο τιμής του Δήμου Τήνου στους πεσόντες του καταδρομικού «Έλλη». Το έργο σε σύλληψη και εκτέλεση του γλύπτη Νικ. Παρασκευά, συναποτελείται από τρία μέρη: Το κυρίως ειπείν γλυπτό έργο, δηλαδή μία μεταλλική απόδοση πλώρης και ένα μαρμάρινο ανάγλυφο. Στη συνέχεια προστέθηκε, κατόπιν μεταφοράς, ένα αυθεντικό κανόνι από το ίδιο το τορπιλισθέν σκάφος, όντας αναπόσπαστο τελικά κομμάτι του όλου έργου (εικ. 90-94).

Το μνημείο

Αναφερόμαστε στο τελευταίο χρονικά μνημείο πεσόντων που στήθηκε στο νησί, σαράντα δύο χρόνια μετά το γνωστό συμβάν του τορπιλισμού του Έλλη έξω από το λιμάνι της Χώρας όπου βρισκόταν για να συμμετάσχει, κατά τα ειωθότα, στον εορτασμό της Κοίμησης της Θεοτόκου στις 15 Αυγούστου. Κυρίαρχο κατά τη γνώμη μας ρόλο στο τριμερές αυτό μνημείο παίζει η σιδερένια πλώρη η οποία δεσπόζει και είναι ορατή πανταχόθεν στην παραλία της Χώρας. Η «πλώρη» είναι στραμμένη ανατολικά και από μακριά δίνει την εντύπωση ότι εμβολίζει τον λιμενοβραχίονα. Ψηλά πάνω στην «πλώρη» επιγράφεται με διάτρητα γράμματα από την δυτική πλευρά το όνομα του

πλοίου: «ΕΛΛΗ». Από την ανατολική η χρονολογία της βύθισής του: «1940». Κάτω ακριβώς από την «πλώρη» βρίσκεται παραλληλόγραμμη μαρμάρινη πλάκα με ανάγλυφη την αποτύπωση της Έλλης. Στα δεξιά της πλάκας αυτής αναγράφονται τα ονόματα και τα επίθετα των θανόντων την ημέρα του τορπιλισμού της συνοδευόμενα από τον βαθμό τους:

ΘΥΜΑΤΑ
ΑΝΑΝΔΡΟΥ ΤΟΡΠΙΛΙΣΜΟΥ ΕΛΛΗΣ
15 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1940
(ονόματα θυμάτων)

Στα αριστερά της πλάκας αναγράφεται:

Ο ΔΗΜΟΣ ΤΗΝΟΥ
ΑΦΙΕΡΩΝΕΙ ΤΟ ΜΝΗΜΕΙΟ ΤΟΥΤΟ
ΣΤΙΣ ΜΕΛΟΥΣΕΣ [sic] ΓΕΝΙΕΣ ΓΙΑ ΝΑ
ΘΥΜΟΥΝΤΑΙ ΚΑΙ ΝΑ ΤΙΜΟΥΝ ΤΟΥΣ
ΑΓΩΝΕΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΘΥΣΙΕΣ
ΤΩΝ ΠΡΟΓΟΝΩΝ ΤΟΥΣ
ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΗ ΒΙΑ ΚΑΙ
ΤΟΝ ΦΑΣΙΣΜΟ

Ένα μέτρο αριστερά της πλάκας και επάνω σε τετράγωνη μαρμάρινη βάση κάθετα τοποθετημένη σε σχέση με το έδαφος, υπάρχει εξώγλυφο ομοίωμα σωσιβίου στο οποίο αναγράφεται εξώγλυφα:

ΔΗΜΟΣ ΤΗΝΟΥ
2002

Ένα μέτρο δεξιά της πλάκας υπάρχει έτερο ομοίωμα σωσιβίου της ίδιας ακριβώς μορφής στο οποίο αλλάζει μόνο η εξώγλυφη επιγραφή:

B. N.
B.Π ΕΛΛΗ

Η υπογραφή του καλλιτέχνη δεν είναι εμφανής σε κανένα σημείο. Το μνημείο διαθέτει δύο ελληνικές σημαίες, η μία είναι τοποθετημένη μόνιμα σε ιστό στα αριστερά του μνημείου, ενώ η δεύτερη είναι (επίσης μόνιμα) τοποθετημένη σε μικρό ιστό στην άκρη της μεταλλικής πλώρης, κατά μίμηση του συνήθους στα πολεμικά πλοία.

Λίγα μέτρα νοτιότερα τοποθετήθηκε ένα από τα αντιαεροπορικά κανόνια του καταδρομικού, μοναδικό διασωθέν ενθύμιο από το βυθισμένο κουφάρι του. Το κανόνι αυτό για χρόνια κοσμούσε, όπως προαναφέραμε,

την πλατεία Ελευθερίας και με απόφαση του δήμου Τήνου θεωρήθηκε καταλληλότερη η τοποθέτησή του δίπλα ακριβώς από το κυρίως μνημείο που ο γλύπτης Παρασκευάς κατασκεύασε. Το κανόνι περικλείεται από ένα πλεξιγκλάς, προφανώς για την προστασία του από τα καιρικά φαινόμενα αλλά και από τα κύματα που ολοκληρώνουν την πορεία τους λίγα εκατοστά από τη θέση του. Επάνω στο κουβούκλιο αυτό έχει επικολληθεί (σε μεγέθυνση) ένα αντίγραφο του εξωφύλλου του «*Ασυρμάτου*» της 16^{ης} Αυγούστου 1940, της επομένης δηλαδή από τον τορπιλισμό.

Ιστορικό πλαίσιο ανέγερσης και πορεία του μνημείου

Το υπό εξέταση μνημείο, έμελλε να περατωθεί σε μία εποχή που η Ελλάδα θύμιζε απ' άκρου εις άκρον εργοτάξιο, εν όψει των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 που θα λάμβαναν χώρα στην Αθήνα και σε άλλες πόλεις, η πορεία της οργάνωσης των οποίων μονοπωλούσε το ενδιαφέρον. Στην εξουσία είναι το ΠΑ.ΣΟ.Κ του Κώσ. Σημίτη, ο οποίος διάγει τη δεύτερη και τελευταία θητεία του ως πρωθυπουργός. Η χώρα έχει μόλις εισέλθει στην Οικονομική Νομισματική Ένωση (Ο.Ν.Ε), το τραπεζικό της σύστημα ευημερεί, οι δείκτες της οικονομίας δείχνουν να είναι υψηλότεροι από ποτέ και όλα συνηγορούν στο ότι το ελληνικό κράτος ανήκει πλέον στους ισχυρούς της Ενωμένης Ευρώπης. Έχει μάλιστα την πολυτέλεια να μάχεται πλέον για την – επιτευχθείσα τελικά μετά από δύο χρόνια– είσοδο και της Κύπρου στην Ε.Ε, και αυτό ενώ οι ελληνοτουρκικές σχέσεις μετά τα γεγονότα των σεισμών του 1999 βρίσκονται στο καλύτερο επίπεδο τα τελευταία τριάντα χρόνια.¹³⁰

Το πρωτότυπο, τουλάχιστον για τα τηνιακά δεδομένα, *μνημείο της Έλλης* οπωσδήποτε στήθηκε λόγω και της εποχής με πιο αυστηρά κριτήρια από ό,τι τα περισσότερα από τα υπόλοιπα. Μετά από δύο διαγωνισμούς που απέβησαν άκαρποι, δόθηκε αυτόματα το δικαίωμα της απευθείας ανάθεσης από τον δήμαρχο. Αυτός κάλεσε Τηνίους και μη καλλιτέχνες να στείλουν προσχέδιο συμμετοχής και ζήτησε από τους πέντε τελικά συμμετέχοντες να ψηφίσουν τα δύο κατά τη γνώμη τους καλύτερα έργα. Άπαντες ψήφισαν προφανώς το δικό τους και ένα ακόμη. Με ψήφους 4-1 επελέγη το έργο του Παρασκευά, που σήμερα κοσμεί τον λιμενοβραχίονα.¹³¹ Διεξήχθη διαγωνισμός για την επιλογή έργου και καλλιτέχνη, ζητήθηκαν και δόθηκαν

¹³⁰ Τσουνάκος Ο., «Μεταπολίτευση και πορεία προς την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση (1974-2004)» στο *Ελληνική Ιστορία (συλλογικό)*, Αθήνα, 2007 792-793

¹³¹ Προφορική συνέντευξη με τον πρώην δήμαρχο Τήνου Σάβ. Απέργη, Απρίλιος 2014 επί της δημαρχίας του οποίου (1999-2002) έγινε η ανάθεση και η κατασκευή του όλου έργου. Ο ίδιος πρότεινε τον τρόπο ανάδειξης του καλύτερου έργου με εκλογή από τους ίδιους τους συμμετέχοντες γλύπτες, κατά τα πρότυπα μίας περιγραφής σε αρχαία τραγωδία.

όλες οι απαραίτητες άδειες από τις αρμόδιες αρχές και οι αποφάσεις ελήφθησαν από το δημοτικό συμβούλιο του δήμου Τήνου.¹³²

Τελικά με την υπ' αριθμόν 86/2001 απόφαση του δημοτικού συμβουλίου¹³³ του δήμου Τήνου οριστικοποιήθηκε η τοποθέτηση του μνημείου. Φορέας υλοποίησης και χρηματοδότησης υπήρξε ο ίδιος ο Δήμος Τήνου.

Στα αξιοσημείωτα του σύντομου βίου του εν λόγω μνημείου θα περιλαμβάνουμε τη σύνδεσή του με το κανόνι του Έλλη. Οι αρμόδιοι φορείς και οι υπεύθυνοι για την διοργάνωση των εορταστικών τελετών της 15^{ης} Αύγουστου, προβαίνουν με εξαιρετική συνέπεια από το 2002 και εξής στη χρήση του προαναφερθέντος κανονιού –κατόπιν συντήρησής του– για κανονιοβολισμούς κατά την απόδοση τιμών στους νεκρούς του καταδρομικού κάθε χρόνο.

Το μνημείο, τέλος, παρουσιάζει σημάδια βανδαλισμών (γκράφιτι σχετικά με αθλητικούς συλλόγους και ποδοσφαιριστές), ενώ δεν δείχνει εν γένει και ως σήμερα να έχει γίνει κάποια προσπάθεια συντήρησής του ή να έχουν ληφθεί κάποια μέτρα πρόληψης (με εξαίρεση το κανόνι). Η γειτνίαση με τη θάλασσα και το πολυσύχναστο της τοποθεσίας ίσως θα επέβαλλαν περισσότερη μέριμνα ανεξάρτητα αν πρόκειται για ένα μνημείο που μετρά μόλις κάτι περισσότερο από μία δεκαετία ζωής.¹³⁴

Σύμβολα και ιστορικές αναπαραστάσεις του μνημείου

Από την ανάλυση των επιμέρους επιλογών του καλλιτέχνη αλλά και του δημοτικού φορέα που τελικά υλοποίησε το έργο, μπορούμε να προβούμε σε κάποιες παρατηρήσεις σχετικές με τον προσανατολισμό του μνημείου ως προς τις αντιλήψεις που προβάλλει. Κατ' αρχάς, η ίδια η απόφαση για το εν λόγω μνημείο (το οποίο στην ουσία είναι και αυτό ένα μνημείο πεσόντων), να μην επιλεγεί η κλασική εκδοχή της στήλης με χαραγμένα τα ονόματα των πεσόντων και στην κορυφή ένα σύμβολο ισχύος, ηρωισμού ή άσβεστης φλόγας. Εδώ ανάμεσα στους πεσόντες συγκαταλέγεται το ίδιο το πολεμικό σκάφος. Η Έλλη με το αρχαιοπρεπές, οικείο, θηλυκό όνομα, ανάγεται σε σύμβολο αυτοθυσίας. Ο τορπιλισμός της εξ αρχής ονομάστηκε «άνανδρος». Χτυπήθηκε ένα σκάφος που παρίστατο σε θρησκευτική εορτή, του οποίου αξιωματικοί και ναύτες φορούσαν τις επίσημες στολές τους, το οποίο, γενικά,

¹³² Αρχείο Δήμου Τήνου, Πρακτικά συνεδριάσεων Δημοτικού Συμβουλίου, αρ. συνεδρίασης 8, 26.05.2001

¹³³ Στο ίδιο.

¹³⁴ Ο λιμενοβραχίονας χρησιμοποιείται ακόμη και σήμερα για τον ελλιμενισμό ταχυπλόων σκαφών και επίσης αποτελεί σημείο περιπάτου, ειδικά για τη νεολαία.

κάθε άλλο παρά να γίνει στόχος επίθεσης περίμενε και μάλιστα από υποβρύχιο.

Προχωράμε, λοιπόν, στην υπόθεση ότι εδώ επιχειρείται να εξυψωθεί εκτός των νεκρών μελών του πληρώματός του, το ίδιο το καταδρομικό ως το πρώτο θύμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.¹³⁵ Άλλωστε και οι νεκροί του Έλλη θεωρούνται επίσημα οι πρώτοι νεκροί του «έπους του 40'». Η ίδια η σύνθεση είναι το πολεμικό πλοίο στο επίκεντρο: Η πλώρη του σκάφους, το ίδιο το σκάφος ως εξώγλυφο πάνω στην μαρμαρίνη πλάκα και το μοναδικό διασωθέν κανόνι που συνδέει το ίδιο το παρελθόν σκάφος με τα παρόντα ομοιώματά του. Ασφαλώς αναγράφονται και τα ονόματα των πεσόντων, αλλά μάλλον ως ταπεινών νεκρών που εκτέλεσαν το χρέος τους, υπηρετώντας την πατρίδα η οποία με τη σειρά της συμβολίζεται –μάλλον– με το ίδιο το Έλλη. Ακόμη και η χρονολογία περάτωσης του έργου τίθεται εντός ενός ομοιώματος σωσιβίου.

Αξίζει να καταγραφεί και η παντελής απουσία θρησκευτικού στοιχείου ή συμβόλου. Ενδεχομένως θα αναμέναμε, εφόσον μάλιστα το συμβάν του τορπιλισμού έλαβε χώρα σε μία από τις ιερότερες πανηγύρεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας και ειδικά για την Τήνο, να υπάρχει μία κάποια αναφορά στο στοιχείο αυτό. Ίσως πρόκειται για σύμπτωση, ίσως όμως εδώ ο χαρακτήρας του καλλιτέχνη, αλλά και το ότι ως φορέας υλοποίησης αλλά και χρηματοδότησης του έργου δεν ενεπλάκη το Π.Ι.Ι.Ε.Τ, έπαιξε το ρόλο του προς την προαναφερθείσα κατεύθυνση.

Τέλος, το μικρό αλλά περιεκτικό κείμενο στα αριστερά της εξώγλυφης Έλλης μαρτυρά την επιθυμία των αρμοδίων να δώσουν μία σαφή ιστορικότητα στο μνημείο και επιπλέον να του προσδώσουν ένα χαρακτήρα διδακτικό. Τα ρήματα «θυμούνται» και «τιμούν» ως προτροπές, υποδηλώνουν την βούληση του δήμου, δηλαδή της τοπικής εξουσίας, να καταστήσει σαφή τη σπουδαιότητα και τη σημασία της «θυσίας» και των «αγώνων» όπως αναφέρει χαρακτηριστικά. Πρωταγωνιστές αυτών των αγώνων/θυσιών αποκαλούνται «πρόγονοι», ενώ ο εχθρός δεν εμφανίζεται εδώ ως «γερμανός» ή ακόμη εγγύτερα ως «ιταλός», εφόσον ιταλικό ήταν το υπαίτιο για τη βύθιση του Έλλη υποβρύχιο, αλλά ως η «βία» και ο «φασισμός». Άρα υπάρχει και σαφές πολιτικό ιδεολογικό μήνυμα, χωρίς αναφορά στην εθνικότητα του εχθρού. Ως εχθρός εδώ παρουσιάζεται μία ιδεολογία (φασισμός) και μία νοοτροπία ή μέθοδος επίλυσης διαφορών (βία).

¹³⁵ Πρβλ. και το εξώφυλλο της εφημ. *Ασύρματος* (φ. της 16.08.1940) όπου τονίζεται με μεγάλα γράμματα ως υπέρτιτλος: «*Η Ελλάς θρηνεί την απώλειαν του πολεμικού της*», ενώ τα ονόματα και ο αριθμός των νεκρών ανδρών του σκάφους περνούν σε δεύτερη μοίρα.

Κεφάλαιο Β' :

Μουσεία της Τήνου: Εκθέσεις τοπικής ιστορίας και εθνική-τοπική ταυτότητα

1. Γενικά

Το μουσείο αποτελεί έναν χώρο του οποίου ο ρόλος και η σημασία παραμένει σήμερα υπό συζήτηση. Με τη σύγχρονη μορφή του ξεκίνησε ως εξέλιξη των ιδιωτικών συλλογών ευγενών οι οποίοι είχαν την οικονομική δυνατότητα, την παιδεία ή/και τις διασυνδέσεις να αποκτήσουν πάσης φύσεως πολύτιμα αντικείμενα τέχνης και αρχαία ευρήματα, ήδη από τα τέλη του 15^{ου} αιώνα.¹³⁶ Το μουσείο αποτελεί και αυτό, όπως τόσοι άλλοι θεσμοί, τέκνο της –ευρωπαϊκής– νεοτερικότητας.¹³⁷ Σύμφωνα με το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων (I.CO.M):

*«το μουσείο είναι ένα ίδρυμα μόνιμο, χωρίς κερδοσκοπικό χαρακτήρα, στην υπηρεσία της κοινωνίας και της εξέλιξής της, ανοικτό στο κοινό. Ερευνά, αποκτά, συντηρεί, γνωστοποιεί και κυρίως εκθέτει τις υλικές μαρτυρίες του ανθρώπου και του περιβάλλοντός του, με σκοπό τη μελέτη, την εκπαίδευση και την ψυχαγωγία».*¹³⁸

Αρχικά ως «μουσείον» μετωνυμικά θεωρείτο το τέμενος, ο ναός ο αφιερωμένος στις Μούσες.¹³⁹ Κατόπιν γεννιέται το *Μουσείον* της ελληνιστικής Αλεξάνδρειας ως κατεξοχήν χώρος παραγωγής γνώσης. Στο Μεσαίωνα πολλές ευρωπαϊκές εκκλησίες ονομάζουν «μουσείο» τις εκθέσεις των θησαυρών των καθεδρικών ναών τους. Στην εποχή της Αναγέννησης εντοπίζεται η προαναφερθείσα τάση ευγενών να δημιουργούν συλλογές, προβάλλοντας έτσι την ισχύ και τον πλούτο τους και διεκδικώντας αίγλη από το κύρος των κειμηλίων που κατείχαν.¹⁴⁰ Με τον Διαφωτισμό και την έναρξη των εθνικιστικών κινημάτων δημιουργείται η ανάγκη από τα έθνη-κράτη να αναπτύξουν επί της ουσίας κρατικές συλλογές, στεγασμένες σε εθνικά μουσεία. Το *Βρετανικό Μουσείο* και το *Μουσείου του Λούβρου* ήταν τα πρώτα τέτοια δημόσια μουσεία που εισήγαγαν τη φιλοσοφία της επαφής μίας ευρύτερης μάζας κοινού με συλλογές αρχαιοτήτων και αλλά και με την

¹³⁶ Γκαζή Α. – Νούσια Τ., *Μουσειολογία, Μέρμνα για τις αρχαιότητες*, Πάτρα, 2003, σ. 20

¹³⁷ Πιρς Σ., *Μουσεία, Αντικείμενα και Συλλογές*, Θεσσαλονίκη, 2002, σ. 16

¹³⁸ <http://icom.museum> – τελευταία προσέλευση: 10.06.2014

¹³⁹ Δάλκος Γ., «Η στρατηγική ανάπτυξης μουσειοπαιδαγωγικών προγραμμάτων για το πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση», στο Κόκκινος Γ – Αλεξάκη Ε. (επιμ.), *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη μουσειακή αγωγή*, σσ. 163-178, Αθήνα, 2002, σ. 175

¹⁴⁰ Νούσια Τ., «Ορισμός και αντικείμενο των μουσειακών σπουδών», στο *Αρχαιολογία στον Ελληνικό Χώρο, Τόμος Γ' Μουσειολογία, Μέρμνα για τις Αρχαιότητες*, Πάτρα, 2003, σσ. 25-26

αναγεννησιακή τέχνη.¹⁴¹ Πρόκειται ουσιαστικά για δημόσια ιδρύματα αναπαραγωγής –ως επί το πλείστον– της κρατούσας εθνικής ιδεολογίας. Παράλληλα, με την εθνικοποίηση των συλλογών μέσω της ίδρυσης μεγάλων κρατικών μουσείων, το μουσείο αναλαμβάνει παιδευτικό-διδασκτικό ρόλο. Σφυρηλατεί την εθνική ταυτότητα ή την κάνει ξεκάθαρη όταν αυτή δεν είναι αρκετά σαφής. Στην αυτόνομη Ελλάδα του 1829 εκ των πρώτων μελημάτων του κυβερνήτη Ιωάν. Καποδίστρια υπήρξε η ίδρυση ενός μικρού μουσείου στην Αίγινα.¹⁴²

Έτσι πορεύτηκαν τα μουσεία του δυτικού κόσμου μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα: Ο επισκέπτης δεν κρίνει ούτε μελετά τα εκθέματα· μόνο τα απολαμβάνει, τα σέβεται και τελικά τα μυθοποιεί στη συνείδησή του.¹⁴³ Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου αλλάζει ο προσανατολισμός των μουσείων τα οποία μετατρέπονται σε αυτό που σήμερα αντιλαμβανόμαστε ως σύγχρονο χώρο μουσειακών εκθέσεων.¹⁴⁴ Πρόκειται για τα ζωντανά μουσεία που φιλοξενούν επιστήμονες, μεριμνούν για τα εκθέματά τους, διαθέτουν εκπαιδευτικά προγράμματα για ενήλικες και παιδιά· μουσεία που έχουν στο επίκεντρο τον επισκέπτη και όχι το έκθεμα. Φυσικά δεν λείπουν και σήμερα διάσπαρτα σε όλη τον κόσμο και φυσικά στην Ελλάδα διάφορα μουσεία προϊόντα ιδιωτικών πρωτοβουλιών, που παρουσιάζουν πλουραλισμό τόσο ως προς την θεματολογία τους όσο και ως προς την εν γένει ποιότητά τους.

Το μουσείο ως θεσμός και ως χώρος έκθεσης συχνά εκφράζει τη θέσμιση του παρελθόντος και έτσι λειτουργεί φαντασιακά. Τι καταγράφεται, τι παραμένει και τι προέχει καθορίζει και τη φαντασιακή εμπειρία του παρελθόντος. Κατά συνέπεια η μουσειοποίηση της πολιτικής, η στεγανοποίηση του χρόνου και η αρχαιολογία της γνώσης και της πολιτικής ιστορίας είναι μέθοδοι θέσμισης από την αποικιοκρατία· υιοθετήθηκαν όμως στη συνέχεια και από τους λαούς που απελευθερώθηκαν. Η γενική-εθνική ή η ειδική-τοπική παράδοση, η μνημειακή αρχαιολογία και επομένως η οριοθέτηση του χρόνου μετατρέπουν την ιστορία σε μια σειρά από επαναλαμβανόμενα θεσμοθετημένα στερεότυπα τα οποία προσδίδουν ιστορικό βάθος στις νεότερες αφηγήσεις.¹⁴⁵

¹⁴¹ Γκαζή Α., «Από τις Μούσες στο Μουσείο. Η ιστορία ενός θεσμού δια μέσου των αιώνων», στο *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 70, σσ. 39-46, Αθήνα, 1999, σσ. 39-42

¹⁴² Τζιαφέρη Σ., *Το σύγχρονο μουσείο στην ελληνική εκπαίδευση μέσα από το παράδειγμα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων*, Θεσσαλονίκη, 2005, σ. 17

¹⁴³ Νάκου Ε., «Το επιστημολογικό υπόβαθρο της σχέσης μουσείου, εκπαίδευσης και ιστορίας», στο Κόκκινος Γ. – Αλεξάκη Ε. (επιμ.), *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη μουσειακή αγωγή*, σσ. 115-128, Αθήνα, 2002, σσ. 118-122

¹⁴⁴ Τζιαφέρη, *Το σύγχρονο μουσείο...*, όπ. αν., σ. 20

¹⁴⁵ Άντερσον Μπ., *Φαντασιακές Κοινότητες*, Αθήνα, 1997, σσ. 263-269

Μελετώντας την ίδρυση, τη λειτουργία και την παρουσία ενός μουσείου στα πολιτισμικά πράγματα, μπορούμε να εξάγουμε συμπεράσματα για το πώς ο υπεύθυνός του φορέας αντιλαμβάνεται την τοπική και την εθνική ιστορία. Μέσω του πώς προβάλλει τα εκθέματά του διαπιστώνουμε και το κατά πόσο τελικά αναπαράγει τις εκάστοτε κρατούσες αντιλήψεις. Ασφαλώς το κάθε μουσείο εντάσσεται σε ένα ιστορικό πλαίσιο το οποίο αλλάζοντας ανάλογα με την εποχή και τις επικρατούσες συνθήκες, ανάγκες και συγκυρίες, τροποποιεί και την εικόνα που τελικά αυτό μεταφέρει στον επισκέπτη του.¹⁴⁶

Από άλλες μελέτες που έχουν γίνει με αντικείμενο τη σύσταση και τη λειτουργία των μουσείων προκειμένου να διαπιστωθεί κατά πόσο αυτά μετατρέπονται σε φορείς ιδεολογίας μέσα από τη λειτουργία τους, έχουν προκύψει πολύ ενδιαφέροντα συμπεράσματα και υποθέσεις. Οι κραυγές και οι σιωπές τους, ο τρόπος επιλογής και έκθεσης των εκθεμάτων τους, οι περιοδικές εκθέσεις και οι τυχόν παράλληλες δράσεις τους, η γλώσσα που χρησιμοποιούν, το καταστατικό τους, ο φορέας που τα ίδρυσε ή/και χρηματοδότησε τη δημιουργία τους, ακόμη και το αντίτιμο εισόδου ή το ωράριο λειτουργίας τους μπορούν, αν εξεταστούν υπό το κατάλληλο πρίσμα, να μας δώσουν τη δυνατότητα να αντιληφθούμε τις στοχεύσεις των μουσείων ή, για την ακρίβεια, των ανθρώπων ή των θεσμών που είναι υπεύθυνοι για τη λειτουργία και τις δράσεις τους. Έχουν λάβει χώρα μελέτες που σχετίζονται λ.χ. με το *Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών* το οποίο διαχειρίζεται με έναν συγκεκριμένο τρόπο τη σύνδεση της ελληνικής αρχαιότητας με το ελληνικό σήμερα. Ακόμη ενδιαφέρον παρουσιάζει το *Εθνικό Ιστορικό Μουσείο* όπου η νεότερη ελληνική ιστορία –και ιδίως η Ελληνική Επανάσταση– παρουσιάζεται με συγκεκριμένο τρόπο και στοχεύσεις, σύμφωνα πάντα με τη λογική του μεγάλου αφηγήματος της ελληνικής ιστορίας. Τέλος, στο *Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο Αθηνών* η βυζαντινή ιστορία εντάσσεται και αυτή στο ενιαίο της ελληνικής, ως κρίκος ανάμεσα στην αρχαιότητα και τους νεότερους χρόνους.¹⁴⁷

Ασφαλώς σε μία εργασία που δεν έχει μουσειολογικό χαρακτήρα δεν αποτελεί επ' ουδενί αντικείμενο κριτικής το ποιόν ή το ποσόν των εκθεμάτων κάθε μουσείου, ούτε το αισθητικό αποτέλεσμα του τρόπου έκθεσής τους. Αυτό που ενδιαφέρει την παρούσα έρευνα είναι να περιγράψει το κατά πόσο

¹⁴⁶ Arronson P. & Elgenius G., *Making National Museums in Europe – A Comparative Approach* στο *Building National Museums in Europe 1750-2010*, πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Bologna, 2011, σ. 5

¹⁴⁷ Gazi A., «National museums in Greece: History, Ideology, Narratives», στο *Building National Museums in Europe 1750-2010*, πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Bologna, 2011, σ. 437-438

τα μουσειακά ιδρύματα της Τήνου, που δεν είναι καθόλου ευάριθμα για το μέγεθος και τον πληθυσμό του νησιού, εκφράζουν την κυρίαρχη ιδεολογία, εάν συμβάλλουν στη διαμόρφωση της εθνικής και της τοπικής ταυτότητας. Επιπλέον αν, κατά πόσο και πώς αναπαράγουν τον επίσημο κρατικό ιστορικό λόγο μέσα από τις μόνιμες και περιοδικές τους εκθέσεις. Αναζητούμε την εικόνα που θέλουν να προβάλλουν στον επισκέπτη για τον τόπο και τους ανθρώπους του. Θα προσδιορίσουμε αν πρόκειται για φορείς που περισσότερο ρίχνουν το βάρος στη νοσταλγία του παρελθόντος ή αν δίνουν έμφαση στην καταγραφή του παρόντος· αν υπερισχύει το ενδιαφέρον τους για την Τήνο ή –ευρύτερα– για την Ελλάδα.

Οπωσδήποτε και για λόγους που προαναφέρθηκαν, με κάποιες ελάχιστες εξαιρέσεις, η συντριπτική πλειονότητα των χώρων που αυτοαποκαλούνται «μουσεία» αποτελούν περισσότερο χώρους έκθεσης συλλογών (άλλοτε περιορισμένων, άλλοτε αξιόλογα εκτεταμένων) παρά μουσειακούς χώρους, σύμφωνα τουλάχιστον με τα προσφάτως ορισθέντα ελάχιστα απαιτούμενα κριτήρια για να χαρακτηριστεί ένας χώρος «μουσείο».¹⁴⁸ Αναφερόμενοι στα δεκάδες μουσεία που βρίσκονται σε χωριά της Τήνου, διαπιστώνουμε ότι συχνά επιλέγουν τον τίτλο «Λαογραφικό Μουσείο». Επί της ουσίας όμως πρέπει να επισημανθεί πως πρόκειται για εκθέσεις του αθροίσματος ιδιωτικών συλλογών, λαογραφικού –όντως– ενδιαφέροντος, ή ακόμη και μίας ιδιωτικής – οικογενειακής συλλογής, που στεγάζονται σε μία ή το πολύ δύο αίθουσες, σε ένα (κατά κανόνα) κεντρικό σημείο ενός οικισμού ή στη Χώρα. Τα οικήματα παραχωρούνται από την τοπική αυτοδιοίκηση, την τοπική ενορία (καθολική ή ορθόδοξη) ή, όχι σπάνια, από κάποιον εντόπιο ιδιώτη – ευεργέτη.

Για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας καταγράφηκε το σύνολο των μουσειακών χώρων, τριάντα ένας τον αριθμό. Πρόκειται για έντεκα (επονομαζόμενα) λαογραφικά και είκοσι θεματικά μουσεία. Όπως και με τα μνημεία, ενδεικτικά θα αναλύσουμε εξαντλητικά έξι από αυτά. Επισκεφθήκαμε μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα άπαντα τα μουσεία της Τήνου –πλην ενός– και θα επιδιωχθεί, μεταξύ των άλλων, να γίνει μία αποτύπωση των ομοιοτήτων και των διαφορών ως προς τον τρόπο λειτουργίας, έκθεσης και δράσης τους, ενώ ασφαλώς θα αναλυθούν τα παραπάνω ως προς την ιδεολογία που προκρίνουν ή αποσιωπούν. Η τεκμηρίωση περιλαμβάνει και εδώ σύγχρονο φωτογραφικό υλικό, υλικό που τα ίδια τα μουσεία διαθέτουν και προσφέρουν, όπου κατέστη δυνατόν,

¹⁴⁸ Φ.Ε.Κ Αρ. Φύλλου 2385, τ. Β', 26.10.2011

αρχαιακό υλικό των ιδίων ή των φορέων ίδρυσής τους και κάποια βιβλία –εν είδει οδηγών– σχετικά με τα μουσεία της Τήνου που έχουν κατά καιρούς εκδοθεί.

2. Συγκεντρωτικοί πίνακες του συνόλου των μουσείων και των εκθεσιακών χώρων της Τήνου¹⁴⁹

i. Λαογραφικά μουσεία

Τόπος	Έτος	Φορέας Υλοποίησης	Ιδιοκτήτης Χώρου	Λειτουργία / Ωράριο
Σμαρδάκιτο	1984	Ιδιώτης	Ιδιώτης	Κλειστό
Αρνάδος	1990	Ορθόδοξη Ενορία	Ορθόδοξη Ενορία	Όλο τον χρόνο / Όχι
Λουτρά	1990	Καθολική μονή Ιησουιτών	Καθολική μονή Ιησουιτών	Όλο τον χρόνο / Όχι
Καρυά	1992	Σύλλογος του Χωριού & ιδιώτης	Σύλλογος του χωριού	Κλειστό
Βωλάξ	1993	Σύλλογος του χωριού	Καθολική ενορία	Έξι μήνες / Όχι
Τριπόταμος	1996	Σύλλογος χωριού	Σύλλογος του χωριού	Τέσσερις μήνες / Ναι
Στενή	2000	Δύο σύλλογοι του χωριού & Π.Ι.Ι.Ε.Τ	Ορθόδοξη ενορία	Δύο μήνες / Ναι
Λουτρά	2000	Καθολική Μονή Ουρσουλινών	Καθολική Αρχιεπισκοπή	Όλο τον χρόνο / Όχι
Κέχρος	2003	Ιδιώτης	Ιδιώτης	Όλο τον χρόνο / Όχι
Φαλατάδος	2004	Ιδιώτης	Ιδιώτης	Τρεις μήνες / Όχι
Καρδιανή	2009	Σύλλογος χωριού	Ορθόδοξη Ενορία	Δύο μήνες / Ναι

ii. Θεματικά μουσεία¹⁵⁰

Αντικείμενο	Τόπος	Έτος	Φορέας Υλοποίησης	Ιδιοκτήτης Χώρου	Λειτουργία / Ωράριο
Τέσσερα Μουσεία Π.Ι.Ι.Ε.Τ	Χώρα	1930 1947 1961	Π.Ι.Ι.Ε.Τ	Π.Ι.Ι.Ε.Τ	Όλο τον χρόνο / Ναι

¹⁴⁹ Ο φορέας χρηματοδότησης δεν περιλαμβάνεται στους πίνακες. Σε αντίθεση με ό,τι ισχύει με τα προαναφερθέντα μνημεία (βλ. Κεφάλαιο Α΄) η χρηματοδότηση των μουσείων ταυτίζεται με τον φορέα υλοποίησής τους. Κρίθηκε σκοπιμότερο να επισημανθεί ο ιδιοκτήτης του χώρου καθώς συχνά είναι διαφορετικός από τον φορέα υλοποίησης, με ό,τι συμπεράσματα αυτό συνεπάγεται.

¹⁵⁰ Όπως πληροφορηθήκαμε τον προσεχή Σεπτέμβριο (2014) εγκαίνιαζεται στον Μαρλά το Μουσείο Εργαλείων Μαρμάρου. Το συγκεκριμένο μουσείο δεν περιελήφθη στον κορμό της εργασίας καθώς δεν είχαν ολοκληρωθεί οι εργασίες αποπεράτωσής του μέχρι το πέρας της σύνταξης της παρούσας.

		1967			
Μουσείο Λαϊκής Τέχνης	Μονή Αγίας Τριάδας Γύρλας	1955	Δήμος Τήνου & Ιδιώτης	Δήμος Τήνου	Όλο τον χρόνο / Όχι
Αρχαιολογικό Μουσείο	Χώρα	1962	Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία	Υπ. Πολιτισμού	Όλο τον χρόνο / Ναι
Μουσείο – Σπίτι Γιαν. Χαλεπά	Πύργος	1971	Αδελφότης Τηνίων εν Αθήναις & Κοινότητα Πανόρμου	Δήμος Τήνου	Έξι μήνες / Ναι
Μουσείο Τηνίων Καλλιτεχνών	Πύργος	1976	Κοινότητα Πανόρμου	Δήμος Τήνου	Έξι μήνες / Ναι
Μουσείο Ι.Μ. Κεχροβουνίου	Μονή Κεχροβουνίου	1976	Ι.Μ. Κοιμήσεως Θεοτόκου Κεχροβουνίου	Ι.Μ. Κοιμήσεως Θεοτόκου Κεχροβουνίου	23 Ιουλίου / Ναι
Μουσείο Αγροτικών Εργαλείων	Μέση	1982	Καθολική Επισκοπή	Καθολική Επισκοπή	Όλο τον χρόνο / Όχι
Έκθεση εκκλησιαστικών κειμηλίων	Αρνάδος	1987	Ορθόδοξη ενορία	Ορθόδοξη ενορία	Όλο τον χρόνο / Όχι
Μουσείο Υστερνιωτών καλλιτεχνών	Υτέρνια	1988	Σύλλογος του χωριού	Δήμος Τήνου	Δύο μήνες / Ναι
Έκθεση εκκλησιαστικών κειμηλίων	Φαλατάδος	1992	Ορθόδοξη ενορία	Ορθόδοξη ενορία	Όλο τον χρόνο / Όχι
Ίδρυμα Τηνιακού Πολιτισμού	Χώρα	2002	Π.Ι.Ι.Ε.Τ	Π.Ι.Ι.Ε.Τ	Όλο τον χρόνο / Ναι
Έκθεση εκκλησιαστικών κειμηλίων	Πλατειά	2003	Ορθόδοξη ενορία	Ορθόδοξη ενορία	Όλο τον χρόνο / Όχι
Μουσείο Εκκλησιαστικών Κειμηλίων	Εινάρα	2006	Καθολική Αρχιεπισκοπή	Δήμος Τήνου / Καθολική Αρχιεπισκοπή	Όλο τον χρόνο / Ναι
Μουσείο Παραδοσιακής Κεραμικής	Αετοφωλιά	2009	Σύλλογος του χωριού, Κέντρο Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής & Δήμος Εξωμβούργου	Σύλλογος του Χωριού	Τέσσερις μήνες / Ναι
Μουσείο Μαρμαροτεχνίας	Πύργος	2008	Π.Ι.Ο.Π	Δήμος Τήνου	Όλο το χρόνο / Ναι
Σπίτι του Σκίτσου	Φαλατάδος	2011	Ιδιώτες & Δήμος Τήνου	Δήμος Τήνου	Δύο μήνες / Ναι
Μουσείο	Κάμπος	2011	Δήμος Τήνου, Ε.Ε. &	Δήμος Τήνου &	Τέσσερις μήνες /

Κώστα Τσόκλη			Ιδιώτης	Ιδιώτης	Ναι
--------------	--	--	---------	---------	-----

iii. Σύντομες παρατηρήσεις σχετικές με τα μουσεία¹⁵¹

Όπως φαίνεται και από τους παραπάνω πίνακες καταγράφηκε μία σπουδαία σε αριθμό και ποικιλία παρουσία μουσειακών χώρων στην Τήνο. Πιο συγκεκριμένα, καταμετράμε έντεκα λαογραφικά και είκοσι θεματικά, συνολικά τριάντα ένα μουσεία και λοιπούς εκθεσιακούς χώρους. Θα σταθούμε σε μερικά στοιχεία που αφορούν τα συγκεκριμένα μουσεία και σχετίζονται κυρίως με την ιδεολογική και την πολιτιστική τους ταυτότητα.

Λαογραφικά μουσεία

Στα λαογραφικά μουσεία της Τήνου καταγράφεται μία έντονη επιθυμία των υπευθύνων τους να προβάλουν την τοπική παράδοση του κάθε χωριού, μέσα από την έκθεση παλαιών αντικειμένων. Τέτοια είναι: αγροτικά και λοιπά εργαλεία, χρηστικά οικιακά αντικείμενα, έπιπλα, ενδύματα, έγγραφα, φωτογραφίες, όπλα κ.ά. (εικ. 91). Παρατηρείται μεγάλη ομοιότητα ως προς το είδος των εκθεμάτων μεταξύ των μουσείων αυτής της κατηγορίας, αλλά και ως προς τον τρόπο έκθεσης. Για παράδειγμα, άροτρα συναντάμε τόσο στο μουσείο της Καρδιανής όσο και σε αυτά του Βωλάξ, του Κέχρου, των Λουτρών (Μ. Ιησουιτών), όπλα κυνηγιού εκτίθενται στον Αρνάδο, στον Κέχρο και στη Στενή, ενώ παλαιού τύπου κρεβάτια φιλοξενούνται στην Καρδιανή, στο Βωλάξ, στην Καρυά, στον Κέχρο, στον Αρνάδο, στα Λουτρά (Μ. Ουρσουλινών).

Οφείλουμε να σταθούμε στο γεγονός ότι για το σύνολο των μουσείων αυτών τα εκθέματα έχουν ανεξαιρέτως περιέλθει στην ιδιοκτησία τους μέσω δωρεών των κατοίκων ή σπανίως μέσα από προσωπική έρευνα των υπευθύνων στα σκουπίδια ή σε εγκαταλελειμμένες οικίες και καταστήματα. Δεν υπήρχε πουθενά η δυνατότητα, αλλά και δεν καταγράψαμε πουθενά την επιθυμία, να αγοραστούν κειμήλια από τους φορείς που έχουν την ευθύνη λειτουργίας των μουσείων. Ακόμη, ποτέ κανένα από τα μουσεία αυτά δεν δάνεισε αλλά και δεν δανείστηκε κάποιο έκθεμα. Απουσιάζουν επίσης

¹⁵¹ Οι σχετικές με τα μουσεία πληροφορίες προέρχονται ως επί το πλείστον από το αρχείο 1) του Δήμου Τήνου (και των πρώην δήμων και κοινοτήτων), 2) των φορέων (σύλλογοι, ενορίες κ.ά.) και ιδιωτών που τα ίδρυσαν και από την περιορισμένη ειδική ή γενική βιβλιογραφία. Αν τίποτα από αυτά δεν υπήρξε διαθέσιμο ή επαρκές, τότε βασιστήκαμε σε προφορικές μαρτυρίες αυτοπτών μαρτύρων εγκαινίων, συμμετεχόντων σε επιτροπές ίδρυσης ή των ανθρώπων που σήμερα έχουν την ευθύνη διοίκησης των μουσείων. Εδώ καταγράφουμε τέτοιας προέλευσης πληροφορίες (προϊόντα προφορικών μαρτυριών) μόνο εφόσον είναι τουλάχιστον δύο φορές διασταυρωμένες από άτομα εγνωσμένου κύρους.

παντελώς και οι πρωτοβουλίες για κάποιες –έστω μικρές– περιοδικές εκθέσεις εντός των χώρων, λαμβανομένης υπ’ όψιν ενδεχομένως της απουσίας ελεύθερου χώρου, καθώς όλα τα μουσεία είναι ασφυκτικά γεμάτα με εκθέματα.

Συνεχίζοντας, ο φόβος του κενού μάλλον χαρακτηρίζει τα περισσότερα μουσεία, με εξαίρεση ίσως αυτό της Καρυάς, όπου τα εκθέματα είναι λίγα σε σχέση με τις ευρύχωρες αίθουσες του πρώην σχολείου και αυτό του Τριποτάμου όπου δεν καταλαμβάνεται το σύνολο των χώρων. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο γίνεται παντού προσπάθεια τα εκθέματα να προβάλλονται όσο το δυνατόν ανά θεματική ενότητα. Τελικός στόχος όλων των λαογραφικών μουσείων είναι να οργανωθούν εκθεσιακά περίπου όπως ένα τηνιακό σπίτι των 19^{ου}–20^{ου} αιώνων. Το παραδοσιακό τηνιακό σπίτι προβάλλει ως πρότυπο ακόμη και σε χώρους που καθόλου δεν μπορούν να υποστηρίξουν αυτόν τον ρόλο, λόγω μεγέθους, όπως συμβαίνει στα μουσεία της Καρδιανής ή του Αρνάδου.

Ως προς τη γλώσσα τους τα μουσεία αυτά δεν διαθέτουν μία ενιαία πολιτική. Συχνή παρουσιάζεται η επιλογή μίας καλαίσθητης μαρμάρινης (Τριπόταμος, Καρδιανή, Βωλάξ,) ή πέτρινης (Κέχρος, Στενή) πινακίδας σήμανσης των μουσείων, επιλογή που συνάδει πιθανώς με την καλλιτεχνική παράδοση του νησιού (εικ. 92-93). Εξαιρείται η Καρυά καθώς δεν διαθέτει καμία πινακίδα σήμανσης. Άλλοτε πάλι υπάρχει ξεχωριστή πινακίδα με σύντομο ιστορικό της ίδρυσης του μουσείου με αναφορά στους φορείς που το έκαναν πραγματικότητα (Καρδιανή και Τριπόταμος, εικ. 94).

Τη γλώσσα των μουσείων την εντοπίζουμε και στα τυχόν ενημερωτικά δελτάρια ή εισαγωγικά κείμενα. Είναι λογικό με βάση το καθεστώς λειτουργίας και τις οικονομικές δυνατότητες των λαογραφικών αυτών μουσείων να μην υπάρχει μέριμνα για την ύπαρξη κειμένων (εισαγωγικών και δελταρίων) σε όλες τις εκθέσεις. Πλην όμως, έστω και μερικώς, έχει γίνει προσπάθεια να σημανθούν τουλάχιστον κάποια εκ των εκθεμάτων, αυτά για τα οποία υπήρχαν οι περισσότερες πληροφορίες από τους δωρητές ή αυτά για τα οποία οι υπεύθυνοι θεώρησαν ότι λόγω της σπουδαιότητάς τους, όφειλαν να γράψουν κάτι. Εξαίρεση αποτελούν τα μουσεία της Καρδιανής¹⁵² και αυτό του Βωλάξ. Στο τελευταίο, χάρη στην υπεύθυνη του μουσείου που είναι καθηγήτρια Γαλλικών, υπάρχει τόσο ένα εισαγωγικό για το χωριό κείμενο όσο και καλαίσθητα δελτάρια γραμμένα στα ελληνικά και στα γαλλικά για άπαντα τα εκθέματα (εικ. 95). Μέριμνα υπάρχει και για

¹⁵² Βλ. στο παρόν: σ. 130 κ.ε.

σήμανση των περισσότερων εκθεμάτων υπάρχει και στο ιδιωτικό μουσείο του Κέχρου από τον ιδιοκτήτη του, μόνο στα ελληνικά (εικ. 96). Χειρόγραφα καρτελάκια με –μάλλον πρόχειρες– αγγλικές μεταφράσεις και ενημέρωση για τον δωρητή υπάρχουν στο μουσείο της Στενής, ενώ κανένα κείμενο δεν διαπιστώσαμε σε μουσεία όπως αυτά του Τριποτάμου, του Αρνάδου, της Μονής Ουρσουλινών.

Ως προς τις αναφορές στους στην έννοια του έθνους, θα λέγαμε ότι μάλλον είναι φτωχές. Σε επίπεδο συμβόλων η ελληνική σημαία υπάρχει μόνο στο κτήριο του μουσείου Τριποτάμου (εικ. 97). Αλλά και τα κειμήλια που σχετίζονται με την ελληνική εθνική ιστορία είναι ελάχιστα. Εντοπίστηκαν τρεις κορνίζες στο μουσείο του Αρνάδου εκ των οποίων η μία φιλοξενεί φωτογραφία του βασιλιά Γεωργίου Β', μία γκραβούρα γυναίκας με τον υπότιτλο: «Η ΕΛΛΑΣ ΕΛΕΥΘΕΡΩΜΕΝΗ» (εικ. 98) και μία τελευταία γκραβούρα που απεικονίζει φουστανελοφόρο εν μέσω τριών ανδρών με εμφανή οθωμανική αμφίεση και με τον υπότιτλο: «Ο ΗΡΩΣ ΑΘ. ΔΙΑΚΟΣ». Επιπλέον στο μουσείο της Στενής φυλάσσονται δύο φωτογραφίες πρώην βασιλικού ζεύγους, ενώ στο μουσείο των Ουρσουλινών εκτίθεται φωτογραφία από την επίσκεψη του Πάπα Ιωάννη – Παύλου του ΙΣΤ' και τη λειτουργία που τέλεσε στο κλειστό του Ο.Α.Κ.Α (εικ. 99). Σε αυτήν οι Έλληνες Καθολικοί, και μεταξύ αυτών εκατοντάδες Τήνιοι, είχαν τη σπάνια ευκαιρία να παρακολουθήσουν λειτουργία, με παρόντα τον προκαθήμενο του δόγματός τους εντός ελληνικών συνόρων.

Τέλος, να πούμε ότι τα από τα λαογραφικά μουσεία των χωριών της Τήνου, δύο είναι αυστηρά αποτελέσματα ιδιωτικής πρωτοβουλίας (Κέχρος, Φαλατάδος), τρία ανήκουν σε πρωτοβουλίες εκκλησιαστικών παραγόντων (δύο καθολικών, αμφότερα στα Λουτρά, και ένα ορθοδόξων, στον Αρνάδο), ενώ τα υπόλοιπα έχουν όλα τη σφραγίδα της πρωτοβουλίας αλλά και της φροντίδας των κατά τόπους συλλόγων (η περίπτωση της Καρυάς υπήρξε μεν αρχικά πρωτοβουλία ιδιώτη με τη συμμετοχή όμως και του τοπικού συλλόγου μέσω της δωρεάν παραχώρησης του χώρου και λοιπών διευκολύνσεων).

Θεματικά μουσεία

Τα δεκαεννιά θεματικά μουσεία της Τήνου παρουσιάζουν ξεχωριστό ενδιαφέρον καθώς εκτός των άλλων αποτελούν προσπάθειες διαμόρφωσης μουσείων με εξειδικευμένη θεματολογία.

Καταγράψαμε έξι μουσεία-εκθέσεις που σχετίζονται αμιγώς με εκκλησιαστικά κειμήλια: τις εκθέσεις εκκλησιαστικών κειμηλίων του

Π.Ι.Ι.Ε.Τ, της Μ. Κεχροβουνίου, του Αρνάδου, του Φαλατάδου, των Πλατειών (πάντα υπό την αιγίδα των τοπικών ενοριών) και της Καθολικής Αρχιεπισκοπής στην Ξινάρα· τέσσερα μουσεία που αφορούν την τηνιακή καλλιτεχνική παράδοση (κυρίως τη γλυπτική): το Τηνίων Καλλιτεχνών του Π.Ι.Ι.Ε.Τ, των Υστερνίων, δύο του Πύργου (Πανορμιτών Καλλιτεχνών και το Σπίτι του Γιαν. Χαλέπα) και δέκα· άλλα θεματικά μουσεία μεταξύ των οποίων μία *Πινakoθήκη* (Π.Ι.Ι.Ε.Τ), ένα μουσείο σύγχρονης τέχνης (Κάμπος), ένα μουσείο με γεωργικά εργαλεία (Μέση), το μόνο στην Ελλάδα μουσείο σκίτσου (Φαλατάδος) κ.ά.

Ανάμεσα στα θεματικά μουσεία συγκαταλέγονται και τα μόνα που καλύπτουν πολλές προϋποθέσεις, αν όχι όλες, για να θεωρηθούν μουσεία. Αυτά είναι το *Αρχαιολογικό Μουσείο* στη Χώρα, το *Μουσείο Μαρμαροτεχνίας* του Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς (Π.Ι.Ο.Π) στον Πύργο και το *Μουσείο Κ. Τσόκλη* στον Κάμπο.

Για τα μουσεία αυτά καταγράφηκαν πολλές διαφορές οι οποίες αφορούν τόσο το περιεχόμενο (εκθέματα, μέθοδος έκθεσης), όσο και τον τρόπο λειτουργίας (ωράριο, προσωπικό κ.λπ.) και οι οποίες μάλλον σχετίζονται με τους φορείς χρηματοδότησής τους. Αυτοί σπάνια είναι κρατικοί ή έστω έχουν την κρατική συμμετοχή, όπως στις περιπτώσεις των μουσείων του Π.Ι.Ι.Ε.Τ (Χώρα), του *Μουσείου Κ. Τσόκλη* (Κάμπος), του *Μουσείου Πανορμιτών Καλλιτεχνών* και του *Σπιτιού – Μουσείου Γιαν. Χαλέπα* (αμφότερα στον Πύργο), του μουσείου του δημοτικού ιδρύματος της Αγίας Τριάδας (Γύρλα) και του *Σπιτιού του Σκίτσου* (Φαλατάδος). Στην πρώτη περίπτωση η κρατική εμπλοκή υφίσταται λόγω της υπαγωγής του *Ιδρύματος* στο Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, ενώ στα υπόλοιπα υπάρχει συμμετοχή (Κάμπος) ή πλήρης στήριξη (Πύργος και Γύρλα) από τον Δήμο Τήνου. Όλα τα υπόλοιπα θεματικά μουσεία αποτελούν το αποτέλεσμα των προσπάθειών και των πρωτοβουλιών πολιτιστικών συλλόγων (ως επί το πλείστον), ιδιωτών ή συνδυασμού των δύο. Συχνότερη είναι πάντως η κρατική συμμετοχή μέσω της παραχώρησης χώρων (Υστέρνια, Φαλατάδος κ.ά.)

Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί το *Μουσείο Παραδοσιακής Κεραμικής* στην Αετοφωλιά (εικ. 100). Στο χωριό σύμφωνα με μαρτυρίες των κατοίκων αναπτύχθηκε η τέχνη της κεραμοποιίας, σε προ-βιομηχανικό ασφαλώς επίπεδο, χάρη στην εκεί εγκατάσταση κατοίκων από το νησί της Σίφνου στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.¹⁵³ Ο σύλλογος του χωριού από το 1989 αγόρασε

¹⁵³<http://www.pottery-museum.gr> – τελευταία προσπέλαση: 08.06.2014

οίκημα προκειμένου να στεγαστεί μουσείο με αντικείμενο την κεραμική, κάτι που τελικά έγινε το 2009 με την σημαντική βοήθεια και συνεργασία του «Κέντρου Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής» του Ιδρύματος Οικογένειας Γ. Ψαρόπουλου.¹⁵⁴ Εκεί κατασκευάστηκε καμίνι και έτσι εκτός από έκθεση γίνεται και παραγωγή κεραμικών. Μαζί με το *Μουσείο Μαρμαροτεχνίας* (Πύργος) και το *Αρχαιολογικό Μουσείο* (Χώρα), συναποτελούν τα μόνα μουσεία που δημιουργήθηκαν με τη συνδρομή παραγόντων εκτός Τήνου.

Ως προς τη σχέση των μουσείων αυτών με την έννοια του έθνους και την εθνική ταυτότητα θα λέγαμε ότι πουθενά δεν είναι πρωταρχική· η προβολή φερ' ειπείν της εθνικής ιστορίας δεν είναι προτεραιότητα. Πλην όμως σπαράγματα τέτοιων προθέσεων εντοπίζονται σε πολλά από αυτά. Ενδεικτικά καταγράφηκαν ξίφη και όπλα –που παρουσιάζονται ως– κειμήλια της Ελληνικής Επανάστασης στο *Μουσείο Λαϊκής Τέχνης* της Μονής Αγίας Τριάδας (Γύρλα, εικ. 101). Στον ιστότοπο άλλωστε της Μονής υπάρχει ειδικό κεφάλαιο που τιτλοφορείται «*Προσφορά στο '21*» όπου μεταξύ άλλων αναφέρεται:

*«Μετά τις επισκευές, το 1745 ο ιερομόναχος Γρηγόριος προσκαλεί μοναχούς από το Άγιο Όρος, ικανούς να διδάξουν και να εμπνεύσουν τα πατριωτικά αισθήματα της υποδουλωμένης από τους Τούρκους Τήνου, προκειμένου να αναπτύξουν τα απαραίτητα ιδανικά ώστε οι μαθητές να αποβάλουν από μέσα τους τον φόβο και τον ραγιαδισμό».*¹⁵⁵

Στο μουσείο λοιπόν υπάρχει μία σύνδεση μέσω των εκτιθέμενων όπλων με τη διάθεση προβολής της προσφοράς της Μονής στην σπουδαία για το ελληνικό έθνος συγκυρία της Επανάστασης του '21. Επισημαίνουμε τους όρους «ιδανικά» και «ραγιαδισμός» για το πώς αντιλαμβάνεται το ίδρυμα της Γύρλας το ρόλο του μέσα στην τοπική αλλά και την εθνική ιστορία αλλά και το ρόλο του εχθρού (Τούρκοι).

Αναφορά στο έθνος έχουμε εμμέσως και στο *Μουσείο Μαρμαροτεχνίας* (Πύργος) όταν σε ξεχωριστό σημείο, ως εισαγωγικό-ενημερωτικό έκθεμα εκτίθενται «*τμήματα μαρμάρου από όλη την Ελλάδα*» όπως πληροφορεί το ανάλογο δελτάριο. Δηλαδή η Τήνος ως κατεχοχίν τόπος παραγωγής μαρμάρου, επισημαίνεται ως τμήμα μίας εν γένει χώρας παραγωγής μαρμάρου, της Ελλάδας. Θα μπορούσε εναλλακτικά να εντασσόταν λ.χ. στην ευρύτερη περιοχή της ανατολικής Μεσογείου ή των Βαλκανίων· σε κάθε

¹⁵⁴ <http://www.potterymuseum.gr> - τελευταία προσπέλαση: 05.06.2014

¹⁵⁵ <http://www.girla.gr> - τελευταία προσπέλαση: 05.05.2014

περίπτωση με κριτήρια γεωλογικά και όχι πολιτικού χάρτη. Εξάλλου υπήρχε ειδική μνεία στους Τηνιακούς τεχνίτες του μαρμάρου που δούλεψαν εκτός Ελλάδας (Βουκουρέστι, Σμύρνη κ.ά.), δίνοντας έμφαση στο καθεστώς της «*ξενιτιάς που αυτοί βίωσαν για να εξασφαλίσουν τον βιοπορισμό αλλά και την καταξίωση τους*» εκτός της χώρας καταγωγής τους.

Επιπλέον στο ηγουμενείο της Μ. Κεχροβουνίου εκτός από τις δεκάδες εικόνες και τα εκκλησιαστικά σκεύη εκτίθενται τμήματα του καταδρομικού Έλλη, ενώ ως μέρος της συλλογής (πλην όμως εκτίθεται σε άλλη αίθουσα, στο ηγουμενείο) υπάρχει επάργυρη εικόνα της Παναγίας που θυρείται ότι κοσμούσε τη ναυαρχίδα του στόλου του Κων. Κανάρη.¹⁵⁶

Γενικότερα ως προς τα εκθέματα διαπιστώνεται μία έντονη τάση προβολής της τοπικής ιστορίας και μάλιστα όχι της ευρύτερης τηνιακής αλλά της ιστορίας του χωριού (π.χ. *Μουσείο Παραδοσιακής Κεραμικής Αετοφωλιάς*), της ιστορίας της περιοχής (π.χ. *Μουσεία Πανορμιτών ή Υστερνιωτών Καλλιτεχνών*, *εικ. 102-103*) Αμφότερα τα μουσεία αυτά επικεντρώνονται στην ανάδειξη ντόπιων (σε επίπεδο χωριού) ηρώων οι οποίοι με το έργο και την ακτινοβολία τους έκαναν το χωριό τους υπερήφανο για αυτούς και διάσημο χάρη σε αυτούς. Ο Πυργιανός ή ο Υστερνιώτης δικαιούται λοιπόν τμήμα από το μεγαλείο ενός διάσημου καλλιτέχνη, γίνεται συμμετοχος στην επιτυχία ή στην αναγνωρισσιμότητα του. Δεν λείπουν βέβαια τα ουκ ολίγα μουσεία με θρησκευτικό-εκκλησιαστικό ενδιαφέρον (πέντε ορθόδοξα και ένα καθολικό). Για αυτά αξίζει να αναφέρουμε αφενός ότι η ίδια τους η ύπαρξη αποτελεί ένδειξη του έντονου θρησκευτικού συναισθήματος που ενυπάρχει στους κατοίκους των χωριών του νησιού, καθώς και την πολυποίκιλη δράση και αποστολή που αισθάνονται ότι έχουν οι κατά τόπους ενορίες· αφετέρου αποδεικνύεται ότι αυτά τα μουσεία δεν είναι αμιγώς και αυστηρά εκκλησιαστικά. Αυτό διαφαίνεται στις περιπτώσεις του Φαλατάδου, όπου εκτίθενται φωτογραφίες από τη ζωή του χωριού και από επιφανείς Φαλαταδιανούς (*εικ. 104*), των Πλατειών, όπου φιλοξενούνται αρχαία κεραμικά σπαράγματα (*εικ. 105*), της Ξινάρας, όπου συναντάμε μεσαιωνικά μαρμάρινα μέλη από το Ξώμπουργο (*εικ. 106*) κ.ά.

Επιπλέον, στην έκθεση εκκλησιαστικών κειμηλίων του Φαλατάδου υπάρχει –μεταξύ των πολυάριθμων εκκλησιαστικών σκευών, επίπλων, εγγράφων και φωτογραφιών από την καθημερινή ζωή των κατοίκων και

¹⁵⁶ Δωριζας Γ., *Οι Τήνιοι καλλιτέχνες και τα μουσεία της Τήνου*, Αθήνα, 1979, σσ. 174-178. Οφείλουμε να σημειώσουμε εδώ, καθώς αποτελεί και αυτό το στοιχείο ένδειξη των αρχών λειτουργίας ενός μουσείου, ότι δεν μας επετράπη η είσοδος στο μουσείο της Μονής γιατί δεν είναι η επιθυμητή η δημοσιοποίηση των θησαυρών του. Οι πληροφορίες προέρχονται μόνο από βιβλιογραφικά δεδομένα και παλαιότερη επίσκεψη μας (1996)

ιερέων του χωριού– και μία εικόνα του πατριάρχη Ιωακείμ με την υποσημείωση: «Ο ΜΕΓΑΣ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ ΕΘΝΑΡΧΗΣ ΙΩΑΚΕΙΜ Ο Γ΄» (εικ. 107). Στο *Σπίτι του Σκίτσου* του ίδιου χωριού υπάρχει στην εξώπορτα σκίτσο-ταμπέλα που αναφέρει: «Ο ΚΟΣΜΟΣ Η ΕΛΛΑΔΑ Η ΤΗΝΟΣ», δίνοντας έτσι μεταξύ άλλων μία εικόνα της ιεράρχησης των επιπέδων του κόσμου: Τήνος (τοπικό επίπεδο), Ελλάδα (εθνικό επίπεδο), Κόσμος (παγκόσμιο επίπεδο) (εικ. 108). Εξάλλου στο εν λόγω μουσείο εκτίθενται σκίτσα των αδελφών Βασίλη και Κώστα Μητρόπουλου (με καταγωγή από τον Φαλατάδο εκ μητρός) που σατιρίζουν κυρίως τη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα και στα οποία η Ελλάδα ως χώρα συχνά συμβολίζεται με ένα έγχρωμο ή μη σκίτσο της ελληνικής σημαίας.

Αυτοαναφορικό, μιλώντας με μουσειολογικούς όρους, παραμένει σε μεγάλο βαθμό το *Μουσείο Κώστα Τσόκλη* στον Κάμπο, καθώς κύριος στόχος του μουσείου, παραμένει εδώ και τρία χρόνια η προβολή του έργου του Κώσ. Τσόκλη και δια μέσω αυτού, η επαφή του κοινού της Τήνου (ντόπιοι και επισκέπτες) με τη σύγχρονη τέχνη. Το έργο του καλλιτέχνη είναι ευρύ, για αυτό κάθε χρόνο, ένα μέρος της μόνιμης συλλογής ανανεώνεται, είτε με θεματικές εκθέσεις του καλλιτέχνη, είτε με έργα Ελλήνων και ξένων καλλιτεχνών που έχουν σχέση με το έργο του, ώστε ο επισκέπτης να έχει την ευκαιρία να γνωρίσει όλες τις περιόδους της δημιουργίας του. Παράλληλα με τα έργα του Τσόκλη, στο μουσείο είναι συγκεντρωμένο όλο το αρχείο του καλλιτέχνη, μαζί με βιογραφικά στοιχεία, άρθρα, συνεντεύξεις, καταλόγους εκθέσεων, βιβλία, φωτογραφίες, τηλεοπτικές και ραδιοφωνικές εκπομπές που προβάλλονται καθημερινά σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο (εικ. 109-111). Οι δραστηριότητες του μουσείου περιλαμβάνουν: Καλλιτεχνική βιβλιοθήκη, οργάνωση διαλέξεων από ιστορικούς τέχνης, καλλιτέχνες και αναγνωρισμένες μορφές της εγχώριας και όχι μόνο διανόησης (φέτος λ.χ. διάλεξη στο χώρο του μουσείου έδωσε η καθηγήτρια Ελ. Γλύκατση–Ahrweiler), σεμινάρια για εκπαιδευτικούς σχετικά με την τέχνη και την εκπαίδευση, προγράμματα δημιουργικής απασχόλησης για παιδιά, εφήβους και ενήλικες, θεατρικές και μουσικές παραστάσεις σε κοντινό χωριό σε χώρο που ελέγχει το μουσείο, ενώ μία φορά την εβδομάδα προβάλλονται στον προαύλιο χώρο του Μουσείου κινηματογραφικές ταινίες με θέμα τη ζωή μεγάλων καλλιτεχνών.¹⁵⁷ Το μουσείο, με βάση την επιθυμία του καλλιτέχνη συνιδρυτή του, μετά το πέρας της πενταετίας από την αρχή λειτουργίας του – άρα το 2016– θα σταματήσει να είναι αποκλειστικά προσωπικό και σύμφωνα

¹⁵⁷ Προφορική συνέντευξη με τη διευθύντρια του Μουσείου Κ. Τσόκλη, Χρυσ. Κουτσουράκη, Μάιος 2014

με την παρούσα διευθύντριά του θα φιλοξενεί μόνιμα, εάν και εφόσον βρεθεί ο κατάλληλος χώρος, έργα και του *Gruppo Sigma*.¹⁵⁸ Αυτοαναφορικό ασφαλώς είναι και το *Σπίτι-Μουσείο Γ. Χαλεπά* στον Πύργο (εικ. 112), αποτέλεσμα πρωτοβουλιών της *Αδελφότητας των εν Αθήναις Τηνίων* αλλά και της τότε Κοινότητας Πανόρμου, με τη διαφορά ότι ασφαλώς ο καλλιτέχνης δεν βρίσκεται εν ζωή. Πρόκειται για έναν χώρο στον οποίο εκτίθενται σχέδια και προπλάσματα του Χαλεπά, αλλά και το ίδιο το σπίτι του, ως ο χώρος που έζησε, καθώς και η οικοσκευή, ιεροποιούνται και εντάσσονται κατά μία έννοια και αυτά στα εκθέματα του μουσείου. Μάλιστα η ίδρυση ενός μουσείου αφιερωμένου στον γνωστότερο ίσως Τήνιο γλύπτη είχε προβλεφθεί ήδη στο νόμο περί ιδρύσεως του *Προπαρασκευαστικού και Επαγγελματικού Σχολείου Καλών Τεχνών Πανόρμου* το 1955.¹⁵⁹ Για μία ακόμη φορά την κρατική απροθυμία ή την αδυναμία αναπλήρωσε ένας μη κυβερνητικός συλλογικός φορέας, εν προκειμένω η *Αδελφότητα*, που τελικά το ίδρυσε με δεκαέξι χρόνια καθυστέρηση (1971).

Ως προς τη γλώσσα των μουσείων, δεν παρατηρείται ομοιομορφία. Πληροφοριακά δελτάρια δεν υπάρχουν σε όλα τα θεματικά μουσεία. Υπάρχουν όμως στα περισσότερα. Ενδεικτικά εντοπίστηκαν στις εκθέσεις εκκλησιαστικών κειμηλίων σε Αρνάδο και Φαλατάδο (μερικώς και μόνο στα ελληνικά), στο *Μουσείο Κ. Τσόκλη* (εξ ολοκλήρου και σε ελληνικά/αγγλικά), στα *Μουσείο Πανορμιτών Καλλιτεχνών* και *Σπίτι-Μουσείο Γ. Χαλεπά* (εξ ολοκλήρου και σε ελληνικά/αγγλικά), στο *Μουσείο Εκκλησιαστικών Κειμηλίων* της Καθολικής Αρχιεπισκοπής (μερικώς και σε ελληνικά/αγγλικά), στο *Μουσείο Παραδοσιακής Κεραμικής* στην Αετοφωλιά (μερικώς και σε ελληνικά/αγγλικά) και αλλού.

Άξιο αναφοράς είναι –αναφορικά με το σύνολο των μουσείων– και το ότι πινακίδες σήμανσης επί των δρόμων του νησιού που να οδηγούν προς τα μουσεία υπάρχουν μόνο για τρία μουσεία. Συναντήσαμε για το Ι.ΤΗ.Π (Χώρα) λίγες και μόνο στη Χώρα, για το *Μουσείο Μαρμαροτεχνίας* (Πύργος) πολυάριθμες και σε όλο το μήκος της διαδρομής από τη Χώρα μέχρι τον Πύργο και για το *Μουσείο Κ. Τσόκλη* (Κάμπος), ευάριθμες από τη Χώρα και μέχρι τον Κάμπο. Πρόκειται για τις πινακίδες με έντονο πορτοκαλί ή καφέ χρώμα που έχει επιλεγεί για τα μνημεία και τα μουσεία σε όλη τη χώρα και διεθνώς (εικ. 113). Πολλά άλλα μουσεία έχουν πινακίδες σήμανσης εντός

¹⁵⁸ Στο ίδιο· Το Gruppo Sigma ήταν μία ομάδα πέντε νέων Ελλήνων καλλιτεχνών (μεταξύ των οποίων και ο Κώσ. Τσόκλης) που συστήθηκε στη Ρώμη το 1959, το έργο της οποίας θεωρήθηκε πρωτοποριακό στη μοντέρνα Τέχνη, τουλάχιστον για τα ελληνικά δεδομένα. Βλ. <http://artmag.gr> – τελευταία προσπέλαση: 12.06.2014

¹⁵⁹ Φ.Ε.Κ, Αρ. Φύλλου: 35, τ. Α', 16.02.1955

των οικισμών στους οποίους φιλοξενούνται, αλλά πρόκειται πάντα για ανεπίσημες προσπάθειες των φορέων στα οποία ανήκουν. Τέτοιες περιπτώσεις έχουμε στη Στενή, στο Βωλάξ, στην Ξινάρα και αλλού. Ανάλογα ισχνή είναι και η παρουσία των μουσείων της Τήνου στο διαδίκτυο καθώς σήμερα (2014) αντιπροσωπεύονται σε επίσημους ιστοτόπους με κάποιες φωτογραφίες και κείμενα μόνο το Ι.ΤΗ.Π (Χώρα), το *Μουσείο Κ. Τσόκλη* (Κάμπος), το *Μουσείο Μαρμαροτεχνίας* (Πύργος) και το *Ιστορικό-Λαογραφικό Μουσείο Καρδιανής* (Καρδιανή).¹⁶⁰

Επιπλέον η πλειονότητα των μουσείων της Τήνου προσφέρουν δωρεάν είσοδο στο κοινό. Είσοδο αυτή τη στιγμή έχουν μόνο τα εξής μουσεία: *Τηνίων Καλλιτεχνών* και *Σπίτι-Μουσείο Γαν. Χαλεπά* (κοινή είσοδος, Πύργος), *Μαρμαροτεχνίας* (Πύργος), *Αρχαιολογικό Μουσείο* (Χώρα), *Κ. Τσόκλη* (Κάμπος), *Ι.ΤΗ.Π* (Χώρα), *Παραδοσιακής Κεραμικής* (Αετοφωλιά), ενώ στο παρελθόν είχε και αυτό των *Εκκλησιαστικών Κειμηλίων* στην Ξινάρα. Το δε αντίτιμο κυμαίνεται από ενάμιση έως τρία ευρώ και, όπως ήταν αναμενόμενο, κανένα από τα προαναφερθέντα μουσεία δεν επιβιώνει οικονομικά χάρη σε αυτά ακριβώς τα έσοδα, αλλά βασίζονται όλα και σε άλλους πόρους.

Οφείλουμε, τέλος, να επισημάνουμε ότι παρά την επιθυμία των συλλόγων αλλά και των μονίμων και μη κατοίκων των χωριών να κρατούν ανοικτά για το κοινό και μάλιστα αφιλοκερδώς τα μουσεία, υπάρχουν περιπτώσεις κατά τις οποίες αυτά έχουν περιπέσει σε καθεστώς μη λειτουργίας. Άλλωστε τα περισσότερα δεν έχουν μόνιμο προσωπικό και συγκεκριμένο ωράριο και ο επίδοξος επισκέπτης τους οφείλει να βρει τον χωριανό κλειδοκράτορα του εκάστοτε μουσείου. Περιπτώσεις όπως αυτές των μουσείων της Καρυάς και του Σμαρδάκιτου είναι αποτελούν παραδείγματα παρακμής των μουσειακών χώρων στο νησί, πλην όμως οι υπεύθυνοί τους δηλώνουν πρόθυμοι –αν και αδύναμοι οικονομικά– να ξαναζωτανέψουν τα μουσεία του χωριού τους, ανεξάρτητα από την αξία του περιεχομένου τους και τις όποιες οικονομικές, γραφειοκρατικές και λοιπές αντιξοότητες.

3. Έξι μουσεία

i. Μουσεία & εκθεσιακοί χώροι Π.Ι.Ι.Ε.Τ, Χώρα (1930-2002)

¹⁶⁰ <http://www.itip.gr>· <http://www.tsoclimuseum.gr>· <http://www.kardiani.gr> (όπου σχετικός με το μουσείο σύνδεσμος) – τελευταία προσπέλαση 10.06.2014

Το Π.Ι.Ι.Ε.Τ από την ίδρυσή του στο πρώτο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα διέθετε τις οικονομικές δυνατότητες, αλλά και την επιθυμία των λεγόμενων «κτητόρων» του,¹⁶¹ να προχωρά σε ενέργειες και πρωτοβουλίες και να αναλαμβάνει αρμοδιότητες που ξεπερνούσαν τα εκκλησιαστικά πράγματα. Ήδη από τα πρώτα χρόνια του το *Ίδρυμα* φιλοξένησε στους χώρους πέρα από πολυάριθμα εκκλησιαστικά κειμήλια από όλο το νησί και αρχαιολογικούς θησαυρούς από την Τήνο αλλά και την εύρωστη σε αρχαιολογικό υλικό γειτονική Δήλο.¹⁶²

Σε συνέχεια αυτής της λογικής το Π.Ι.Ι.Ε.Τ έναν αιώνα περίπου μετά την ίδρυσή του προχώρησε στην ίδρυση (σε αίθουσα εντός του προαύλιου χώρου του) του *Μουσείου Τηνίων Καλλιτεχνών* (1930). Μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου υπήρξε μέριμνα για την κατασκευή *Μαυσωλείου* του καταδρομικού Έλλη το οποίο βυθίστηκε ανήμερα της 15^{ης} Αυγούστου, ένα γεγονός με προφανείς προεκτάσεις σε συμβολικό επίπεδο για το *Ίδρυμα*. Στη συνέχεια το Π.Ι.Ι.Ε.Τ, εκμεταλλευόμενο τη δωρεά του Αθανασίου Παπαδόπουλου στις αρχές της δεκαετίας του 1960, προχώρησε στην στέγαση της συλλογής πινάκων του δωρητή· συστήθηκε έτσι η *Πινακοθήκη Παπαδόπουλου* (1961). Λίγο αργότερα, για τη στέγαση των προϋπαρχόντων εκκλησιαστικών θησαυρών και κειμηλίων, εγκαινιάστηκε η επονομαζόμενη *Έκθεση Εκκλησιαστικών Κειμηλίων και Εικόνων* (1967;). Τελευταίος χρονολογικά χώρος εντός του Π.Ι.Ι.Ε.Τ (θα τον συνεξετάσουμε με το Μουσείο Τηνίων Καλλιτεχνών αφού σε αυτό υπάγεται) είναι η αφιερωμένη στον καθηγητή *Αντ. Σώχο* μικρή αίθουσα που προέκυψε μετά τη δωρεά του ιδίου του καλλιτέχνη στο *Ίδρυμα* το 1965 και εγκαινιάστηκε στεγάζοντας τα έργα του το 1968.¹⁶³ Άπαντες οι εν λόγω χώροι λειτουργούν καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, με διευρυμένο μάλιστα ωράριο εδώ και μία δεκαετία (07:00–16:00) και κοσμούνται εξωτερικά με σύγχρονες μαρμάρινες πινακίδες σήμανσης βυζαντινότητοπης γραφής. Τέλος από το 2002 λειτουργεί σε χώρο ιδιοκτησίας του *Ιδρύματος* και σε χώρο εντός της Χώρας της Τήνου το *Ίδρυμα Τηνιακού Πολιτισμού* (Ι.ΤΗ.Π) για το οποίο επίσης θα κάνουμε μνεία, μόνο με τη μουσειακή του ιδιότητα και σε ξεχωριστό υποκεφάλαιο.

Θα συνεξετάσουμε τους πέντε αυτούς εκθεσιακούς χώρους, όχι μόνο διότι έχουν βρίσκονται σε πολύ κοντινή απόσταση μεταξύ τους, καθώς

¹⁶¹ Οι πρώτοι επίτροποι που ανέλαβαν –διαχειριζόμενοι τα χρήματα των εράνων– το κτίσιμο του Ναού της Ευαγγελιστρίας από τα μέσα της δεκαετίας του 1820, ονομάστηκαν τιμητικά κτήτορες. Η διαθήκη τους παραμένει ως σήμερα, με κάποιες μικρές πλην σημαντικές τροποποιήσεις, η βασική χάρτα λειτουργίας και διοίκησης του Π.Ι.Ι.Ε.Τ. Βλ. Καρδαμίτσης Ν. Ι., *Ιστορία του εν Τήνω πανελληνίου ιερού ιδρύματος της Ευαγγελιστρίας*, Αθήνα, 1969

¹⁶² Καρδαμίτσης, *Η ιστορία του...*, όπ. αν., Εισαγωγή

¹⁶³ Αρχείο Π.Ι.Ι.Ε.Τ, έγγραφα αφορώντα την ίδρυση μουσειακών χώρων· Δώριζας Γ., *Οι Τήνιοι καλλιτέχνες και τα μουσεία της Τήνου*, Αθήνα, 1979, σσ. 139–156

ελάχιστα μέτρα χωρίζει τον έναν από τον άλλον (σε σημείο που θα μπορούσαν, με εξαίρεση το Ι.ΤΗ.Π, να αποτελούν ξεχωριστές θεματικά αίθουσες ενός και μόνο μουσείου), αλλά διότι όλοι τους έχουν δημιουργηθεί σε εβδομήντα με βάση ένα κοινό σκεπτικό: Την τάση του Π.Ι.Ι.Ε.Τ να χρηματοδοτεί, να φιλοξενεί, να στεγάζει και τελικά να προσφέρει στο – προσκυνηματικό ως επί το πλείστον– κοινό του έργα τέχνης και αντικείμενα ιστορικής και λαογραφικής αξίας –άπαντα με επίκεντρο την Τήνο– που λίγη ως ελάχιστη σχέση έχουν με το προσκύνημα αυτό καθεαυτό.¹⁶⁴

α. Μουσείο Τηνίων Καλλιτεχνών (1930)

Το πρώτο χρονολογικά μουσείο και σίγουρα το πλέον δημοφιλές και επισκέψιμο είναι αυτό των *Τηνίων Καλλιτεχνών*. Βρίσκεται στα νότια του πρώτου ορόφου της ανατολικής πτέρυγας του ναού της Ευαγγελιστρίας και πρόκειται για μονόχωρη επιμήκη ορθογώνια αίθουσα. Από το 1968 στο εν λόγω μουσείο εντάσσεται και η δωρεά έργων του Αντ. Σώκου, τα οποία εκτίθενται σε ξεχωριστή αίθουσα (εικ. 114-118).

Περιεχόμενο του μουσείου και τρόπος έκθεσης

Στον χώρο του εν λόγω μουσείου στεγάζονται μία σειρά από έργα, κυρίως γλυπτικής, αλλά και ζωγραφικά, αποκλειστικά δημιουργημένα από καλλιτέχνες που είτε γεννήθηκαν στην Τήνο είτε έλκουν την καταγωγή από αυτήν. Κυρίως πρόκειται για μαρμάρινα γλυπτά (αγάλματα, προτομές, εξώγλυφα) ή για (γύψινα) προπλάσματα (συνολικά 111), ενώ δεν λείπουν και οι –λιγότεροι πάντως– ζωγραφικοί πίνακες (28 τον αριθμό). Γλυπτά των Λαζ. Σώκου, Δημ. Φιλιππότη, Γεώρ. Βιτάλη, Λουκ. Δούκα, Ιωάν. Βούλγαρη, Ιωάν. Κουλούρη, Λάζ. Λαμέρα, Ιωάν. Λαμπαδίτη, αδελφών Λάζ. και Μάρκ. Φυτάλη και ζωγραφικοί πίνακες των Νικ. Γύζη, Γεωρ. Ροΐλου, Νικηφ. Λύτρα, Νικόλ. Λύτρα, Περ. Λύτρα, Ιωάν. Γαΐτη, Ματ. Ρενιέρη κ.ά. Αρχικά και μέχρι τις αρχές του αιώνα μας φιλοξενούνταν και πολλά έργα του Γιαν. Χαλεπά τα οποία όμως δόθηκαν με την ίδρυση του Ι.ΤΗ.Π σε αυτό για να καταστούν εκθέματα ειδικής αφιερωμένης σε αυτόν μόνιμης έκθεσης.¹⁶⁵ Όπως γίνεται εύκολα κατανοητό, μεταξύ των φιλοξενούμενων καλλιτεχνών συγκαταλέγονται τα κατά τεκμήριο κορυφαία ονόματα των γλυπτών και των ζωγράφων που κατάγονται από το νησί, ενώ πρέπει να σημειώσουμε ότι δεν

¹⁶⁴Υπάρχει ακόμη και το *Σκευοφυλάκιο* του Π.Ι.Ι.Ε.Τ το οποίο όμως επιλέξαμε να μην συμπεριλάβουμε στην παρούσα έρευνα καθώς αφενός επί της ουσίας δεν λειτουργεί σύμφωνα με τα ωράρια και τη λογική των υπολοίπων εκθεσιακών χώρων και –κυρίως– αφετέρου τα εκθέματα του (αμιγώς εκκλησιαστικά) αποτελούν τη νοητή συνέχεια του χώρου του κυρίως ναού της Ευαγγελιστρίας. Ως τέτοια δεν αποτελούν αντικείμενο μελέτης της παρούσας έρευνας.

¹⁶⁵ Βλ στο παρόν, σ. 118 κ.ε.

είναι ισόρροπη η συμμετοχή τους. Δηλαδή άλλοι καλλιτέχνες, όπως ο Ιωάν Βούλγαρης, αντιπροσωπεύονται με είκοσι εννέα έργα και άλλοι πάλι, όπως Δημ. Φιλιππότης, με ένα.

Η επιμέλεια της έκθεσης, η οποία ξαναστήθηκε το 2002, δεν ανατέθηκε σε μουσειολόγο, αλλά σε καθηγήτρια εικαστικών του Λυκείου της Τήνου.¹⁶⁶ Τα αγάλματα και οι πίνακες δεν είναι τοποθετημένα με βάση της θεματική τους, ούτε με βάση τον καλλιτέχνη αλλά με επίκεντρο την καλύτερη δυνατή θέση μέσα στην μακρόστενη αίθουσα, κυρίως βάσει όγκου ή σχήματος. Εισαγωγικά κείμενα δεν διαθέτει ο χώρος, επεξηγηματικά δελτάρια απλής μορφής (όνομα έργου και καλλιτέχνη) υπάρχουν σε πλεξίγκλας, με μετάφραση στα αγγλικά, ενώ τέλος διατίθεται δωρεάν ολιγοσέλιδο φυλλάδιο σχετικό με το μουσείο και το περιεχόμενό του.

Η Αίθουσα Γλυπτών Αντώνη Σώχου βρίσκεται στα βόρεια της ίδιας πτέρυγας του Π.Ι.Ι.Ε.Τ αλλά στο ισόγειο επίπεδο. Εκεί φιλοξενούνται δέκα έξι έργα γλυπτικής του πρώην καθηγητή της Α.Σ.Κ.Τ. Πρόκειται κυρίως για γύψινα και ξύλινα προπλάσματα του σπουδαίου Τήνιου γλύπτη μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται η κεφαλή του Ρήγα Φεραίου, οι προτομές των: Νικ. Σαμοθράκη, ενός ιερέα, του βασιλιά Παύλου, της συζύγου του Σώχου. Επίσης υπάρχουν κι άλλα έργα όπως ο «Παντοκράτωρ», η «Μάνα Ήρωος» κ.ά. Κατόπιν με ενέργειες του ίδιου του καθηγητή-γλύπτη προστέθηκαν και άλλα έργα όπως τα «Σπασμένα δεσμά» και τρία έργα από τερακότα ενώ παράλληλα εκτίθενται δύο βραβεία-έπαινοι που έχει κερδίσει ο καλλιτέχνης και κάποια μετάλλια. Τέλος, πρόσφατα ο γλύπτης και εικαστικός Μπαμπ. Κρητικός και ο Ιωάν. Καπαριάς δώρισαν και αυτοί στο *Ιδρυμα* δύο και ένα έργα τους αντίστοιχα τα οποία εκτίθενται στον ίδιο χώρο, ελλείπει άλλου.

Ιστορικό πλαίσιο ίδρυσης και πορεία του μουσείου

Το ιστορικό πλαίσιο ίδρυσης είναι περίπου αυτό που αναφέρεται στον παρόν για την ανέγερση των μνημείων Υστερνίων και πλατείας Ελευθερίας.¹⁶⁷ Πρόκειται για την τελευταία τετραετία πρωθυπουργίας του Ελ. Βενιζέλου (1928-1932).

Από το 1925 διαπιστώνεται η επιθυμία των φορέων που διοικούν το *Ιδρυμα* για την σύσταση ενός χώρου που μεταξύ άλλων θα στεγάσει και θα προβάλει τα έργα των Τηνίων καλλιτεχνών που βρίσκονται στην ιδιοκτησία του:

¹⁶⁶ Προφορική συνέντευξη με την υπεύθυνη του μουσείου Ελ. Αφεντάκη, Μάρτιος 2014

¹⁶⁷ Βλ. στον παρόν, σ. 57 κ.ε.

«*Η Επιτροπή του Ναού υποχρεούται να διασκευάσει μίαν ή και πλείονας αίθουσας του Ιδρύματος δια μουσείον του Ναού. Εις το μουσείον τούτο θα κατατίθενται τα έργα των Τηνίων καλλιτεχνών, ως και παν προσφερόμενου [...] Επίσης εις το μουσείον θα κατατεθώσιν αι παλαιαί εικόνες του Ναού και τα άμφια εκείνα άτινα ενέχουσιν ιστορικήν αξίαν*».¹⁶⁸

Τα έργα αυτά περιήλθαν στην κατοχή του ιδρύματος με αγορές αλλά κυρίως κατόπιν δωρεών που έκαναν οι ίδιοι οι καλλιτέχνες, ενώ σπουδαία ήταν εξ αρχής η συμμετοχή μέσω δωρεάς πολλών έργων της *Αδελφότητας των εν Αθήναις Τηνίων*, εξού και η μαρμαρίνη πινακίδα έξω από το μουσείο:

ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ
ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΟΣ ΤΗΝΙΩΝ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1930

Βέβαια, η τελική ευθύνη για την περάτωση του μουσείου μάλλον βαρύνει το ίδιο το *Ίδρυμα*, η *Αδελφότητα* όμως υπήρξε αναμφίβολα πολύτιμος αρωγός.¹⁶⁹

Ως προς τις δωρεές των ιδίων των καλλιτεχνών, κατά το ίδιο το *Ίδρυμα*, αποτέλεσαν τα αποτέλεσμα της ευγνωμοσύνης που ένιωθαν οι Τήνιοι καλλιτέχνες απέναντί του, καθώς αυτό χορηγούσε υποτροφίες για τις σπουδές τους στην Αθήνα αλλά και στο εξωτερικό. Παραδείγματα τέτοιων καλλιτεχνών αποτελούν οι Νικ. Γύζης, Γιαν. Χαλεπάς, Νικόλ. Λύτρας, Εμμ. Λαμπάκης κ.ά.¹⁷⁰ Από τη μέχρι στιγμής ερευνητική προσπάθεια δεν κατέστη δυνατόν να ανιχνεύσουμε κάποια ρητή δέσμευση των καλλιτεχνών να ανταποδώσουν την υποτροφία του ιδρύματος μέσω της δωρεάς έργων. Το μόνο που συνηγορεί σε μία άτυπη τέτοια υποχρέωση είναι το «*Θέσπισμα περί υποτροφιών του εν Τήνω Ιερού καταστήματος της Ευαγγελιστρίας*» του 1863:

«*Επιθυμούσα (σσ. η Προσωρινή Κυβέρνησις) να καταστήσει τελέσφορον και σκόπιμον το εκ του Ταμείου του εν Τήνω Ευαγούς Καταστήματος της Ευαγγελιστρίας χορηγούμενον εις δέκα νέους ευεργέτημα προς διανοητικήν μόρφωσιν και εκπαίδευσιν αυτών εσόμενων χρήσιμων ου μόνον εις εαυτούς αλλά και εις την κοινωνίαν. [...] Ούτοι θέλουσιν εκπαιδευέσθαι εν τω Πολυτεχνείω [...] θέλουσι δε λαμβάνει κατά μήνα από 25 μέχρι 30 δραχμών*

¹⁶⁸ Φ.Ε.Κ, Αρ. Φύλλου 252, Άρθρο 25, 1925

¹⁶⁹ Όντως η Αδελφότητα είχε την πρωτοβουλία από το 1923 «...*διά την ανέγερσιν εν τη Πόλει Τήνου Μουσείου έργων Τηνίων*», πλην όμως τελικά το μουσείο έγινε εντός του Π.Ι.Ι.Ε.Τ αλλά η συνεισφορά της Αδελφότητας υπήρξε καταλυτική τόσο στην οργάνωση όσο και στην προσφορά έργων. Βλ. Δανούσης Κ., «Ο Χαλεπάς μας». Ο Γιαννούλης Χαλεπάς & η Τήνος, Αθήνα, 2013, σσ. 59-61, 63, 67

¹⁷⁰ Δωρίζας, *Οι Τήνιοι καλλιτέχνες...* όπ. αν. σσ. 26, 54, 92, 112

έκαστος, αφού προηγουμένως παράσχη εγγύησιν αξιόχρεων, ότι μετά την εκπαίδευσίν του θέλει μεταδώσει εν τω τόπω της γεννήσεώς του, ή αλλαχού, όπου η Κυβέρνησις εγκρίνει, την τέχνην ην επιδάσθη, εφ' όσα έτη διετέλεσεν υπότροφος, αυτός καρπούμενος την από της διδασκαλίας και της εργασίας του ωφέλειαν. [...]».¹⁷¹

Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι μάλλον πρόκειται για μία έμμεση πλην σαφή παραίνεση ή/και προτροπή (πάντως όχι απαίτηση) για ανταπόδοση της υποτροφίας. Θα πρέπει επίσης να συνεκτιμήσουμε ότι πέραν από το πόσο θρησκευόμενος ή πόση ευγνωμοσύνη ένιωθε κάποιος καλλιτέχνης έναντι του *Ιδρύματος*, κάτι που οπωσδήποτε θα διέφερε από καλλιτέχνη σε καλλιτέχνη, θα αποτελούσε κοινό τόπο μεταξύ των ανθρώπων αυτών ότι το *Ίδρυμα Ευαγγελιστρίας* ως νομικό πρόσωπο, υπήρξε ο μόνος σοβαρός και θεσμικά κατοχυρωμένος παράγοντας του νησιού των τελών του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Δεν υπήρχε κανενός είδους μουσείο ή εκθεσιακός χώρος στην Τήνο και οπωσδήποτε, αν κάποιος ήθελε τα έργα του να έχουν μία ικανοποιητική αντιμετώπιση (από άποψη συντήρησης και προβολής), το να τα δωρίσει στο *Ίδρυμα* θα ήταν μάλλον η καταλληλότερη επιλογή. Ούτε το Π.Ι.Ι.Ε.Τ διέθετε μέχρι το 1930 κάποιο ειδικό χώρο αλλά αν μη τι άλλο υπήρχε η μέριμνα για τα έργα και κυρίως υπήρχε ίσως και η προοπτική ότι κάποια στιγμή θα στεγαστούν.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η διαδικασία δωρεάς της συλλογής του Αντ. Σώχου από τον ίδιο στο Π.Ι.Ι.Ε.Τ στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Με επιστολή του προς τον Δήμαρχο Τήνου ο ίδιος ο καλλιτέχνης εξέφρασε την επιθυμία να δωρίσει αρχικά δώδεκα έργα του και κατόπιν προσέφερε ακόμη τέσσερα.¹⁷²

Τέλος, το *Ίδρυμα*, όπως το ίδιο διατείνεται, με συντονισμένες προσπάθειες συμμετέχει σε δημοπρασίες έργων Τηνίων καλλιτεχνών, εμπλουτίζοντας έτσι και μέσω αγορών τις συλλογές του.¹⁷³ Γνωρίζουμε ότι κάτι τέτοιο ισχύει λ.χ. με την αγορά των δύο πινάκων του Ιωάν. Γαΐτη στις αρχές της δεκαετίας του 1980.¹⁷⁴

Μορφές ιστορικής αφήγησης

Ως προς τα ιδεολογικά στοιχεία που προκύπτουν από το πώς εκτίθενται τα παραπάνω έργα θα σταθούμε στα εξής δεδομένα που κυρίως αφορούν τη

¹⁷¹ Φ.Ε.Κ, Αρ. Φύλλου 37, Θέσπισμα 1, 1863

¹⁷² Γιαννίκου Π., «Αίθουσα Γλυπτών Αντώνη Σώχου στο Πανελλήνιο Ιερό Ίδρυμα Ευαγγελιστρίας», στην εφ. *Περί Τήνου*, Ιαν-Μαρ 2012, σσ. 6-7

¹⁷³ <http://www.panagiatinou.gr> – τελευταία προσπέλαση: 09.05.2014

¹⁷⁴ Αρχείο Π.Ι.Ι.Ε.Τ, Προϋπολογισμός έτους 1984

συγκρότηση εθνικής ή τοπικής ταυτότητας. Στο μουσείο φιλοξενούνται μία σειρά από πρόσωπα που σχετίζονται με τη νεότερη ιστορία του ελληνικού έθνους, όπως αυτή αναπαράγεται κατά το κυρίαρχο εθνοκεντρικό πρότυπο: ήρωες και ευεργέτες.

Πιο συγκεκριμένα, συναντάμε πέντε φορές τη μορφή του Θεόδ. Κολοκοτρώνη, τρεις φορές αυτή του Ιωάν. Καποδίστρια δύο φορές του Ελ. Βενιζέλου και από μία φορά εκτίθενται οι μορφές ηρώων της Ελληνικής Επανάστασης όπως οι Κων. Κανάρης, Αδ. Κοραΐς, πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε', Λόρδ. Βύρωνας, ενώ το γυναικείο φύλο αντιπροσωπεύεται με τις δύο (συνήθεις) μορφές της Λασκ. Μπουμπουλίνας και της Μαντ. Μαυρογένους. Επίσης, εκτίθενται προτομές μεταγενέστερων πολιτικών ανδρών όπως οι Αλ. Κουμουνδούρος και William Gladstone και, τέλος, ευεργέτες όπως οι Λάμ. Βέικος, Ανδ. Συγγρός, Γεώρ. Ζαρίφης.

Στα σχετικά με την ιδέα του έθνους-κράτους έργα ασφαλώς συγκαταλέγεται και μαρμάρινη πινακίδα με το εξώγλυφο που αναπαριστά σε μετάλλιο το προφίλ του Ιωάν. Μεταξά και από κάτω αναφέρεται:

Ο Χ Ι

28 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1940

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΕΤΑΞΑΣ

Το δελτάριο αναφέρει «*Ιστορικό “ΟΧΙ” Ιωάννη Μεταξά του Ιωάννη Βούλγαρη*». Αξιοπρόσεκτο ότι στα αγγλικά η μετάφραση είναι πιο λεπτομερής: «*Historical “No” of J. Metaxas to Italian [sic] by John Voulgaris*» ενδεχομένως διότι για τους ελληνόφωνους επισκέπτες κρίνεται από τον επιμελητή ως αυτονόητος ο παραλήπτης του «Όχι». Εξίσου σημαντική και η τοποθέτηση της εν λόγω πινακίδας, πάνω από μία προτομή του Κολοκοτρώνη και ανάμεσα στα δύο γύψινα προπλάσματα του Λαζ. Σώκου για τη βάση του γνωστού αγάλματος του Πελοποννήσιου αρχιστράτηγου που φιλοτέχνησε και βρίσκεται σήμερα στην κεντρική πλατεία του Ναυπλίου και έμπροσθεν του *Εθνικού Ιστορικού Μουσείου*. Έτσι στα μάτια του θεατή ο Μεταξάς αν και έδρασε έναν και πλέον αιώνα αργότερα, εξυψώνεται στο πάνθεον των ηρώων, μαζί με την επιφανέστερη μορφή αυτού του πάνθεου, τον Γέρο του Μοριά.

Στα δύο προπλάσματα της μάχης των Δερβενακίων που μάλιστα έχουν βαφεί σε χρώμα σκούρο πράσινο (για να παραπέμπουν στο χαλκό;) δίδεται επίσης μία σπουδαιότητα, καθώς τοποθετούνται μέσα σε ειδική προθήκη που τα πλαισιώνει. Γεμίζουν τον δυτικό τοίχο του μουσείου και δίνουν την ευκαιρία στον επισκέπτη να δει από πολύ κοντά, με λεπτομέρεια δύο έργα

τα οποία όπως εκτίθενται και περιφράσσονται τα δύο πρωτότυπα τους σε Αθήνα και Ναύπλιο, δεν υπάρχει η ανάλογη δυνατότητα.

Αξιζει να σταθούμε και σε έργα που σχετίζονται με την αρχαία ελληνική μυθολογία τα οποία, αν και ευάριθμα, καταλαμβάνουν ιδιαίτερη θέση στο χώρο. Πρόκειται για δύο αγάλματα του Θησέα (μαρμαρίνο και γύψινο πρόπλασμα), ένα του θεού Απόλλωνα, και από ένα των Τρώων πριγκίπων, του Έκτορα και του Πάριδος. Έτσι, σε ένα μουσείο που κατά βάση φιλοξενεί πρόσφατες μορφές ως προς τα γλυπτά, αλλά και πίνακες με σύγχρονα τοπία, συνυπάρχουν και μορφές που παραπέμπουν στην αρχαιότητα και την αρχαία ελληνική μυθολογία.¹⁷⁵

Για τη ζωγραφική τέχνη, που αντιπροσωπεύεται πολύ ισχνότερα στο μουσείο, θα δίνουμε έμφαση σε δύο πίνακες: Πρώτον στην προσωπογραφία του Νικ. Γύζη από τον Γεώρ. Ροϊλό, που δεσπόζει μπαίνοντας αριστερά, πάνω από το γραφείο της υπεύθυνης του μουσείου, δείγμα της εκτίμησης που χαίρει ο πρώτος. Δεν υπάρχει πίνακας του Γύζη εκεί (είναι τοποθετημένοι σε άλλο σημείο), αλλά υπάρχει ο ίδιος ο Γύζης και κάνει αισθητή την παρουσία του. Δεύτερον οι δύο πίνακες του Ιωάν. Γαϊτη, με πρωταγωνιστές τα γνωστά «ανθρωπάκια» του Τηνιακού ζωγράφου¹⁷⁶ οι οποίοι και αγοράστηκαν από το Π.Ι.Ι.Ε.Τ σχετικά πρόσφατα και εκτίθενται σε πολύ επίκαιρο και πανταχόθεν ορατό σημείο. Βέβαια οι εν λόγω πίνακες του διάσημου ζωγράφου αποτελούν μοντέρνα έργα και δημιουργούν μία αντίθεση με το μάλλον νεοκλασικό πρότυπο που επικρατεί στα λοιπά γλυπτά και ζωγραφικά έργα, κάτι που δεν μένει ασχολίαστο και από τους επισκέπτες.¹⁷⁷

Τέλος, θα αναφερθούμε σε ένα έκθεμα που δεν αποτελεί ακριβώς καλλιτεχνικό έργο, πλην όμως παρουσιάζει μία ιδιαιτερότητα. Πρόκειται για ένα δίπλωμα σε κάδρο που διαθέτει και δύο μετάλλια της *Ενώσεως Τηνίων*. Αναλυτικά αναγράφεται:

«ΕΝΩΣΙΣ ΤΗΝΙΩΝ / ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ / ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΟΣ /
Εις το εν Τήνω Μουσείον Τηνίων Καλλιτεχνών / επί τη ιδρύσει του. / ΤΟ
ΑΝΑΜΝΗΣΤΙΚΟΝ ΜΕΤΑΛΛΙΟΝ ΤΗΣ ΕΚΑΤΟΝΤΑ / ΕΤΗΡΙΔΟΣ ΤΗΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ 1830-1930»

Ερμηνεύοντας τα παραπάνω, θα λέγαμε ότι η *Ενωσις* συνδέει την ίδρυση του μουσείου το 1930 με την συμπίπτουσα οργανωμένη από το

¹⁷⁵ Μάλιστα δεδομένου ότι τα αρχαία αγάλματα παρουσιάζονται εν μέρει ή εντελώς γυμνά, δεν είναι λίγες οι φορές που προκαλείται η –όχι πάντα ήπια– αντίδραση των επισκεπτών του μουσειακού χώρου, οι οποίοι, ασφαλώς, στη συντριπτική τους πλειονότητα είναι προσκυνητές (μαρτυρία της υπεύθυνης του μουσείου).

¹⁷⁶ <http://www.nationalgallery.gr> – τελευταία προσπέλαση: 09.05.2014

¹⁷⁷ Προφορική συνέντευξη με την υπεύθυνη του μουσείου Ελ. Αφεντάκη, Μάρτιος 2014.

κράτος γιορτή (ή καλύτερα εορτασμούς) για τα 100 χρόνια της ανακήρυξης του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Βεβαία, εμείς δεν εντοπίσαμε σε κανένα ιδρυτικό έγγραφο ή έστω στον τύπο της εποχής κάποια αναφορά που να συνδέει το ένα γεγονός με το άλλο. Άρα, επιδιώκεται να συσχετιστεί μία εθνική επέτειος με την ίδρυση ενός μουσείου που ουδεμία σχέση είχε με την αναφερόμενη επέτειο, ούτε ως προς τα κίνητρα ίδρυσής του ούτε ως προς τη θεματολογία του.

Οφείλουμε να αναφέρουμε στο σημείο αυτό ότι η επιλογή των έργων που εκτίθενται καθώς και ο τρόπος έκθεσής τους (αμφότερα αναλύθηκαν παραδειγματικά παραπάνω) αφορούν ένα μουσείο που δεν είναι αφιερωμένο σε μία συγκεκριμένη εποχή, σε έναν καλλιτέχνη ή σε μία καλλιτεχνική σχολή. Αντιθέτως πρόκειται για έναν χώρο που δημιουργήθηκε με σκοπό να στεγάσει έργα Τηνίων καλλιτεχνών (τα περισσότερα μάλιστα προϋπήρχαν του χώρου) ανεξαρτήτως θεματολογίας, εποχής, σχολής ή είδους τέχνης. Συνεπώς, εκ των πραγμάτων υπήρχαν κάποιοι δεδομένοι περιορισμοί και οπωσδήποτε κάποιες επιλογές τόσο στο αρχικό στήσιμο όσο και στην ανανέωση του 2002. Επιλογές που αποτελούσαν μονόδρομο για τους υπευθύνους αναφορικά με το ποια έργα θα τοποθετούνταν, πού και με ποιο τρόπο.

Δεν θα πρέπει τέλος να παραβλέψουμε τις δύο μαρμάρινες επιγραφές που βρίσκονται έξω ακριβώς από το μουσείο, εκατέρωθεν της εισόδου του. Αριστερά της θύρας αναγράφεται:

Η ΑΓΑΠΗ ΠΡΟΣ ΤΟ ΩΡΑΙΟΝ
ΕΙΝΑΙ Η ΓΕΦΥΡΑ ΜΕΤΑΞΥ
ΘΕΟΥ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Ν. ΛΥΤΡΑΣ¹⁷⁸

Δεξιά της θύρας αναγράφεται:

Η ΤΕΧΝΗ ΕΧΕΙ ΣΤΑΛΗ
ΕΞ ΟΥΡΑΝΟΥ ΠΡΟΣ ΕΞΕΛΙΞΙΝ
ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΟΣ

Ν. ΓΥΖΗΣ

Πρόκειται ασφαλώς για δύο μεστές νοήματος αποφθεγματικές φράσεις των δύο «πρώτων μεταξύ ίσων» εκ των καλλιτεχνών με τηνιακή καταγωγή, για τις οποίες μπορούμε να κάνουμε την υπόθεση ότι επελέγησαν μεταξύ άλλων

¹⁷⁸ Πρόκειται για φράση που αποδίδεται στον Νικηφόρο Λύτρα και όχι στον υιό του Νικόλαο.

καθώς διαθέτουν αμφότερες σαφή αναφορά στο θείο. Συνδέουν άμεσα την τέχνη των ανθρώπων με τη θεία πρόνοια, κάτι που θα πρέπει να ερμηνευτεί μάλλον ως συνέπεια του ότι το εν λόγω μουσείο αποτελεί το πρώτο και το σπουδαιότερο οπωσδήποτε από τους εκθεσιακούς χώρους ενός αμιγώς χριστιανικού-εκκλησιαστικού ιδρύματος, του Π.Ι.Ι.Ε.Τ.

Για την αίθουσα Αντ. Σώκου έχουμε να παρατηρήσουμε τα εξής: Πρώτον την παρουσία έργων που αφορούν την ελληνική εθνική ιστορία (βασιλιάς Παύλος, Ρήγας Φεραίος), κάποια που αφορούν την τοπική ιστορία («Παπάς, ο άγιος του χωριού μας», η προτομή της συζύγου του γλύπτη) ενώ υπάρχει και ένα που συνδέει τα παραπάνω: η προτομή του Χελιδόνα, ίσως της πλέον εμβληματικής τηνιακής φυσιογνωμίας της Ελληνικής Επανάστασης.

β. Μαυσωλείο Έλλη (1947)

Ο αφιερωμένος χώρος στο καταδρομικό Έλλη, και ιδίως στους πεσόντες του πληρώματός του την 15^η Αυγούστου του 1940, βρίσκεται στο κέντρο του ισογείου του Ναού της Παναγίας, δίπλα ακριβώς (ανατολικά) του ναού της Ευρέσεως. Δημιουργήθηκε το 1947 αρχικά ως χώρος φιλοξενίας των οστών των εννέα νεκρών του πολεμικού πλοίου. Τελικά εξελίχθηκε σε χώρο μνήμης της άτυπης εκκίνησης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου για την Ελλάδα, ένας φόρος τιμής στους πρώτους ήρωες-νεκρούς του εν λόγω πολέμου (εικ. 119-121).

Περιεχόμενο του χώρου και τρόπος έκθεσης

Ουσιαστικά πρόκειται για ένα μονόχωρο μικρό δωμάτιο, το οποίο δεν θυμίζει καν εκθεσιακό χώρο. Περισσότερο με εκτεταμένο μνημείο μοιάζει, φιλοξενώντας πολλά μικρά και μεγάλα αντικείμενα άμεσα ή έμμεσα συνδεδεμένα με το περιστατικό του τορπιλισμού του ιστορικού καταδρομικού. Κυριαρχεί στα αριστερά του χώρου τμήμα της τορπίλης που έβαλε κατά του σκάφους, με επεξηγηματικό ταμπελίδιο, ενώ στα δεξιά, πάνω σε κοσμημένο με χρυσό δάφνινο στεφάνι ξύλινο βάθρο υπάρχει αντίγραφο του καταδρομικού. Δεξιότερα στον τοίχο εντοιχισμένη μαρμάρινη πινακίδα με τα ονόματα των νεκρών η οποία και επιγράφεται:

ΘΥΜΑΤΑ

ΑΝΑΝΔΡΟΥ ΤΟΡΠΙΛΙΣΜΟΥ ΕΛΛΗΣ

15 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1940

(ονόματα θυμάτων)

Στο κέντρο του χώρου υπάρχει σε στάση $\frac{3}{4}$ άγγελος που κρατά δάφνες και στρέφει το βλέμμα του προς την παραπάνω αναθηματική πινακίδα. Κάτω από τον άγγελο βρίσκεται η λάρνακα με τα οστά των νεκρών. Το όλο σκηνικό συμπληρώνουν εικόνες, αντίγραφα της Παναγίας της Τήνου, γαλανόλευκα σωσίβια που ως όνομα σκάφους φέρουν το «Έλλη», καντήλια, αυθεντικά αντικείμενα από το σκάφος κ.ά.

Τέλος, εξωτερικά και ενώ δύο ελληνικές σημαίες τίθενται εκατέρωθεν της εισόδου, στο μαρμάρινο περίθυρο (πορτοσιά) έχει χαραχθεί το εξής αρχαιοπρεπές επίγραμμα:

ΗΡΩΩΝ ΕΛΛΗΣ ΟΔΕ ΣΗΚΟΣ ΟΙΚΕΤΗΝ ΕΥΔΟΞΙΑΝ ΕΛΛΑΔΟΣ ΕΙΛΕΤΟ¹⁷⁹

Ιστορικό πλαίσιο ίδρυσης και πορεία του χώρου

Το ιστορικό πλαίσιο είναι για τον εν λόγω χώρο κρίσιμο, καθώς διαμορφώθηκε εν μέσω του ελληνικού εμφυλίου πολέμου (1946-1949). Μάλιστα βρισκόμαστε σε ένα σημείο καμπή για την κατάληξη του πολέμου αυτού, καθώς πρόκειται για τη χρονιά κατά την οποία τη σκυτάλη των Βρετανών στην υποστήριξη της ελληνικής κυβέρνησης και του εθνικού στρατού πήραν οι Αμερικάνοι.¹⁸⁰ Βέβαια εξ όσων γνωρίζουμε η Τήνος, γεωγραφικά τουλάχιστον, δεν είχε ενεργό συμμετοχή στα του εμφυλίου, πλην όμως το Π.Ι.Ι.Ε.Τ με την πανελλήνια εμβέλεια του ως προσκύνημα αλλά και ως θεσμός, οπωσδήποτε επηρεάζει την κοινή γνώμη, δημιουργώντας έναν χώρο-μαυσωλείο για τους νεκρούς του Έλλη. Σημειώνουμε ότι πρόκειται για νεκρούς του Βασιλικού Ναυτικού, δηλαδή των τακτικών Ενόπλων Δυνάμεων, οι οποίες την ίδια ώρα με τα εγκαίνια του χώρου, μάχονταν ενάντια στο Δημοκρατικό Στρατό. Στην πολιτική κυριαρχεί το Λαϊκό Κόμμα. (κυβερνήσεις Δημ. Μάξιμου, Παν. Τσαλδάρη, Θεμ. Σοφούλη).¹⁸¹ Τέλος, ας ληφθεί υπ' όψιν ότι η μέριμνα για χώρο αφιερωμένο στους νεκρούς του Έλλη υπάρχει ήδη από την περίοδο της Κατοχής

Όταν συνέβη ο τορπιλισμός και η συνακόλουθη βύθιση του Έλλη η Ελλάδα επισήμως δεν βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση με την Ιταλία ή κάποιο άλλο κράτος. Τα πτώματα των εννέα νεκρών του καταδρομικού περισυνελέγησαν και ενταφιάστηκαν στο νυν δημοτικό κοιμητήριο Χώρας, (τότε κοιμητήριο Π.Ι.Ι.Ε.Τ). Ήδη στον προϋπολογισμό των ετών 1943-1944

¹⁷⁹ Αυτός εδώ ο τάφος των ηρώων της Έλλης, επέλεξε ως κάτοικο την ευδοξία της Ελλάδας (μετάφραση του συγγραφέα).

¹⁸⁰ Οικονόμου Ν., «Από την Απελευθέρωση ως το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου (1944-1949)», στο: *Ελληνική Ιστορία*, Αθήνα, 2007, σσ. 724-734

¹⁸¹ Γιαννιούπουλος, *Ο μεταπολεμικός...*, όπ. αν., σσ. 254-271

ετέθη προς έγκριση κονδύλι για τη δημιουργία μνημείου, το οποίο όμως ο Γερμανός διοικητής –και ενώ είχε επέλθει η ρήξη μεταξύ των πρώην συμμάχων Γερμανών και Ιταλών– δεν ενέκρινε, ενώ η ανακομιδή των λειψάνων αναβλήθηκε επ’ αόριστον.¹⁸² Τελικά, το 1947 θεμελιώνεται ο χώρος που σήμερα καλείται «Μαυσωλείο Έλλης» ως «Οίκος Θυμάτων Έλλης»¹⁸³ ενδεχομένως κατόπιν της έκδοσης του βασιλικού διατάγματος για την απονομή *Μεταλλίου Εξαιρέτων Πράξεων* στα θύματα του τορπιλισμού.¹⁸⁴

Μορφές ιστορικής αφήγησης

Θα σταθούμε στη χρήση των συμβόλων που γίνεται προκειμένου να τιμηθούν οι πεσόντες του Έλλη στον εν λόγω χώρο. Αρχικά παρατηρούμε τη –μάλλον αναμενόμενη– σύνδεση του θρησκευτικού με το εθνικό-πατριωτικό στοιχείο. Μία λογική συνέπεια του ότι ο εν λόγω χώρος φιλοξενείται στο προαύλιο του ναού της Παναγίας και ιδρύθηκε με αποκλειστική πρωτοβουλία του Π.Ι.Ι.Ε.Τ. Άλλωστε ενέχει και ρόλο οστεοφυλακίου, το οποίο συνήθως αποτελεί μέρος χριστιανικού νεκροταφείου.

Εδώ ίσως έχουμε άλλη μία περίπτωση εφαρμογής του μαραθώνιου προτύπου, δηλαδή της ξεχωριστής ταφής νεκρών σε ιδιαίτερο χώρο προκειμένου να είναι εξ ίσου ξεχωριστή η τιμή που τους γίνεται. Έτσι οι πρώτοι για την Ελλάδα νεκροί του Β’ Παγκοσμίου Πολέμου, αν και στο σύνολό τους μη Τήνιοι απολαμβάνουν ταφής και τιμών όχι απλά σε ένα τηνιακό νεκροταφείο, αλλά στον ίδιο τον χώρο του πανελληνίου προσκυνήματος, κάτι που εκτός από αυτούς συνέβη μέχρι σήμερα μόνον για τους κτήτορες του ναού.

Επιπλέον, παρουσιάζεται το τμήμα της τορπίλης που εκτόξευσε το ιταλικό υποβρύχιο, αποκαθαρμένο κατά μίαν έννοια· όχι πλέον ως αίτιο θανάτου, ως φορέας τραγωδίας, αλλά ως ο λόγος που οι αναγραφόμενοι άνδρες πέρασαν στον εθνικό πάνθεον των ηρώων, ως το μέσον που δεν σκότωσε, αλλά κατέστησε αθάνατους στην εθνική συλλογική μνήμη τους εννέα αυτούς νεκρούς.¹⁸⁵

Το ξύλινο κιγκλίδωμα που έχει τοποθετηθεί στην είσοδο του χώρου και αποτρέπει την άμεση προσέγγιση, δίνει μία αίσθηση ιερότητας στο χώρο

¹⁸² Αρχείο Π.Ι.Ι.Ε.Τ, προϋπολογισμός ετών 1943· η ανακομιδή των λειψάνων σύμφωνα με το τυπικό της ορθόδοξης εκκλησίας γίνεται μετά το πέρας τριών ετών από την ταφή. Βλ. ενδεικτικά εγκύκλιος 161 περί της ανακομιδής λειψάνων ως μέρους της εκκλησιαστικής παράδοσης, <http://aktines.blogspot.gr>, - τελευταία προσπέλαση: 11.05.2014,

¹⁸³ Αρχείο Π.Ι.Ι.Ε.Τ, Συνεδριάσεις 1947, 6^η εισήγηση, 9^{ης} συνεδριάσεως

¹⁸⁴ Φ.Ε.Κ, Αρ. Φύλλου 263, τεύχος Γ’, 02.10.1936,

¹⁸⁵ Ίσως και αυτό το στοιχείο συμβαδίζει με τη χριστιανική λογική και παράδοση η οποία αγιοποίησε το σύμβολο του σταυρού, όχι ως μέσου δολοφονίας του Ιησού αλλά ως συμβόλου σωτηρίας και νίκης του ιδρυτή της χριστιανικής εκκλησίας επί του θανάτου.

καθώς του προσδίδει την ιδιότητα του άβατου. Μαζί με το επίγραμμα, το οποίο παραπέμπει ευθέως τόσο γλωσσικά όσο και νοηματικά στο αρχαίο κλέος θανόντων πάνω στο καθήκον και τις ευμεγέθεις ελληνικές σημαίες, η εξωτερική όψη του χώρου προδιαθέτει τον επισκέπτη ότι πλησιάζει σε ένα σπουδαίο σημείο απόδοσης τιμής σε κάποιους –εθνικούς οπωσδήποτε– ήρωες και όχι σε ένα ακόμη παρεκκλήσιο, βαπτιστήριο ή εκθεσιακό χώρο τέχνης.

γ. Πινακοθήκη Παπαδόπουλου (1961)

Στο νοτιότερο τμήμα του προαυλίου του Π.Ι.Ι.Ε.Τ βρίσκεται μία μεγάλη δίκωρη μακρόστενη αίθουσα η οποία και στεγάζει τους πίνακες που δώρισε στο *Ίδρυμα* ο Αθαν. Παπαδόπουλος. Συνολικά καταμετρήθηκαν 125 πίνακες διαφόρων διαστάσεων, τεχνοτροπιών και θεματολογίας (εικ. 122-124).

Περιεχόμενο της πινακοθήκης και τρόπος έκθεσης

Η συλλογή φιλοξενεί πίνακες από τον 17^ο αιώνα μέχρι τα μέσα του 20^{ου} και χωρίζεται σε δύο επιμέρους θεματικές: Πρώτον την *Επτανησιακή Σχολή* η οποία εκπροσωπείται στην υπό εξέταση συλλογή από αναγνωρισμένους Επανήσιους ζωγράφους όπως οι Παν. Δοξαράς, Νικ. Κοτούζης, Νικ. Καντούνης, Κων. Ιατράς, Γεώρ. Άμβλικος.

Το δεύτερο και μεγαλύτερο σκέλος της συλλογής περιλαμβάνει πίνακες που υπάγονται στη *Νεώτερη Ελληνική Ζωγραφική* (1830-1930), όπως αναφέρεται στο σχετικό φυλλάδιο. Σε αυτό συγκαταλέγονται πίνακες των Κων. Βολανάκη, Νικ. Γύζη, Ιωάν. Αλταμούρα, Γιώρ. Ιακωβίδη, Επαμ. Θωμόπουλου, Ουμβ. Αργυρού, Γιώρ. Ροΐλου, Κων. Παρθένη, Κων. Γεωργιάδη και Λυκ. Κογεβίνα.

Τέλος υπάρχει μία ομάδα πινάκων που δεν ανήκει σε καμία από τις παραπάνω κατηγορίες. Πρόκειται(;) για πίνακες μεγάλων ζωγράφων της αναγέννησης και του μπαρόκ, η αυθεντικότητα των οποίων τίθεται εν αμφιβόλω. Μάλιστα το ίδιο το Π.Ι.Ι.Ε.Τ έχει –κάπως άκομψα– χαρακτηρίσει πολλά από αυτά τα έργα ως αντίγραφα (επί των δελταρίων πάνω από το όνομα του καλλιτέχνη αναγράφεται με διορθωτικό (blanco) η λέξη: «ΑΝΤΙΓΡΑΦΟ» και αγγλιστί «COPY OF»). Ενδεικτικά αναφερόμαστε σε πίνακες που για χρόνια παρουσιάζονταν ως έργα των Tiziano Vecellio (εδώ: σε γενική «ΤΙΣΙΑΝΟΥ» –sic–), Diego Velazquez (εδώ: «ΒΕΛΑΣΚΕΘ» και αγγλιστί ανορθόγραφα «Belasqueth») και Bartolomé Esteban Murillo (εδώ:

«ΜΟΥΡΙΛΛΟ»), Peter Paul Rubens (εδώ: «ΡΟΥΜΠΙΕΝΣ») και Rembrandt Harmenszoon (εδώ: «ΡΕΜΠΡΑΝΤ»)¹⁸⁶

Υπάρχει μία κάποια μέριμνα οι πίνακες να τοποθετούνται ανά καλλιτέχνη. Λόγω έλλειψης χώρου, οι τοίχοι είναι ασφυκτικά γεμάτοι και δίνεται έτσι η αίσθηση του «φόβου του κενού». Τα επεξηγηματικά δελτάρια είναι παλιά, σιδερένια και γραμμένα στην καθαρεύουσα, ενώ διαθέτουν και μετάφραση στα αγγλικά. Στο τελευταίο τμήμα της έκθεσης φιλοξενούνται έπιπλα, μαρκετερί¹⁸⁷, βενετσιάνικοι καθρέπτες, βιεννέζικες πορσελάνες και προσωπικά αντικείμενα της οικογένεια Παπαδοπούλου, καθώς και προσωπογραφίες τους. Επίσης, σε όλο τον χώρο συγκεντρώνονται πολύτιμα διακοσμητικά αντικείμενα και έπιπλα εποχής, ενώ έξω από την αίθουσα και δεξιά της θύρας εισόδου αναγράφεται:

Π Ι Ν Α Κ Ο Θ Η Κ Η
ΙΕΡΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΡΙΑΣ
Δ Ω Ρ Ε Α
ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΑΝΑΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ
ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ ΤΟΥ

Τέλος, σχετικά πρόσφατα και με την επιμέλεια της αρχαιονόμου του Π.Ι.Ι.Ε.Τ, η πινακοθήκη προσφέρει στον επισκέπτη ολιγοσέλιδο αλλά κομψό και κατατοπιστικό φυλλάδιο με πληροφορίες και φωτογραφίες για την εκτιθέμενη συλλογή (γενικά στοιχεία, επτανησιακή σχολή, νεότεροι Έλληνες ζωγράφοι), όπου δεν αναφέρονται πουθενά τα αντίγραφα –όπως φαίνεται– των έργων των γνωστών ζωγράφων.

Ιστορικό πλαίσιο ίδρυσης και πορεία της πινακοθήκης

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 η Ελλάδα βιώνει τα τελευταία χρόνια από την οκταετία διακυβέρνησης της Ε.Ρ.Ε του Κων. Καραμανλή. Η χώρα βίωσε τις θετικές και τις αρνητικές συνέπειες του προγράμματος ανασυγκρότησης της χώρας μέσω έργων και μεταρρυθμίσεων, οι διώξεις των αριστερών μελών του πρώην Ε.Α.Μ έχουν μειωθεί αλλά όχι παύσει, κυριαρχούν οι διαφωνίες για τις σχετικές με την επίλυση του κυπριακού συμφωνίες, η κυβέρνηση

¹⁸⁶ Ασφαλώς επισημαίνουμε στο σημείο αυτό ότι τα όποια ορθογραφικά λάθη και οι άκομψες παρεμβάσεις σημειώνονται όχι για να υποτιμήσουμε το επίπεδο των έργων ή των υπευθύνων που συχνά υπερβάλλουν εαυτούς και αρμοδιότητες για να ανταποκριθούν στα καθήκοντά τους. Στόχος είναι να δοθεί μία εικόνα για το πώς ένας φορέας όπως το Π.Ι.Ι.Ε.Τ αντιμετωπίζει και τελικά προσφέρει στο πολυπληθές κοινό του μία σειρά από αξιόλογα, αν μη τι άλλο, έργα που του δωρήθηκαν από ιδιώτες.

¹⁸⁷ Μαρκετερί (Marquetry) ορίζεται η τέχνη που αναφέρεται στην διακόσμηση επιφανειών κυρίως με ψηφίδες ξύλου (καπλαμάδες), αλλά και με άλλα υλικά, όπως φύλλα χαλκού, μπρούτζου, ασημιού καθώς και με ακριλικά πλαστικά με πέρλα και όστρακα. <http://www.marketeri.gr> – τελευταία προσπέλαση: 09.05.2014

επιδιώκει την ένταξη στην τότε Ε.Ο.Κ και κορυφώνεται το κύμα της αστυφιλίας με δραματικά για την ελληνική ύπαιθρο –και ασφαλώς για την Τήνο– δημογραφικά και άλλα αποτελέσματα.¹⁸⁸ Το εν λόγω μουσείο (πινακοθήκη) δεν ήταν στα σχέδια της διοίκουσας το Π.Ι.Ι.Ε.Τ επιτροπής. Η ίδρυσή του προέκυψε όταν ο Αθαν. Παπαδόπουλος (1900-1971), γόνος επιφανούς επιχειρηματικής οικογένειας της πρωτεύουσας και μανιώδης συλλέκτης –αυτός και οι γονείς του– έργων τέχνης αποφάσισε να δωρίσει εν ζωή μεγάλο μέρος της περιουσίας του στο Π.Ι.Ι.Ε.Τ εν έτει 1960.¹⁸⁹ Βρίσκονται ακόμη άνθρωποι εν ζωή που τον ενθυμούνται ως προσκυνητή να επισκέπτεται το ναό της Παναγίας στην Τήνο¹⁹⁰, χωρίς βέβαια να προκύπτει από κάπου καταγωγή από το νησί.

Ο δωρητής μάλιστα σύμφωνα με τα πρακτικά της σχετικής συνεδρίασης του Π.Ι.Ι.Ε.Τ απαίτησε μία σειρά από όρους προκειμένου να παραδώσει τη συλλογή έργων τέχνης οι σπουδαιότεροι των οποίων είναι οι εξής: 1) Το «*ανεκποίητον των αντικειμένων*», δηλαδή το *Ιδρυμα* δεν θα είχε το δικαίωμα να πουλήσει ούτε μέρος της συλλογής, 2) το «*αμετάθετον των αντικειμένων της συλλογής*», δηλαδή η στέγαση μέρους ή όλης της συλλογής σε άλλον πλην του οριζόμενου χώρου στα νότια του ναού (όπου και μέχρι σήμερα βρίσκεται), 3) το «*αναλλοίωτον της θέσεως των αντικειμένων*», δηλαδή δεν μπορεί ποτέ να αλλάξει ούτε ο τρόπος έκθεσης των αντικειμένων ούτε η χωροθέτηση των έργων εντός των δύο αιθουσών. Ο δωρητής μάλιστα δια πληρεξουσίου, ορίζει ότι αν κάποιος όρος παραβιαστεί έχει το δικαίωμα να ανακαλέσει τη δωρεά.¹⁹¹ Το *Ιδρυμα* απεδέχθη το σύνολο των όρων ανεπιφύλακτα και με διάφορες ενέργειες αποφάσισε ακόμη να τιμήσει τόσο τον ίδιο όσο και τους νεκρούς γονείς του. Τον ίδιο δε ανακήρυξε «*Μέγαν Δωρητήν του Ι.Ι. Ευαγγελιστρίας Τήνου*» και ευχαρίστησε δημόσια τον πρόεδρο του ιδρύματος Ιωάν. Μ. Κρικελλή

«*διότι χάρις εις την προσωπική φιλίαν του μετά του μεγάλου δωρητού Αθαν. Α. Παπαδόπουλου ταις αλλεπαλλήλους –sic– παρ' αυτώ εισηγήσεις του, ίνα δωρήση των Ιερών Ιδρύματι [...] τους πνευματικούς αυτού θησαυρούς [...]*».¹⁹²

¹⁸⁸ Τσουνάκος Ο., «Η Περίοδος της ανασυγκρότησης», στο *Ελληνική Ιστορία*, Αθήνα, 2007, σσ. 748-752

¹⁸⁹ Αρχείο Π.Ι.Ι.Ε.Τ, Συνεδριάσεις, Αρ. 48/29.12.1961: Αποδοχή δωρεάς Αθανασίου Παπαδόπουλου και σύσταση Μουσείου – Έκθεσης

¹⁹⁰ Προφορική συνέντευξη με την αρχειονόμο του Π.Ι.Ι.Ε.Τ Παρ. Γιαννίκου, Μάρτιος 2014

¹⁹¹ Αρχείο Π.Ι.Ι.Ε.Τ, Συνεδριάσεις, Αρ. 48 όπ. αν.

¹⁹² Αρχείο Π.Ι.Ι.Ε.Τ, Συνεδριάσεις, Αρ. 48 όπ. αν.

Σημειωτέον, τέλος, ότι ο Δήμος Τήνου μετά την δωρεά, ανακήρυξε παμψηφεί και κατόπιν πρότασης του τότε δημάρχου Σωκ. Καρδαμίτση, τον Αθ. Παπαδόπουλο σε επίτιμο δημότη Τήνου.¹⁹³

Μορφές ιστορικής αφήγησης

Στην πινακοθήκη Παπαδόπουλου δεν μπορούμε να προβούμε σε αναλύσεις σχετικά με την ιδεολογία του Π.Ι.Ι.Ε.Τ και πώς αυτή αποτυπώνεται, καθώς ο τρόπος έκθεσης και η εν γένει οργάνωσή της είναι ίδια και अपαράλλαχτη βάσει των όρων της δωρεάς από το 1961, από τρίτο παράγοντα (τον Αθ. Παπαδόπουλο). Αυτό ίσως είναι και το πλέον σπουδαίο από όσα αξίζει να σημειώσει κανείς. Σαράντα πέντε χρόνια μετά, η πινακοθήκη θυμίζει αντίστοιχες άλλων εποχών και δεν έχει καταφέρει να ανταποκριθεί στις σύγχρονες μουσειολογικές απαιτήσεις, όχι ίσως επειδή το *Ίδρυμα* δεν επιθυμεί, αλλά μάλλον επειδή δεσμεύεται από τους προαναφερθέντες όρους. Δεν γνωρίζουμε κατά πόσον νομικά θα μπορούσε να ξεπεράσει τους όρους αυτούς ή αν μισό αιώνα μετά παραμένει δέσμιος των υπογραφών που οι τότε αρμόδιοι έβαλαν, προκειμένου να μην απολέσει το *Ίδρυμα* μία τέτοιας σημασίας και αξίας δωρεά.

Σε αυτή τη βάση θεωρούμε ότι ακόμη και η επέμβαση στα δελτάρια που αφορά την αυθεντικότητα ή μη των έργων υπήρξε μία μάλλον θαρραλέα ενέργεια. Υπό άλλες συνθήκες, οποιοσδήποτε σοβαρός οργανισμός αποκτούσε καθ' οιονδήποτε τρόπο έργα επιπέδου Velazquez, Rubens, Tiziano κ.ά. θα έσπευδε αμέσως να ελέγξει μέσω ειδικών την αυθεντικότητα ή μη των έργων και θα τα εκμεταλλευόταν με τον αρμόζοντα τρόπο. Στην ίδια λογική μάλλον τα δελτάρια παραμένουν παλαιού τύπου και ως προς τη γλώσσα και ως προς την κατασκευή. Επίσης, τα διάφορα έπιπλα δεν αποτελούν δωρεά του Παπαδόπουλου, αλλά ομογενών προσκυνητών.¹⁹⁴

Ως προς τη θεματολογία, από τους 125 πίνακες που συναποτελούν τη συλλογή οι περισσότεροι αφορούν τοπία, θρησκευτικά θέματα και προσωπογραφίες. Από τις τελευταίες, εντοπίσαμε τέσσερις που έχουν ιστορικό ενδιαφέρον καθώς παρουσιάζουν τέσσερα πολύ γνωστά πρόσωπα της νεότερης ελληνικής ιστορίας και συγκεκριμένα τους Θεόδ. Κολοκοτρώνη, Αλ. Υψηλάντη, Ιωάν. Καποδίστρια και Ελ. Βενιζέλο.

Τέλος, η σαφής αναφορά του δωρητή στον εξωτερική πινακίδα και η περίοπτη θέση στην οποία τοποθετούνται οι προσωπογραφίες της οικογένειάς του μαρτυρούν την επιθυμία που είχε ο ίδιος (καθώς με δική

¹⁹³ Αρχείο Δήμου Τήνου, Πρακτικά Συνεδριάσεων Δημοτικού Συμβουλίου, αρ.. απόφασης 125/1961

¹⁹⁴ <http://www.panagiatinou.gr>

του μέριμνα στήθηκε η έκθεση) να παραμείνει το όνομα της οικογένειάς του και ο ίδιος προσωπικά στη δημόσια μνήμη.

δ. Έκθεση Εκκλησιαστικών Κειμηλίων και Εικόνων (1967)

Στο ισόγειο της ανατολικής πτέρυγας του Π.Ι.Ι.Ε.Τ και ακριβώς κάτω από το *Μουσείο Τηνίων Καλλιτεχνών* στεγάζεται η *Έκθεση Εκκλησιαστικών Κειμηλίων και Εικόνων*, η οποία περιλαμβάνει όχι μόνον εκκλησιαστικά αντικείμενα αλλά και ιστορικά κειμήλια τα οποία και θα μας απασχολήσουν (εικ. 125-129).

Περιεχόμενο της έκθεσης και τρόπος έκθεσης

Τα περισσότερα εκθέματα του εν λόγω χώρου προέρχονται από δωρεές προσκυνητών και αφιερώματα στο Π.Ι.Ι.Ε.Τ, καθώς και από λοιπές εκκλησίες της Τήνου. Εμείς θα σταθούμε στα λίγα εκείνα κειμήλια που έχουν ιστορικό ενδιαφέρον και ενδεικτικά θα παρουσιάσουμε μερικά από αυτά καθώς έχουν ιδιαίτερη σημασία για τα ζητούμενα της παρούσας μελέτης.

Κατ' αρχάς τα δύο δημοφιλέστερα κειμήλια, σύμφωνα με μαρτυρία της φύλακα, είναι η Χάρτα του Ρήγα Φεραίου και το δακτυλίδι του Θεόδ. Κολοκοτρώνη(:).¹⁹⁵ Παραδόξως αμφότερα τα εκθέματα δεν βρίσκονται σε επίκαιρη θέση εντός της μεγάλης μονόχωρης αίθουσας, αλλά σε πιο δευτερεύοντα σημεία. Την μεν Χάρτα οι υπεύθυνοι έχουν τοποθετήσει στον νοτιοδυτικότερο σημείο της αίθουσας, μάλλον ανεπιτυχώς φωτισμένη, και με ειδική καρτέλα κάτω δεξιά η οποία επισημαίνει τα εξής:

«Με απόφαση του ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ υπ' αριθμ. ΥΠΠΟ/Αρχ/Β2/Φ99/37711/1642/29-7-1997

Χαρακτηρίστηκε ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο

ΦΕΚ 684/8-8-1997 Τεύχος Β»

Η συγκεκριμένη Χάρτα συγκαταλέγεται μέσα στις πενήντα μία αυθεντικές εκδόσεις του γνωστού έργου του Νεοέλληνα διαφωτιστή Ρήγα Φεραίου.¹⁹⁶

Το πρώτο σε δημοφιλία, αλλά και το σπουδαιότερο εν σχέσει με τα ερωτήματα της παρούσας έρευνας, έκθεμα της *Έκθεσης* είναι αναμφίβολα το δακτυλίδι-αφιέρωμα του Θεόδ. Κολοκοτρώνη(:) (1824) στο *Τδρυμα*,

¹⁹⁵ Προφορική μαρτυρία της φύλακα του μουσείου, Μάρτιος 2014

¹⁹⁶ Για την ακρίβεια θεωρείται ένα από τα 38 πρωτότυπα αντίγραφα. Η πρώτη εκτύπωση περιελάμβανε 13 αντίγραφα και τα υπόλοιπα μέχρι τα 51 τυπώθηκαν κατόπιν και με βάση το πρωτότυπο. Βλ. Καραμπερόπουλος Δ., *Τα σωζόμενα πρωτότυπα αντίτυπα της Χάρτας της Ελλάδος του Ρήγα – Συμπλήρωση, Υπέρεια*, 2010

ουσιαστικά πριν αυτό ιδρυθεί (1825). Συνεπώς το αφιέρωσε –υποτίθεται– στην τότε μόλις ευρεθείσα εικόνα της Παναγίας.¹⁹⁷ Το συγκεκριμένο δακτυλίδι βρίσκεται σε σχετικά κεντρικό σημείο, εντός γυάλινης βιτρίνας και μέσα σε στρογγυλό μεταλλικό διακοσμημένο δίσκο. Από κάτω σε λευκό χάρτινο δελτάριο (δηλαδή όχι όμοιο με τα κλασικά σιδερένια μαύρα που συναντάμε σε λοιπά εκθέματα της υπό εξέταση έκθεσης) είναι τυπωμένο, μάλλον πρόχειρα, με γραφομηχανή: «ΔΑΚΤΥΛΙΔΙ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ 1824». Θεωρούμε ότι εδώ πρόκειται για μία ιστορική παρανόηση και μάλλον είναι ελάχιστα πιθανόν το εν λόγω κόσμημα να ανήκε στον αρχιστράτηγο της Ελληνικής Επανάστασης· ακόμη λιγότερο πιθανό είναι να το παρέδωσε ο ίδιος.

Αρχικά, διαβάζοντας τα απομνημονεύματα του ίδιου του Γέρου του Μοριά δεν βρίσκουμε καμία αναφορά του στην Τήνο κατά τα έτη 1823 (εύρεση της εικόνας) και 1824 (υποτιθέμενη επίσκεψη Κολοκοτρώνη στην Τήνο) ούτε στην εκεί εύρεση της εικόνας του Ευαγγελισμού. Κανένας υπαινιγμός δεν γίνεται –πόσο μάλλον– για ταξίδι του Κολοκοτρώνη προς την Τήνο για προσκύνημα ή για άλλους λόγους.¹⁹⁸ Αντιθέτως, σε κάποιο σημείο αναφέρει ότι αρνήθηκε να πάει στον Πόρο γιατί μετά την φυλάκιση του στην Ύδρα, ορκίστηκε να μην ξαναμπει σε πλοίο.¹⁹⁹ Ακόμη, είναι πολύ δύσκολο να υποθέσουμε ότι εν μέσω των δύο συνεχόμενων εμφυλίων πολέμων (1823-1825) στους οποίους ο Κολοκοτρώνης πρωταγωνιστούσε μαζί με όλη του την οικογένεια και ενώσω ο Ιμπραήμ πασάς κατείχε μεγάλο μέρος της Πελοποννήσου, ο ίδιος βρήκε τον χρόνο και τη διάθεση να φτάσει στην Τήνο. Και όλα αυτά σε μία εποχή που το ταξίδι αυτό ήταν κατά πολύ δυσκολότερο (σε χρόνο και επικινδυνότητα) από ό,τι σήμερα και ενώ ο ίδιος ο Κολοκοτρώνης ήταν επικηρυγμένος από τις τουρκικές αρχές, από τους Έλληνες πολιτικούς του αντιπάλους αλλά και από τους Αιγυπτίους του Ιμπραήμ.²⁰⁰

Επίσης το 1834 κατά τη γνωστή δίκη του Κολοκοτρώνη στο Ναύπλιο καταγράφεται η επιθυμία του να δοθεί το δακτυλίδι του στον υιό του Κολλίνο Κολοκοτρώνη.²⁰¹ Άρα, λογικά σκεπτόμενοι ότι ο στρατηγός δεν μπορούσε να

¹⁹⁷ <http://www.panagiatinou.gr>. Η συγκεκριμένη πληροφορία πέρα από τον επίσημο ιστότοπο του Π.Ι.Ι.Ε.Τ αναπαράγεται σε εκατοντάδες άλλα μέσα προβολής και διαφήμισης του ιδρύματος ή της Τήνου γενικότερα.

¹⁹⁸ Λέκκας Δ. (επιμ.), Γιώργος Τερτσέτης, *Κολοκοτρώνη Απομνημονεύματα*, Αθήνα, 1995

¹⁹⁹ Κολοκοτρώνης Θ. (υπαγόρευσε), *Διήγησις Συμβάντων της Ελληνικής Φυλής από τα 1770 έως τα 1856*, Αθήνα, 1846, σ. 182

²⁰⁰ Σφυρόερας Β., «Η Ελληνική Επανάσταση και η Καποδιστριακή Περίοδος (1821-1832)», στο: *Ελληνική Ιστορία (συλλογικό)*, σσ. 458-538, Αθήνα, 2007, σσ. 504-508

²⁰¹ «Δώσ' το (ενν. το δακτυλίδι) στο μικρό μου γιο τον Κολίνο και πες του να με θυμάται», Καραμπατσόλης Γ., *Η δίκη των στρατηγών Θεόδωρου Κολοκοτρώνη και Δημητρίου Πλαπούτα*, Αθήνα, (ανακτήθηκε από την ιστοσελίδα:

είχε δύο ή τρία δακτυλίδια, τουλάχιστον μέχρι 1834 φορούσε ακόμη το δικό του. Η μόνη γενική αναφορά που δίνει μία πιθανότητα παρουσίας του Κολοκοτρώνη στο νησί της Τήνου είναι λίγο πριν το θάνατό του, στις αρχές της δεκαετίας του 1840 όταν «...περιέρχεται διαρρήσων πάντα σύνδεσμον ανομίας [...] επί τούτω και τας νήσους περιήλθε και εις την Πελοπόννησον ήλθε τελευταίον»,²⁰² αλλά και πάλι αφενός πρόκειται για τουλάχιστον 15 χρόνια μετά το 1824 και αφετέρου δεν γίνεται καμία σαφής αναφορά στην Τήνο. Σπουδαίο επίσης θα ήταν αν οι Σακελλίων και Φιλιππίδης στην λεπτομερέστατη καταγραφή που έκαναν για τους θησαυρούς του Π.Ι.Ι.Ε.Τ στα τέλη της δεκαετίας του 1920 είχαν εντοπίσει το εν λόγω δακτυλίδι, κάτι που δεν συνέβη.²⁰³

Γνωρίζουμε από την άλλη πλευρά ότι υπάρχει άλλο δακτυλίδι του Θεόδ. Κολοκοτρώνη το οποίο δώρισε στην *Ιστορική και Εθνολογική Εταιρία* η εγγονή του Αικ. Σαπουντάκη, κόρη του προαναφερθέντος Κολίνου, με αφορμή τα αποκαλυπτήρια του αγάλματος του έφιππου παππού της στο Ναύπλιο το 1901.²⁰⁴ Αυτό εκτίθεται από το 1962 μόνιμα στο *Εθνικό Ιστορικό Μουσείο*. Τέλος, το δακτυλίδι που περιγράφεται αρχικά ως «*χρυσούν και φέρουν λίθο*», ουδεμία σχέση έχει με το περιγραφόμενο ως δακτυλίδι του Κολοκοτρώνη, το οποίο είναι μάλλον ασημένιο ή μπρούτζινο και δεν φέρει καμία πέτρα, παρά μόνο ένα καλλιγραφικό «Κ». Αντιθέτως το δακτυλίδι του Ε.Ι.Μ μάλλον είναι πιο κοντά στην περιγραφή. Το πιθανότερο είναι λοιπόν να βρέθηκε ένα δακτυλίδι το οποίο εισήχθη οπωσδήποτε μετά το 1928 (έτος της καταγραφής Σακελλίων), κάτι που αποδεικνύεται πιθανότατα με το υπ' αριθμόν 33/1933 γραμμάτιο είσπραξης²⁰⁵ και το οποίο από το 1969 θεωρήθηκε σκόπιμο να ονομαστεί «δακτυλίδι Θεόδ. Κολοκοτρώνη». Άρα μάλλον αυθαίρετα τοποθετείται η αφιέρωσή του στα 1824. Ίσως πρόκειται για έτερο δακτυλίδι της μεγάλης σε μέλη οικογένειας των Κολοκοτρωναίων – πάντως όχι του στρατηγού– και πάντως δεν παραδόθηκε το 1824.

Ιστορικά κειμήλια που εκτίθενται στην υπό εξέταση αίθουσα είναι και έγγραφα που αφορούν την περίοδο της ιταλικής κατοχής του νησιού (1941-1943), ένα πατριαρχικό σιγίλλιο του πατριάρχη Γρηγορίου του Ε' και τέλος

<http://clubs.pathfinder.gr> – τελευταία προσπέλαση: 15.06.2014· Ξεπαπαδάκος Α., *Η δίκη των στρατηγών Θ. Κολοκοτρώνη και Δ. Πλαπούτα*, τ. Β', Αθήνα, 1972, σ.339 όπου και φωτογραφία του κοσμήματος.

²⁰² Σπεράντζα Θ. (επίμ), *Κωνσταντίνου Οικονόμου εξ Οικονόμων, Λόγοι*, Αθήνα, 1971, σ. 415

²⁰³ Σακελλίων Ν. – Φιλιππίδης Λ., *Ιστορία του εν Τήνω Ιερού Ναού και Ιδρύματος της Ευαγγελιστρίας προσκυνημάτων των απανταχού Ορθοδόξων από της ευρέσεως της θαυματουργού εικόνας μέχρι σήμερα*, Ερμούπολη, 1928

²⁰⁴ Εφ. Εμπρός, φ. της 02.05.1091

²⁰⁵ Αρχείο Π.Ι.Ι.Ε.Τ., φάκελος γραμματείων είσπραξης 1933. Σε αυτό το γραμμάτιο αναφέρεται ως κομιστής ο Δημήτριος Αναγνωστόπουλος ο οποίος αναφέρει ότι το δακτυλίδι είναι του Κολοκοτρώνη και ότι αποτελεί δωρεά της οικογένειας Παραβάντη από την Αργολίδα.

μία σειρά από μετάλλια αθλητών (παγκόσμιων και ευρωπαϊκών πρωταθλημάτων, ολυμπιακών και παραολυμπιακών αγώνων κ.ά.). Κατά τα λοιπά η αίθουσα βρίθκει αντικειμένων εκκλησιαστικού ενδιαφέροντος, εικόνων από τον 17^ο αιώνα και εξής, χαρακτικών και λοιπών χριστιανικών κειμηλίων, όπως λειτουργικά σκεύη και έπιπλα. Σε περίοπτη θέση, στο κέντρο μπροστά από την είσοδο, βρίσκεται το χαρακτικό αντίγραφο της εικόνας του Ευαγγελισμού της Τήνου από τον Τηνιακό χαράκτη Ιωάν. Πλατή και μεγάλο χώρο καταλαμβάνει η δωρεά της συλλογής του πρώην τηνιακού αρχιεπισκόπου Ιερωνύμου Κοτσώνη. Η εκκλησιαστική –κατά βάση– συλλογή του τελευταίου μεταξύ άλλων περιλαμβάνει και ένα αρχαίο αγγείο.

Ως προς τον τρόπο έκθεσης, θα λέγαμε ότι μουσειολογικά δεν υπάρχει κάποια μέριμνα για μία –τουλάχιστον– ορθολογική τοποθέτηση. Για παράδειγμα προσφάτως (2004) χρυσό μετάλλιο παραολυμπιακών αγώνων τοποθετήθηκε εντός βιτρίνας που φιλοξενεί λειτουργικά σκεύη (δισκοπότηρα). Όσο για τα επεξηγηματικά δελτάρια, είναι του ίδιου τύπου με αυτά της Πινακοθήκης Παπαδόπουλου, γραμμένα και αυτά σε καθαρεύουσα και με αγγλική μετάφραση. Δεν διαθέτουν όλα τα έργα δελτάρια ενώ κάποια έχουν αντί μεταλλικών δελταρίων, κομμάτια λευκού χαρτιού με εκτύπωση γραφομηχανής, χωρίς αγγλική μετάφραση. Βέβαια και εκεί που υπάρχει μετάφραση δεν είναι πάντα εύστοχη και αρκούντως κατατοπιστική για τον ξένο επισκέπτη, αν κρίνουμε από αυτή του σιγιλίου του πατριάρχη: «ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΝ ΣΙΓΙΛΛΙΟΝ ΤΟΥ ΕΘΝΟΜΑΡΤΥΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ Ε΄» αποδίδεται μάλλον ατυχώς ως «PATRIARCHAL BULL OF NATIONAL GRIGORIOS THE E΄»

Ιστορικό πλαίσιο ίδρυσης και πορεία της Έκθεσης

Η έκθεση συστάθηκε ως ξεχωριστό τμήμα του Σκευοφυλακίου οπωσδήποτε κατά τη διάρκεια της Χούντας των Συνταγματαρχών (1967-1974), κάποια στιγμή μεταξύ 1967 και 1970.²⁰⁶ Επί δικτατορίας συνέβησαν αρκετές αλλαγές τόσο στη διοίκηση όσο και στην οργάνωση του Π.Ι.Ι.Ε.Τ.²⁰⁷, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και η θεσμοθέτηση της εν λόγω έκθεσης. Δυστυχώς δεν υπάρχουν επίσημα έγγραφα που να πιστοποιούν την ενέργεια αυτή του Π.Ι.Ι.Ε.Τ.²⁰⁸ Η τεκμηρίωση των αντικειμένων έγινε από τον τότε επιμελητή αρχαιοτήτων της βυζαντινής εφορείας Νικ. Ζία. Εξ όσων κατέστη

²⁰⁶ Αρχείο Π.Ι.Ι.Ε.Τ – Προφορική συνέντευξη με την αρχειονόμο του Π.Ι.Ι.Ε.Τ Παρ. Γιαννίκου, Μάρτιος 2014

²⁰⁷ Κυριότερη ο ex officio διορισμός του εκάστοτε μητροπολίτη Σύρου – Τήνου κ.λπ. στον προεδρικό θώκο του Π.Ι.Ι.Ε.Τ. Βλ. Φ.Ε.Κ 30/1974

²⁰⁸ Το ίδιο το Π.Ι.Ι.Ε.Τ μας ενημέρωσε δια της αρχειονόμου του ότι έγγραφα αφορώντα την ίδρυση της έκθεσης αυτής δεν υπάρχουν (δηλ. εγκριτική απόφαση), πιθανώς επειδή δεν είχε την ιδιότητα του «μουσείου» αλλά τιτλοφορήθηκε και ακόμη ονομάζεται «έκθεση».

δυνατόν να γνωρίσουμε, δεν έχει αλλάξει κάτι ουσιαστικά από την ίδρυση τής έκθεσης και μέχρι σήμερα, παρά μόνον ότι εμπλουτίζεται, κυρίως με δωρεές διάσημων προσκυνητών-αφιερωτών (λ.χ. Στελ. Μυγιάκης, Άννα Βερούλη, αρχ/πος Ιερώνυμος κ.ά.).

Μορφές ιστορικής αφήγησης

Δεν είναι πολλά, αλλά είναι σπουδαία τα ιδεολογικά στοιχεία που μπορούμε να αλιεύσουμε από την ιδιαίτερη οπωσδήποτε *Έκθεση Εικόνων και Κειμηλίων*. Κατ' αρχάς σε έναν χώρο που φιλοξενούνται μεταβυζαντινές εικόνες και εκκλησιαστικά σκεύη, ταυτόχρονα φιλοξενούνται και συνεχώς ανανεώνονται κειμήλια παντελώς άσχετα με τη χριστιανική ζωή και την εκκλησιαστική τελετουργία (προαναφέρθηκαν ήδη αθλητικά μετάλλια, διοικητικά κατοχικά έγγραφα, η Χάρτα του Ρήγα, αρχαίο αγγείο κ.ά.). Οπωσδήποτε όλα ή σχεδόν όλα διαθέτουν ή «διεκδικούν» την ιδιότητα του αφιερώματος, πλην όμως η τελική εικόνα που φθάνει στα μάτια και συνακόλουθα στη σκέψη του επισκέπτη είναι ότι συνδέεται ή έστω συμπλέκεται η ιστορία του έθνους (αρχαία-σύγχρονη) με την χριστιανική θρησκεία και το εκκλησιαστικό λατρευτικό στοιχείο.

Δεύτερο στοιχείο που παρατηρούμε είναι η διάθεση να προβληθούν εκθέματα με εσφαλμένη ή έστω αμφίβολη ιστορική τεκμηρίωση. Κορυφαίο παράδειγμα αποτελεί το εδώ εκτενώς αναλυθέν δακτυλίδι του Κολοκοτρώνη(;) και η Χάρτα του Ρήγα, η οποία αν και αυθεντική, σε καμία περίπτωση δεν συγκαταλέγεται στις τρεις πρωτότυπες όπως διατείνεται το Π.Ι.Ι.Ε.Τ μέσω του ιστότοπού του,²⁰⁹ αλλά στις (τουλάχιστον) πενήντα μία που μέχρι σήμερα έχουν καταγραφεί ως επιβεβαιωμένα αυθεντικές.²¹⁰

Στην περίπτωση του δακτυλιδιού, έχουμε μάλλον έναν ιστορικό μύθο ο οποίος, επειδή σχετίζεται με την αναμφίβολα δημοφιλέστερη και γνωστότερη μορφή της νεότερης ελληνικής ιστορίας, επελέγη να μην θιγεί. Δηλαδή, όταν ένα προσωπικό αντικείμενο της πλέον εξέχουσας προσωπικότητας της Ελληνικής Επανάστασης περιλαμβάνεται στις συλλογές του *Ιδρύματος*, δηλαδή στην ιδιοκτησία του, του προσδίδει σπάνιο κύρος. Επιπλέον ανάγεται σε ένας είδος παραδειγματικής συμπεριφοράς. Δηλαδή ο Κολοκοτρώνης, ένα εγνωσμένης αξίας πρότυπο ανδρείας, αν και μάλλον δεν εμφανίστηκε ποτέ στην Παναγία της Τήνου κατά τη διάρκεια του ένοπλου ελληνικού αγώνα για την ανεξαρτησία, εδώ εννοείται ξεκάθαρα ότι υπήρξε εκ των πρώτων προσκυνητών. Μπορούμε με σχετική ασφάλεια να φανταστούμε

²⁰⁹ <http://www.panagiatinou.gr> – τελευταία προσπέλαση: 05.05.2014

²¹⁰ Καραμπερόπουλος Δ., *Η «Χάρτα της Ελλάδος» του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*, Αθήνα, 1998, Εισαγωγή

τους συνειρμούς που προκαλεί αυτή η –μάλλον εσφαλμένη– πληροφορία στον μέσο επισκέπτη που συνάμα είναι (στο 99% των περιπτώσεων) και προσκυνητής της διάσημης εικόνας. Νιώθει ενδόμυχα συνεχιστής αυτής της παράδοσης, ότι ακολουθεί τα βήματα του Γέρου του Μοριά, ενώ από ό,τι φαίνεται ο τελευταίος δεν δώρισε ποτέ το δακτυλίδι του στην εικόνα. Πρόκειται το πιθανότερο για μία επινόηση με προφανή όσο και συμφέροντα αποτελέσματα.

Τρίτο και τελευταίο ιδεολογικό στοιχείο είναι η επιβεβαίωση της ιδιότητας που ακολουθεί τον πατριάρχη Γρηγόριο τον Ε'. Το δελτάριο με αφορμή το σιγίλλιο του που σχετίζεται με μία άλλη ενορία, άσχετη με το *Ιδρυμα* αλλά σχετική με την Τήνο, δεν αμελεί να τον χαρακτηρίσει εθνομάρτυρα.

Πολιτισμικά, η έκθεση επίσης προβάλλει έντονα το αντίγραφο της Παναγίας της Τήνου (του Τήνιου ζωγράφου Φραγκ. Δεσύπρη, 1858²¹¹), η οποία μέσα από το πλήθος των ταμάτων (κυρίως κοσμήματα) είναι ελάχιστα θεατή και παραμένει μία από τις πάγιες απορίες του μέσου επισκέπτη. Αυτή η απορία λύνεται εν μέρει με την προβολή του αντιγράφου αυτού.

ii. Αρχαιολογικό Μουσείο Τήνου – Χώρα (1963)

Επί της λεωφόρου Μεγαλόχαρης, ενός δρόμου που οδηγεί κατ' ευθείαν στην Παναγία της Τήνου, στεγάζεται από το 1963 το Αρχαιολογικό Μουσείο Τήνου. Το μουσείο ανήκει στο Υπουργείο Πολιτισμού και λειτουργεί όλο τον χρόνο με συγκεκριμένο ωράριο και μόνιμο προσωπικό (εικ. 130-136).

Περιεχόμενο του μουσείου και τρόπος έκθεσης

Το μουσείο περιλαμβάνει έναν προθάλαμο, τρεις αίθουσες, ένα αίθριο και μία σχετικά μεγάλη υπόγεια αποθήκη, η οποία έχει εμβαδόν όσο όλος ο ισόγειος χώρος. Ο προθάλαμος δεν λειτουργεί μόνο ως χώρος υποδοχής των επισκεπτών αλλά περιλαμβάνει και ένα από τα κορυφαία εκθέματα του μουσείου: Τα δελφίνια του Ποσειδώνα από το ιερό του αρχαίου θεού της θάλασσας και της συζύγου του Αμφιτρίτης στα Κιόνια. Στη συνέχεια, ανεβαίνοντας κανείς στο επόμενο επίπεδο εισέρχεται στην αίθουσα 3, η οποία τιτλοφορείται *Αίθουσα Αναγλύφων και Αμφορέων από το Εξώμβουργο* και φιλοξενεί τους κοσμημένους με ανάγλυφα μεγάλους πίθους. Προϊόντα τηνιακού εργαστηρίου, κατά τους αρχαιολόγους, τα κεραμικά αυτά έχουν λόγω του όγκου τους κινήσει το έντονο ερευνητικό ενδιαφέρον από την

²¹¹ <http://el.wikipedia.org> – τελευταία προσπέλαση: 05.05.2014

εύρεσή τους έως σήμερα. Ακόμη, υπάρχουν σπαράγματα από αγγεία και ακροκέραμα.

Κατόπιν, ο επισκέπτης συνεχίζει στην *Αίθουσα Κεραμικής Διαφόρων Εποχών* (αίθουσα 2). Εκεί συναντά κανείς προθήκες, τις μόνες της μεγάλες προθήκες του μουσείου, γεμάτες με ταφικά αγγεία (προθήκη 4), αγγεία καθημερινής χρήσης (προθήκες 3 & 5) και ποικίλα μικροαντικείμενα. Ακόμη, εκτίθενται γλυπτά (κυρίως προτομές και κεφαλές) ελληνιστικής εποχής. Η τελευταία αίθουσα είναι αυτή των *Γλυπτών Αρχαϊκής και Κλασικής Εποχής* (αίθουσα 1). Αυτή περιλαμβάνει ολόσωμα αγάλματα, προτομές και επιτύμβια γλυπτά, δέκα ακροκέραμα, ένα ανθέμιο καθώς και μία μακέτα αποκατάστασης του ιερού του Ποσειδώνα και της Αμφιτρίτης στα Κιόνια. Τέλος, το αρχιτεκτόνημα που στεγάζει το Αρχαιολογικό Μουσείο διαθέτει και αίθριο, το οποίο οι υπεύθυνοί του εκμεταλλεύτηκαν για να εκθέσουν γλυπτά, αρχιτεκτονικά μέλη (στήλες, βάσεις, ζωφόροι, κολώνες) από το ιερό των Κιονίων. Αναθηματικές επιγραφές, ανδριάντες Ρωμαίων αυτοκρατόρων και άλλα αγάλματα συναποτελούν τα εκθέματα του αιθρίου, ενώ στη μέση του, αντί άλλου δαπέδου, έχει τοποθετηθεί πρωτοχριστιανικό μωσαϊκό άγνωστης ακριβούς προέλευσης (Χώρα).

Οι χώροι του μουσείου έχουν λάβει τη μορφή που βλέπουμε σήμερα, με ελάχιστες τροποποιήσεις και αλλαγές από το 1963 που έγιναν τα εγκαίνιά του. Τα εκθέματα είναι τοποθετημένα μάλλον με βάση τη θεματική τους – χωρίς να είναι αυτό απόλυτο– και όχι χρονολογικά όπως συνηθίζεται σε τέτοιου είδους μουσεία. Λόγου χάρη αγάλματα από τη γεωμετρική ως τη ρωμαϊκή εποχή φιλοξενούνται στην ίδια αίθουσα (αίθ. 2) με κριτήριο τη θέση προέλευσης, αλλά στην αίθουσα 3 υπάρχουν μόνο κλασσικά αγγεία. Στο αίθριο υπάρχουν κυρίως ρωμαϊκά, αλλά και κάποια λίγα ελληνιστικά γλυπτά. Εξάλλου, ακόμη και το θεματικό κριτήριο δεν τηρείται πάντοτε καθώς στην ίδια αίθουσα που βρίσκονται μαρμάρινα αγάλματα (αίθ. 1), συνυπάρχουν κεραμικά (ακροκέραμα), αλλά και η μακέτα (ιερό των Κιονίων). Άρα μάλλον ο τρόπος έκθεσης είναι κατ' αρχήν θεματικός (ανά περιοχή προέλευσης και ανά είδος των εκθεμάτων), αλλά οπωσδήποτε λαμβάνονται υπ' όψιν και άλλες παράμετροι όπως είναι ο πλεονάζων χώρος και ο όγκος των εκθεμάτων.

Τα επεξηγηματικά δελτάρια του μουσείου είναι γραμμένα σε καθαρεύουσα και μάλλον την εποχή της έναρξης λειτουργίας του (1963)· είναι χειρόγραφα, ενώ υπάρχει και αγγλική μετάφραση. Δεν διαθέτουν όλα τα έργα δελτάριο και όσα –μάλλον λίγα– έχουν αυτό το προνόμιο αναφέρουν

απλώς τι είναι το έκθεμα, πού βρέθηκε και σε ποια εποχή (συνήθως σε επίπεδο αιώνα) έχει χρονολογηθεί. Δεν υπάρχουν εισαγωγικά κείμενα στις επιμέρους αίθουσες, πλην όμως υπάρχει ένα δελτάριο (χωρίς μετάφραση) το οποίο αναφέρει τα εξής:

«ΤΗΝΟΣ ΔΕ ΠΟΛΙΝ ΜΕΝ ΟΥ ΜΕΓΑΛΗΝ ΕΧΕΙ, ΤΟ Δ' ΙΕΡΟΝ
ΤΟΥ ΠΩΣΕΙΔΩΝΟΣ ΜΕΝ ΕΝ ΑΛΣΕΙ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΕΞΩ ΘΕ-
ΑΣ ΑΕΙΟΝ, ΕΝ Ω, ΚΑΙ ΕΣΤΙΑΤΟΡΙΑ ΠΕΠΟΙΗΤΑΙ ΜΕΓΑΛΑ,
ΣΗΜΕΙΟΝ ΤΟΥ ΣΥΝΕΡΧΕΣΘΑΙ ΤΟ ΠΛΗΘΟΣ ΙΚΑΝΟΝ
ΤΩΝ ΣΥΝΘΥΟΝΤΩΝ ΑΥΤΟΙΣ ΑΣΤΥΓΕΙΤΟΝΩΝ ΤΑ ΠΟΣΕΙ-
ΔΩΝΙΑ.

Στράβωνος Γεωγραφικά Ι, 487»

Τέλος, εξωτερικά του μουσείου, πέραν των διαφόρων επεξηγηματικών πινακίδων που πληροφορούν για την τιμή του εισιτηρίου εισόδου, τα ωράρια κ.λπ. υπάρχει μαρμάρινη πλάκα στην οποία εγχάρακτα σημειώνονται τα εξής:

ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΤΟΥΤΟ
ΔΑΠΑΝΑΙΣ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΕΘΕΜΕΛΙΩΘΗ ΔΕ ΤΗΝ 12^{ΗΝ} ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1961
ΥΠΟ ΤΟΥ ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΥ ΑΥΤΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΝΙΚ. ΒΕΛΤΣΟΥ

Επιπλέον στον εξωτερικό τοίχο επί της λεωφόρου Μεγαλόχαρης, ξανά με μαρμάρινη επιγραφή επισημαίνεται η ταυτότητα του κτηρίου:

ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΤΗΝΟΥ

Έξω από το μουσείο, επί του πεζοδρομίου ουσιαστικά και μεταξύ ογκωδών μαρμαρίνων σπαραγμάτων υπάρχει ιστός με την ελληνική σημαία καθ' όλη τη διάρκεια του έτους.

Σημειωτέον ότι σύμφωνα με τη φύλακα του μουσείου στην αποθήκη φυλάσσονται πολύ περισσότερα εκθέματα, τα οποία παρά την κοινή επιθυμία όλων των υπευθύνων δεν έχουν εκτεθεί.²¹²

Ιστορικό πλαίσιο ίδρυσης και πορεία του μουσείου

Το ιστορικό πλαίσιο ίδρυσης του μουσείου έχει ήδη αναλυθεί, καθώς αυτό ανάγεται στις αρχές της δεκαετίας του 1960.²¹³ Κατά κανόνα στην Τήνο τα διάφορα αρχαία που βρίσκονταν από τύχη (π.χ. ανθέμιο Καρυάς) ή από

²¹² Προφορική συνέντευξη με τη φύλακα του μουσείου Αικ. Καβαλιώτου, Μάρτιος 2014

²¹³ Βλ. στο παρόν, σ. 102-103

οργανωμένες ανασκαφές (π.χ. ανασκαφή Βέλγων στα Κιόνια), καθώς και άλλα αρχαία από τη Δήλο, μεταφέρονται και εκτίθονταν εντός του Π.Ι.Ι.Ε.Τ, σε χώρους που με πολλή επιείκεια θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε μουσειακούς. Στην Ελλάδα του 19^{ου} και μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα θεωρήθηκε μάλλον πολυτέλεια η δημιουργία με κρατική μέριμνα ειδικών μουσειακών χώρων στην επαρχία για να στεγαστούν οι κατά τόπους αρχαιότητες και η περίπτωση της Τήνου αποτελεί ένα ακόμη παράδειγμα που επιβεβαιώνει τον κανόνα αυτόν. Πάντως, με εντολή του Υπουργείου Παιδείας το *Ίδρυμα* ανακατασκευάζει μία αίθουσα για να στεγαστούν οι αρχαιότητες τις οποίες φύλαγε κατά τρόπο πιο επίσημο. Μάλιστα θα ονομαζόταν Αρχαιολογικό Μουσείο Τήνου, όπερ και εγένετο.²¹⁴

Τελικά δεν ήταν το ελληνικό κράτος –με τη στενή έννοια– που συνετέλεσε στη δημιουργία του αρχαιολογικού μουσείου Τήνου, αλλά το ίδιο το Π.Ι.Ι.Ε.Τ σε συνεργασία με έναν ιδιωτικό φορέα, την *εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία*. Το μεν *Ίδρυμα* παραχώρησε το οικόπεδο ιδιοκτησίας του («γήπεδο» αποκαλείται στα σχετικά έγγραφα)²¹⁵, η δε *Εταιρεία*, η οποία και πρότεινε το όλο σχέδιο στο Π.Ι.Ι.Ε.Τ²¹⁶ ανέλαβε τη δαπάνη κατασκευής του κτηρίου εντός του προαναφερθέντος οικοπέδου. Οπωσδήποτε κάποιο ρόλο έπαιξε η παρουσία και η δράση του καθηγητή αρχαιολογίας Νικ. Κοντολέοντα (αναφέρεται στα έγγραφα ως ο «*άνθρωπος που επιβάλλεται να ενημερωθεί*»), ο οποίος υπήρξε για χρόνια επικεφαλής ανασκαφών στο Εξώμβουργο και μέλος της *Εταιρείας*. Κατόπιν η *Αρχαιολογική Εταιρεία* το μεταβίβασε στο Υπουργείο Πολιτισμού και στην εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (σήμερα έχει τον αριθμό: ΚΑ') και έκτοτε το μουσείο ουσιαστικά διοικείται από την Αθήνα.

Από το 1963 και μέχρι σήμερα λίγα έχουν αλλάξει στον τρόπο λειτουργίας του μουσείου. Δεν έχουν γίνει περιοδικές εκθέσεις, δεν έχει ποτέ υιοθετήσει κάποιο πρόγραμμα για παιδιά ή ενήλικες, δεν έχει γίνει κάποια σπουδαία ανανέωση εκθεμάτων ή έστω τρόπου έκθεσης. Το μουσείο δέχεται επισκέψεις από σχολεία του νησιού, αλλά και εκτός Τήνου, ενώ βέβαια κατά βάση το επισκέπτονται (λίγοι) ξένοι τουρίστες κατά τους θερινούς μήνες²¹⁷, έχει αντίτιμο εισόδου δύο ευρώ ενώ έχουν ληφθεί όλα τα απαραίτητα μέτρα ασφαλείας (αυτόματη πυρόσβεση, συναγερμός)

Μορφές ιστορικής αφήγησης

²¹⁴ Αρχείο Π.Ι.Ι.Ε.Τ, Έγγραφα αφορώντα το Μουσείον Τήνου

²¹⁵ Αρχείο Π.Ι.Ι.Ε.Τ, Συνεδριάσεις 1958, Αρ. Συνεδρ. 48/15.10.1958 (Πράξις 11)

²¹⁶ Αρχείο Π.Ι.Ι.Ε.Τ, Αλληλογραφία, Εισερχόμενα Έγγραφα 1958, 556/04.09.1958

²¹⁷ Προφορική συνέντευξη με τη φύλακα του μουσείου, Μάρτιος 2014

Ασφαλώς το Αρχαιολογικό Μουσείο Τήνου αποτελεί ένα από τα παλαιότερα αλλά και πλέον σημαντικά μουσεία του νησιού. Ενός νησιού που δεν έχει – τουλάχιστον μέχρι σήμερα – την αρχαιολογική σημασία και τη συνακόλουθη αίγλη της γειτονικής Δήλου, της Πάρου ή της Θήρας. Πλην όμως στην Τήνο οι λίγες ανασκαφές και κάποιες συγκυρίες έφεραν στο φως ευρήματα που αν μη τι άλλο απασχολούν τους ειδικούς για τη μοναδικότητα ή τη σπανιότητά τους και συνεπώς η ανάγκη στέγασής τους υπήρξε ένα λογικό και επίκαιρο αίτημα.

Γενικά τα αρχαιολογικά μουσεία, με προεξάρχον το *Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών*, έχουν σχεδόν όλα (ιδεολογικά μιλώντας) υιοθετήσει την κρατούσα εθνική αφήγηση. Αυτή προαπαιτεί την παραδοχή του ενιαίου και αδιαίρετου της ελληνικής ιστορίας και αποδίδει σε αυτήν – τουλάχιστον – 3500 χρόνια συνεχούς και αδιάλειπτης παρουσίας Ελλήνων στον ευρύτερο χώρο της ανατολικής Μεσογείου.²¹⁸ Το αρχαιολογικό μουσείο της Τήνου δεν ξεφεύγει από αυτόν τον κανόνα. Το μουσείο μοιάζει να παρουσιάζει, μέσω των εκθεμάτων του, κάτι παραπάνω από δέκα αιώνες ιστορίας, συχνά ανακατεμένες σε κοινές αίθουσες, θέλοντας να τα εντάξει όλα στο ενιαίο πλαίσιο της τηνιακής – χωρίς ασυνέχειες – ιστορίας. Επιπλέον, φτωχό σε ενημερωτικό υλικό (λίγα δελτάρια, ανύπαρκτα εισαγωγικά κείμενα – οδηγός, συνοπτικό φυλλάδιο, μηδενικές δράσεις), δεν μπορεί να αναπαράξει επαρκώς αυτόν τον λόγο, καθώς αφήνει μόνα τα –λίγα– εκθέματα να μιλήσουν εν ονόματι της εθνικής ιστορίας.

Με τα παρωχημένα του δελτάρια, αλλά και με την όλη του αισθητική, που θυμίζει μουσεία περασμένων δεκαετιών, μοιάζει να απευθύνεται μόνο σε ειδικούς (αρχαιολόγους, ιστορικούς κ.λπ.) ή σε ανθρώπους που, έχοντας ήδη μία κάποια γνώση ως υπόβαθρο, μπορούν να αντιληφθούν ένα μέρος από αυτά που το μουσείο επιθυμεί να περάσει στον επισκέπτη. Επίσης είναι ανισόρροπη η κατανομή των ευρημάτων στον χώρο, έτσι που με δυσκολία κάποιος θα μπορούσε να συμπεράνει ποια είναι η σπουδαιότερη για την αρχαία Τήνο περίοδος ή έστω ποιας περιόδου τα αρχαία κυριαρχούν εντός του εν λόγω χώρου. Επιπλέον, η ρωμαϊκή εποχή όπως παρουσιάζεται δίνει την εντύπωση στον μη γνώστη επισκέπτη ότι πρόκειται για μία ακόμη ελληνική περίοδο, δεν γίνεται αντιληπτή η ρήξη (στρατιωτική και πολιτισμική) ανάμεσα σε Ρωμαίους και Έλληνες κατά την Ύστερη Αρχαιότητα. Το ίδιο συμβαίνει και με το μόνο έκθεμα του πρώιμου μεσαίωνα, το πρωτοχριστιανικό μωσαϊκό, το οποίο πέραν του ότι δεν διαθέτει

²¹⁸ Gazi A., «National museums...», όπ. αν., σ. 378

δελτάριο, έχει παντελώς αγνοηθεί να επισημανθεί με κάποιον τρόπο ότι πρόκειται για έκθεμα εκτός θεματικού κύκλου του παρόντος μουσείου, καθώς δεν υπάρχει κανένα άλλο μεσαιωνικό αντικείμενο εντός του.

Ως προς τη γλώσσα, εντύπωση προκαλεί η καθαρεύουσα που ακόμη δεν έχει αντικατασταθεί σε δελτάρια και πινακίδες, δείγμα βέβαια αδιαφορίας ή οικονομικής αδυναμίας μάλλον και όχι συνειδητής επιλογής. Δεν θα πρέπει να παραβλέψουμε την επιλογή αρχαιοπρεπούς γραφής για τις δυο σημαντικότερες πινακίδες (αυτή της θεμελίωσης από την Αρχαιολογική Εταιρεία και της κεντρικής πλάκας που αποτελεί την πινακίδα-μαρκίζα του μουσείου). Μάλιστα επελέγη το λιτό «*Μουσείου Τήνου*» χωρίς περαιτέρω εξηγήσεις, ίσως επειδή εκείνη την εποχή, πέραν κάποιων χώρων του Π.Ι.Ι.Ε.Τ, δεν υπήρχαν άλλα μουσεία στο νησί και δη στη Χώρα, ίσως πάλι επειδή τότε ο όρος «μουσείον» από μόνος του παρέπεμπε σε κάτι αρχαιολογικό (σε αντιδιαστολή με τους όρους: *σκευοφυλάκιο*, *έκθεση*, *πινακοθήκη* κ.ά.). Τέλος η ελληνική σημαία πέρα από το γεγονός ότι φιλοξενείται επειδή πρόκειται για ένα κρατικό κτήριο, οπωσδήποτε υπονοεί στον επισκέπτη ότι πρόκειται για ένα «μουσείο ελληνικών αρχαιοτήτων», δίνεται η βεβαίωση ότι εντός του χώρου αυτού που βρίσκεται πίσω από τη σημαία, φιλοξενούνται εκθέματα-αρχαιότητες που ανήκουν στην ιστορία του έθνους-κράτους που διαθέτει τη σημαία αυτή.

iii. Λαογραφικό Μουσείο, Καρυά (1992)

Στο χωριό Καρυά οκτώ περίπου χιλιόμετρα βόρεια της Χώρας λειτουργούσε από το 1992 λαογραφικό μουσείο, το οποίο στεγάζεται στο χώρο του παλιού δημοτικού σχολείου, σε νοτιοανατολικό σημείο του χωριού. Το εν λόγω υπήρξε μία από τις πρώτες προσπάθειες ίδρυσης και λειτουργίας μουσείου με αυτήν την ιδιότητα (εικ. 137-140).

Περιεχόμενο του μουσείου και τρόπος έκθεσης

Το μουσείο διαθέτει τέσσερις αίθουσες που αντιστοιχούν σε χώρους του πρώην σχολείου και ένα υπόγειο. Πιο συγκεκριμένα πρόκειται για τα πρώην γραφείο, αίθουσα διδασκαλίας, τραπεζαρία, κουζίνα, στα οποία και εκτίθενται τα διάφορα αντικείμενά του. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται: χρηστικά αντικείμενα (γουδί, μπαλτάς, ζυγαριά κ.ά.), έπιπλα (μπαούλα, πολυθρόνες, βιτρίνες κ.ά.) εργόχειρα, ενδυμασίες, διακοσμητικά (κορνίζες, καθρέπτες, κεντήματα, φεγγίτες, πορτραίτα) και φωτογραφικό υλικό. Όλα τα εκθέματα προέρχονται από δωρεές των δύο Καρυανών γυναικών (Ειρήνη Θ.

Χαριάτη και Μαρίνα Θ. Αβρανά) και αφήνεται να εννοηθεί ότι σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με την ίδια την Καρυά και την πρόσφατη ιστορία της.²¹⁹

Θα πρέπει οπωσδήποτε να ληφθεί υπ' όψιν ότι ο χώρος αρχικά κατασκευάστηκε για διαφορετική χρήση (σχολικό κτήριο) και ότι για την τελική του διευθέτηση και μετατροπή του σε μουσειακό χώρο δεν εργάστηκε κανένας ειδικός μουσειολόγος.

Ιστορικό πλαίσιο ίδρυσης και πορεία του μουσείου

Το μουσείο της Καρυάς ολοκληρώθηκε τελικά στις αρχές της δεκαετίας του 1990, όταν η Ελλάδα μετά τις περιπέτειες των αλλεπάλληλων κυβερνητικών εναλλαγών κυβερνήθηκε για τρία περίπου χρόνια από τη Ν.Δ του πρωθυπουργού Κων. Μητσοτάκη με ισχυρή πλειοψηφία. Είναι η εποχή που η Ευρώπη ζούσε τις επόμενες ημέρες της διάλυσης της Ε.Σ.Σ.Δ και της πρώην Γιουγκοσλαβίας, ενώ στην Ελλάδα κυριαρχεί το λεγόμενο «σκοπιανό ζήτημα» που αφορά την ονομασία της Π.Γ.Δ.Μ και οι μεταρρυθμίσεις στην παιδεία (καταλήψεις, θάνατος Τεμπονέρα κ.λπ.).²²⁰

Η Καρυά, χωριό με την παλαιά αίγλη του προαστίου του Κάστρου, αλλά με σταθερά μειούμενο πληθυσμό κατά τον 20^ο αιώνα, κατά τον ίδιο αιώνα στέγασε διαδοχικά το δημοτικό της σχολείο σε δύο σχολικά κτήρια. Λόγω λειτουργικών προβλημάτων του παλαιότερου χρονικά οικήματος, δηλαδή του νυν μουσείου, κρίθηκε (μεταπολεμικά) αναγκαίο να κατασκευαστεί νέο σχολικό κτήριο, όπως και έγινε στις αρχές της δεκαετίας του 1950. Ο δραστήριος *Πολιτιστικός Σύλλογος της Καρυάς*, ο αρχαιότερος της Τήνου, με πρωτοβουλία της Καρυανής γλύπτριας Ειρ. Χαριάτη, αποφάσισε να μετατρέψει το πρώτο χρονικά σχολικό κτήριο, το οποίο είχε αγοράσει από τη Σχολική Εφορεία το 1957, σε λαογραφικό μουσείο.²²¹ Πρόκειται δηλαδή για συνεργασία ιδιώτη (Χαριάτη) και θεσμικού φορέα (Σύλλογος του χωριού).

Η όλη προσπάθεια δημιουργίας του εν λόγω μουσείου ξεκίνησε το στα μέσα της δεκαετίας του 1980. Τελικά στις 19 Ιουλίου 1992 τελέστηκαν τα εγκαίνια του μουσείου παρουσία επισήμων.²²² Το γενικό πρόσταγμα είχε η προαναφερθείσα γλύπτρια Χαριάτη σε συνεργασία με ανθρώπους του συλλόγου του χωριού. Επίσης οι οικονομικές δυνατότητες των ανθρώπων που πήραν την πρωτοβουλία ίδρυσης του συγκεκριμένου μουσείου ήταν εξ αρχής περιορισμένες κάτι που επέδρασε και στην ποιότητα των υλικών που

²¹⁹ Δελατόλας Ν. Σ., *Η Καρυά της Τήνου και οι περί αυτήν οικισμοί*, Αθήνα, 2008, σ. 303

²²⁰ Τσουνάκος, *Μεταπολίτευση και πορεία...* όπ. αν., σ. 789

²²¹ Δελατόλας, *Η Καρυά...* όπ. αν., σ. 303

²²² Στο ίδιο, σ. 303

χρησιμοποιήθηκαν, στις συνθήκες συντήρησης και ασφάλειας των εκθεμάτων και του κτηρίου εν γένει, οι οποίες μάλλον είναι μηδαμινές. Μάλιστα η αρχική συμπίεση συλλόγου και γλύπτριας Χαριάτη κάπου διήλθε κρίση, καθώς σώζεται στο αρχείο του συλλόγου επιστολή της τότε προέδρου προς τη Χαριάτη με την οποία διαμαρτύρεται για τη μη πρόσκληση των μελών του ΔΣ του συλλόγου στα εγκαίνια που η γλύπτρια διοργάνωσε.²²³ Έκτοτε το μουσείο σε σύγκριση με τον συνολικό αριθμό των επισκεπτών του νησιού και του χωριού έχει ελάχιστη επισκεψιμότητα, ενώ δεν κατέστη δυνατόν να εντοπίσουμε οποιαδήποτε δράση του (περιοδικές εκθέσεις, ομιλίες, ξεναγήσεις κ.λπ.), κάποια αξιομνημόνευτη προσθήκη υλικού στις προθήκες του (αν εξαιρέσει κανείς το κατώι, δηλαδή το υπόγειο του σχολείου το οποίο και γέμισε η Χαριάτη με δικά της γλυπτά, περ. πενήντα), κανενός είδους ανακαίνιση ή συντήρηση του χώρου και καμία μελέτη για το ίδιο το μουσείο, για το σύνολο ή έστω για μέρος των κειμηλίων του. Σήμερα το μουσείο δείχνει μάλλον σημάδια εγκατάλειψης ίσως και επειδή η συνιδρύριά του εγκατέλειψε τα εγκόσμια (2009), ενώ η επισκεψιμότητά του είναι πλέον μηδενική.

Σε κάθε περίπτωση η είσοδος ήταν και είναι ελεύθερη. Απαιτείται όμως συνεννόηση με τον εκάστοτε υπεύθυνο, καθώς δεν υπήρξε ποτέ συγκεκριμένο ωράριο λειτουργίας ή προσωπικό. Τελευταία δε, μετά το θάνατο της Χαριάτη διαπιστώνεται κενό επικοινωνίας ανάμεσα στους κληρονόμους της και στον (ιδιοκτήτη του ακινήτου) Σύλλογο, με αποτέλεσμα το μουσείο να είναι επί της ουσίας κλειστό για το κοινό αλλά και για οποιονδήποτε ενδιαφερόμενο.

Μορφές ιστορικής αφήγησης

Πρόκειται ασφαλώς για ένα μουσείο το οποίο ανήκει στην κατηγορία των κατ' ευφημισμόν μουσείων. Ουσιαστικά αποτελεί μία απόπειρα να συγκεντρωθεί, να προφυλαχθεί και να εκτεθεί ένας μικρός αριθμός κειμηλίων. Τα εκθέματα αυτά μεταφέρουν πληροφορίες για τον παρελθόντα τρόπο ζωής των κατοίκων της Καρυάς, αποτελώντας έναν νοσταλγικό ύμνο στο παλιό που χάθηκε, είτε λόγω της φθοράς του χρόνου (λ.χ. κεντητό αλφαβητάριο) είτε λόγω της προόδου της τεχνολογίας (λ.χ. ξύλινο ραδιόφωνο). Εδώ συμβαίνει αυτό που συχνά επιδιώκεται μέσα σε έναν μουσειακό χώρο τέτοιου είδους: η ωριοποίηση του παρελθόντος σε ένα πλαίσιο που κυμαίνεται μεταξύ αναπόλησης και νοσταλγίας. Τα φθαρτά

²²³ Αρχείο Πολιτιστικού Συλλόγου Καρυάς, Φάκελος 1992· προφορική συνέντευξη με την τότε πρόεδρο του συλλόγου Μαργ. Πρασσά, Μάρτιος 2014.

αλλά διασωθέντα εργαλεία, παρελκόμενα εξαρτήματα και εν γένει προσωπικά αντικείμενα σχεδόν ιεροποιούνται, καθώς αποτελούν το μέσον για μία νοητή σύνδεση με το παρελθόν, με τους –κοντινούς σχετικά– προγόνους. Δεν απουσιάζουν πάντως τα κλασικά πορτραίτα ηρώων της Ελληνικής Επανάστασης (Θεοδ. Κολοκοτρώνης κ.ά.).

Σκοπός του εν λόγω μουσείου είναι να παρουσιάσει αποσπασματικά μερικά στιγμιότυπα από την ζωή των χωριανών, ώστε να παραμένει στη μνήμη η εικόνα του παρελθόντος, ως ζωντανή ανάμνηση και όχι μόνο ως διήγηση. Το γεγονός ότι ένα χρηστικό κάποτε αντικείμενο μεταφέρεται από ένα σαλόνι ή από μία αποθήκη στην προθήκη ενός μουσείου, αναβαθμίζει το status του άρδην. Από ένα απλό οικογενειακό κειμήλιο, σε αχρηστία μάλλον, ανάγεται σε δείγμα παρελθόντος πολιτισμού σε δημόσια θέα.

Επιπλέον, με αφορμή το μουσείο της Καρυάς, αξίζει να αναφερθούμε στο ρόλο του μουσείου αυτού καθ' εαυτό ως σημείο αναφοράς ενός μικρού οικισμού που έχει λίγα χειροπιαστά πολιτισμικά έργα να επιδείξει. Αυτή η ενέργεια αμέσως αναβάθμισε το χωριό και το ενέταξε αυτόματα στην κατηγορία εκείνων που διαθέτουν μουσειακό χώρο, άρα και άξια αναφοράς και έκθεσης, ιστορία/λαογραφία. Λίγο ενδιαφέρει το ποιόν και το ποσόν των εκθεμάτων, η σε λογικό πλαίσιο ανανέωσή του, το εύρυθμο της λειτουργίας του. Η στέγαση και μόνο ενός μουσείου σε ένα χωριό που εν έτει 1992 δεν διέθετε καν διψήφιο αριθμό μόνιμων κατοίκων, ήταν από μόνη της μία ικανοποιητική εξέλιξη, στην οποία κανένας φορέας ή ιδιώτης δεν έφερε αντιρρήσεις ή εμπόδια. Ένα κτήριο που ως σχολική μονάδα επιτέλεσε το πνευματικό του έργο για χρόνια, κλήθηκε από μία μικρή κοινωνία ανθρώπων να αλλάξει χρήση. Ανθρώπων που είχαν ανάγκη να αναζητήσουν εσωτερικά και ταυτόχρονα να εκθέσουν εξωστρεφώς ψηφίδες της τοπικής τους ιστορίας στο παλιό σχολείο, το οποίο με τη σειρά του θα μετατραπεί σε χώρο έκθεσης μίας λαογραφικής συλλογής, θα βαπτιστεί σε ό,τι επιθυμούν να αποκαλούν «λαογραφικό μουσείο», συνεχίζοντας έτσι την πνευματική –εκπολιτιστική του αποστολή από άλλο μετερίζι. Η εκ των ιδρυτών του μουσείου Ειρ. Χαριάτη στις αρχές της δεκαετίας του 2000 ζωγράφισε κάποια βέλη με κόκκινη μπογιά επί του δημόσιου δρόμου που οδηγούσαν στο χώρο του παλαιού σχολείου, γράφοντας επιπλέον: «Προς Μουσείο», επιθυμώντας ίσως έτσι να τονίσει την ύπαρξη ή καλύτερα την ανάγκη ύπαρξης επισκεπτών ενός τέτοιου χώρου στο χωριό της.

Αναλύσαμε παραδειγματικά το Λαογραφικό Μουσείο Καρυάς διότι μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα η παρουσία και η λειτουργία τέτοιου είδους

μουσείων στην Τήνο, τα οποία για μία σειρά από λόγους ξεφύτρωσαν το ένα μετά το άλλο στο νησί. Δεν απολαμβάνουν της επίσκεψης χιλιάδων επισκεπτών ώστε να θεωρήσουμε ότι ασκούν επιρροή σε ντόπιους και ξένους. Δεν απασχολούν επιστημονικό, διοικητικό ή άλλο προσωπικό (μόνιμο ή ημιμόνιμο) ώστε να συμπεράνουμε ότι συνδράμουν στην τοπική οικονομία. Με ελάχιστες εξαιρέσεις, δεν διαθέτουν καν μικρό αριθμό αντικειμενικά αξιόλογων εκθεμάτων.

iv. Ίδρυμα Τηνιακού Πολιτισμού – Χώρα (2002)

Το τελευταίο και μάλλον το σπουδαιότερο και από μουσειολογικής πλευράς μουσειακό –συν τοις άλλοις– εγχείρημα του Π.Ι.Ι.Ε.Τ είναι το Ι.ΤΗ.Π. Βρίσκεται στα ανατολικά της Χώρας της Τήνου και στεγάζεται στο λεγόμενο «Πολυμέρειο», ένα νεοκλασικό κτήριο του 1925, με πολλές και διαφορετικές κατά το παρελθόν χρήσεις (ξενοδοχείο, νοσοκομείο, αστυνομικό τμήμα κ.ά.). Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας και με δεδομένη την πολυσχιδή δράση που έχει αναπτύξει ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια το Ι.ΤΗ.Π, θα αναφερθούμε μόνο σε ό,τι σχετίζεται με τη μόνιμη έκθεση των έργων του Γιαν. Χαλεπά και στη φιλοξενία των όποιων περιοδικών εκθέσεων στην αντίστοιχη αίθουσα, ενώ το εξετάζουμε ξεχωριστά από τους λοιπούς μουσειακούς-εκθεσιακούς χώρους του Π.Ι.Ι.Ε.Τ, λόγω του ξεχωριστού του διοικητικού καθεστώτος αλλά κυρίως λόγω του εντελώς διαφορετικού μουσειολογικού του επιπέδου (εικ. 141-145).

Περιεχόμενο της συλλογής του ιδρύματος και τρόπος έκθεσης

Η μόνιμη συλλογή του ιδρύματος περιλαμβάνει κατά βάση τα γλυπτά του Γιαν. Χαλεπά που είχε πολύ πριν ιδρυθεί το Ι.ΤΗ.Π στην ιδιοκτησία του το Π.Ι.Ι.Ε.Τ. Αυτά, διόλου ευκαταφρόνητα σε αριθμό και φυσικά σε αξία που απορρέει από το κύρος του δημιουργού τους, ασφυκτιούσαν στον *Μουσείο Τηνίων Καλλιτεχνών*. Εδώ και μία και πλέον δεκαετία στεγάζονται αυτόνομα και αποκλειστικά στη μία εκ των δύο αιθουσών του δευτέρου ορόφου του Ι.Τ.Η.Π. και τιτλοφορείται «Ο Γιαννούλης Χαλεπάς στο Ίδρυμα Τηνιακού Πολιτισμού». Υπάρχει στο ίδιο επίπεδο δεύτερη αίθουσα η οποία φέρει το όνομα του Νικ. Γύζη και φιλοξενεί τις –καθόλου λίγες μέχρι σήμερα– περιοδικές εκθέσεις που έχει οργανώσει ή συνδιοργανώσει το Ι.ΤΗ.Π, ενώ στο διάδρομο που τις ενώνει εκτίθενται σε μόνιμη βάση λίγα, αλλά σπουδαία έργα.

Η μόνιμη έκθεση γλυπτών και σχεδίων του Χαλεπά, η οποία και στεγάζεται στην ομώνυμη αίθουσα, διαθέτει έργα του γνωστού Τηνιακού

γλύπτη και από τις τρεις περιόδους της καλλιτεχνικής του παραγωγής. Μάλιστα είναι με τέτοιον τρόπο οργανωμένη, ώστε ο θεατής να έχει τη δυνατότητα να παρακολουθήσει την πορεία του καλλιτέχνη στο βάθος των έξι δεκαετιών της δημιουργίας του. Συνολικά εκτίθενται είκοσι δύο γλυπτά, δέκα πέντε γύψινα προπλάσματα, τρία πήλινα αγαλματίδια και τέσσερα χάλκινα έργα, καθώς και τρία σχέδια με μολύβι.

Στα πρώτα δημιουργικά χρόνια του Χαλεπά (1875-1878), ανήκει το γύψινο ανάγλυφο της «Φιλοσοργίας», της μητρικής στοργής, που ολοκλήρωσε το 1875 σε ηλικία είκοσι τεσσάρων ετών, ως φοιτητής στο Μόναχο. Τα περισσότερα έργα χρονολογούνται στην γνωστή ως δεύτερη καλλιτεχνική περίοδο (1918-1930), την οποία πέρασε στη γενέθλια γη, στον Πύργο της Τήνου. Όλα τα έπλασε στα δύσκολα, αλλά εξαιρετικά δημιουργικά χρόνια, που ακολούθησαν το θάνατο της μητέρας του το 1916. Στα τελευταία χρόνια της ζωής του στην Αθήνα (1930-1938), ανήκουν το γύψινο ανάγλυφο με τον «Ευαγγελισμό» (1936), καθώς και τα σχέδια με μολύβι. Τα έργα παρίστανται ελεύθερα στο χώρο, δεν συνωστιζονται καθώς υπάρχει επαρκής χώρος για όλα. Άλλωστε ως έργα γλυπτικής τα περισσότερα, δόθηκε ο χώρος στον θεατή-επισκέπτη ώστε να έχει τη δυνατότητα να περιεργαστεί τα έργα πανταχόθεν.

Στον ευρύ διάδρομο που μεσολαβεί ανάμεσα στις δύο αίθουσες εκτίθενται τα τρία έργα των προαναφερθέντων ζωγράφων, ένα μαρμάρινο υπέρθυρο των β' μισού του 18^{ου} αιώνα, ένα γύψινο πιστό αντίγραφο της «Μεγάλης Αναπαυομένης» και πολλές φωτογραφίες έργων του Πυργιανού καλλιτέχνη που δεν συμπεριλαμβάνονται στην αίθουσα παραπλεύρως (π.χ. «Κοιμωμένη»).

Πριν καν συσταθεί το Ι.ΤΗ.Π, φιλοξενήθηκε στη μεγάλη του αίθουσα η περιοδική έκθεση: *Ο Γύζης στην Τήνο. 100 χρόνια από τον θάνατο του καλλιτέχνη* (01-23 Σεπτεμβρίου 2001).²²⁴ Η έκθεση αυτή έλαβε χώρα άτυπα, πριν την επίσημη έναρξη λειτουργίας του Ι.ΤΗ.Π. Ουσιαστικά την οργάνωσε το Π.Ι.Ι.Ε.Τ, στον χώρο που σήμερα στεγάζεται το Ι.ΤΗ.Π.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρουν παρουσιάζουν οι περιοδικές εκθέσεις που το Ι.ΤΗ.Π φιλοξένησε στην δεύτερη αίθυσά του, έναντι αυτής όπου εκτίθενται τα έργα του Χαλεπά, αμέσως μετά την ίδρυσή του και μέχρι πολύ πρόσφατα. Συνοπτικά και με χρονολογική σειρά αναφέρουμε και τις δεκαοκτώ. Στη συνέχεια θα μας απασχολήσει η φύση και το περιεχόμενό τους:²²⁵

²²⁴ <http://www.itip.gr> – τελευταία προσπέλαση: 25.05.2014

²²⁵ Στο ίδιο.

- α) Έργα Νικηφόρου Λύτρα στο Ίδρυμα Τηνιακού Πολιτισμού (07 Αυγούστου – 31 Οκτωβρίου 2005)
- β) Η Αφύπνιση, Τήνιοι καλλιτέχνες στη μετάβαση από το λαϊκό στο λόγιο (29 Απριλίου – 10 Ιουλίου 2006)
- γ) Μήτηρ υπάρχουσα της ζωής. Έκθεση Θεομητορικών Εικόνων από την Τήνο (22 Ιουλίου – 09 Οκτωβρίου 2006)
- δ) Πρελούδιο έκθεσης Κωνσταντίνου Τσόκλη «Αυτανακλάσεις» (29 Ιουλίου 2006), ε) Ελληνική Ζωγραφική, 19ος και 20ός αιώνας (16 Ιουνίου – 30 Οκτωβρίου 2007)
- ε) Συναντώντας τον Μπάμπη Ρετζεπόπουλο (1940-2002) Ζωγραφική, Χαρακτική (03 Μαΐου 2008 – 13 Ιουλίου 2008)
- στ) Λάζαρος Λαμέρας: Αφηγήσεις του μοντερνισμού στην Ελλάδα (27 Ιουλίου – 13 Οκτωβρίου 2008)
- ζ) Τχνη... Μια έκθεση νέων καλλιτεχνών με αφορμή τα 70 χρόνια από το θάνατο του Χαλεπά, στο μέγαρο του Ιδρύματος Τηνιακού Πολιτισμού (18 Οκτωβρίου 2008 – 30 Μαρτίου 2009)
- η) Η ελληνική φωτογραφία μέσα από το αρχείο της Ελληνικής Φωτογραφικής Εταιρείας (14 Ιουνίου – 19 Οκτωβρίου 2009)
- θ) Έκθεση Εκκλησιαστικών Λειτουργικών Σκευών από Ναούς της Τήνου «Σκεύη ἱερὰ τῷ Θεῷ ἀνατεθειμένα (26 Ιουνίου – 31 Οκτωβρίου 2010)
- ι) Έκθεση σεμιναρίου: «Εικαστικές Εφαρμογές και Ιστορία της Τέχνης» ...με το βλέμμα των μικρών και των μεγάλων. (04 – 20 Ιουνίου 2011)
- ια) 3^η Εικαστική Συνάντηση “Bazaart Exclusive” (08 Ιουλίου – 08 Αυγούστου 2011)
- ιβ) Έκθεση σύγχρονης εικαστικής τέχνης «Κυκλάδες: Τόποι ~ Μορφές ~ Σύμβολα» (02 Ιουλίου – 31 Οκτωβρίου 2011)
- ιγ) Ομαδική έκθεση φωτογραφίας «Σαγκάη» (20 – 29 Αυγούστου 2011)

ιδ) Έκθεση σεμιναρίου: «Εικαστικές Εφαρμογές 2012» ...Του νερού τα χρώματα. (06 Ιουνίου – 26 Ιουλίου 2012)

ιε) «Ταξιδεύω και ονειρεύομαι»... τα παιδιά με καρκίνο ζωγραφίζουν (07 Σεπτεμβρίου – 31 Οκτωβρίου 2012)

ιστ) ...είμαστε διαφορετικοί αλλά ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΥΜΕ μαζί! (15 Ιουνίου – 22 Ιουλίου 2013)

ιζ) Προς Τήνο (22 Ιουνίου – 28 Οκτωβρίου 2013)

ιη) «Κ.Π. Καβάφης ...αβέβαιες μνήμες» έκθεση φωτογραφίας της Μαρίας Στέφωση (11 – 30 Οκτωβρίου 2013)

Το Ι.ΤΗ.Π και οι εκθέσεις του είναι ανοικτά για το κοινό καθ' όλη τη διάρκεια του έτους και απαιτείται αντίτιμο για τη μόνιμη έκθεση, (€3 το 2014) το οποίο επιτρέπει την είσοδο και σε τυχόν περιοδική, αν υπάρχει τέτοια. Έχουν ληφθεί όλα τα απαραίτητα μέτρα ασφάλειας των εκθεμάτων και του χώρου (συναγερμός, πυρόσβεση), ενώ επίσης υπάρχει επιστημονική μέριμνα για τη συντήρησή τους. Τα ενημερωτικά δελτάρια είναι γραμμένα και στα αγγλικά, το ίδιο όμως δεν ισχύει και για όλα τα εισαγωγικά κείμενα. Υπάρχει ειδική μέριμνα για τα άτομα με ειδικές ανάγκες, ενώ τέλος, διαθέτει πωλητήριο, βιβλιοθήκη και πολλές βοηθητικές αίθουσες και χώρους, ενώ παραπλεύρως, σε χώρο ανήκοντα στο *Ίδρυμα*, λειτουργεί –ανεξάρτητο από το τελευταίο– αναψυκτήριο, ο ιδιοκτήτης του οποίου καταβάλει μίσθωμα.

Ιστορικό πλαίσιο ίδρυσης και πορεία του Ίδρύματος

Το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ιδρύθηκε το Ι.ΤΗ.Π έχει ήδη αναλυθεί.²²⁶ Συστάθηκε με προεδρικό διάταγμα τον Οκτώβριο του 2002. Σημειώνεται ότι η ίδρυσή του έγινε από το Π.Ι.Ι.Ε.Τ με συμβολαιογραφική πράξη. Αποτελεί νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου και υπάγεται στην εποπτεία των υπουργείων Οικονομίας, Παιδείας & Θρησκευμάτων, Πολιτισμού, ενώ χρηματοδοτείται από το Π.Ι.Ι.Ε.Τ (σε ετήσια βάση) και από ίδιους πόρους (αντίτιμο εισόδου, τόκοι καταθέσεων, δωρεές τρίτων κ.ά.). Μεταξύ άλλων ως σκοποί του ιδρύματος τίθενται α) η προστασία ιστορικών χώρων, μνημείων και έργων τέχνης της Τήνου και β) η προκήρυξη

²²⁶ Βλ. στο παρόν, σ. 72

διαγωνισμών για την εκτέλεση ή απόκτηση συγκεκριμένων πνευματικών ή καλλιτεχνικών έργων.²²⁷

Στο πλαίσιο ακριβώς αυτών των σκοπών το Ι.ΤΗ.Π και αφού έχει ήδη φιλοξενήσει μία περιοδική έκθεση για τον Νικ. Γύζη, αιτείται και αποκτά από το Π.Ι.Ι.Ε.Τ το σύνολο των έργων του Χαλεπά καθώς και κάποια ζωγραφικά έργα των Νικόλ. και Νικηφ. Λύτρα. Τα εγκαίνια της μόνιμης έκθεσης λαμβάνουν χώρα τον Ιούλιο του 2005, παρουσία του προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας και έκτοτε η έκθεση παραμένει ως είχε, με ελάχιστες διαφοροποιήσεις.

Το Ι.ΤΗ.Π οφείλουμε να αναφέρουμε ότι πέραν από τις περιοδικές του εκθέσεις, έχει πολλάκις φιλοξενήσει στην αίθουσα πολλαπλών χρήσεων που διαθέτει συνέδρια, ομιλίες, ημερίδες, παρουσιάσεις βιβλίων, προβολές ταινιών, συναυλίες, μουσικά φεστιβάλ και λοιπές εκδηλώσεις. Πρόσφατα, το 2009 προχώρησε στην κατασκευή δύο προτομών που κοσμούν το χώρο έξω από την κεντρική του είσοδο. Επελέγησαν συμβολικά τα πρόσωπα του Γιαν. Χαλεπά και του Νικ. Γύζη.²²⁸

Μορφές ιστορικής αφήγησης

Η μόνιμη έκθεση του Ι.ΤΗ.Π που περιλαμβάνει έργα του Γιαν. Χαλεπά εντάσσεται οπωσδήποτε στο πλαίσιο των στόχων και των σκοπών του *Ιδρύματος* που αφορούν την προβολή της τηνιακής ιστορίας και δη της καλλιτεχνικής. Ο Χαλεπάς, έχοντας αποκτήσει τη φήμη του κορυφαίου μεταξύ των Τηνίων (και ίσως των Ελλήνων) γλυπτών και δεδομένης της ευτυχούς για το Π.Ι.Ι.Ε.Τ –και συνακόλουθα για το Ι.ΤΗ.Π– συγκυρίας της κατοχής πολλών σχετικά έργων του, προσέφερε τη δυνατότητα δημιουργίας μίας αυτοτελούς έκθεσης, που οπωσδήποτε θα κέντριζε το ενδιαφέρον του επισκέπτη της Τήνου. Έτσι, προέκυψε η χρήση της μίας εκ των δύο αιθουσών ως αποκλειστικού χώρου φιλοξενίας έργων του γνωστού Πυργιανού καλλιτέχνη.

Είναι ξεκάθαρο και από τα εισαγωγικά κείμενα και από την όλη προβολή της εν λόγω μόνιμης έκθεσης ότι σκοπός των συντελεστών της είναι η απόδοση τιμής στον, αν όχι κορυφαίο, οπωσδήποτε διασημότερο εκπρόσωπο της σύγχρονης τηνιακής γλυπτικής. Εμμέσως όμως μέσα από τα έργα και τα κείμενα που συναποτελούν έναν ύμνο στον Χαλεπά, εξυμνείται και η γενέτειρά του, η Τήνος. Στο σύντομο εισαγωγικό κείμενο που αποτελεί βιογραφικό του καλλιτέχνη επί παραδείγματι μεταξύ άλλων αναφέρεται:

²²⁷ Φ.Ε.Κ, Αρ. Φύλλου 1282, τ. Β', 02.10.2002

²²⁸ Αρχείο Ι.ΤΗ.Π, προϋπολογισμός 2009

ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ ΧΑΛΕΠΑΣ (1851-1938)

1851: ΓΕΝΝΗΘΗΚΕ ΣΤΟΝ ΠΥΡΓΟ ΤΗΣ ΤΗΝΟΥ [...]

1873-1875: ΜΕ ΥΠΟΤΡΟΦΙΑ ΤΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΡΙΑΣ ΤΗΝΟΥ ΣΥΝΕΧΙΣΕ ΤΙΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΤΟΥ ΣΤΟ ΜΟΝΑΧΟ [...] ΑΝ ΚΑΙ ΠΟΛΥΒΡΑΒΕΥΜΕΝΟΣ ΓΙΑ ΑΓΝΩΣΤΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ ΔΙΕΚΟΠΗ Η ΥΠΟΤΡΟΦΙΑ ΤΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΡΙΑΣ ΤΗΝΟΥ ΚΑΙ ΤΟ 1876 ΑΝΑΓΚΑΣΤΗΚΕ ΝΑ ΕΠΙΣΤΡΕΨΕΙ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ, ΟΠΟΥ ΚΑΙ ΕΚΑΜΕ ΤΟ 1878 ΤΗΝ ΞΑΚΟΥΣΤΗ ΚΟΙΜΩΜΕΝΗ [...] ΤΟ ΕΡΓΟ ΠΟΥ ΔΗΜΙΟΥΡΓΗΣΕ ΤΟ ΘΡΥΛΟ ΤΟΥ.[...] ΤΟ 1902 ΕΠΕΣΤΡΕΨΕ ΣΤΗΝ ΓΕΝΕΘΛΙΑ ΓΗ, ΣΤΟΝ ΠΥΡΓΟ ΤΗΣ ΤΗΝΟΥ [...] ΑΠΟ ΤΟ 1918 ΕΩΣ ΤΟ 1930 [...] ΠΑΡΑ ΤΙΣ ΣΚΛΗΡΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΔΙΑΒΙΩΣΗΣ ΣΤΗΝ ΤΗΝΟ [...] ΔΗΜΙΟΥΡΓΗΣΕ ΕΡΓΑ ΜΟΝΑΔΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΝΕΠΙΑΝΑΛΗΠΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ [...]

Παρατηρούμε, λοιπόν, τη συχνή αναφορά στην Τήνο, τη σύνδεση του καλλιτέχνη με τη «γενέθλια γη». Η γη που γεννά έναν τέτοιο καλλιτέχνη οπωσδήποτε δικαιούται μερίδιο συμμετοχής στην δόξα του. Εντυπωσιακά ειλικρινής και η αναφορά στο ότι το τότε *Ίδρυμα Ευαγγελιστρίας Τήνου* (νυν Π.Ι.Ι.Ε.Τ) διέκοψε την υποτροφία στον φοιτητή Χαλεπά αναγκάζοντάς τον σε πρόωρη επιστροφή. Υπάρχει μία μικρή ιστορική ανακρίβεια, καθώς γνωρίζουμε βέβαια ότι ο Χαλεπάς παρέμεινε στο Μόναχο και μετά τη διακοπή της υποτροφίας, χάρη στις φροντίδες κυρίως του Νικ. Γύζη αλλά και άλλων καλλιτεχνών.²²⁹ Σε κάθε περίπτωση πρόκειται για μία θαρραλέα πλην όμως έμμεση παραδοχή σφάλματος, εντός του χώρου ενός ιδρύματος (Ι.ΤΗ.Π) ουσιαστικά και τυπικά θυγατρικού του Π.Ι.Ι.Ε.Τ. Πάντως δεν υπάρχει κάποια λέξη που να υποδεικνύει σαφώς ότι επρόκειτο περί λάθους, παρά μόνο η φράση «για άγνωστους λόγους» η οποία βέβαια αφήνει και ένα περιθώριο να θεωρήσει ο αναγνώστης ότι ίσως και ορθώς διεκόπη η καταβολή της υποτροφίας.

Έξω από την αίθουσα, πάνω από τη μόνη θύρα εισόδου υπάρχει μεγάλη πινακίδα που αναγράφει: «ΑΙΘΟΥΣΑ ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ ΧΑΛΕΠΑ», ένα κείμενο του Δημ. Πικιώνη στο οποίο εξαιρείται ο Χαλεπάς, ενώ προφανώς όχι τυχαία το σκηνικό συμπληρώνει η προσωπογραφία του Χαλεπά από τον Νικόλ. Λύτρα. Κατανοούμε από τα παραπάνω ότι ο όλος χώρος κινείται γύρω από τον μύθο του Πυργιανού καλλιτέχνη, αποτελώντας έναν έμπρακτο φόρο τιμής σε αυτόν.

Ως προς τις περιοδικές εκθέσεις, δεν μπορούμε να τις αναλύσουμε επαρκώς, καθώς δεν υπάρχουν παρά ελάχιστα στοιχεία για αυτές. Πλην όμως από τους τίτλους τους και από το μικρό σε όγκο φωτογραφικό υλικό

²²⁹ Δώριζα, *Οι Τήνιοι καλλιτέχνες...* όπ. αν., σ. 112

που εντοπίσαμε μπορούμε συνοπτικά να παρατηρήσουμε τα εξής. Σε σύνολο δέκα εννέα εκθέσεων πρώτον εντοπίζουμε τέσσερις που αφορούν γνωστούς Τηνιακούς καλλιτέχνες, καθολικά αποδεκτούς και διάσημους, κάτι σαν καλλιτεχνικό μνημόσυνο. Αυτό ερμηνεύεται ως μία προσπάθεια του ιδρύματος να εδραιωθεί ως φορέας προβολής της ντόπιας καλλιτεχνικής δημιουργίας, γνωστής ήδη πολύ πριν την έναρξη λειτουργίας της και δεν είναι τυχαίο ότι η τελευταία τέτοιου είδους έκθεση έγινε το 2008. Δεύτερον μετράμε δύο μόλις εκθέσεις που έχουν αυστηρά σχέση με την εκκλησιαστική-θρησκευτική τέχνη. Θα περιμέναμε ότι το Ι.ΤΗ.Π, ως υπαγόμενο στο Π.Ι.Ι.Ε.Τ ίδρυμα, θα είχε περισσότερη ροπή προς τον συγκεκριμένο τομέα τέχνης, ώστε να προβάλλει τον χριστιανικό χαρακτήρα του νησιού και της χώρας. Τρίτον έχουμε τρεις περιοδικές εκθέσεις που σχετίζονται με σύγχρονους Τηνίους ή σχετιζόμενους με την Τήνο καλλιτέχνες. Αυτή η προσπάθεια προφανώς έχει ως στόχο την προβολή αλλά και την προώθηση –εφόσον πρόκειται για εν ζωή ανθρώπους– των καλλιτεχνών της εποχής μας που με τον έναν ή τον άλλον τρόπο συνδέονται με το νησί. Ενδεχομένως να επιδιώκεται και μία σύνδεση του άφθαστου καλλιτεχνικού τηνιακού χθες με το ελπιδοφόρο τηνιακό (ή περίπου τηνιακό) σήμερα. Κατανοούμε τη σημασία και τη σημειολογική σπουδαιότητα που έχει για έναν σύγχρονο καλλιτέχνη να εκθέτει τα έργα του σε ένα παλαιό νεοκλασικό κτήριο, που αποτελεί από μόνο του έκθεμα, εντός μίας αίθουσας που φέρει το όνομα του Νικ. Γύζη και ενώ η πλειονότητα των επισκεπτών θα έχει επισκεφθεί πριν ή θα επισκεφθεί αμέσως μετά, τα έργα του Γιαν. Χαλεπά στην απέναντι αίθουσα. Τέταρτον παρατηρούμε ότι το Ι.ΤΗ.Π δεν αγκαλιάζει μόνο τις παραδοσιακές τέχνες, δηλαδή τη ζωγραφική και τη γλυπτική αλλά φιλοξενεί και προβάλλει και άλλες εικαστικές τέχνες και κυρίως η φωτογραφία, καθώς έχουν οργανωθεί τέσσερις (4) φωτογραφικές εκθέσεις.

Διαπιστώνουμε, τέλος, ότι μέσα από τις περιοδικές εκθέσεις του Ι.ΤΗ.Π δίδεται έμφαση στην τοπική καλλιτεχνική ταυτότητα καθώς δέκα εκθέσεις σχετίζονταν με την Τήνο, ενώ βέβαια υπάρχουν τρεις εκθέσεις οι οποίες είχαν –από τον τίτλο κρίνοντας– πανελλήνιο χαρακτήρα ή με κάποιον τρόπο αγγίζουν την τέχνη σε επίπεδο Ελλάδας και όχι Τήνου, δίνοντας έτσι περισσότερη έμφαση στην εθνική ταυτότητα.

v. Μουσείο Μαρμαροτεχνίας Π.Ι.Ο.Π, Πύργος (2008)

Στην άτυπη πρωτεύουσα της Εξωμεριάς της Τήνου, στον Πύργο και σε απόσταση περ. 25χλμ. από τη Χώρα αποφάσισε το Πολιτιστικό Ίδρυμα του

Ομίλου Πειραιώς (Π.Ι.Ο.Π) να στεγάσει το τρίτο μουσείο ενός δικτύου που μετρά μέχρι σήμερα επτά.²³⁰ Το μουσείο στεγάζεται σε νεόδμητο κτήριο στα βορειοανατολικά του χωριού και δίπλα ακριβώς από τη *Σχολή Καλών Τεχνών Πανόρμου* (εικ. 146-151).

Περιεχόμενο του μουσείου και τρόπος έκθεσης

Το *Μουσείο Μαρμαροτεχνίας*, στοχεύει στην παρουσίαση της τεχνολογίας του μαρμάρου γενικά, δίνοντας ασφαλώς έμφαση στην περίπτωση της Τήνου. Η μόνιμη έκθεση περιγράφει αναλυτικά το πλέγμα εργαλειακού εξοπλισμού και τεχνικών μαρμαροτεχνίας, μεταφέροντας τον επισκέπτη στην προβιομηχανική και πρωτοβιομηχανική Τήνο, την οποία επιδιώκει να αναδείξει ως σημαντικό νεοελληνικό κέντρο μαρμαροτεχνίας. Παράλληλα, επισημαίνει το κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο στο οποίο αναπτύχθηκαν τα τοπικά εργαστήρια ή ακόμη και οι ντόπιοι τεχνίτες που μετανάστευσαν εκτός Τήνου και εκτός Ελλάδας. Βορειοδυτικά του κυρίως κτηρίου υπάρχει και αίθουσα πολλαπλών χρήσεων η οποία κυρίως χρησιμεύει για την φιλοξενία περιοδικών εκθέσεων και εκδηλώσεων (ημερίδες, συνέδρια κ.λπ.)

Πιο συγκεκριμένα, εντός της μίας ενιαίας, αλλά χωρισμένης σε διάφορα μέρη αίθουσας εκτίθεται μία σειρά από αντικείμενα (στην πλειονότητά τους αυθεντικά) όπως: κοσμικά και εκκλησιαστικά έργα, επιτύμβια και καθημερινής χρήσης δημιουργήματα σε μάρμαρο (υπέρθυρα, κρήνες, οικόσημα, φουρούσια, προσκυνητάρια, γουδιά, κ.ά.), πήλινα προπλάσματα και γύψινα αντίγραφα έργων που κατόπιν πέρασαν σε μάρμαρο. Ακόμη ξεχωριστή ενότητα αποτελούν τα εργαλεία λατομής και μαρμαροτεχνίας και ο μηχανολογικός εξοπλισμός ενώ, τέλος, υπάρχει πλούσιο αρχειακό υλικό, κυρίως σχέδια παλαιών μαρμαρογλυπτών.

Οι επισκέπτες έχουν την ευκαιρία να δουν όγκους μαρμάρου στη φυσική τους κατάσταση, να ψηλαφίσουν την υφή τους, να παρατηρήσουν με μεγεθυντικό φακό το χρώμα και τους κρυστάλλους. Τα εκθέματα πλαισιώνονται από αλληλένδετες αναπαραστάσεις λατομείου, εργαστηρίου μαρμαροτεχνίας και συναρμογής-τοποθέτησης ενός δεσποτικού θρόνου (εκτίθεται παραδειγματικά). Το οπτικοακουστικό υλικό της έκθεσης δίνει μία ζωντανή εικόνα για τις παραδοσιακές μεθόδους εργασίας του λατόμου και του μαρμαροτεχνίτη. Μέσω αυτού ο επισκέπτης παρακολουθεί τη διαδρομή από την πρώτη ύλη έως το ολοκληρωμένο έργο, δηλαδή την εξόρυξη του μαρμάρου σε πρώτο στάδιο, την πρώτη επεξεργασία, τη μεταφορά και τη

²³⁰ Υπό κατασκευή είναι αυτή τη στιγμή δύο νέα μουσεία του Ομίλου στα Ιωάννινα και τη Χίο. Βλ. <http://www.pior.gr> – τελευταία προσπέλαση: 15.05.2014

μορφοποίηση, τη διακόσμηση και τελικά την τοποθέτηση μαρμάρινων κατασκευών. Επίσης προσφέρονται για παιδιά, αλλά και για ενήλικες, επιδείξεις επεξεργασίας μαρμάρου από ντόπιους τεχνίτες, που οργανώνονται στο μουσείο έπειτα από συνεννόηση.

Μετά την τεχνολογική διαδρομή του μαρμάρου, παρουσιάζονται, με έκθεση σχετικού υλικού και πρωτότυπα αντικείμενα, η κοινωνική και οικονομική πλευρά αυτής της τέχνης, οι κατηγορίες των προϊόντων της, η ιστορική διαδρομή της μαρμαρογλυπτικής της Τήνου, καθώς και η συμβολή των Τηνιακών μαρμαράδων στην οικοδόμηση της Αθήνας και άλλων πόλεων κατά τον 19^ο αιώνα. Η έντονη παρουσία του μαρμάρου σε ολόκληρη την Τήνο καταγράφεται στις εικόνες ενός οδοιπορικού, που παροτρύνει τον θεατή να περιηγηθεί στο νησί.

Στους υπαίθριους χώρους, μαζί με ολοκληρωμένα και ημικατεργασμένα μαρμάρινα έργα, εκτίθεται ιστορικός μηχανολογικός εξοπλισμός, που παραπέμπει σε χαρακτηριστικές εικόνες φυσικών χώρων εργασίας (π.χ. λατομείο). Ο εξοπλισμός περιλαμβάνει: μία ανυψωτική μηχανή μαρμάρων («μπίγα»), ένα βαγονέτο για τη μεταφορά όγκων, μπαζοβαγονέτο («σέσουλα»), στροφή και ράγες.

Επισημαίνουμε τέλος ότι τα λεπτομερή εισαγωγικά κείμενα καθώς και τα ενημερωτικά δελτάρια δίπλα σε κάθε έργο είναι όλα μοντέρνας αισθητικής και μεταφρασμένα στα αγγλικά.

Ιστορικό πλαίσιο ίδρυσης και πορεία του μουσείου

Η απόφαση να δημιουργήσει το Π.Ι.Ο.Π στο πλαίσιο της πολιτιστικής του πολιτικής ένα δίκτυο μουσείων ελήφθη στις αρχές της δεκαετίας του 2000. Το *Μουσείο Μαρμαροτεχνίας* του Πύργου εγκαινιάστηκε το 2008 σε κτήριο που κτίστηκε επί παραχωρηθέντος οικοπέδου από την τότε Κοινότητα Πανόρμου.²³¹ Το εν λόγω μουσείο θεμελιώθηκε σε μία εποχή που η παγκόσμια αγορά με αρχή τις Η.Π.Α εισερχόταν σε κατάσταση ύφεσης. Στην Ελλάδα της τελευταίας διακυβέρνησης της Ν.Δ του Κώστα Καραμανλή δεν είχαν αρχίσει να διαφαίνονται ακριβώς οι συνέπειες της κρίσης αυτής και τα πιστωτικά ιδρύματα παρουσιάζονταν ισχυρά.²³² Από ό,τι φαίνεται εμφανίστηκαν και πρόθυμα να χρηματοδοτούν δράσεις έξω από τις αυστηρά τραπεζικές, προσδοκώντας σε έμμεσα οφέλη που προκύπτουν από τη προβολή της λεγόμενης «εταιρικής κοινωνικής ευθύνης». Δηλαδή της υποχρέωσης κάθε εταιρείας να προσφέρει πίσω στην κοινωνία ένα μέρος από

²³¹ Αρχείο Π.Ι.Ο.Π, Φάκελος Μουσείο Μαρμαροτεχνίας Πύργου Τήνου

²³² Μπακατσιάκος Γ., *Παγκόσμια οικονομική κρίση, ευρωπαϊκή ένωση και Ελλάδα*, Αθήνα, 2010, Εισαγωγή

τα κέρδη της με τη μορφή επενδύσεων στον πολιτισμό ή μέσω φιλανθρωπικού έργου.²³³

Ο *Όμιλος Πειραιώς* έχει αναλάβει την υποχρέωση να λειτουργεί και να χρηματοδοτεί το εν λόγω μουσείο για πενήντα χρόνια. Από την ίδρυσή του οργανώνει εκπαιδευτικά προγράμματα με παιχνίδια και δραστηριότητες, για σχολεία και ομαδικές επισκέψεις, ενώ στα έξι χρόνια της λειτουργίας του έχει φιλοξενήσει πολλές περιοδικές εκθέσεις και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις.

Το μουσείο λειτουργεί καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, απαιτείται αντίτιμο εισόδου (€3 το 2014, όπως σε όλα τα μουσεία του *Ομίλου*) διαθέτει μέριμνα συντήρησης των εκθεμάτων, σύγχρονα συστήματα ασφαλείας, πωλητήριο και αναψυκτήριο καθώς και ειδική μέριμνα πρόσβασης για τα άτομα με ειδικές ανάγκες.

Μορφές ιστορικής αφήγησης

Το μουσείο μαρμαροτεχνίας στον Πύργο της Τήνου δεν αποτελεί ένα ακόμη μουσείο εθνογραφικού-λαογραφικού ενδιαφέροντος. Αντιθέτως συνδυάζει κατά τρόπο πρωτότυπο τη φυσική ιστορία του μαρμάρου στην Τήνο αλλά και σε όλον τον ελλαδικό χώρο με τις διαδικασίες εξόρυξης και επεξεργασίας του. Επίσης δεν παραλείπεται να συνδεθούν τα παραπάνω και με την καλλιτεχνική κατεργασία του μαρμάρου, ώστε να περιγραφεί ως πρώτη ύλη καλλιτεχνημάτων. Έτσι, γίνεται η σύνδεση ανάμεσα στην παλαιά (προβιομηχανική) σχετική με το μάρμαρο παράδοση της Τήνου –και ειδικότερα της περιοχής της Εξωμεριάς– και τη σύγχρονη πραγματικότητα, που θέλει αυτήν την παράδοση να συνεχίζεται με επίκεντρο ακριβώς τον Πύργο και την εκεί *Σχολή Καλών Τεχνών*, η οποία γειτνιάζει με το μουσείο.

Ο τρόπος έκθεσης του μουσείου όμως δεν θέτει ως πρώτο στόχο την πρόκληση συναισθημάτων νοσταλγίας για το παρελθόν αλλά μάλλον επιθυμείται η ενημέρωση, η ιστορική αναδρομή, η βιωματική αναπαράσταση μεθόδων επεξεργασίας του μαρμάρου. Αυτό επιτυγχάνεται κυρίως μέσω των βίντεο που συνεχώς προβάλλονται από οθόνες αλλά και από τη σειρά με την οποία είναι τοποθετημένα τα διάφορα εκθέματα στο χώρο.

Το μουσείο, επίσης, δεν είναι ένα ακόμη μουσείο που στεγάζει παλιότερα έργα τέχνης από την περίοδο ακμής της τηνιακής μαρμαρογλυπτικής (τέλη 19^{ου} – αρχές 20^{ου} αι.). Υπάρχουν και –λίγα σχετικά– τέτοια (σχέδια, προπλάσματα, υπέρθυρα και κάποια μαρμάρινα

²³³ Rionda A. Z., “Why do companies decide to get involved in CSR, and how do they benefit?”. What is CSR?, σσ. 1-9 στο <http://www.pathfinder.org> – τελευταία προσπέλαση: 10.06.2014

γλυπτά), μόνο που σε αυτά τονίζεται όχι τόσο το καλλιτεχνικό αποτέλεσμα, αλλά η διαδικασία κατασκευής τους και η συμπεριφορά του υλικού. Για τον ίδιο λόγο μάλιστα δεν εκτίθενται μόνο έργα αλλά σε ειδικές ενότητες εκτίθενται τα εργαλεία του μαρμαροτεχνίτη, τα εργαλεία εξόρυξης, οι ποικιλίες του μαρμάρου. Άλλωστε και τα εισαγωγικά κείμενα δίνουν πολλές πληροφορίες που κυρίως αφορούν ιστορικά στοιχεία, βιογραφικά καλλιτεχνών και μεθόδους εξόρυξης, μεταφοράς, κατεργασίας και εμπορίας του μαρμάρου. Επίσης η αναπαράσταση του λατομείου, που επιτυγχάνεται μέσα από ογκώδεις αφίσες και όγκους μαρμάρου εντός της αίθουσας, δημιουργεί στον θεατή την εντύπωση ότι βρίσκεται και αυτός στην τηνιακή ύπαιθρο και παρακολουθεί τη διαδικασία εξόρυξης.

Από ιδεολογικής πλευράς θα τονίζαμε ότι το ίδιο το μουσείο συνδέει μέσα από τα εισαγωγικά του κείμενα αλλά και μέσα από τα κείμενα του επίσημου ιστότοπού του το αρχαίο (ελληνικό) παρελθόν με το σχετικά πρόσφατο (νεοελληνικό) παρελθόν και ασφαλώς με το παρόν. Αναφέρεται χαρακτηριστικά:

*«Το Μουσείο Μαρμαροτεχνίας, στον Πύργο της Τήνου, αποτελεί μοναδικό παράδειγμα παρουσίασης της τεχνολογίας του μαρμάρου, υλικού που κατέχει ιδιαίτερη θέση στην αρχιτεκτονική και την τέχνη της Ελλάδας, από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα».*²³⁴

Επίσης με βάση τα γραφόμενα στην ιστοσελίδα:

*«[...] το Μουσείο Μαρμαροτεχνίας Τήνου έχει καθιερωθεί ως πόλος έλξης που υπερβαίνει τα γεωγραφικά όρια του νησιού και στηρίζει ενεργά την αειφόρο ανάπτυξη της ευρύτερης περιοχής».*²³⁵

Άρα το μουσείο και ο Όμιλος παρουσιάζονται ως ευεργέτες της περιοχής και θεωρούν εαυτούς ήδη πετυχημένους. Ασφαλώς αντιμετωπίζουμε αυτή τη φρασεολογία ως μία απόπειρα προβολής της σημασίας και της σπουδαιότητας ενός μουσειακού χώρου πράγματι πρωτότυπου, αλλά δεν παύει να εξυπηρετεί και ανάγκες καθαρά διαφημιστικές, εφόσον μάλιστα πρόκειται για ένα μουσείο με είσοδο και με άλλες εμπορικές χρήσεις που το αποφέρουν έσοδα (αναψυκτήριο, πωλητήριο κ.ά.). Στο ίδιο μήκος κύματος θα πρέπει να εντάξουμε και την επιμονή του λόγου του Όμιλου για το μουσείο όπως αυτός αποτυπώνεται στα εισαγωγικά κείμενα, στο φυλλάδιο,

²³⁴ <http://www.pior.gr> – τελευταία προσπέλαση: 15.05.2014

²³⁵ Φυλλάδιο που δίνει δωρεάν το μουσείο στους επισκέπτες, Απρίλιος 2014

στο διαδίκτυο και αλλού, όταν υπογραμμίζεται η μέριμνα και η φροντίδα του Π.Ι.Ο.Π για τη διάσωση και την συντήρηση συγκεκριμένων εκθεμάτων που αποτελούν περιουσία του μουσείου. Ενδεικτικά:

«Με τη φροντίδα του Π.Ι.Ο.Π, ο ιστορικός εξοπλισμός διασώθηκε, συντηρήθηκε και αποκαταστάθηκε λειτουργικά».²³⁶

Ακόμη έξω από το μουσείο τρεις ιστοί φιλοξενούν τις εξής σημαίες: Την ελληνική, της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Π.Ι.Ο.Π. Με έναν τρόπο συνοψίζονται οι τρεις φορείς υλοποίησης του έργου: Το ελληνικό δημόσιο (μέσω του οικοπέδου που παραχώρησε), η Ε.Ε. (μέσω του Γ' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης στο οποίο και εντάχθηκε και αποτέλεσε τον κύριο χρηματοδότη του έργου) και το ίδρυμα του *Ομίλου* το οποίο εκτός της συγχρηματοδότησης, έφερε και την ευθύνη της υλοποίησης και φέρει παράλληλα την ευθύνη διοίκησης του μουσείου για μισό αιώνα. Η σημαία, παγιωμένο σύμβολο ιδεολογιών, εθνών, κινημάτων, πάσης φύσεως κοινοτήτων/ομάδων ανθρώπων και αισίως επιχειρήσεων, εδώ μεταβάλλεται μάλλον σε μέσο επίδειξης (οικονομικής) ισχύος και προσφοράς. Οι σημαίες παίζουν το ρόλο της κτιτορικής επιγραφής, αν και ασφαλώς, όπως προβλέπεται, υπάρχει και πινακίδα που εξηγεί με λεπτομέρειες το καθεστώς χρηματοδότησης και υλοποίησης του υπό εξέταση χώρου.

vi. Ιστορικό και Λαογραφικό Μουσείο – Καρδιανή (2009)

Το χωριό προς τα δυτικά της Τήνου που ορίζει την αρχή της Εξωμεριάς είναι η Καρδιανή. Στο δυτικότερο σημείο και πολύ κοντά στην ορθόδοξη καθέδρα του χωριού (Αγία Τριάδα) βρίσκεται το λεγόμενο «*Πολυδύναμο Πολιτιστικό Κέντρο Αδελφότητας Τηνίων Καρδιανιωτών η “Αγία Τριάς”*». Εντός του κτηρίου του κέντρου αυτού στεγάζεται –μεταξύ άλλων– και το *Ιστορικό – Λαογραφικό Μουσείο Καρδιανής* (152-156).

Περιεχόμενο του μουσείου και τρόπος έκθεσης

Στους τρεις χώρους του μουσείου μπορεί ο επισκέπτης να δει αντικείμενα από τη ζωή των Καρδιανιωτών τον τελευταίο αιώνα. Αγροτικά εργαλεία, εργαλεία του τσαγκάρη, του μαρμαρά, του μελισσοκόμου και του φούρναρη, παλιά έπιπλα και οικιακά σκεύη, παραδοσιακές ενδυμασίες, κεντήματα και στρωσίδια του σπιτιού, εκκλησιαστικά είδη, έργα λαϊκής τέχνης. Στο μουσείο φιλοξενούνται επίσης αρχαιολογικά ευρήματα (κεραμική) από την ευρύτερη

²³⁶ <http://www.piop.gr> – τελευταία προσπέλαση: 15.05.2014

περιοχή και άλλα από τα Γερμανικά καράβια που βούλιαξαν από τις συμμαχικές δυνάμεις στον όρμο του Αγίου Πέτρου Καρδιανής, κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Τέλος, εκτίθενται έργα ζωγραφικής και γλυπτικής σύγχρονων Καρδιανιωτών καλλιτεχνών.

Η συνολική έκταση του μουσείου είναι σχετικά μικρή καθώς δημιουργήθηκε σε ήδη υπάρχοντα χώρο που στεγάζει το πολυδύναμο κέντρο της *Αδελφότητας*, το οποίο φιλοξενεί ακόμη την αίθουσα εκδηλώσεων, τη βιβλιοθήκη, τον ξενώνα και άλλους μικρούς βοηθητικούς χώρους. Το μουσείο ουσιαστικά ξεχειλίζει από εκθέματα. Ελάχιστος είναι ο χώρος που δεν έχει καταληφθεί από έργα τέχνης και λοιπά κειμήλια που σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με την Καρδιανή και την ιστορία της. Στον μικρό χώρο που προηγείται της σκάλας που οδηγεί στους κυρίως χώρους του μουσείου έχουν τοποθετηθεί σύγχρονα έργα ζωγραφικής και γλυπτικής τέχνης από Καρδιανιώτες καλλιτέχνες, εργαλεία μελισσοκομικής, πιθάρια, αγροτικά εργαλεία (άροτρα, αλέτρια κ.λπ.), μία ζυγαριά κ.ά. Στην αρχή της σκάλας υπάρχει επιγραφή που ορίζει τον χώρο:

ΙΣΤΟΡΙΚΟ
ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ
ΜΟΥΣΕΙΟ
ΚΑΡΔΙΑΝΗΣ

Κατεβαίνοντας την κλίμακα, ο επισκέπτης συναντά έργα Καρδιανιωτών στους τοίχους· ακόμη και στο πλατύσκαλο βρίσκεται ένα γλυπτό. Κατόπιν εισέρχεται σε μία μάλλον μικρή αίθουσα η οποία φιλοξενεί ένα πλήθος από διαφορετικά μεταξύ τους εκθέματα. Εδώ βρίσκονται μεταξύ άλλων μία πολύ ενδιαφέρουσα συλλογή από αρχαία και μεσαιωνική κεραμική (αδημοσίευτη), ένα παλιό ξύλινο φέρετρο το οποίο βρέθηκε στα σκουπίδια²³⁷, πιθάρια, καζάνια, αγροτικά εργαλεία και εργαλεία μαρμαρογλυπτικής, μεγεθυμένες φωτογραφίες ντόπιων, πίνακες ζωγραφικής.

Ξεχωριστή μνεία θα πρέπει να κάνουμε σε μία γωνία του μουσείου που είναι αφιερωμένη στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Εκεί θα συναντήσει κανείς μία σειρά από κειμήλια που σχετίζονται με γεγονότα της περιόδου 1940-1944 και αποτελούν δωρεές ντόπιων. Κυρίως προέκυψαν από ερασιτεχνικές έρευνες (ή καλύτερα από πλιάτσικο) σε ναυάγια τεσσάρων γερμανικών αποβατικών πολεμικών σκαφών που έλαβαν χώρα στο επίγειο

²³⁷ Προφορική συνέντευξη με τον υπεύθυνο του μουσείου Κων. Καραϊσκό, Μάιος 2014

της Καρδιανής μετά από επίθεση που δέχθηκαν αυτά από τις συμμαχικές δυνάμεις τον Σεπτέμβριο του 1944.²³⁸ Πρόκειται για ένα αντιαεροπορικό πυροβόλο, μία μπουκαπόρτα πλοίου, μία οβίδα, ένα μεταλλικό σκεύος φαγητού (καραβάνα) κ.ά. Η συγκεκριμένη γωνία του μουσείου επιστεγάζεται από μία παλιά χειροποίητη ελληνική σημαία (αγνώστων λοιπών στοιχείων) καθώς και δύο διπλώματα πολεμικής ανδρείας που έχουν αποδοθεί από το ελληνικό κράτος σε Καρδιανιώτες.

Στην ίδια αίθουσα κρέμεται στον τοίχο αφίσα με τον τίτλο: «*ΚΑΡΔΙΑΝΗ 3.000 ΧΡΟΝΙΑ. Από την Γεωμετρική περίοδο... στο 2.000 μ.χ.*». Η εν λόγω αφίσα περιλαμβάνει φωτογραφίες οι οποίες αποτυπώνουν εκτός των ευρημάτων από τις ανασκαφές της *Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής* (1923) που σήμερα εκτίθενται στο *Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο* στην Αθήνα και μερικές φωτογραφίες της Καρδιανής του 20^{ου} αιώνα. Η αίθουσα είναι αφιερωμένη στους Φραγκ. Δελαβόγια και Δημ. Καραϊσκο και υπάρχει εντεθειμένη η ανάλογη μαρμάρινη πινακίδα.

Στην τελευταία αίθουσα φιλοξενούνται οικιακά σκεύη, έπιπλα και μικροαντικείμενα από παλιά νοικοκυριά της Καρδιανής. Ενδεικτικά: Κιούπια, φλιτζάνια, καβουρντιστήρι, τσαγερό, σίδερα σιδερώματος με κάρβουνα, τσουκάλι, σουρωτήρι, κρεβάτι, παραδοσιακές στολές, φωτιστικές λάμπες, ακονιστήρι, φρουτιέρα, τραπέζι με καρέκλες κ.ά. Τα εκθέματα είναι έτσι τοποθετημένα στο χώρο ώστε να θυμίζουν σε μικρογραφία τη χωροθέτηση ενός παλιού παραδοσιακού τηνιακού σπιτιού της υπαίθρου.

Ως προς τον τρόπο έκθεσης θα λέγαμε ότι έχει υιοθετηθεί η κατά το δυνατόν θεματική διευθέτηση των κειμηλίων. Αξίζει να αναφερθεί και η πρωτότυπη για τα δεδομένα του νησιού και παρόμοιων προσπαθειών μέθοδος σήμανσης των εκθεμάτων: Αντί δελταρίων υπάρχουν καρτελάκια με αριθμούς δίπλα σε κάθε έκθεμα. Ο επισκέπτης παραλαμβάνει δωρεάν με την είσοδό του ένα φυλλάδιο στο οποίο κάθε αριθμός από τους παραπάνω παραπέμπει σε μία σύντομη περιγραφή του εκθέματος, ενώ σχεδόν σε όλα τα εκθέματα συμπαρατίθεται και το όνομα του δωρητή ή της οικογένειας που προσέφερε το κάθε κειμήλιο. Το φυλλάδιο τιτλοφορείται «*Κατάλογος Εκθεμάτων*» είναι γραμμένο στα ελληνικά, χωρίζεται σε υποκατηγορίες εκθεμάτων («Αγροτικά», «Γενικά», «Εργαλεία», «Οικιακά») και η τεκμηρίωση δεν έχει γίνει από κάποιον ειδικό, αλλά από τους υπεύθυνους του μουσείου, μέλη άπαντες της *Αδελφότητας*.

²³⁸ Δελατόλας Ν. Σ., *Η Καρδιανή της Τήνου*, Αθήνα, 2003 σσ. 125-127

Ιστορικό πλαίσιο ίδρυσης και πορεία του μουσείου

Το μουσείο εγκαινιάστηκε τον Αύγουστο του 2009 παρουσία επισήμων φορέων του νησιού σε ιστορικό πλαίσιο που ήδη αναφέρθηκε.²³⁹ Η πρωτοβουλία ανήκε στην *Αδελφότητα Τηνίων Καρδιανιωτών «η Αγία Τριάς»* η οποία ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 προγραμματίσε και τελικά πέτυχε τη δημιουργία ενός «πνευματικού κέντρου», όπως το ονόμασαν οι συντελεστές του, το οποίο θα συστέγαζε έναν «ξενώνα», και ένα «εκθετήριο ιερών κειμηλίων»²⁴⁰. Η θεμελίωση του κτηρίου, σε οικόπεδο που παραχώρησε η ορθόδοξη ενορία του χωριού, έγινε τον Αύγουστο 1986 και τελικά τα εγκαίνια έγιναν από την τότε υπουργό Αιγαίου και βουλευτή Κυκλάδων Ελ. Παπαζώη τον Απρίλιο του 1998.²⁴¹

Μερίμνη της ίδιας αδελφότητας και με δαπάνες των μελών της αποφασίστηκε το 2008 ο χώρος που συγκέντρωνε εκκλησιαστικά κειμήλια να αλλάξει ρόλο και ως εκ τούτου ονομασία και να μετατραπεί σε αυτό που σήμερα γνωρίζουμε ως *Ιστορικό – Λαογραφικό Μουσείο*.²⁴² Τον Αύγουστο του 2009 ο αναδιαμορφωμένος χώρος άνοιξε τις πόρτες του στο κοινό, έχοντας μία σειρά από νέα εκθέματα, άπαντα δωρεές των κατοίκων της Καρδιανής και μάλιστα όχι αποκλειστικά των μελών της *Αδελφότητας* αλλά και λοιπών Καρδιανιωτών.

Από τότε και ως σήμερα το μουσείο συνεχώς εμπλουτίζεται με νέα κειμήλια ντόπιων αλλά σε εξαιρετικές περιπτώσεις και λοιπών Τηνίων που επιθυμούν να τα δωρίσουν προς έκθεση στην *Αδελφότητα*.²⁴³ Άλλωστε στο καταστατικό της τελευταίας ορίζεται σαφώς η υποχρέωση της «*λειτουργίας και συντήρησης του νεοανεγερθέντος στην Καρδιανή Τήνου πολυδύναμου πολιτιστικού κέντρου ιδιοκτησίας του συλλόγου*»²⁴⁴.

Ως προς τη λειτουργία του το μουσείο είναι καθημερινά ανοικτό κατά τους μήνες Ιούλιο και Αύγουστο πρωί και απόγευμα, ενώ κατά τους υπόλοιπους μήνες είναι δυνατή κατόπιν συνεννόησης η επίσκεψη σε αυτό, πάντα χωρίς αντίτιμο εισόδου. Μέρимνα συντήρησης από ειδικούς δεν υπάρχει –τουλάχιστον προς το παρόν– ενώ αντιθέτως έχει γίνει πρόβλεψη και υπάρχει σε όλο το κτήριο σύστημα ασφάλειας (συναγερμός).

²³⁹ Βλ. στο παρόν, σ. 127

²⁴⁰ Δανούσης Κ. (επιμ), *Οι Καρδιανιώτες της «Αγίας Τριάδας» 50 χρόνια μετά*, Αθήνα, 2010, σ. 41

²⁴¹ Στο ίδιο, σ. 41· βλ. και μαρμάρινες πινακίδες όπου με λεπτομέρεια αναγράφονται οι σχετικές πληροφορίες.

²⁴² Αρχείο της Αδελφότητας Τηνίων Καρδιανιωτών «Η Αγία Τριάς», πρακτικά Δ.Σ 2008

²⁴³ Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι στο φυλλάδιο που διανέμεται φέτος εσωκλείεται άλλο φυλλάδιο με τις επιπλέον δωρεές των ετών μετά το 2009

²⁴⁴ Αρχείο Αδελφότητας Καρδιανιωτών «Η Αγία Τριάς», Καταστατικόν του εν Αθήναις σωματείου Αδελφότης Τηνίων Καρδιανιωτών «Η Αγία Τριάς» έτος ιδρύσεως 1960, Αθήνα, 1960, άρθρο 3^ο – Σκοποί

Μορφές ιστορικής αφήγησης

Το *Ιστορικό – Λαογραφικό Μουσείο Καρδιανής* οπωσδήποτε ανήκει και αυτό στα μουσεία που μόνο κατ' όνομα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως τέτοιο, με βάση τα αντικειμενικά κριτήρια, όπως και αυτό της Καρυάς. Πλην όμως πρόκειται για μία πολύ πιο σύγχρονη πρόταση, είναι το τελευταίο αυτού του είδους μουσείο που δημιουργήθηκε στο νησί και το θέτουμε υπό αναλυτική μελέτη ακριβώς επειδή είναι ένας πρόσφατος χώρος με πολλά και διαφορετικού τύπου εκθέματα.

Ο ίδιος ο τίτλος του («Ιστορικό και Λαογραφικό») το κάνει αμέσως ξεχωριστό από τα λοιπά αντίστοιχα μουσεία του τόπου. Οι συντελεστές του επιθυμούσαν από ό,τι φαίνεται να του προσδώσουν μία αίσθηση ιστορικότητας, ίσως ένιωθαν ένα αίσθημα ιστορικής ευθύνης απέναντι στην ιδιαίτερη πατρίδα τους, την οποία θεωρούν ότι υπηρετούν με την ίδρυση και τη συντήρηση του εν λόγω μουσείου. Το μουσείο ασφαλώς διεκδικεί την ιδιότητα και του λαογραφικού, πλην όμως ένα ιστορικό μουσείο προφανώς διαθέτει ιστορικά εκθέματα και αυτό το ξεχωρίζει από όλα λαογραφικά μουσεία που έχουν ιδρυθεί στο νησί πριν από αυτό. Υποθέτουμε ότι ιστορικότητα, κατά τους υπευθύνους, προσδίδουν τα σχετικά με τα πολεμικά πλοία εκθέματα και τα σπαράγματα αρχαίας κεραμικής που φιλοξενεί, αντικείμενα που όντως δεν φιλοξενούνται σε άλλου παρόμοιου τύπου μουσεία της Τήνου.

Επιπλέον, μπορούμε να διακρίνουμε έντονη την προσπάθεια εξύψωσης του εθνικού φρονήματος μέσα από συγκεκριμένα εκθέματα όπως η ελληνική σημαία και τα δύο τιμητικά έγγραφα που τη συντροφεύουν. Μαζί με τα υπολείμματα από τα γερμανικά καράβια συναποτελούν την πατριωτική γωνιά του μουσείου, όπως θα μπορούσαμε να την αποκαλέσουμε. Και αν μεν τα διπλώματα ανδρείας τείνουν να προβάλλουν όντως τον ηρωισμό των Καρδιανιωτών, όπως τουλάχιστον το επίσημο ελληνικό κράτος τον αντιλαμβάνεται, τα απομεινάρια των γερμανικών πλοίων που η βρετανική αεροπορία καταβύθισε και κατόπιν πλιάτσικου βρέθηκαν στην ιδιοκτησία των ντόπιων, έρχεται να προσθέσει στοιχεία για την εικόνα του Καρδιανιώτη αλλά και του Έλληνα της εποχής. Το μουσείο βέβαια, με τη «γλώσσα» του (δηλαδή το φυλλάδιο ή άλλο υλικό) δεν εξηγεί το πώς βρέθηκαν στην ιδιοκτησία Καρδιανιωτών και εύκολα μπορεί να δημιουργηθεί η ευνοϊκή για τους χωριανούς εντύπωση ότι πρόκειται λόγου χάριν για λάφυρα πολέμου.

Ως προς τα λίγα αλλά ασφαλώς ενδιαφέροντα αρχαία υπολείμματα κεραμικής, θεωρούμε ότι σε μικροκλίμακα συμβαίνει εδώ ό,τι και στα περισσότερα αρχαιολογικά μουσεία: Η εύρεση και κατόπιν η επί τόπου έκθεση αρχαίων μνημείων/αντικειμένων αποδεικνύει την παλαιά κατοίκηση της θέσης (το πόσο παλαιά εξαρτάται από τη χρονολόγηση των αρχαιολογικών ευρημάτων). Αν οι περαιτέρω ιστορικές συγκυρίες και γνώσεις το επιτρέπουν, οδηγούν σε θεωρίες καταγωγής ή/και συνέχειας των παρόντων κατοίκων από τους ιδιοκτήτες/κατασκευαστές των αρχαίων αυτών ευρημάτων. Η Καρδιανή ακριβώς –και δεδομένου ότι βρέθηκαν στα 1923 γεωμετρικοί τάφοι στην ευρύτερη περιοχή της– βρέθηκε σε μία αντιγωνμία μεταξύ μελετητών της για το κατά πόσο κατοικείται σε απόλυτη συνέχεια, τουλάχιστον από τη γεωμετρική περίοδο (1100-700 π.Χ.) και μέχρι σήμερα.²⁴⁵ Είναι κάτι περισσότερο από προφανές από την έκθεση των λίγων κεραμικών καταλοίπων, αλλά και από την αφίσα που προαναφέραμε, ότι επιδιώκεται μία σύνδεση του απώτατου γεωμετρικού παρελθόντος με αυτό που αντιπροσωπεύουν τα υπόλοιπα εκθέματα του μουσείου, δηλαδή την Καρδιανή από τα τέλη του 19^{ου} έως τα τέλη του 20^{ου} αιώνα. Με άλλα λόγια επιχειρείται να συνδεθεί η αρχαία «Καρδιανή» με τη σύγχρονη, χωρίς όμως να υφίσταται παράλληλα –τουλάχιστον στο πλαίσιο του υπό εξέταση μουσειακού χώρου– η ανάλογη τεκμηρίωση ή επιχειρηματολογία.

Επίσης, από τα λοιπά εκθέματα ξεχωρίσαμε μία καρέκλα η οποία εκτίθεται όχι τόσο γιατί κοσμούσε μία καρδιανιώτικη τραπεζαρία εντός μίας κυκλαδίτικης σάλας αλλά διότι, όπως ενημερωθήκαμε, κατασκευάστηκε στην Κωνσταντινούπολη από εκεί εργοστάσιο Καρδιανιώτη επιχειρηματία. Έτσι, λοιπόν, έχουμε όχι μόνο εξύψωση του τόπου αλλά και των ανθρώπων του, έστω και χιλιάδες μίλια μακριά από αυτόν.

Τέλος, οφείλουμε να εξηγήσουμε το λόγο ύπαρξης έστω και μεμονωμένων σύγχρονων (δεκαετίες 1980, 1990, 2000) έργων τέχνης, γλυπτικής και ζωγραφικής. Το πιθανότερο είναι ότι αποτυπώνουν την ανάγκη των ντόπιων να αναδείξουν την συνέχιση μίας καλλιτεχνικής παράδοσης για την οποία η Καρδιανή υπερηφανεύεται. Αν και το λιγότερο προβεβλημένο από τα χωριά της Εξωμεριάς (κυριαρχούν τα Υστέρνια και ο Πύργος) η Καρδιανή θέλησε ίσως ο χώρος αυτός να καταστεί μία γέφυρα

²⁴⁵ Έχουν εκδοθεί δύο σχετικά βιβλία: Το πρώτο χρονικά το 1989 του κληρικού αρχειονόμου και για μεγάλο διάστημα εφημέριου Καρδιανής π. Μάρκου Φώσκολου με τίτλο: *Ιστορία του χωριού Καρδιανής*, όπου υποστηρίζεται ότι η Καρδιανή ως περίπου το χωριό που σήμερα γνωρίζουμε κατοικείται από τα μέσα του 17ου αιώνα (1657) και το δεύτερο το 2003 του Καρδιανιώτη ιστοριοδίφη Στ.. Ν. Δελατόλα με τίτλο: *Η Καρδιανή της Τήνου. 3.000 χρόνια στην ίδια θέση*, όπου ισχυρίζεται –όπως ευλόγα αντιλαμβανόμαστε από τον υπότιτλο– ότι το χωριό του κατοικείται επί 3000 συναπτά έτη.

ανάμεσα στο μακρινό σπουδαίο χθες στο κοντινό εξίσου αξιόλογο σήμερα, μέσα από τα έργα σύγχρονων, εν ζωή καλλιτεχνών της.

Ως προς τον τρόπο έκθεσης, η επιλογή της θεματικής οργάνωσης της έκθεσης αποτελούσε μονόδρομο δεδομένου του αριθμού και της φύσης των εκθεμάτων αλλά και των περιορισμένων τετραγωνικών μέτρων που είχαν στη διάθεσή τους οι επιμελητές. Η διανομή του φυλλαδίου για την επεξήγηση των εκθεμάτων είναι μία πολύ βολική λύση, καθώς τα εκθέματα είναι πάρα πολλά και οι χώροι πολύ μικροί για την τοποθέτηση δελταρίων, πλην όμως η αποκλειστική χρήση της ελληνικής οπωσδήποτε θα δυσκολεύει τις εκατοντάδες των ξένων επισκεπτών που οδηγούνται στο δημοφιλές τουριστικό χωριό της Καρδιανής.

Τα φυλλάδια επιπλέον επιτελούν κι έναν άλλον σκοπό, αυτόν της προβολής και μέσα από αυτήν της εξύψωσης των δωρητών. Το εν λόγω μουσείο είναι ένας ακόμη μικρός χώρος πολιτισμού ο οποίος βασίζει την ύπαρξη και την εύρυθμη λειτουργία του κυρίως στην εθελοντική εργασία αλλά και τις προσφορές σε είδος ατόμων που μπορούν να συνεισφέρουν. Έτσι, μέσω του φυλλαδίου, όχι μόνο εμμέσως γίνεται προτροπή σε καθέναν που θέλει να προσφέρει κάτι, να το πράξει. Κατόπιν γνωρίζει ότι θα γραφεί και το δικό του όνομα πλάι σε όσους το έχουν ήδη κάνει. Θα γίνει και αυτός μέρος της ιστορίας του μουσείου και συνακόλουθα του χωριού.

Επιπλέον, καταγράψαμε τις λεπτομερείς μαρμάρινες πινακίδες εκτός *Πολιτιστικού Κέντρου*. Η πρώτη αναφέρει λεπτομερώς τους δωρητές (εξύψωση και προβολή των χρηματοδοτών, θεσμικών παραγόντων και ιδιωτών), η δεύτερη σχετίζεται με τα εγκαίνια και τους συντελεστές του έργου (με εντονότερα γράμματα χαράσσεται το όνομα της τότε υπουργού που είχε συμμετοχή στα εγκαίνια, κάτι που σαφώς προσφέρει κύρος στην τελετή, στην αδελφότητα και στο χωριό), η τρίτη την ημερομηνία θεμελίωσης του κτηρίου με αναφορά στην αδελφότητα-κτήτορα, ενώ η τέταρτη και τελευταία την ονομασία του μουσείου. Παράλληλα υπάρχουν αρκετές μεταλλικές πινακίδες σε όλο το χωριό που οδηγούν τον επισκέπτη στο *Ιστορικό Λαογραφικό Μουσείο*. Αυτό μας δείχνει πώς μάλλον υπάρχει μία τάση το μουσείο –ως και το τελευταίο επίτευγμα της *Αδελφότητας*– να επισκιάζει τρόπον τινά τις υπόλοιπες λειτουργίες-παροχές του *Κέντρου*. Οπωσδήποτε ο όρος «μουσείο» ενέχει, άρα και προσδίδει, μεγαλύτερο κύρος από τους όρους «ξενώνας», «κέντρο» κ.λπ.

Αντί επιλόγου, συμπεράσματα

Η Τήνος, χάρη στην τοπική παράδοση του μαρμάρου που της έδωσε τη δυνατότητα να αναδείξει δεκάδες αξιόλογους καλλιτέχνες αλλά και χάρη στους πολλούς πρόθυμους χρηματοδότες, βρίθει μνημείων παντός είδους, που κοσμούν την πόλη και την ενδοχώρα της. Χάρη κυρίως στην επιθυμία και τις δυνατότητες των κατοίκων της αλλά και άλλων ιδιωτικών φορέων, απέκτησε και δεκάδες μουσεία που –έστω και εν μέρει– διαθέτουν πολύτιμα σπαράγματα ιστορίας, σπουδαία τεκμήρια για τον ειδικό ερευνητή αλλά και ευχάριστα κειμήλια για τον απλό επισκέπτη. Πέρα από αυτήν την οπτική όμως οφείλουμε να εντοπίσουμε και τη βαθύτερη εργαλειακή χρήση των μνημείων και των μουσείων αυτών.

Γενικά, αναφερόμενοι τόσο στα μνημεία όσο και στα μουσεία του νησιού, θέτουμε ως δεδομένο ότι σε μικρούς τόπους, όπως η Τήνος, η κρατική παρουσία και συμβολή δεν είναι πάντοτε ισχυρή και πολύ συχνά υποκαθίσταται από τις πρωτοβουλίες και τη δράση τοπικών παραγόντων και φορέων, ακόμη και ιδιωτών. Απόδειξη των παραπάνω αποτελούν τα δεκάδες μνημεία (για την ακρίβεια πρόκειται για την πλειονότητα των έργων) και τα περισσότερα των μουσείων που –απουσία των κρατικών φορέων (Ο.Τ.Α, αρμόδια υπουργεία, Π.Ι.Ι.Ε.Τ)– δεν θα υπήρχαν σήμερα αν δεν πρωτοστατούσαν τόσο σε επίπεδο υλοποίησης όσο και σε επίπεδο οικονομικής στήριξης οι διάφοροι συλλογικοί φορείς και ιδιώτες. Από την άλλη μεριά, διαχρονικά το ελληνικό δημόσιο σπάνια θέτει εμπόδια ή δυσκολίες: συνήθως καθίσταται αρωγός ή έστω συγκαταβατικός θεατής των πεπραγμένων των διαφόρων μη κρατικών φορέων.

Ως προς τη λειτουργία των μνημείων, κάτι που αποτελεί κορυφαίο ερώτημα της παρούσας έρευνας, διαπιστώνονται τα εξής: Τα μνημεία Δημόσιας Ιστορίας όταν πρόκειται για ηρώα πεσόντων έχουν ως προφανή στόχο τον συνήθη: εκθειάζουν την πίστη στο έθνος και στις αξίες του και προβάλλουν τη θυσία για αυτό ως (την πλέον) αξιομνημόνευτη πράξη. Άνθρωποι απλοί, χωρίς απαραίτητως τυπικά προσόντα ή αξιώματα, λαμβάνουν μία θέση στον πάνtheon της (Δημόσιας) Ιστορίας γιατί πέθαναν σε καιρό πολέμου. Οι συμπολίτες και οι συγχωριανοί τους, που βίωσαν τις απώλειες αυτές, θεώρησαν ότι αυτοί οι νεκροί δικαιούνται τέτοιας τιμής και μάλιστα συχνά παρατηρούμε αλληλοκαλύψεις μεταξύ των μνημείων πεσόντων· δηλαδή κάποιοι πεσόντες είχαν την τύχη να αναγραφούν σε περισσότερα του ενός ηρώα. Το ίδιο ισχύει και για τις προτομές, με τη διαφορά ότι ως επί το πλείστον δεν πρόκειται για ήρωες πολέμου, αλλά για

άλλες σημαίνουσες προσωπικότητες οι οποίες μνημονεύονται για δύο λόγους: Πρώτον για να αναδειχθεί η προσφορά τους στον τόπο εν είδει παραδείγματος προς τους νεότερους, δεύτερον για να νιώσουν οι γηγενείς υπερηφάνεια που ο τόπος τους έχει προσφέρει μία τέτοια προσωπικότητα στην Τήνο ή/και ευρύτερα (στην Ελλάδα, στην ανθρωπότητα) και τρίτον για να τους τιμήσουν, πάντα μετά θάνατον, νιώθοντας το ανάλογο χρέος.

Υφίσταται όμως και μία άλλη σπουδαία παράλληλη εργαλειακή χρήση των μνημείων που συχνά μας διαφεύγει: Η προβολή των φορέων που τα ανέγειραν σε πρώτο βαθμό και του καλλιτέχνη σε δεύτερο. Τα περισσότερα μνημεία είναι υπογεγραμμένα από τον γλύπτη τους, με κάποιες εξαιρέσεις, ενώ επίσης πλειονότητα αποτελούν αυτά στα οποία προβάλλεται άλλοτε διακριτικά άλλοτε έντονα ο φορέας υλοποίησης ή/και χρηματοδότησης του έργου. Συχνά μάλιστα δίνεται τόση έμφαση στον κτίτορα όση περίπου και στον τιμώμενο. Το ελληνικό κράτος, (κυβέρνηση, Ο.Τ.Α, Π.Ι.Ι.Ε.Τ), τοπικοί φορείς (ενορίες, σύλλογοι κ.ά.) και ιδιώτες (θεσμικοί ή μη παράγοντες) συχνά ανακαλύπτουν στις μαρμαρίνες πλάκες των μνημείων μία πρώτης τάξης ευκαιρία προβολής του έργου, του ήθους και των αξιών τους· ίσως και μία δυνατότητα εξασφάλισης θετικής υστεροφημίας.

Πάντα σε σχέση με τα μνημεία θα πρέπει επιπλέον να τονίσουμε ότι – με ελάχιστες εξαιρέσεις– η συντριπτική πλειονότητα των έργων αποτελούν δουλειές Τηνιακών. Με την εξαίρεση δύο-τριών έργων των οποίων οι καλλιτέχνες δεν έχουν βεβαιωμένη τηνιακή καταγωγή, (χωρίς να αποκλείεται το αντίθετο) τα υπόλοιπα φέρουν όλα την υπογραφή γνωστών ή λιγότερο γνωστών Τηνιακών τεχνιτών της σμίλης. Το γεγονός αυτό μας οδηγεί αφενός να συμπεράνουμε ότι η καλλιτεχνική παράδοση και ιδίως η κατεξοχήν τέχνη των μνημείων, η (μαρμαρο)γλυπτική, παραμένει ζωντανή στην Τήνο· αφετέρου να εντοπίσουμε με σιγουριά την επιθυμία των αρχών και των φορέων υλοποίησης των μνημείων να ενισχύσουν και να τιμήσουν ίσως έτσι το ντόπιο καλλιτεχνικό δυναμικό, προσφέροντάς του διαχρονικά τη δυνατότητα να εργάζεται στον τόπο του και προβάλλει τα έργα του σε δημόσια θέα. Σε βάθος περίπου ενός αιώνα, πάνω από εξήντα γλυπτά στήνονται από τηνιακά χέρια στο νησί. Ασφαλώς έπαιξαν ρόλο και άλλοι παράγοντες, όπως το πόσο ευκολότερο, βολικότερο και οικονομικότερο θα ήταν σε κάθε περίπτωση η προτίμηση ντόπιου ανθρώπινου δυναμικού, το οποίο άλλωστε ανέκαθεν πλεόναζε. Πλην όμως, η ανάληψη τέτοιου είδους εργασιών από μη τηνιακούς καλλιτέχνες μπορεί να αποτελούσε σκανδαλώδη

υποτίμηση της μακράς καλλιτεχνικής παράδοσης και των ζώντων γλυπτών και ενδεχομένως όχι χωρίς την πρόκληση αντιδράσεων.

Εξάλλου, και εφόσον η επιλογή του χώρου παίζει σπουδαίο ρόλο στις περιπτώσεις ανέγερσης μνημείων και προτομών, δεν περνά απαρατήρητη η τοποθέτηση γλυπτών κοντά σε εκκλησίες και σχολεία ή ακόμη και στους προαύλιους χώρους αυτών. Ειδικά όταν πρόκειται για μνημεία πεσόντων συμπεραίνουμε τα εξής: Στις μεν εκκλησίες επιδιώκεται η σύνδεση του εθνικού με το θρησκευτικό στοιχείο, δεδομένου ότι συχνά η εθνική και η θρησκευτική ταυτότητα αλληλοκαλύπτονται.²⁴⁶ Στα δε σχολεία, δίδεται σαφής διδακτικός χαρακτήρας στα μνημεία, λαμβανομένου υπόψη του ρόλου της δημόσιας μαζικής εκπαίδευσης, ως φορέα ενστάλαξης της εθνικής ταυτότητας.²⁴⁷ Ασφαλώς λαμβάνεται υπ' όψιν ότι συνηθίζεται τα σχολεία και οι ναοί να κτίζονται σε κεντρικά σημεία του χωριού και συχνά να αποτελούν το επίκεντρο της κοινωνικής ζωής στα μικρά χωριά της Τήνου. Πάντως σε κάθε περίπτωση επιχειρείται τα μνημεία να τοποθετηθούν σε σημεία που θα είναι όσο το δυνατόν πιο θεατά, όχι μόνο σε εορταστικές συγκυρίες αλλά στην καθημερινότητα των ανθρώπων, αναπόσπαστο κομμάτι της οποίας αποτελούσε η εκκλησία και το σχολείο. Σήμερα τα χωριά της Τήνου έχουν απολέσει μεγάλο κομμάτι του μονίμου πληθυσμού τους και έτσι όλα σχεδόν τα σχολικά κτήρια έχουν αλλάξει χρήση, ενώ οι εκκλησίες τον περισσότερο καιρό λειτουργούν με μικρό σχετικά ποίμνιο. Τα εν λόγω μνημεία εντούτοις παραμένουν στη θέση τους και οι όποιες τελετές συνεχίζουν να γίνονται στους ίδιους χώρους.

Ως προς τις χρονικές περιόδους κατασκευής των μνημείων παρατηρούμε τα εξής: Αρχικά σε σχέση με τα μνημεία πεσόντων συμβαίνει το αναμενόμενο, αφού παρουσιάζουν έξαρση στις περιόδους μετά από πολεμικές συρράξεις: δύο μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους, και έντεκα τις δύο δεκαετίες που έπονται του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Ενδιάμεσα και μέσα στο πανηγυρικό για την εκατονταετηρίδα της ανεξαρτησίας του ελληνικού κράτους κλίμα σε πανελλήνιο επίπεδο, επίσης έχουμε κατασκευές πολλών μνημείων, οκτώ τον αριθμό. Ίσως θα εντάσσαμε τις κατασκευές αυτές στην προσπάθεια του ελληνικού κράτους, με απαρχή την τελευταία διακυβέρνηση Βενιζέλου, να αφήσει πίσω το τραύμα της μικρασιατικής αποτυχίας του 1922 και να εορτάσει τα 100 χρόνια από την ανεξαρτησία του· κάτι που οπωσδήποτε δεν έκανε όπως θα ήθελε (λόγω του

²⁴⁶ Smith, *Εθνική...*, όπ. αν., σσ. 22-23

²⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 33

πολέμου) στα 100 χρόνια από την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης, το 1921. Άλλωστε από τη χρονιά αυτή (1922) μέχρι και το 1930 και παρά τους δεκάδες νεκρούς της Τήνου κατά τη μικρασιατική περιπέτεια, δεν έχουμε καμία ανέγερση μνημείου στο νησί. Επί Χούντας, παρά τα όσα ίσως περίμενε κανείς, δεν έχουμε μεγάλη συχνότητα κατασκευής μνημείων πεσόντων. Μόλις δύο μνημεία ανεγείρονται, το ένα μάλιστα (Φαλατάδος, 1967) από ιδιωτική πρωτοβουλία που ανάγεται στα προ της Επταετίας χρόνια. Παρατηρούμε τέλος ότι τα μνημεία αυτά με την εξαίρεση αυτών του *Μνημείου Ηρώων Πεσόντων Αγάπης* (Αγάπη, 1978) και της *Έλλης* (Χώρα, 2002), παύουν να ανεγείρονται από τη δεκαετία του 1970 και μέχρι σήμερα.

Αντιθέτως συνεχής αύξηση παρατηρείται στην κατασκευή προτομών. Ασφαλώς οι τελευταίες είναι μνημεία πολύ οικονομικότερα από ένα ηρώο, πράγμα που δίνει τη δυνατότητα σε απλούς φορείς ή και ιδιώτες να προβούν στην ανέγερσή τους ευκολότερα από ό,τι ένα δαπανηρό μνημείο πεσόντων. Η Εξωμεριά, και ειδικά τα Υστέρνια και ο Πύργος με τη μακρά καλλιτεχνική μαρμαρογλυπτική παράδοση, έχουν από πολύ παλιά (1918) ανοίξει το δρόμο της τιμής σπουδαίων ανθρώπων μέσω της κατασκευής αγαλμάτων. Η Χώρα και άλλα χωριά ακολούθησαν από τη δεκαετία του 1960 και εξής, ενώ κάθε δεκαετία που περνά εντοπίζονται όλο και περισσότερες τέτοιες προτομές. Ως προς το ποιοι τιμώνται, έχουμε ήδη καταδείξει ότι ακολουθείται και εδώ το μοτίβο του τιμώμενου ήρωα πολέμου, πολιτικού, ευεργέτη ή εξέχοντος πνευματικού προσώπου. Τιμάται σχεδόν πάντα κάποιος για τον οποίο η τοπική κοινωνία είτε χρωστά ευγνωμοσύνη είτε νιώθει υπερηφάνεια ως γενέτειρά του. Από τα τιμώμενα πρόσωπα απουσιάζουν οι γυναίκες (με μία εξαίρεση) και οι μη Τήνιοι, ενώ πολύ μικρή σε σχέση με το ποσοστό τους επί του πληθυσμού της Τήνου (περίπου 33% σήμερα, παλαιότερα οπωσδήποτε υψηλότερο²⁴⁸) είναι η παρουσία καθολικών στο δόγμα τιμωμένων προσώπων σε επίπεδο προτομών (δύο). Αντιθέτως δυναμική είναι η παρουσία ιερωμένων (έντεκα) και καλλιτεχνών (δεκαέξι) οι οποίοι σε σχέση λ.χ. με τους ήρωες πολέμου (δύο) αλλά και με τους πολιτικούς (δύο) είναι συντριπτικά περισσότεροι. Ισχνή και η παρουσία ευεργετών (τρεις) ενώ οι λοιποί είναι κατά βάση πνευματικοί άνθρωποι (δάσκαλοι, ακαδημαϊκοί). Παλαιά, μικρή αλλά σημαίνουσα και η μία και μόνη παρουσία του τότε κατόχου του ελληνικού θρόνου. Τα στοιχεία αυτά μας δίνουν μία εικόνα για τις προτεραιότητες της τοπικής κοινωνίας και για τον τρόπο που ιεραρχεί τη σπουδαιότητα των προσώπων που άφησαν ένα

²⁴⁸ Γαβριελάτος, *Η Καθολική...*, όπ. αν., σ. 38

μικρό ή μεγάλο στίγμα στην πρόσφατη ιστορία της Τήνου: Οι ντόπιοι κόπτονται για την προβολή των τοπικών τους ηρώων και αυτών για τους οποίους υπερηφανεύονται, αφού χαίρουν γενικής αναγνώρισης, αν και για ελάχιστα από αυτά τα μνημεία έχουν μέχρι σήμερα δημοσιευθεί μελέτες ή ειδικές μονογραφίες.

Για τα μουσεία της Τήνου τα πράγματα αποδείχθηκαν λίγο πιο πολύπλοκα. Το έθνος δεν είναι σε πρώτη προτεραιότητα· πρωταρχική σημασία έχει η εξύψωση της τοπικής ταυτότητας. Βασικό στόχο αποτελεί η εξιστόρηση του κοντινού ή του μακρινού παρελθόντος του νησιού της Τήνου και ακόμη πιο εξειδικευμένα, ενός συγκεκριμένου οικισμού της (λ.χ. Καρυά, Καρδιανή κ.ά.) ή ενός συγκεκριμένου κλάδου απασχόλησης των Τηνίων (λ.χ. μαρμαρογλύπτες, αγρότες κ.ά.). Εξυπακούεται ότι η τοπική ταυτότητα του Τηνιακού δεν τίθεται ποτέ εκτός του πλαισίου που το ίδιο το ελληνικό έθνος-κράτος έχει θέσει για την εθνική ταυτότητα. Ο Τηνιακός, η ζωή και τα έργα του, κατά βάση παρουσιάζονται στα μουσεία του τόπου του ως ένα από τα καλύτερα δείγματα Έλληνα, είτε αυτός είναι ο Έλληνας εργαζόμενος στο ιερό του Ποσειδώνα και της Αμφιτρίτης της ελληνιστικής εποχής (πρβλ. *Αρχαιολογικό Μουσείο Τήνου*) είτε είναι ένας Έλληνας μαρμαράς των αρχών του 20^{ου} αιώνα από τον Πύργο (πρβλ. *Μουσείο Πανορμιτών Καλλιτεχνών*).

Σε άλλου είδους και μεγέθους μουσεία όπου εκτίθενται τα προσωπικά αντικείμενα ενός διάσημου υπερτοπικού ήρωα (λ.χ. τα όπλα του Θεόδ. Κολοκοτρώνη στο *Εθνικό Ιστορικό Μουσείο*) δημιουργούνται στον επισκέπτη αισθήματα δέους και υπερηφάνειας γιατί συναντά υλικά που έχει σχετίσει (μέσω της Σχολικής ή της Δημόσιας Ιστορίας) με κάποιον σπουδαίο πρωταγωνιστή του συλλογικού υποσυνείδητου. Στο *Λαογραφικό Μουσείο Καρυάς* ή στο *Ιστορικό – Λαογραφικό Μουσείο Καρδιανής*, ένα μπαούλο ή ένα παλαιού τύπου σίδερο κάρβουνου για παράδειγμα δεν μπορούν να παίξουν αυτόν τον ρόλο· μπορούν όμως κάλλιστα να επιτελέσουν δύο άλλες λειτουργίες: Πρώτον, σε έναν ντόπιο επισκέπτη να γεννήσει έντονα συναισθήματα, καθώς βλέπει μπροστά του κάτι που τον συνδέει με τους προγόνους του και την καθημερινότητά τους. Δεύτερον, σε έναν μη Καρυανό ή Καρδιανιώτη, σε έναν ξένο, ένα τέτοιο κειμήλιο οπωσδήποτε δεν προκαλεί την ίδια συναισθηματική φόρτιση, αλλά δύναται αφενός να τον ενημερώσει για τον παρελθόντα τρόπο ζωής των Τηνίων, να τον παραπέμψει στο παρελθόν των δικών του προγόνων που μάλλον δεν θα διέφερε πολύ από αυτό των Καρυανών ή των Καρδιανιωτών.

Ως προς το χρόνο ίδρυσης των μουσείων, συμπεραίνουμε ότι τα περισσότερα από αυτά έχουν ιδρυθεί από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 και πλέον (είκοσι ένα) με μία έξαρση να καταγράφεται τη δεκαετία του 2000 (έντεκα). Εξαιρέση αποτελούν τα μουσεία που με κάποιον τρόπο αποτελούν προϊόν κρατικής μέριμνας ή έστω κρατικής συμμετοχής (σε αυτά θα πρέπει να συμπεριλάβουμε και τους εκθεσιακούς χώρους του Π.Ι.Ι.Ε.Τ), τα οποία με την εξαίρεση του *Μουσείου Τηνίων Καλλιτεχνών* (1930) και του *Μαυσωλείου του Έλλη* (1947) έχουν τα περισσότερα ιδρυθεί από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 και μέχρι τα μέσα της επόμενης (έξι από τα όκτω). Οπωσδήποτε μπορούμε να υποθέσουμε ότι η άνοδος του βιοτικού επιπέδου των Ελλήνων από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 και εξής και η κατακόρυφη αύξηση του κατά κεφαλήν Α.Ε.Π²⁴⁹ από το τότε και μέχρι τις τα μέσα της δεκαετίας του 2000 έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ίδρυση –ιδίως– των μικρών μουσείων του νησιού. Αυτό οφείλεται στο ότι τα περισσότερα πήραν σάρκα και οστά χάρη στις πρωτοβουλίες αλλά και την οικονομική στήριξη ιδιωτών ή συλλόγων· σύλλογοι πίσω από τους οποίους αποτελεί κοινό μυστικό ότι και πάλι κρύβεται ένα μικρό σύνολο ιδιωτών που έχουν τη διάθεση αλλά και τη δυνατότητα να προσφέρουν χρήματα, υλικό και υπηρεσίες υπέρ του χωριού τους.

Φυσικά δεν μπορούμε να συγκρίνουμε τη συμμετοχή του κράτους (Κυβέρνηση, Ο.Τ.Α, Π.Ι.Ι.Ε.Τ) στην ανέγερση μνημείων με αυτή στην ίδρυση μουσείων, καθώς τα δεύτερα απαιτούν πολύ μεγαλύτερη δαπάνη τόσο για τη δημιουργία τους όσο και για την περαιτέρω λειτουργία τους. Έτσι, για την ύπαρξη ενός μουσείου τα τελευταία τριάντα χρόνια προϋποτίθεται η προσωπική μέριμνα ιδιωτών και μη κρατικών φορέων, χωρίς να αποκλείονται τυχόν διευκολύνσεις ή σε εξαιρετικές περιπτώσεις συγχρηματοδοτήσεις (λ.χ. *Μουσείο Κ. Τσόκλη*, Κάμπος 2011) πρόσφατων μουσειακών χώρων. Σε κάθε περίπτωση υπάρχει κρατικό ενδιαφέρον που εκφράζεται π.χ. με την παραχώρηση αιθουσών (*Σπίτι του Σκίτσου*, Φαλατάδος, 2011) και με άλλες ενέργειες. Δεν υπάρχει όμως κάποιο οργανωμένο κρατικό πλάνο για τον έλεγχο και τη λειτουργία των μουσείων και συνήθως η ιδιωτική πρωτοβουλία τα ιδρύει και τα συντηρεί. Για παράδειγμα στον Φαλατάδο λειτουργούν τρία ιδιωτικά μουσεία, στην Καρυά των δεκαπέντε μονίμων κατοίκων (υπο)λειτουργεί ένα, ενώ αντίθετα στον πολυπληθή Τριαντάρο ή στην Καλλονή φερ' ειπείν, που παραμένει ένα

²⁴⁹ <http://elstat.statistics.gr> – τελευταία προσπέλαση: 10.06.2014

χωριό ζωντανό Χειμώνα-Καλοκαίρι, δεν υπάρχει κανένας μουσειακός χώρος ή έκθεση.

Για τα μουσεία επίσης οφείλουμε να επιβεβαιώσουμε την αρχική μας υπόθεση ότι με εξαίρεση τρία-τέσσερα από αυτά τα οποία πληρούν τις σημαντικότερες προϋποθέσεις, τα υπόλοιπα στο σύνολό τους δεν ιδρύθηκαν ούτε λειτουργούν με βάση τα διεθνή ή έστω τα εγχώρια πρότυπα λειτουργίας ενός μουσείου. Φυσικά οι άνθρωποι που έχουν την ευθύνη λειτουργίας των χώρων αυτών δεν διεκδικούν τον τίτλο του μουσείου με όσα οφέλη αλλά και ευθύνες αυτός συνεπάγεται. Πιστεύουν όμως ότι ο όρος «μουσείο», με μία πολύ ευρύτερη έννοια από αυτήν που οι ειδικοί μουσειολόγοι επιστήμονες του έχουν αποδώσει, μπορεί να περιγράψει με το ειδικό του βάρος έναν χώρο που φιλοξενεί κειμήλια του παρελθόντος μικρόκοσμού τους. Γίνεται δηλαδή μία –μάλλον αθώα– εκμετάλλευση του όρου για να δοθεί περισσότερο κύρος σε έναν χώρο ο οποίος έχει οπωσδήποτε συναισθηματική αξία για τους ιδιοκτήτες ή υπευθύνους του. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι κάποιες φορές έχουν αποφύγει την ονομασία «μουσείο» και αντ' αυτής έχουν προτιμήσει όρους όπως «έκθεση» ή «σπίτι».

Τέλος, τα μουσεία της Τήνου δεν έχουν (με ελάχιστες εξαιρέσεις) αναπτύξει τις μεταξύ τους σχέσεις (υπάρχει πρόσφατη συνεργασία του *Μουσείου Μαρμαροτεχνίας* του Πύργου με το *Μουσείο Κ. Τσόκλη* του Κάμπου), ούτε συνεργασία με άλλους φορείς ώστε να γίνονται περιοδικές εκθέσεις ή άλλες, παράλληλες με τις καθιερωμένες, δραστηριότητες (τέτοια δράση επιδεικνύουν σταθερά το Ι.ΤΗ.Π στη Χώρα, του μουσείου του Π.Ι.Ο.Π στον Πύργο, του *Μουσείου Κ. Τσόκλη* στον Κάμπο και πρόσφατα το *Λαογραφικό Μουσείο Τριποτάμου*). Φαίνονται ικανοποιημένα μόνο αν επιτελούν το σκοπό της διάσωσης και της προβολής υλικού από το χωριό ή από τον κλάδο τον οποίο περιλαμβάνει η συλλογή τους. Παράλληλα είναι ελάχιστες οι σχετικές με τα μουσεία της Τήνου μελέτες και εν γένει οι επιστήμονες που έχουν ασχοληθεί με τα μουσεία αυτά είτε ως εργαζόμενοι τους είτε για δικές τους έρευνες και μελέτες. Τα περισσότερα λειτουργούν λίγους μήνες το χρόνο, απασχολούν ελάχιστους εργαζόμενους και η επισκεψιμότητά τους είναι πενιχρή.

Για την διασπορά των μουσείων και των μνημείων στο χώρο της Τήνου θα λέγαμε ότι πλην της μεγάλης συγκέντρωσης μνημείων και μουσείων στην Εξωμεριά, κάτι που θα μπορούσε να συνδεθεί με σχετική ασφάλεια με την εκεί καλλιτεχνική παράδοση του μαρμάρου, και στη Χώρα που είναι πολυπληθής και διοικητική πρωτεύουσα με ό,τι αυτά συνεπάγονται, κατά τα

λοιπά δεν μπορούν να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα. Κι αυτό διότι εφόσον ειδικά τα μουσεία αλλά και τα περισσότερα των μνημείων δημιουργήθηκαν μερίμνη μη κρατικής πρωτοβουλίας, η κατασκευή τους επαφίετο στην κατά καιρούς και κατά συνθήκες συγκυρία της ιδιωτικής πρωτοβουλίας συγκεκριμένων ανθρώπων και φορέων, ασχέτως του οικισμού και της τοπικής του ιστορίας.

Συνοψίζοντας, σε κάθε περίπτωση τα μνημεία και τα μουσεία του νησιού της Τήνου έθεσαν και θέτουν πολύτιμες ψηφίδες στο μωσαϊκό της νεότερης ιστορίας του ιδιαίτερου αυτού τόπου. Και αυτό γιατί η μελέτη των έργων και των χώρων αυτών μας βοηθά να αναγνώσουμε με μία διαφορετική ματιά το πρόσφατο παρελθόν της Τήνου, δίνοντάς μας μία οπτική για το πώς αντιλαμβάνονταν τα ιστορικά πράγματα φορείς και ιδιώτες του νησιού που είχαν την οικονομική –και όχι μόνο– δύναμη να εκφράσουν αυτές τους τις αντιλήψεις σε δημόσια θέα μέσα από πολύμορφα έργα τέχνης και κειμήλια. Οι εντόπιοι παράγοντες πρωταγωνιστούν σε αυτές τις διαδικασίες. Το ελληνικό κράτος σπάνια μέσω της εκάστοτε κυβέρνησης, συχνότερα μέσω της τοπικής αυτοδιοίκησης ή το ελεγχόμενο από αυτό Π.Ι.Ι.Ε.Τ, άλλοτε διακριτικά άλλοτε δυναμικά παρίσταται σε αυτές· κάποιες φορές τις κατευθύνει, κάποιες φορές τις ενισχύει, άλλες πάλι απλώς τις επιβραβεύει. Σε καμία πάντως περίπτωση δεν φαίνεται να θέτει εμπόδια στη δημιουργία μνημείων και μουσείων που αναπαράγουν ή αναπαριστούν μέσες άκρες την αφήγηση που και αυτό το ίδιο το ελληνικό κράτος υιοθετεί για τον εαυτό του.

Το έθνος είναι πανταχού παρόν στην Τήνο ισότιμα όσο και στην υπόλοιπη Ελλάδα. Είναι δεδομένο και προϋπάρχον των διαδικασιών που το αναπαράγουν σε δημόσιο χώρο. Αυτό που εδώ διαφοροποιεί εν μέρει τα πράγματα είναι η ιδιαιτερότητα της γλυπτικής παράδοσης γενικότερα και του μαρμάρου ειδικότερα. Τα μνημεία στον δημόσιο χώρο και οι προθήκες των μουσείων υπήρξαν πολύ φιλόξενοι χώροι ανάδειξης της εν λόγω παράδοσης. Τα μνημεία είναι όλα γλυπτά και σχεδόν όλα τηνιακής κατασκευής και προέλευσης. Τα περισσότερα δε, μαρμάρινα. Τα πάσης λογής μουσεία εμπεριέχουν σε μεγάλο βαθμό γλυπτά έργα, κυρίως μαρμάρινα, ενώ δεν είναι λίγα αυτά που κατά είναι θεματικά μουσεία με επίκεντρο το μάρμαρο και τη γλυπτική κατά αποκλειστικότητα. Καταλήγουμε έτσι στο ότι πιθανότατα δεν υπάρχει μία ευθεία γραμμή που

να ενώνει την πίστη και την αφοσίωση ίσως και τον φανατισμό για το έθνος με τον αριθμό των παρόντων μνημείων και των κειμηλίων. Οι Τήνιοι δεν είναι περισσότερο πατριώτες ή προσηλωμένοι στο έθνος από τους Μυκονιάτες ή τους Ανδριώτες ή τους κατοίκους της αρκαδικής Καρύταινας και ας έχουν πολλαπλάσια μνημεία και μουσεία. Είναι η πολλαπλά ευνοϊκή συγκυρία της παρουσίας των (μαρμαρο)γλυπτών και πάσης φύσεως καλλιτεχνών σε συνδυασμό οπωσδήποτε με την οικονομική ευμάρεια των τελευταίων δεκαετιών που επέφεραν αυτόν τον ασυνήθιστα μεγάλο αριθμό μνημείων και μουσείων στο νησί. Η ταυτότητα του νησιού ως τόπου γέννησης καλλιτεχνών είναι το κλειδί για να αντιληφθούμε τα μεγέθη αυτά. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι ο ήρωας της Τήνου, όπως προκύπτει από πολλά στοιχεία, δηλαδή ονοματοδοσίες (φορέων, συλλόγων, δρόμων, πλατειών), ημερίδες, αφιερώματα, εκδόσεις κ.λπ. αλλά και από τη συχνότητα εμφάνισης του σε προτομές ή εντός μουσείων είναι –μάλλον– ένας γλύπτης, ο Γιαννούλης Χαλεπάς.

Τελικά και η Τήνος δεν αποτελεί εξαίρεση στο γενικό κανόνα που θέλει τον κάθε τόπο να πράττει τα δέοντα προκειμένου να διαμορφώσει ή και να κατασκευάσει αν χρειαστεί μία τοπική ταυτότητα σαφώς διακριτή από τις λοιπές. Πλην όμως, εξίσου σαφώς, εντάσσεται αυτή η ταυτότητα στην εθνική αντίστοιχη. Δηλαδή οι Τηνιακοί διεκδικούν την ιδιαιτερότητα τους, τονίζουν ότι προσέφεραν στην πατρίδα ικανό αριθμό νεκρών και μαχητών, ευεργετών, ευπατρίδων, καλλιτεχνών, πολιτικών, αισίως αιμοδοτών καθώς επίσης και έναν λαϊκό πολιτισμό που ακουμπά στην αγροτική ζωή, στη σχέση με το μάρμαρο και ακόμη σε ειδικά ταλέντα (μοντέρνα τέχνη, σκίτσο κ.λπ.) φορείς του οποίου υπήρξαν οι Τήνιοι τα τελευταία 200 χρόνια. Ασφαλώς όμως παρουσιάζονται όλα τα παραπάνω ως αναπόσπαστα κομμάτια της εθνικής ελληνικής ιστορίας, τα ιστορικά υποκείμενα ως πιστοί στην ιδέα του έθνους πολίτες. Οι σύγχρονοι Τήνιοι φαίνεται να διεκδικούν μία ξεχωριστή θέση στην ελληνική εθνική ιστορία, πάντοτε όμως εντός της τελευταίας· το σύνολο των μνημείων και των μουσείων του νησιού –τουλάχιστον στη συνείδησή τους– συνηγορούν προς αυτήν την κατεύθυνση, δικαιώνοντας έτσι, έως ένα βαθμό, τη γνωστή ρήση του μεγάλου ιστορικού και στοχαστή:

«Όποιος ελέγχει το παρελθόν, μπορεί να ορίζει το παρόν»

Marc Ferro

9

i:

	ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΡΩΑ ΠΕΣΟΝΤΩΝ, ΑΝΑΘ ΠΙΝΑΚΙΔΕΣ 	ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΓΑΛΜΑΤΑ 	ΜΟΥΣΕΙΑ ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΚΑ 	ΜΟΥΣΕΙΑ ΘΕΜΑΤΙΚΑ
ΠΛΑΤΕΙΑ	1	1		1
ΧΩΡΑ	8	19		6
ΠΥΡΓΟΣ	3	7		3
ΠΑΝΟΡΜΟΣ		2		
ΥΣΤΕΡΝΙΑ	2	5		1
ΚΤΙΚΑΔΟΣ	1			
ΣΤΕΝΗ	3		1	
ΚΟΥΜΑΡΟΣ	1			
ΚΑΛΛΟΝΗ	1			
ΤΡΙΠΟΤΑΜΟΣ	1	1	1	
ΕΞΩΜΒΟΥΡΓΟ	1			
ΚΩΜΗ	1			
ΚΑΜΠΟΣ	1			1
ΚΑΡΔΙΑΝΗ	2		1	
ΜΟΥΝΤΑΔΟΣ	1			
ΔΥΟ ΧΩΡΙΑ	1			
ΤΡΙΑΝΤΑΡΟΣ	1	3		
ΚΑΡΥΑ	2		1	
ΦΑΛΑΤΑΔΟΣ	2		1	2
ΑΓΑΠΗ	1			
ΞΙΝΑΡΑ		1		1
ΣΚΛΑΒΟΧΩΡΙΟ		1		
ΒΩΛΑΞ		1	1	
ΜΑΡΛΑΣ-ΜΑΜΑΔΟΣ	1	2		
ΑΡΝΑΔΟΣ			1	1
ΛΟΥΤΡΑ			2	
ΚΕΧΡΟΣ			1	
ΣΜΑΡΔΑΚΙΤΟ			1	
ΑΕΤΟΦΩΛΙΑ				1
ΜΕΣΗ				1
ΓΥΡΛΑ				1
ΜΟΝΗ ΚΕΧΡΟΒΟΥΝΙΟΥ				1
ΣΥΝΟΛΟ	35	43	11	20
	78 ΜΝΗΜΕΙΑ		31 ΜΟΥΣΕΙΑ	

Εικόνα 1:
Μνημείο Πεσόντων (Πλατειά)

Εικόνα 2:
Μνημείο Πεσόντων (Κώμη)

Εικόνα 3:
Μνημείο Πεσόντων (Μουντάδος)

Εικόνα 4:
Μνημείο Πεσόντων (Φαλατάδος)

Εικόνα 5:
Μνημείο Κυπρίων Αγωνιστών (Χώρα)

Εικόνα 6:
Μνημείο Πεσόντων (Χστέρνια)

²⁵⁰ Οι πλείστες των φωτογραφιών ανήκουν στον συντάκτη. Εξαίρεση αποτελούν οι υπ' αριθμόν: 30 (πηγή: αρχείο Ζέφης Ποτήρη), 101 (πηγή: <http://www.tinosecret.gr>), 103 (πηγή: αρχείο Κώστα Δανούση), 126 (πηγή: αρχείο Π.Ι.Ι.Ε.Τ) και 138-140 (πηγή: αρχείο Ειρήνης Χαριάτη)

Εικόνα 7:
Μνημείο Ηρώων Ελευθερίας (Χώρα)

Εικόνα 8:
Μνημείο Πεσόντων (Καρδιανή)

Εικόνα 9:
Μνημείο Πεσόντων (Καρυά)

Εικόνα 10:
Μνημείο Πεσόντων II (Στενή)

Εικόνα 11:
Μνημείο Πεσόντων II (Στενή)

Εικόνα 12:
Μνημείο Πεσόντων (Αγάπη)

Εικόνα 13:
Μνημείο Πεσόντων (Πύργος)

Εικόνα 14:
Μνημείο Πεσόντων (Καρυά)

Εικόνα 15:
Μνημείο Πεσόντων (Καλλονή)

Εικόνα 16:
Μνημείο Πεσόντων II (Στενή)

Εικόνα 17:
Πινακίδα Πεσόντων I (Στενή)

Εικόνα 18:
Μνημείο Πεσόντων (Καρδιανή)

Εικόνα 19:
Μνημείο Πεσόντων (Τριπόταμος)

Εικόνα 20:
Μνημείο Κυπρίων Αγωνιστών (Χώρα)

Εικόνα 21:
Μνημείο Κυπρίων Αγωνιστών (Χώρα)

Εικόνα 22:
Μνημείο Πεσόντων (Φαλατάδος)

Εικόνα 23
Μνημείο Έλλης (Χώρα)

Εικόνα 24:
Προτομή Α. Σώχου (Χώρα)

Εικόνα 25:
Μνημείο Πεσόντων (Πύργος)

Εικόνα 26:
Μνημείο Πεσόντων (Πύργος)

Εικόνα 27:
Πανακίδα Μ. Ρήγου (Καρδιανή)

Εικόνα 28:
Πανακίδα Καλλιτεχνών (Πύργος)

Εικόνα 29:
Ιερή Φλόγα (Χώρα)

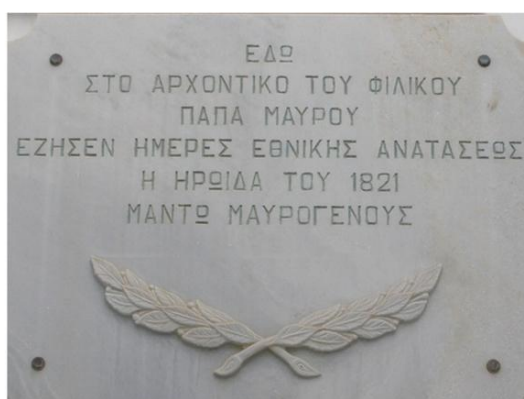
Εικόνα 30:
Τήνια 1895 (Καρυά)

Εικόνα 31:
Τήνια 1895 (Καρυά)

Εικόνα 32:
Προτομή Ξ. Σώχου (Υστέρνια)

Εικόνα 33:
Πινακίδα Μ. Μαυρογένους (Χώρα)

Εικόνα 34:
Προσκυνήτρια Μάνα (Χώρα)

Εικόνα 35:
Μνημείο Ευρέσεως (Φαλαττάδος)

Εικόνα 36:
Μνημείο Πεσόντων (Κώμη)

Εικόνα 37:
Προτομή Π. Λιαρούτσου (Χώρα)

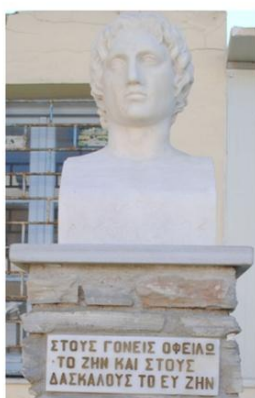
Εικόνα 38:
Προτομή Ν. Κορνάρου (Χώρα)

Εικόνα 39:
Προτομή Ν. Γλύνη (Υστέρνια)

Εικόνα 40:
Προτομή Ν. Λούβαρι (Χώρα)

Εικόνα 41:
Προτομή Αλεξάνδρου ΙΙ (Χώρα)

Εικόνα 42:
Προτομή Αλεξάνδρου Ι (Χώρα)

Εικόνα 43:
Προτομή Γ. Πλειαθού (Τριαντάρος)

Εικόνα 44:
Προτομή Ν. Σαμοθράκη (Πάνορμος)

Εικόνα 45:
Προτομή Κ. Κολλάρου (Πάνορμος)

Εικόνα 46:
Προτομή Ε. Περάκη (Πλατειά)

Εικόνα 47:
Προτομή Γεωργίου Α' (Χώρα)

Εικόνα 48:
Προτομή Γεωργίου Α' (Χώρα)

Εικόνα 49:
Καλλιτεχνικό Πάρκο Πνεύμα Τέχνη Μόχθος (Μαρλάς)

Εικόνα 50:
Καλλιτεχνικό πάρκο Πνεύμα-Τέχνη-Μόχθος (Μαρλάς)

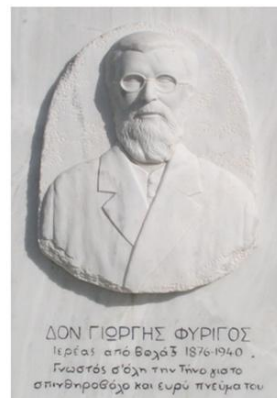
Εικόνα 51:
Καλλιτεχνικό πάρκο Πνεύμα-Τέχνη-Μόχθος (Μαρλάς)

Εικόνα 52:
Ανάγλυφο άγαλμα Ε. Σιώτου (Τριπόταμος)

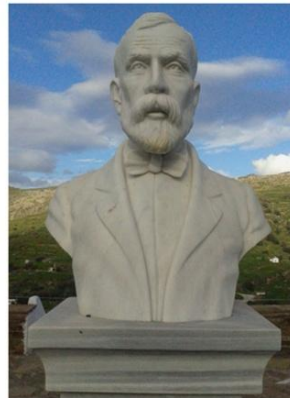
Εικόνα 53:
Προτομή Ν. Σελέντη (Χώρα)

Εικόνα 54:
Προτομή Γ. Φυρίγου (Βολάξ)

Εικόνα 55:
Προτομή Α. Πλειανθίδη (Τριαντάφρος)

Εικόνα 56:
Προτομή Ν. Γύζη (Σκλαβοχωριό)

Εικόνα 57:
Προτομή Γ. Χαλεπά (Χώρα)

Εικόνα 58:
Προτομή Ν. Γύζη (Χώρα)

Εικόνα 59:
Προτομή Α. Δούκα (Πύργος)

Εικόνα 60:
Προτομή Α. Φιλιππότη (Πύργος)

Εικόνα 61:
Μνημείο Πεσόντων Πανορμιτών (Πλατειά)

Εικόνα 62:
Μνημείο Πεσόντων Πανορμιτών (Πλατειά)

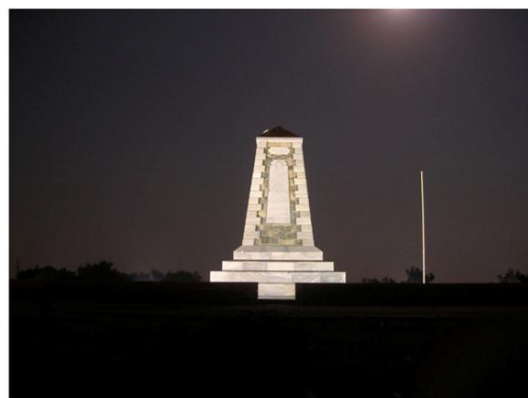
Εικόνα 63:
Μνημείο Πεσόντων Πανορμιτών (Πλατειά)

Εικόνα 64:
Μνημείο Πεσόντων Πανορμιτών (Πλατειά)

Εικόνα 65:
Μνημείο Πεσόντων Πανορμιτών (Πλατειά)

Εικόνα 66:
Μνημείο Ηρώων Πεσόντων (Χώρα)

Εικόνα 67:
Μνημείο Ηρώων Πεσόντων (Χώρα)

Εικόνα 68:
Μνημείο Ηρώων Πεσόντων (Χώρα)

Εικόνα 69:
Μνημείο Ηρώων Πεσόντων (Χώρα)

Εικόνα 70:
Μνημείο Ηρώων Πεσόντων (Χώρα)

Εικόνα 71:
Μνημείο Πεσόντων Υστερνιωτών (Υστέρνια)

Εικόνα 72:
Μνημείο Πεσόντων Υστερνιωτών (Υστέρνια)

Εικόνα 73:
Μνημείο Πεσόντων Υστερνιωτών (Υστέρνια)

Εικόνα 74:
Μνημείο Πεσόντων Υστερνιωτών (Υστέρνια)

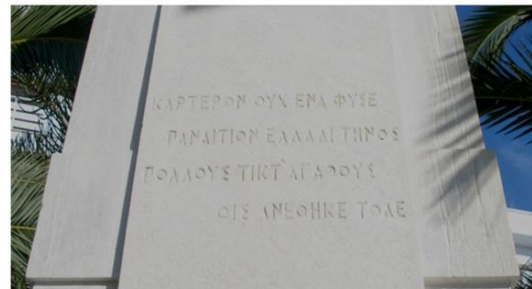
Εικόνα 75:
Μνημείο Πεσόντων Υστερνιωτών (Υστέρνια)

Εικόνα 76:
Μνημείο Ηρώων Ελευθερίας (Χώρα)

Εικόνα 77:
Μνημείο Ηρώων Ελευθερίας (Χώρα)

Εικόνα 78:
Μνημείο Ηρώων Ελευθερίας (Χώρα)

Εικόνα 79:
Μνημείο Ηρώων Ελευθερίας (Χώρα)

Εικόνα 80:
Μνημείο Ηρώων Ελευθερίας (Χώρα)

Εικόνα 81:
Πανελλήνιο Ηρώο Πεσόντων Καθολικών (Εξώμβουργο)

Εικόνα 82:
Πανελλήνιο Ηρώο Πεσόντων Καθολικών (Εξώμβουργο)

Εικόνα 83:
Πανελλήνιο Ηρώο Πεσόντων Καθολικών (Εξώμβουργο)

Εικόνα 84:
Πανελλήνιο Ηρώο Πεσόντων Καθολικών (Εξώμβουργο)

Εικόνα 85:
Πανελλήνιο Ηρώο Πεσόντων Καθολικών (Εξώμβουργο)

Εικόνα 86:
Μνημείο Έλλης (Χώρα)

Εικόνα 87:
Μνημείο Έλλης (Χώρα)

Εικόνα 88:
Μνημείο Έλλης (Χώρα)

Εικόνα 89:
Μνημείο Έλλης (Χώρα)

Εικόνα 90:
Μνημείο Έλλης (Χώρα)

Εικόνα 91:
Λαϊκό Μουσείο (Κέχρος)

Εικόνα 92:
Λαογραφικό Μουσείο (Τριτόταμος)

Εικόνα 93:
Ιστορικό και Λαογραφικό Μουσείο (Στενή)

Εικόνα 94:
Ιστορικό - Λαογραφικό Μουσείο (Καρδιανή)

Εικόνα 95:
Λαογραφικό Μουσείο (Βωλάξ)

Εικόνα 96:
Λαϊκό Μουσείο (Κέχρος)

Εικόνα 97:
Λαογραφικό Μουσείο (Τριπόταμος)

Εικόνα 98:
Λαογραφικό Μουσείο (Αρνάδου)

Εικόνα 99:
Μουσείο Ι.Μ. Ουρσουλινών (Λουτρά)

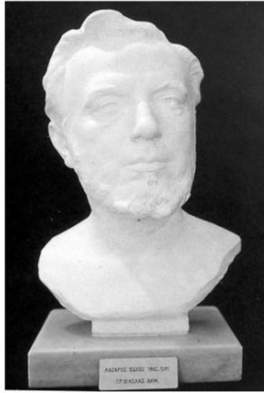
Εικόνα 100:
Μουσείο Παραδοσιακής Κεραμικής (Λετοφωλιά)

Εικόνα 101:
Μουσείο Λαϊκής Τέχνης Ι.Μ. Αγίας Τριάδας (Γύρλα)

Εικόνα 102:
Μουσείο Πανορμιτών Καλλιτεχνών (Πύργος)

Εικόνα 103:
Μουσείο Υστερνιωτών Καλλιτεχνών (Υστερνία)

Εικόνα 104:
Έκθεση Εκκλησιαστικών Κειμηλίων (Φαλατάδος)

Εικόνα 105:
Έκθεση Εκκλησιαστικών Κειμηλίων (Πλατειά)

Εικόνα 106:
Μουσείο Εκκλησιαστικών Κειμηλίων (Ξινάρα)

Εικόνα 107:
Έκθεση Εκκλησιαστικών Κειμηλίων (Φαλατάδος)

Εικόνα 108:
Σπίτι του Σκίτσου (Φαλατάδος)

Εικόνα 109:
Μουσείο Κ. Τσόκλη (Κάμπος)

Εικόνα 110:
Μουσείο Κ. Τσόκλη (Κάμπος)

Εικόνα 111:
Μουσείο Κ. Τσόκλη (Κάμπος)

Εικόνα 112:
Σπίτι - Μουσείο Γ. Χαλεπά (Πύργος)

Εικόνα 113:
Πινακίδες σήμανσης μουσείων (Χώρα)

Εικόνα 114:
Μουσείο Τηνίων Καλλιτεχνών Π.Ι.Ι.Ε.Τ (Χώρα)

Εικόνα 115:
Μουσείο Τηνίων Καλλιτεχνών Π.Ι.Ι.Ε.Τ (Χώρα)

Εικόνα 116:
Μουσείο Τηνίων Καλλιτεχνών Π.Ι.Ι.Ε.Τ (Χώρα)

Εικόνα 117:
Μουσείο Τηνίων Καλλιτεχνών Π.Ι.Ι.Ε.Τ (Χώρα)

Εικόνα 118:
Μουσείο Τηνίων Καλλιτεχνών - Αιθουσα Α. Σώχου Π.Ι.Ι.Ε.Τ (Χώρα)

Εικόνα 119:
Μαυσωλείο Έλλης Π.Ι.Ι.Ε.Τ (Χώρα)

Εικόνα 120:
Μαυσωλείο Έλλης Π.Ι.Ι.Ε.Τ (Χώρα)

Εικόνα 121:
Μαυσωλείο Έλλης Π.Ι.Ι.Ε.Τ (Χώρα)

Εικόνα 122:
Πινακοθήκη Παπαδόπουλου Π.Ι.Ι.Ε.Τ (Χώρα)

Εικόνα 123:
Πινακοθήκη Παπαδόπουλου Π.Ι.Ι.Ε.Τ (Χώρα)

Εικόνα 124:
Πινακοθήκη Παπαδόπουλου Π.Ι.Ι.Ε.Τ (Χώρα)

Εικόνα 125:
Έκθεση Εκκλησιαστικών Κειμηλίων και Εικόνων Π.Ι.Ι.Ε.Τ. (Χώρα)

Το διακοσμητικό του Θεόδωρου Καλοσπύρη.
Λαόθημα ιερών εις την περίεσσαν Εικόνα της Εύαγγελιστρίας (1824).

Εικόνα 126:
Έκθεση Εκκλησιαστικών Κειμηλίων και Εικόνων Π.Ι.Ι.Ε.Τ. (Χώρα)

Εικόνα 127:
Έκθεση Εκκλησιαστικών Κειμηλίων και Εικόνων Π.Ι.Ε.Τ. (Χώρα)

Εικόνα 128:
Έκθεση Εκκλησιαστικών Κειμηλίων και Εικόνων Π.Ι.Ε.Τ. (Χώρα)

Εικόνα 129:
Έκθεση Εκκλησιαστικών Κειμηλίων και Εικόνων Π.Ι.Ε.Τ. (Χώρα)

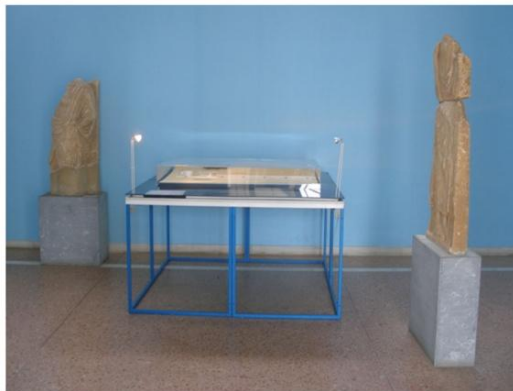
Εικόνα 130:
Αρχαιολογικό Μουσείο (Χώρα)

Εικόνα 131:
Αρχαιολογικό Μουσείο (Χώρα)

Εικόνα 132:
Αρχαιολογικό Μουσείο (Χώρα)

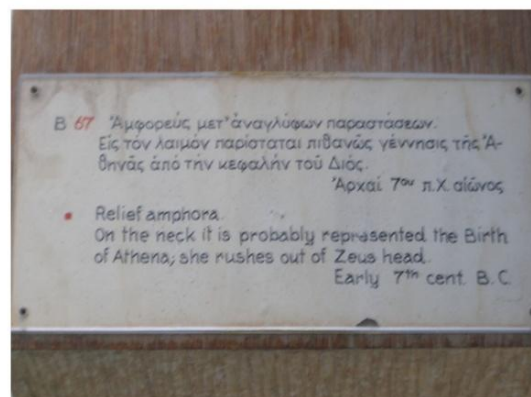
Εικόνα 133:
Αρχαιολογικό Μουσείο (Χώρα)

Εικόνα 134:
Αρχαιολογικό Μουσείο (Χώρα)

Εικόνα 135:
Αρχαιολογικό Μουσείο (Χώρα)

Εικόνα 136:
Αρχαιολογικό Μουσείο (Χώρα)

Εικόνα 137:
Λαογραφικό Μουσείο (Καρυά)

Εικόνα 138:
Λαογραφικό Μουσείο (Καρυά)

Εικόνα 139:
Λαογραφικό Μουσείο (Καρυά)

Εικόνα 140:
Λαογραφικό Μουσείο (Καρυά)

Εικόνα 141:
Τδρυμα Τηνιακού Πολιτισμού (Χώρα)

Εικόνα 142:
Τδρυμα Τηνιακού Πολιτισμού (Χώρα)

Εικόνα 143:
Τδρυμα Τηνιακού Πολιτισμού (Χώρα)

Εικόνα 144:
Τδρυμα Τηνιακού Πολιτισμού (Χώρα)

Εικόνα 145:
Τδρυμα Τηνιακού Πολιτισμού (Χώρα)

Εικόνα 146:
Μουσείο Μαρμαροτεχνίας Π.Ι.Ο.Π (Πύργος)

Εικόνα 147:
Μουσείο Μαρμαροτεχνίας Π.Ι.Ο.Π (Πύργος)

Εικόνα 148:
Μουσείο Μαρμαροτεχνίας Π.Ι.Ο.Π (Πύργος)

Εικόνα 149:
Μουσείο Μαρμαροτεχνίας Π.Ι.Ο.Π (Πύργος)

Εικόνα 150:
Μουσείο Μαρμαροτεχνίας Π.Ι.Ο.Π (Πύργος)

Εικόνα 151:
Μουσείο Μαρμαροτεχνίας Π.Ι.Ο.Π (Πύργος)

Εικόνα 152:
Ιστορικό - Λαογραφικό Μουσείο (Καρδιανή)

Εικόνα 153:
Ιστορικό - Λαογραφικό Μουσείο (Καρδιανή)

Εικόνα 154:
Ιστορικό - Λαογραφικό Μουσείο (Καρδιανή)

Εικόνα 155:
Ιστορικό - Λαογραφικό Μουσείο (Καρδιανή)

Εικόνα 156:
Ιστορικό - Λαογραφικό Μουσείο (Καρδιανή)

2. Σύντομα βιογραφικά των καλλιτεχνών και των φορέων ίδρυσης μουσείων

Καλλιτέχνες

Κουσουρής Μιχάλης (Πύργος Τήνου 1886 – Πύργος Τήνου 1971)

Νέος πήγε στη Ρουμανία και θήτευσε ως μαθητευόμενος δίπλα στον συντοπίτη του Ευρ. Λαμπαδίτη και στον Πέτ. Καναγκίνη, καθώς και σε Ιταλούς γλύπτες. Το 1914 επιστρέφει στην Τήνο και εισάγει τα έξεργα φυτικά διακοσμητικά μοτίβα. Το 1920 ανοίγει δικό του εργαστήριο και για χρόνια αναλαμβάνει την κατασκευή ηρώων, ταφικών μνημείων και εκκλησιαστικών γλυπτών.²⁵¹

Γεώργιος Ιωάν. Ευγένειος (Αθήνα 1870(;) – Αθήνα 1932)

Επρόκειτο για αρχαιολάτρη αρχιτέκτονα ο οποίος προσέφερε υπηρεσίες για την εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία. Αναστηλωτικά έργα του έλαβαν χώρα στην Αθήνα, στον Ορχομενό, στην Επίδαυρο και αλλού, ενώ υπήρξε ένας εκ των συνεργατών του πρώτου έντυπου χάρτη της Τήνου (1892).²⁵²

Ιωάννης Ον. Βιδάλης (Υστέρνια Τήνου 1870 – Υστέρνια Τήνου 1935)

Αυτοδίδακτος γλύπτης από τα Υστέρνια της Τήνου. Απέκτησε νωρίς τη φήμη του ειδικού στη λεπτουργική εργασία. Τέμπλα και εικονοστάσια του κοσμούν ναούς στην Τήνο και αλλού.²⁵³

Ιωάννης Βούλγαρης (Πύργος Τήνου 1882/4 – Αθήνα 1960)

Σπούδα γλυπτική στη Σχολή των Τεχνών με δάσκαλο τον Λάζ. Σώχο. Το 1909 κερδίζει το Αβερώφειο Βραβείο για το έργο του «Δισκοβόλος» και λαμβάνει υποτροφία για συνέχιση των σπουδών του στο Παρίσι. Επιστρέφοντας ανοίγει εργαστήριο με έδρα την Αθήνα και ειδικεύεται στην κατασκευή προτομών και ηθογραφικών συνθέσεων. Η δουλειά του αποκαλύπτει ένα ιδεαλιστικό ιμπρεσιονιστικό ιδίωμα ενώ ήταν μέλος της Αδελφότητας Μαρμαρογλυφών.²⁵⁴

Ιωάννης Ευστ. Φιλιππότης (Πύργος Τήνου 1912 – Αθήνα 2000)

²⁵¹ Ματθιόπουλος Ε. (επιμ.), *Λεξικό Ελλήνων Καλλιτεχνών*, Αθήνα, 1997, τ. 3, σ. 313

²⁵² Αρχείο Αρχαιολογικής Εταιρείας εν Αθήναις, Φάκελος Γ. Ευγένειος.

²⁵³ Δανούσης, *Το Ηρώον των Υστερνίων...*, όπ. αν., σ. 7

²⁵⁴ Ματθιόπουλος, *Λεξικό Ελλήνων...*, όπ. αν., τ. 1, σ. 212

Υπήρξε ένας αυτοδίδακτος γλύπτης, γόνος της γνωστής οικογένειας της οικογένειας Φιλιππούτη και μαθήτευσε δίπλα στον πατέρα του Στρατή καθώς και σε άλλους Πυργιανούς γλύπτες όπως ο Μιχ. Λυρίτης. Εργάστηκε αρχικά ως βοηθός (μαθητευόμενος) σε Τήνο και Αθήνα, ενώ το 1936 αναλαμβάνει το εργαστήριο του πατέρα του και ξεκινά να δημιουργεί τέμπλα, ηρώα, ανδριάντες κ.ά. Κατά την κατοχή δημιουργεί για λογαριασμό καθολικών ναών εκκλησιαστικά έπιπλα (αλτάρια κ.λπ.) και αγάλματα, ενώ το 1961 του ανατίθεται η αναστήλωση του καμπαναριού του ναού της Παναγίας της Τήνου (Χώρα). Δίδαξε στην προπαρασκευαστική Σχολή Καλών Τεχνών Πανόρμου από την ίδρυσή της, ενώ είναι ο γλύπτης με τα περισσότερα ηρώα πεσόντων στην Τήνο.²⁵⁵

Νικόλαος Παρασκευάς (Χώρα Τήνου 1940 –)

Είναι απόφοιτος της Σχολής Καλών Τεχνών Πανόρμου καθώς και της Α.Σ.Κ.Τ της Αθήνας με δάσκαλο τον Θαν. Απάρτη. Η γλυπτική του κυρίως αποτυπώνει βιογραφικά στοιχεία ενώ οι φόρμες του αναδεικνύουν τις πτυχώσεις. Δίδαξε τεχνική του μαρμάρου στο εργαστήριο μαρμαροτεχνίας της Α.Σ.Κ.Τ.²⁵⁶

Φορείς ίδρυσης μουσείων

Π.Ι.Ι.Ε.Τ (Χώρα Τήνου 1825)

Το Πανελλήνιο Ιερό Ίδρυμα Ευαγγελιστρίας Τήνου (Π.Ι.Ι.Ε.Τ.) λειτουργεί ως Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου, δεν χορηγείται από τον κρατικό προϋπολογισμό ούτε από κανένα φορέα ή ειδικό λογαριασμό. Διοικείται από δεκαμελή επιτροπή με πρόεδρο τον εκάστοτε Μητροπολίτη Σύρου - Τήνου. Τα υπόλοιπα εννέα μέλη είναι αιρετά και εκλέγονται ανά τριετία από σώμα εκλεκτόρων που αποτελείται από μέλη της τοπικής αυτοδιοίκησης της Τήνου και του Δ.Σ. της Αδελφότητας Τηνίων εν Αθήναις. Το 1823 αμέσως μετά την εύρεση της διάσημης κατόπιν εικόνας της Μεγαλόχαρης, ο Μητροπολίτης Τήνου Γαβριήλ συγκρότησε επιτροπή με στόχο την οικοδόμηση του Ιερού Ναού Ευαγγελιστρίας και κάλεσε όλους τους Τηνιακούς να συμβάλουν. Δύο χρόνια αργότερα η πρώτη επιτροπή συνέστησε τη Διαθήκη - Κανονισμό που διέπει την οργάνωση, διαχείριση και λειτουργία του Ιδρύματος, ενώ το 1826 ολοκληρώνεται ο ναός. Το 1835 το ίδρυμα χαρακτηρίζεται από την Πολιτεία

²⁵⁵ Φλωράκης Α., Μαρμάρου τέχνη και τεχνική. Ο Ιω. Φιλιππούτης και το εργαστήριο του. Πρόταση εθνογραφικής βιογραφίας, Αθήνα, 1995, σσ. 57-159

²⁵⁶ Ματθιόπουλος, Λεξικό Ελλήνων..., όπ. αν., τ. 3, σ. 470

«Προσκύνημα των απανταχού Ορθοδόξων» και το 1970 ορίζεται με Νόμο του Χούντας ως Εκκλησιαστικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου. Τέλος, το 1972 θεμελιώνεται κανονισμός εσωτερικής υπηρεσίας που ρυθμίζει τη διοίκηση και λειτουργία του και ισχύει, ουσιαστικά, μέχρι σήμερα. Το Π.Ι.Ι.Ε.Τ χάρη στην θεσμική του κατοχύρωση και την οικονομική του δύναμη έχει προσφέρει πολυσχιδώς στην τοπική κοινωνία της Τήνου, τόσο με την υλοποίηση υποδομών και έργων κοινής ωφέλειας (Κέντρο Υγείας, σχολικές μονάδες, έργα ύδρευσης, εκδόσεις, ανασκαφές κ.ά.) όσο και χρηματοδοτώντας νομικά και φυσικά πρόσωπα και φορείς που κρίνει ότι έχουν άμεση ανάγκη (Μονάδα Φροντίδας Ηλικιωμένων, Ίδρυμα Τηνιακού Πολιτισμού, φοιτητικές υποτροφίες, βοηθήματα και διανομή τροφίμων σε απόρους και πολύτεκνους, ενίσχυση τοπικών ενοριών κ.ά.).²⁵⁷

Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία (Αθήνα 1837)

Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία ιδρύθηκε στις αρχές του 1837 από πολιτικούς και λόγιους, σε κάθε περίπτωση πρόσωπα της υψηλής κοινωνίας των Αθηνών (Φαναριώτες, ανώτερα κυβερνητικά και τραπεζικά στελέχη κ.ά.), με στόχο την ανακάλυψη, τη μελέτη και την προστασία των αρχαιοτήτων του ελλαδικού χώρου. Τα ιδρυτικά μέλη είχαν πλήρη επίγνωση της αδυναμίας του ελληνικού κράτους να καταστεί επαρκές απέναντι σε μία τέτοια αποστολή και επιθυμούσαν εν μέρει να το υποκαταστήσουν με την ίδρυση μίας Εταιρείας με εξειδικευμένους πολιτισμικούς σκοπούς. Με ίδιους οικονομικούς πόρους και με επιστημονική γνώση, η Εταιρεία συνεισφέρει εδώ και 127 χρόνια στα αρχαιολογικά πράγματα της Ελλάδας με τη χρηματοδότηση ανασκαφών, αναστηλώσεων, συνεδρίων, εκδόσεων και με λοιπές δράσεις, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται η ίδρυση μικρής κλίμακας μουσείων σε όλη την επικράτεια. Η Αρχαιολογική Εταιρεία διοικείται από ενδεκαμελές Διοικητικό Συμβούλιο το οποίο εκλέγεται κάθε τρία χρόνια από τη Γενική Συνέλευση των εταίρων της. Κάθε χρόνο, περί τον Μάιο, ο Γενικός Γραμματέας του Συμβουλίου ανακοινώνει σε ειδική Δημόσια Συνεδρία το ετήσιο έργο της Εταιρείας.²⁵⁸

Πολιτιστικός Σύλλογος Καρυάς Τήνου (Αθήνα 1947)

Ο Τουριστικός – Ψυχαγωγικός Όμιλος των εκ Καρυάς Τήνου όπως αρχικά ονομαζόταν (νυν «Πολιτιστικός Σύλλογος Καρυάς Τήνου») ιδρύθηκε στην Αθήνα το 1947 και συγκαταλέγεται μεταξύ των πρώτων τηνιακών σωματείων.

²⁵⁷ <http://www.panagiatinou.gr> – τελευταία προσπέλαση: 25.06.2014· Καρδαμίτσης, *Η ιστορία του...*, όπ. αν., Εισαγωγή

²⁵⁸ <http://www.archetai.gr> – τελευταία προσπέλαση: 25.06.2014

Βασίστηκε στην υλική και οργανωτική υποστήριξη των Καρυανών εσωτερικών μεταναστών στην πρωτεύουσα με γνώμονα τόσο την κατασκευή έργων υποδομής στο χωριό σε συνεργασία με τις τοπικές αρχές (χάραξη δρόμων, ηλεκτροδότηση, νέο σχολείο, δενδροφύτευση κ.ά.) όσο και στην κατά το δυνατό συχνότερη επικοινωνία των μελών του εντός της Αθήνας. Ο Σύλλογος μεταξύ άλλων συνέβαλε στην δημιουργία του μουσείου παραχωρώντας ακίνητο ιδιοκτησίας του και επιμελήθηκε την κατασκευή του μνημείου πεσόντων του χωριού. Από το 1997 οργανώνει ετήσια θερινή εκδήλωση στο χωριό ενώ από το 1998 εκδίδει περιοδική εφημερίδα («Η Φωνή της Καρυάς») έχοντας ύλη περιστρεφόμενη γύρω από τα νέα του χωριού και της Τήνου εν γένει. Χρηματοδοτεί, τέλος, εκδόσεις σχετικές με την Τήνο και τιμά κάθε χρόνο προσωπικότητες του χωριού ή του νησιού.²⁵⁹

Π.Ι.Ο.Π (Αθήνα 2003)

Το Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς (Π.Ι.Ο.Π) ιδρύθηκε στην Αθήνα το 2003 και σύμφωνα με το καταστατικό ίδρυσής του, υποστηρίζει τη διάσωση και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας με έμφαση στη βιοτεχνική και βιομηχανική τεχνολογία, και προωθεί τη σύνδεση του Πολιτισμού με το Περιβάλλον και την αειφορία. Το έργο του *Ιδρύματος* υλοποιείται μέσω του δικτύου Θεματικών Μουσείων στην ελληνική περιφέρεια, του ερευνητικού έργου, των εκδόσεων, των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και τέλος των πολιτιστικών και επιστημονικών εκδηλώσεων. Για τη δημιουργία και λειτουργία των Θεματικών Μουσείων, το Π.Ι.Ο.Π συνεργάζεται με το Υπουργείο Πολιτισμού, την τοπική και περιφερειακή αυτοδιοίκηση, την τοπική κοινωνία, καθώς και με ευρύ δίκτυο ειδικών σε θέματα περιβάλλοντος και πολιτισμού. Αποτελεί ίδρυμα μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα ενώ, πάντα βάσει του καταστατικού του, οι λειτουργικές του δαπάνες, περιλαμβανομένων και αυτών για τα μουσεία, καλύπτονται από την Τράπεζα Πειραιώς. Το Π.Ι.Ο.Π έχει δημιουργήσει δίκτυα συνεργασίας με ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα, ερευνητικά κέντρα, πολιτιστικούς φορείς, καθώς και με εξειδικευμένους επιστήμονες στην Ελλάδα και το εξωτερικό.²⁶⁰

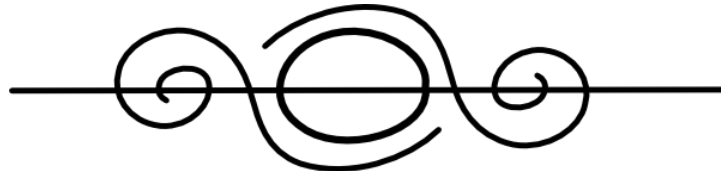
Αδελφότητα Καρδιανιωτών η «Αγία Τριάς» (Αθήνα 1960)

Η Αδελφότητα Τηνίων Καρδιανιωτών «Η Αγία Τριάς» ιδρύθηκε το 1960 από Καρδιανιώτες στην Αθήνα. Στηρίζει, όπως η ίδια διατείνεται, την ορθόδοξη κοινότητα των εκ Καρδιανής καταγόμενων της Αθήνας και της Τήνου, καθώς

²⁵⁹ Δελατόλας, *Η Καρυά της...*, όπ. αν., σσ. 308-324

²⁶⁰ <http://www.pior.gr> τελευταία προσπέλαση 25.06.2014

το χωρίο διαθέτει και πολυάριθμους καθολικούς το δόγμα κατοίκους οι οποίοι έχουν άλλο σύλλογο. Η δράση της εν λόγω αδελφότητας υπήρξε πλούσια και, όπως η ίδια υποστηρίζει, δρα και ενεργεί με γνώμονα τη διαφύλαξη και προώθηση της πολιτιστικής κληρονομιάς του χωριού της Καρδιανής και των κατοίκων της. Ενδεικτικά αναφέρουμε την ορθομαρμάρωση της Αγίας Τριάδας (η ορθόδοξη καθέδρα του χωριού, της οποίας το όνομα ενέπνευσε την ονομασία της αδελφότητας), την αναστήλωση της Αγίας Φωτεινής, η οποία αποτελεί ιδιοκτησία της αδελφότητας, την πλακόστρωση του δρόμου προς το πάνω χωριό και το νεκροταφείο, τη διάνοιξη του δρόμου της Β' Εισόδου του χωριού, τη δημιουργία χορευτικού συγκροτήματος. Η αδελφότητα θεωρεί σπουδαιότερο της έως τώρα επίτευγμα τη δημιουργία του Πολυδύναμου Πολιτιστικού Κέντρου Καρδιανής, (Λαογραφικό Μουσείο, Ξενώνας, Βιβλιοθήκη και αίθουσα εκδηλώσεων). Τέλος, έχει εκδώσει βιβλία με ιστορικά και πολιτιστικά στοιχεία που αφορούν την Καρδιανή.²⁶¹

²⁶¹ <http://www.kardiani.gr> – τελευταία προσπέλαση: 25.06.2014

Βιβλιογραφία – Πηγές

1. Βιβλία

Ξενόγλωσσα:

- Anderson Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, 1983 [Άντερσον Μπένεντικτ, *Φανταστικές κοινότητες, Στοιχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μτφρ. Χαντζαρούλα Π., Αθήνα, 1997]
- Arrowsmith Richard Rupert, *Modernism and the Museum*, New York, 2011
- Gombrich Ernst, *The Story of Art*, London, 1950 [Gombrich Ernst, *Το Χρονικό της Τέχνης*, μτφρ. Κάσδαγλη Λ., Αθήνα, 1994]
- Hobsbawm Eric, *The age of revolution 1789-1848*, London, 1962 [Hobsbawm Eric, *Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848*, μτφρ. Οικονομοπούλου Μ., Αθήνα, 2008]
- Mosse L. George, *The nationalization of the masses*, New York, 1991
- Nora Pierre, «Introduction», στο Nora P. (επιμ.), *Les Lieux de Mémoire*, τ. 1, Paris, 1984
- Pearce M. Susan, *Museums, Objects and Collections*, Leicester, 1992 [Πιρς Σούζαν, *Μουσεία, Αντικείμενα και Συλλογές*, μτφρ. Γυικό Λ., Θεσσαλονίκη, 2002]
- Smith D. Antony, *National Identity*, London, 1991 [Smith D. Antony, *Εθνική ταυτότητα*, μτφρ. Πέππα Ε., Αθήνα, 2000]

Ελληνικά:

- Απέργης Σάββας, *Ο Τριαντάρος και ο Μπερδεμιάρος της Τήνου. Ιστορία, Λαογραφία και βιωματικές καταγραφές*, Τήνος, 2008
- Γαβριελάτος Άρης, *Η Καθολική Κοινότητα της Τήνου*, Αθήνα, 2006
- Γιαννακόπουλος Κώστας – Γιαννιτσιώτης Γιάννης (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη. Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, Αθήνα, 2010
- Γεωργογιάννης Παντελής, *Ο τελευταίος «Καποδίστριας». Από τον Ολιγαρχικό και Συγκεντρωτικό Δημοκρατισμό στην Άμεση Διαδραστική Δημοκρατία*, Πάτρα, 2008
- Γιανουλόπουλος Γιάννης, *Ο μεταπολεμικός κόσμος. Ελληνική και ευρωπαϊκή ιστορία (1945-1963)*, Αθήνα, 1992
- Γκαζή Ανδρομάχη & Νούσια Τόνια, *Μουσειολογία, Μέριμνα για τις αρχαιότητες*, Πάτρα, 2003
- Δάλκος Γεώργιος, «Η στρατηγική ανάπτυξης μουσειοπαιδαγωγικών προγραμμάτων για τν πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση», στο Κόκκινος Γ – Αλεξάκη Ε. (επιμ.), *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη μουσειακή αγωγή*, Αθήνα, 2002
- Δανούσης Κώστας, *Μνημείο Πεσόντων Πανορμιτών Τήνου*, Αθήνα, 2007
- Δανούσης Κώστας, *Το Ηρώον των Υστερνίων Τήνου: οι ντόπιοι καλλιτέχνες*, Αθήνα, 1989

- Δελατόλας Ν. Στέφανος, *Η Καρδιανή της Τήνου*, Αθήνα, 2003
- Δελατόλας Ν. Στέφανος, *Η Καρυά της Τήνου και οι περί αυτήν οικισμοί*, Αθήνα, 2008
- Δώριζας Γεώργιος, *Η αρχαία Τήνος*, Αθήνα, 1974
- Δώριζας Γεώργιος, *Η νέα Τήνος*, Αθήνα, 1981
- Δώριζας Γεώργιος, *Η μεσαιωνική Τήνος*, Αθήνα, 1976
- Δώριζας Γεώργιος, *Η Τήνος επί Τουρκοκρατίας και κατά τον αγώνα του 1821*, Αθήνα, 1978
- Δώριζας Γεώργιος, *Οι Τήνιοι Καλλιτέχνες και τα μουσεία της Τήνου*, Αθήνα, 1979
- Ελληνική Ιστορία*, Εκδοτική Αθηνών (συλλογικό), Αθήνα, 2007
- Καραϊσκού Βίκυ, *Νεοελληνική Γλυπτική. Ματιές και αναγνώσεις*, Αθήνα, 2011
- Καραμπερόπουλος Απ. Δημήτριος, *Η «Χάρτα της Ελλάδος» του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα τοσικεία*, Αθήνα, 1998
- Καρδαμίτσης Ν. Ιωάννης, *Ιστορία του εν Τήνω πανελληνίου ιερού ιδρύματος της Ευαγγελιστρίας*, Αθήνα, 1969
- Κουλούρη Χριστίνα, *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας. Γυμναστικά και Αθλητικά σωματεία 1870-1922*, Αθήνα, 1997
- Κριαράς Εμμανουήλ, *Νέο ελληνικό λεξικό της σύγχρονης δημοτικής γλώσσας*, Αθήνα, 1995
- Κωτσάκης Κωνσταντίνος, «Από το έκθεμα στο νόημα: Η ερμηνεία στη σύγχρονη θεωρία της αρχαιολογίας», στο Σκαλιστά Μ. (επιμ.), *Η Μουσειολογία στον 21ο αιώνα. Θεωρία και πράξη* (Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου 21-24.11.1997), Θεσσαλονίκη, 2001
- Λαγουρός Σ. Αλέξανδρος, *Η ιστορία της Τήνου*, Αθήνα, x.x
- Λιάκος Αντώνης, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*, Αθήνα, 2007
- Ματθιόπουλος Ευγένιος (επιμ.), *Λεξικό Ελλήνων Καλλιτεχνών*, Αθήνα, 1997, τ. 1-4
- Μοσχωνάς Α., *Η εκατονταετής ιστορία της «Αδελφότητος Τηνίων» εν Αθήναις (1876-1976)*, Αθήνα, 2007
- Μπακατοϊάκος Γεώργιος, *Παγκόσμια οικονομική κρίση, ευρωπαϊκή ένωση και Ελλάδα*, Αθήνα, 2010
- Μπενβενίστε Ρίκα – Παραδέλλης Θεόδωρος (επιμ.), *Διαδρομές και τόποι της μνήμης. Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Αθήνα, 1999
- Μωραϊτης Γ. Απόστολος, *Δήμος Σωσθενίου Τήνου. Οδοιπορικό μέσα στο χρόνο*, Αθήνα, 1994
- Νάκου Ειρήνη, «Το επιστημολογικό υπόβαθρο της σχέσης μουσείου, εκπαίδευσης και ιστορίας», στο Κόκκινος Γιώργος – Αλεξάκη Ευγενία (επιμ.), *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη μουσειακή αγωγή*, σσ. 115-128, Αθήνα, 2002
- Ξεπαπαδάκος Αντώνιος, *Η δίκη των στρατηγών Θ. Κολοκοτρώνη και Δ. Πλαπούτα*, τ. Β', Αθήνα, 1972
- Πρωτόπαπας Νικόλαος, *Το χωριό Πλατειά της Τήνου*, Αθήνα, 1996

Σοφιανός Ζ. Δημήτρης, *Το σπίτι – μουσείο Γιαννούλη Χαλεπά στον Πύργο της Τήνου και η Ζωή του Καλλιτέχνη*, Αθήνα, 2004
 Σοφιανός Ζ. Δημήτρης, *Τήνος*, Αθήνα, 1992
 Τζιαφέρη Σεβαστή, *Το σύγχρονο μουσείο στην ελληνική εκπαίδευση μέσα από το παράδειγμα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων*, Θεσσαλονίκη, 2005
 Φλάισερ Χάγκεν, *Πόλεμοι της μνήμης. Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος στη Δημόσια Ιστορία*, Αθήνα, 2008
 Φώσκολος Μάρκος π., *Η Οξωμεριά της Τήνου κατά τον ύστερο Μεσαίωνα*, Αθήνα, 2012
 Φλωράκης Ε. Αλέκος, *Κάποτε στην Τήνο. Παλίμψηστα Λαογραφικά*, Αθήνα, 2002
 Φλωράκης Ε. Αλέκος, *Μαρμάρινες κρήνες της Τήνου*, Αθήνα 2010
 Φλωράκης Ε. Αλέκος, *Μαρμάρου τέχνη και τεχνική. Ο Ιω. Φιλιππότης και το εργαστήριο του. Πρόταση εθνογραφικής βιογραφίας*, Αθήνα, 1995

2. Εφημερίδες – Περιοδικά

Αστήρ της Τήνου
 Εφημερίς της Κυβερνήσεως
 Η φωνή της Καρυάς
 Κυκλαδικόν Φως
 Περί Τήνου
 Τηνιακά Σημειώματα
 Το Βήμα

3. Ηλεκτρονικοί ιστότοποι

<http://artmag.gr>
<http://el.wikipedia.org>
<http://et.diavgeia.gov.gr>
<http://www.isternia.net>
<http://www.panagiatinou.gr>
<http://clubs.pathfinder.gr>
<http://www.tinosartschool.gr>
<http://www.ypes.gr>
 Rionda A. Zynia, «Why do companies decide to get involved in CSR, and how do they benefit?, What is CSR?», ανάκτηση από το <http://www.pathfinder.org>
 Μαυρομιχάλη Ευθυμία, «Εθνική ιδεολογία και νεοελληνική γλυπτική: Η περίπτωση των γλυπτικών απεικονίσεων των Φιλελλήνων», στο Close E., Couvalis G., Frazis G., Palaktoglou M., and Tsianikas M. (επιμ.), *Greek Research in Australia: Proceedings of the Biennial International*

4. **Αρχεία**

Αρχείο Αρχαιολογικής Εταιρείας εν Αθήναις
Αρχείο Δήμου Τήνου (περιλαμβάνει και επιμέρους αρχεία των πρώην
Δήμων και Κοινοτήτων της νήσου Τήνου)
Αρχείο Ι.ΤΗ.Π
Αρχείο Μουσείου Κώστα Τσόκλη
Αρχείο Π.Ι.Ι.Ε.Τ
Πρακτικά Αδελφότητας Καρδιανιωτών εν Αθήναις «Η Αγία Τριάς»
Πρακτικά Συλλόγου Καρυάς
Πρακτικά Συλλόγου Στενής ο «Τσικνιάς»
Πρακτικά Συλλόγου Τριποταμιτών και Σπεραδιανών «Η Γέννησις»

5. **Συνεντεύξεις**

Σάββας Απέργης, Φιλόλογος – π. Δήμαρχος Τήνου (20.04.2014)
Ελευθερία Αφεντάκη, Υπεύθυνη του Μουσείου Τηνίων Καλλιτεχνών του
Π.Ι.Ι.Ε.Τ (02.03.2014)
Μάρκος Βιδάλης, Θεολόγος – Αναπληρωτής Διευθυντής Ι.ΤΗ.Π
(18.04.2014)
Παρασκευή Γιαννίκου, Αρχειονόμος – υπεύθυνη αρχείου Π.Ι.Ι.Ε.Τ
(01.03.2014)
Κώστας Δανούσης, Ερευνητής (20.06.2014)
Πέτρος Δελλατόλας, Γλύπτης (02.05.2014)
Χρυσάνθη Κουτσουράκη, Διευθύντρια Μουσείου Κ. Τσόκλη (18.05.2014)
Μαργαρίτα Πρασά, Έμπορος – π. πρόεδρος Πολιτιστικού Συλλόγου
Καρυάς (1988-1994) (25.03.2014)
Γιώργος Τσακίρης, Γλύπτης (20.06.2014)
π. Μάρκος Φώσκολος, Θεολόγος – Αρχειονόμος – Ιστορικός – Εφημέριος
Ι.Ν. Αγίου Νικολάου Πόλεως Τήνου (16.05.2014)

Περίληψη στα Αγγλικά – Summary in English

This work was undertaken as part of the Graduate Studies Program at the Department of Political Science and History, School of Political Sciences, Panteion University of Social and Political Sciences. The main objective of the work is to study the monuments and museums of Tinos and analyze the data derived from it, in accordance with the local and national history. It is also addressing the question whether and to what extent Public History in Tinos, through objects that are either visible in public or adorn museum showcases, establish or even assist in setting up the local or/and the national identity, to approximately 10,000 residents and millions of visitors.

The monuments and museums of Tinos are studied with respect to the national history of the period 1866 – 2012. The activities of people or institutions that consciously or unconsciously sought to manage the so-called collective historic memory are also taken into consideration. This research work captures the stylistic choices, the creators, the aesthetic and artistic features etc. of the monuments. In addition, it refers to museum exhibits, their exhibition style and their infrastructure. However, the emphasis is given in the historicity.

The work addresses the following issues: 1) Theoretical documentation of the establishment of the symbolic sites of memory with national or local identity. 2) In-depth analysis of individual monuments and museum exhibits of Tinos in comparison with important events in the national history such as the Greek Revolution, the Balkan Wars, the two World Wars, the alternation of governments, economic and social changes, etc. 3) Documentation of the memory policies that shaped the Greek nation-state and local agencies or individuals and how they were expressed through the erection of monuments and the establishment of museums.

The thesis was based on a field study of monuments and museum spaces, on primary archives research, on interviews with authority individuals or protagonists of the creation of objects (monuments and museums) and on international and Greek bibliography.

The monuments and museums are treated as primary historical sources of the period of their creation, but also as secondary records of historical events being narrated. Target of the study are the historical circumstances under which specific monuments and museums were established (awarded and executed): who had the initiative, who funded

the erection of monuments and the museums foundation, what is the reception and uptake of their symbolism by the local community, as well as their future. Finally, the memory management mechanisms through art in the public applied by those who had the responsibility (the Greek State, individuals), are sought.

We conclude in any case that the monuments and museums of the island of Tinos established and continue to establish a valuable foundation in the modern history of this special place. Study of those monuments and spaces helps us read with a different perspective the recent past, giving us a visual of how things were perceived by entities and individuals on the island who had the financial strength to express these beliefs in public view through multiform artworks and relics.

Indigenous factors are the protagonists in these procedures. The Greek state, rarely through the federal government and often through local/state government or through the controlled by the state P.I.I.E.T (Pan-Hellenic Holy Foundation of Evaggelistria of Tinos) is either subtly or strongly present; sometimes it directs, sometimes it strengthens, occasionally it rewards them. In no case, however, seems to raise obstacles to the creation of monuments and museums that represent or reproduce the average narrative that Greek state itself adopts.

Eventually Tinos is no exception to the general rule of every place that wants to perform the necessary to form or even build a local identity, distinct from the others. But, equally clearly, this local identity becomes part of the corresponding national identity. That is, the Tinians assert their particularity, underline that they offered a sufficient number of dead and soldiers to the country, in addition to benefactors, Eupatrids, artists, politicians, donors as well as they created popular culture that leans in rural life, in marble art and even in special talents (modern art, sketch, etc.) entities of which were the Tinians during the last 200 years. Mostly important appears to be the sculpture and the marble tradition of the island.

Certainly all the above are presented as integral parts of the national Greek history; the historical subject citizens being loyal to the idea of the nation. Tinos claims a special place in Greek national history, but always within it; all the monuments and museums of the island (at least according to their worldview) militate towards this direction, thus justifying to some extent, the famous saying of the great historian and thinker: "He who controls the past, may define the present" (Marc Ferro).